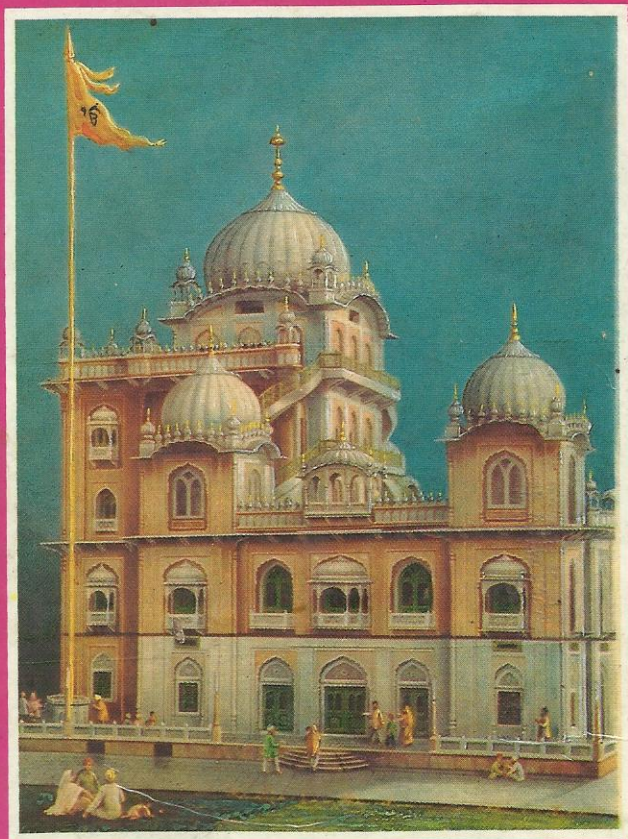

ਦੌਲਤ ਰਾਏ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ

ਸਾਹਿਬੇ ਕਮਾਲ

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਹਿੰਦੀ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ, ਉਰਦੂ, ਬੰਗਾਲੀ ਤੇ ਗੁਜਰਾਤੀ ਐਡੀਸ਼ਨ
ਵੀ ਉਪਲਬਧ ਹਨ।

1979, 1980, 1981, 1983, 1984, 1985, 1987, 1988, 1989,
1990, 1991, 1993, 1994 (ਦੋ ਵਾਰ), 1996, 1998, 1999, 2000
ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਵਾਰ ਜਨਵਰੀ 2001
ਵੀਹਵੀਂ ਵਾਰ ਸਤੰਬਰ 2001

ਮੁੱਲ : 20-00

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ :

ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਹਿਤ ਚੈਰੀਟੇਬਲ ਟ੍ਰਸਟ, ਬਜ਼ਾਰ ਮਾਈ ਸੇਵਾਂ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਛਾਪਕ :

ਪਿੰਟਵੈੱਲ, 146, ਇੰਡਸਟ੍ਰੀਅਲ ਡੋਕਲ ਪੁਆਇੰਟ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਹਮ ਇਹ ਕਾਜ ਜਗਤ ਮੋ ਆਏ ॥
 ਧਰਮ ਹੇਤ ਗੁਰਦੇਵ ਪਠਾਏ ॥
 ਜਹਾਂ ਤਹਾਂ ਤੁਮ ਧਰਮ ਬਿਥਾਰੋ ॥
 ਦੁਸਟ ਦੋਖੀਅਨ ਪਕਰਿ ਪਛਾਰੋ ॥੪੨॥
 ਯਾਹੀ ਕਾਜ ਧਰਾ ਹਮ ਜਨਮੰ ॥
 ਸਮਝ ਲੇਹੁ ਸਾਧੂ ਸਭ ਮਨਮੰ ॥
 ਧਰਮ ਚਲਾਵਨ ਸੰਤ ਉਬਾਰਨ ॥
 ਦੁਸਟ ਸਭਨ ਕੋ ਮੂਲ ਉਪਾਰਨ ॥੪੩॥

(ਬਚਿੱਤ੍ਰ ਨਾਟਕ, ਧਿਆਇ ੬)

ਕਰਤਾਰ ਕੀ ਸੌਗੰਧ ਹੈ ਨਾਨਕ ਕੀ ਕਸਮ ਹੈ।
 ਜਿਤਨੀ ਭੀ ਹੋ ਗੋਬਿੰਦ ਕੀ ਤਾਰੀਫ ਵੋਹ ਕਮ ਹੈ।
 ਹਰਚੰਦ ਮਿਰੇ ਹਾਥ ਮੇਂ ਪੁਰ-ਜ਼ੋਰ ਕਲਮ ਹੈ।
 ਸਤਿਗੁਰ ਕੇ ਲਿਖੂੰ ਵਸਫ ਕਹਾਂ ਤਾਬਿ ਰਕਮ ਹੈ।
 ਇਕ ਆਖ ਸੇ ਕਿਆ, ਬੁਲਬੁਲਾ ਕੁਲ 'ਬਹਿਰ' ਕੋ ਦੇਖੇ।
 ਸਾਹਿਲ ਕੋ ਯਾ ਮੰਝਧਾਰ ਕੋ, ਯਾ ਲਹਿਰ ਕੋ ਦੇਖੇ।੧੮।

(ਅੱਲਾ ਯਾਰ ਖਾਂ ਜੋਗੀ)

ਨਾ ਕਹੂੰ ਅਬ ਕੀ ਨਾ ਕਹੂੰ ਤਬ ਕੀ
 ਅਗਰ ਨਾ ਹੋਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਤੋ ਸੁੰਨਤ ਹੋਤੀ ਸਭ ਕੀ।

(ਬੁਲ੍ਹੇ ਸ਼ਾਹ)

ਦੇਸਾਂ ਪ੍ਰਦੇਸਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪੁਸਤਕ ਮਿਲਣ ਦੇ ਪਤੇ :

- S.S. Balbir International,
607-Sanko Building, Higashiku, Osaka, Japan.
- S. Niranjana Singh Sachdeva,
685/1, Khalong Thom Road, Bangkok, Thailand.
- S. Sangat Singh,
M/s. Surjit Singh Ranjeet Singh & Co.
G-7, High Street, Plaza, Singapore.
- S. Mehtab Singh,
Hindustan Refrigeration Stores, Darya Ganj, New Delhi.
- Sri Guru Singh Sabha,
Havelock Road, Southall, Middex (U.K.)
- S. Hardip Singh Chawla,
Star Mansion, 4th Floor, Flat 'F', Minden Row,
T.S.T. Kowloon, Hong Kong.
- S. Ripudaman Singh Malik,
1030, Hamilton St., Vancouver, B.C. Canada.
- S. Satnam Singh,
18/1, Old Block, Mulund Colony, Bombay - 82.
- S. Gurcharan Singh,
57, The Green, Southall, Middex (U.K.)
- ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ਼, ਬਜ਼ਾਰ ਮਾਈ ਸੇਵਾਂ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
- ਪਾਲ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 3098, ਸੈਕਟਰ 45-ਡੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ।

ਤਤਕਰਾ

ਟ੍ਰਸਟ ਵਲੋਂ ਬੇਨਤੀ	੭
ਮੁੱਢਲੇ ਸ਼ਬਦ	—ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਬਾਉਰਾ ੮
ਜਾਣ-ਪਛਾਣ	—ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜਰਨਲਿਸਟ ੧੪
ਭੂਮਿਕਾ	—ਲਾਲਾ ਦੌਲਤ ਰਾਏ ੨੧
ਮੁਖਬੰਧ	੨੫
ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਉਸ ਹਾਲਤ ਦਾ ਵਰਣਨ ਜਿਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ	
ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ	੬੧
ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਬਚਪਨ	੬੧
ਵਿਦਿਆ, ਪਿਤਾ ਗੁਰਦੇਵ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ	੬੩
ਉਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟਾਂ	੬੬
ਉਹ ਸੁਆਲ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਨਿਰਭਰ ਸੀ	੭੦
ਕਿਸ ਚੀਜ਼ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਉਭਾਰਿਆ ?	੭੨
ਪ੍ਰਚਲਤ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤਾ ?	੭੮
ਤ੍ਰਪ੍ਰਸਾਦਿ ਕਥਿਤ (੨੦)	੮੮
ਸਮਾਜਿਕ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਕੀ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ?	੧੧੦
ਉਸ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਰਾਜਸੀ ਹਾਲਤ	੧੧੭
ਕਾਰਜ ਕਿਥੋਂ ਤੇ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਆਰੰਭਿਆ ?	੧੨੩
ਮੁੱਢਲੇ ਅਸੂਲ ਕਿਵੇਂ ਕਾਇਮ ਕੀਤੇ ?	੧੩੦
ਖਾਲਸਾ ਧਰਮ ਦੇ ਕਾਇਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਸਮਾਚਾਰ	੧੩੨
ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ	
ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ	੧੩੭
ਦੇਵੀ ਪਰਗਟ ਕਰਨ ਦਾ ਕਿੱਸਾ	੧੩੯
ਖਾਲਸਾ ਧਰਮ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ	੧੪੨

ਖਾਲਸਾ ਧਰਮ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅਸੂਲ	੧੪੬
ਖਾਲਸਾ ਧਰਮ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣੋਂ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਰਜਿਆ ?	੧੪੮
ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ-ਢੰਗ ਤੇ ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ	੧੫੦
ਖਾਲਸਾ ਧਰਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਫੈਲਿਆ ?	੧੫੨
ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਫੌਜੀ ਹਮਲੇ	੧੫੫
ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਫੌਜ ਦਾ ਹਮਲਾ	੧੬੧
ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਰਣ-ਭੂਮੀ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਣਾ,	
ਤਕਲੀਫ਼ਾਂ ਤੇ ਮਾਸੂਮ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਕਤਲ	੧੭੩
ਚਮਕੌਰ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਹਾਲਾਤ	੧੭੯
ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮੁੜ ਲਿਖਵਾਣਾ	੧੮੮
ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਜਾਣਾ	੧੮੯
ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ	੧੯੦
ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਬਦਲੇ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ	੧੯੨
ਗੁਰੂ ਜੀ 'ਤੇ ਕਾਤਲਾਨਾ ਹਮਲਾ	੧੯੫
ਗੁਰਿਆਈ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਦਾ ਅੰਤ	੧੯੯
ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਆਖਰੀ ਸਮਾਂ	੧੯੯
ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੁਣ	੨੦੨
ਵੱਖ ਵੱਖ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਬਾਰੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰ	੨੧੬
ਵੱਖ ਵੱਖ ਬਚਨ ਤੇ ਵਿਚਾਰ	੨੨੭
ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਪੱਖ	੨੨੯
ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ 'ਤੇ ਇਕ ਨਜ਼ਰ	੨੩੪

ਬੇਨਤੀ

ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਲੇਖਕ ਲਾਲਾ ਦੌਲਤ ਰਾਏ ਲਿਖਤ, ਇਹ ਪੁਸਤਕ ੧੯੭੯ ਵਿਚ ਕੁਝ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਦੇ ਉੱਦਮ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਛਪਣ 'ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦਾ ਘੇਰਾ ਬਹੁਤ ਵਧ ਗਿਆ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਹਰ ਵਰਗ ਦੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨੇ ਬੇਹੱਦ ਸਲਾਹਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੁਝ ਪੁਰਾਣੇ ਉਰਦੂ ਪੜ੍ਹੇ ਹੀ ਇਸ ਬੇ-ਮਿਸਾਲ ਲੇਖਣੀ ਦਾ ਅਨੰਦ ਮਾਣ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ-ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਬਾਕਾਇਦਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਦੇ ਮਨੋਰਥ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਕੁਝ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਦੇ ਉੱਦਮ ਨਾਲ ਸਥਾਪਿਤ 'ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਹਿਤ ਚੈਰੀਟੇਬਲ ਟ੍ਰਸਟ' ਵੱਲੋਂ ਇਸ ਦੇ ਕਈ ਐਡੀਸ਼ਨ ਛਪ ਚੁੱਕੇ ਹਨ।

ਟ੍ਰਸਟ ਵੱਲੋਂ ਮਿਥੇ ਗਏ ਟੀਚਿਆਂ ਵਿਚ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਸਭ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਉਲਥਾ ਕਰਵਾ ਕੇ ਛਪਵਾਣ ਤੇ ਲਾਗਤ-ਮਾਤਰ ਮੁੱਲ 'ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾਣ ਦਾ ਮੰਤਵ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਇਸ ਮੰਤਵ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਟ੍ਰਸਟ ਵੱਲੋਂ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਮੂਲ ਉਰਦੂ ਐਡੀਸ਼ਨ 'ਤੇ ਹਿੰਦੀ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤੇ ਬੰਗਾਲੀ ਅਨੁਵਾਦ ਵੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਹੋਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰਵਾਣ ਲਈ ਅਸੀਂ ਕਈ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਸਾਡੀ ਰੀਝ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਹਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਤਕ ਅੱਪੜੇ, ਤਾਂਕਿ ਉਹ ਗੁਰੂ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਉਪਰ ਕੀਤੇ ਉਪਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋ ਸਕੇ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਮਿਹਰ ਕਰਨ!

ਟ੍ਰਸਟ ਵੱਲੋਂ ਛਪਵਾਈਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਲਾਗਤ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਮੁੱਲ 'ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਤਕ ਪੁਚਾਈਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਗੁਰਸਿਖ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਇਹ ਕਾਰਜ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਆਪ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਇਹ ਸੇਵਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹਿਣ!

ਕਨਵੀਨਰ

ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਹਿਤ ਚੈਰੀਟੇਬਲ ਟ੍ਰਸਟ

ਮੁੱਢਲੇ ਸ਼ਬਦ

ਮਾਨ ਸਾਹਿਬ ਸਪੀਕਰ ਪੰਜਾਬ ਅਸੈਂਬਲੀ ਇਕ ਵਾਰ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟਰੀ ਡੈਲੀਗੇਸ਼ਨ 'ਤੇ ਜਦ ਅਮਰੀਕਾ ਗਏ ਤਾਂ ਵਾਪਸੀ 'ਤੇ ਲੰਡਨ ਰੁਕੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਵਾਪਰੀ ਘਟਨਾ ਬੜੇ ਰੌਚਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸੁਣਾਈ।

ਮਾਨ ਜੀ ਇਕ ਦਿਨ ਇਕੱਲੇ ਹੀ ਇਕਾਂਤ ਵਿਚ ਬਾਹਰ ਸੈਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਾਗਿਓਂ ਅਚਾਨਕ ਤਿੰਨ ਅਮਰੀਕਨ ਵਿਅਕਤੀ ਲੰਘੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਦਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਪਾਦਰੀਆਂ ਵਾਲਾ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਮਿਲਵਾਂ ਜਿਹਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੋਲੋਂ ਲੰਘਣ ਵੇਲੇ, ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਤਿੰਨ ਬਾਣ ਅਜਿਹੇ ਛੱਡੇ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰਲੇ ਮਾਣ ਨੂੰ ਦਗਧ ਕਰ ਗਏ ਤੇ ਮੈਂ ਨਿਮੋਝੂਣਾ ਹੋਇਆ ਕਾਫੀ ਸਮੇਂ ਤਕ ਸੋਚਾਂ ਦੇ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਗੋਤੇ ਖਾਂਦਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਢੂੰਡਦਾ ਰਿਹਾ।

ਪਹਿਲਾ ਸਵਾਲ ਸੀ: ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਭਾਰਤੀ ਹੋ?

ਉੱਤਰ: ਜੀ ਹਾਂ।

ਦੂਜਾ ਸਵਾਲ: ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਹਿੰਦੂ ਹੋ?

ਉੱਤਰ: ਜੀ ਨਹੀਂ।

ਤੀਜਾ ਸਵਾਲ: ਫਿਰ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਹੋ?

ਉੱਤਰ: ਜੀ ਸਿਖ।

ਮੈਂ ਬੜੇ ਮਾਣ ਤੇ ਗੌਰਵ ਨਾਲ ਆਖਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਸਿਖ ਹਾਂ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੇਰਾ ਉੱਤਰ ਸੁਣਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਆਖਿਆ, “ਨਹੀਂ, ਤੁਸੀਂ ਫੂਲ (ਅਕ੍ਰਿਤਘਣ) ਹੋ!” ਇਹ ਮੇਰੇ ਮਾਣ ਦਾ ਘੋਰ ਅਪਮਾਨ ਸੀ, ਜੋ ਨਾ ਸਹਾਰਦੇ ਹੋਏ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਦੀ ਦਲੇਰੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹੜੇ ਤੱਥ ਕਾਰਨ ਇਹ ਅਯੋਗ ਸ਼ਬਦ

ਵਰਤੇ ਅਤੇ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਿਆਂ ਸੀ। ਉੱਤਰ ਬੜਾ ਹੀ ਹੈਰਾਨੀ-ਜਨਕ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁਖੀ ਆਖਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸਾਡਾ ਇਕ ਬੰਦਾ ਸੂਲੀ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਜਾਣਦਾ ਹੈ, ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਸ ਅਨੇਕਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਨੇ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ। ਫਿਰ ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਫੂਲ (ਅਕ੍ਰਿਤਘਣ) ਨਹੀਂ ?

ਇਹ ਸਵਾਲ ਮਾਨ ਜੀ 'ਤੇ ਇਕ ਅਮਰੀਕਨ ਨੇ ਕੀਤਾ ਤੇ ਅਕ੍ਰਿਤਘਣ ਆਖ ਕੇ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਰੋਸ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ। ਉਸ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਰੋਸ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਤੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਹੀਰਿਆਂ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਲੋਚਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਅਫਸੋਸ ਕਿ ਉਹ ਹੀਰੇ ਲੁਕੇ ਪਏ ਹਨ, ਉਸ ਅਕ੍ਰਿਤਘਣ ਕੌਮ ਦੀ ਕਾਨ ਵਿਚ ਜੋ ਆਪਸੀ ਫੁੱਟ ਤੇ ਕੁਰਸੀ ਦੀ ਚੇਟਕ ਕਾਰਨ ਮਾਇਆ-ਜਾਲ ਦੀ ਘੂਕ ਨੀਂਦੇ ਸੁੱਤੀ ਪਈ ਹੈ। ਜਿਹੜੀ ਕੌਮ ਅਜੇ ਤਕ ਖੁਦ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਦਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੀ, ਉਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਅਗਾਧ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਥੋਂ ਕਰਾਉਣੇ ਹਨ।

ਮਾਨ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਇਕ ਬਿੰਬ ਹੈ, 'ਆਕਲੇ ਰਾ. ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਾਫ਼ੀ ਅਸਤ।' ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਯੋਰਪ ਵਿਚ ਤੇ ਸਮੁੱਚੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ, ਜਿਥੇ ਵੀ ਕੋਈ "ਸਾਬਤ ਸੂਰਤਿ ਦਸਤਾਰ ਸਿਰਾ" ਸਰੂਪ ਕਿਸੇ ਆਸਤਕ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਸਵਾਲ ਆਪ-ਮੁਹਾਰਾ ਹੀ ਆ ਫੁੱਟਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਗੂੰਜ ਗੂੰਜਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਤੋਂ ਇਹ ਜਵਾਬ-ਤਲਬੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਦੇਰ ਤਕ ਇਹ ਸਮੁੱਚੀ ਕੌਮ ਮਾਨ ਜੀ ਵਾਲੀ ਚੁੱਪ ਹੀ ਸਾਧੀ ਰੱਖੇਗੀ !

ਇਸ ਚੁੱਪ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਲਈ ਤੇ ਅਜਿਹੇ ਹੀਰਿਆਂ ਨੂੰ ਕਾਨਾਂ 'ਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਹੀ ਦੌਲਤ ਰਾਏ ਵਰਗੇ ਬਲਕਾਰੀ ਸਪੂਤਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ; ਜੋ ਆਪਣੀ ਦਲੇਰੀ, ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਤੇ ਪ੍ਰਬੀਨਤਾ ਰਾਹੀਂ ਹੀਰਿਆਂ ਦੇ ਸਿਰਤਾਜ ਹੀਰੇ, ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਕੋਹਿ-ਨੂਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਜੀਵਨੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਲਮ ਦੀ ਛੁਹ ਨਾਲ ਸਮੁੱਚੇ ਭਾਰਤ-ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਤੱਟ 'ਤੇ ਉਜਾਗਰ ਕਰ ਸਕੇ, ਜੋ ਕੌਮ ਦੀ ਬੇਕਦਰੀ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਦੀ ਬੇਗੈਰਤੀ ਦੇ ਕੀਰਨੇ ਸੁਣਾ ਕੇ ਹੰਝੂ ਕੇਰ ਸਕੇ ਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਅਣਭਿੱਜ ਕੱਲਰੀ ਧਰਤੀ ਵਰਗੇ ਹਿਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸਰਸਾਰ ਕਰ ਸਕੇ !

ਸਵਾਮੀ ਦਯਾਨੰਦ ਸਰਸਵਤੀ ਨੇ 'ਸਤਿਆਰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਵਿਚ ਸਿਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਪ੍ਰਤੀ ਕੁਝ ਅਯੋਗ ਸ਼ਬਦ ਕਿਸੇ ਭੁਲੇਖੇ ਕਾਰਨ ਲਿਖੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਦਾ ਰੋਸ ਤੇ ਪਰਚਾਰ ਸਿਖ ਜਗਤ ਨੇ ਜੀਅ ਭਰ ਕੇ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਾਸਚਿਤ ਜਾਂ ਸੁਹਿਰਦ ਕੀਰਤੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਜੀਵਨੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਸ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਸਵਾਮੀ ਦਇਆ ਨੰਦ ਦੇ ਅਨੁਆਈ ਲਾਲਾ ਦੌਲਤ ਰਾਏ ਨੇ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਲਾਲਾ ਦੌਲਤ ਰਾਏ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਰੋਣਾ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਰੋਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਿਖ ਕੌਮ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਪਛਾਣਿਆ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਭਾਰਤ-ਵਾਸੀ ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉੱਕਾ ਹੀ ਕਦਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਖ਼ਾਲਸਾ ਕੌਮ ਅੱਜ ਕੱਲ ਵੀ ਓਹੀ ਕੁਝ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਰਬੰਸ ਦਾ ਬਲੀਦਾਨ ਦੇ ਕੇ ਰੋਕਿਆ ਸੀ। ਅੱਜ ਤੋਂ ੭੮ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਲਿਖੇ ਲਾਲਾ ਦੌਲਤ ਰਾਏ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕਿਤਨੀ ਨਿਰਪੱਖਤਾ, ਦਲੇਰੀ ਤੇ ਸੱਚਾਈ ਹੈ।

ਸਿਖ ਕੌਮ ਦੀ ਕਾਇਆਂ-ਕਲਪ ਲਈ ਅਤਿਅੰਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਭਾਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੇ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਦੌਲਤ ਰਾਏ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਤੇ ਕਲਮ ਦੀ ਜਾਦੂਗਰੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅੱਜ ਫਿਰ ਸਿਖ ਕੌਮ ਦੇ ਨੌਨਿਹਾਲਾਂ ਦੇ ਰੰਗ-ਮੰਚ 'ਤੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਉਰਦੂ ਤੋਂ ਕੋਰੀ ਨਵੀਂ ਸਿਖ ਪਨੀਰੀ ਦੇ ਲਾਭ ਹਿਤ ਲਾਲਾ ਦੌਲਤ ਰਾਏ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ, ਕੁਝ ਗੈਰ-ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਿੱਸੇ ਕੱਢ ਕੇ, ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਜੇ ਕੋਈ ਸਿਖ ਲਿਖਾਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਹਿੰਦੂ ਅਵਤਾਰਾਂ ਨਾਲ ਕਰ ਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਸਿੱਧ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਇਸ ਨੂੰ ਪੱਖਪਾਤ ਸਮਝਦਾ ਅਤੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਢਕੌਂਸਲੇ ਘੜਦਾ। ਪਰ ਜਿਸ ਦਲੀਲ ਤੇ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਲਾਲਾ ਦੌਲਤ ਰਾਏ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਉੱਚੇ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਤੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਅਵਤਾਰ, ਲੋਕ-ਤੰਤਰ ਦਾ ਸਰਬੋਤਮ ਗਿਆਤਾ ਅਤੇ ਮਾਨਵਤਾ ਦਾ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਕੇਵਲ ਦੌਲਤ ਰਾਏ ਦੀ ਕਲਮ ਦੀ ਹੀ ਕਰਾਮਾਤ ਹੈ।

੧੬੯੯ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਭਾਰਤਵਰਸ਼ ਵਿਚ ਕਰਾਂਤੀ ਦਾ ਉਪਯੋਗ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਨਵ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਮਾਨਤਾ ਦੀ ਉਸਾਰੀ

ਦੀ ਨੀਂਹ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਤ ਕੇ, ਨਵੀਨ ਸਮਾਜ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕੀਤੀ, ਉਸ ਨਾਲ ਨਾ ਕੇਵਲ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਕਲਿਆਣ ਭਾਰਤਵਰਸ਼ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋਇਆ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਨੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਯੋਰਪ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕਰਾਂਤੀਆਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ। ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਨਾਹਰਾ “ਮਾਨਸ ਕੀ ਜਾਤ ਸਬੈ ਏਕੈ ਪਹਚਾਨਬੋ” ਐਸਾ ਸਿਧਾਂਤ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਹਿੱਕ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਜਵਾਲਾ ਸੀ, ਜੋ ਨਾ ਕੇਵਲ ਮਾਨਵਤਾ ਦੇ ਭਰਮ-ਜਾਲ ਤੇ ਉਚ-ਨੀਚ ਦੇ ਭੇਦ-ਭਾਉ ਨੂੰ ਹੀ ਭਸਮ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਦੇ ਭਾਂਬੜਾਂ ਨਾਲ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਤੁਅੱਸਬੀ ਤੇ ਮੁਗਲੀਆ ਹਕੂਮਤ, ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸੰਸਾਰ ਭਰ 'ਚੋਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸਾਮਰਾਜ ਸੀ, ਮੁੱਠੀ ਭਰ ਫਕੀਰਾਂ ਤੇ ਸੰਤ-ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਹੱਥੋਂ ਭਸਮ ਹੋ ਗਈ।

ਤੁਲਨਾਤਮਿਕ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਫਰਾਂਸ ਅਤੇ ਰੂਸ ਦੇ ਇਨਕਲਾਬ, ਆਪਣੇ ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਬਲ ਵੀ ਇਸ ੧੬੯੯ ਵਾਲੀ ਕਰਾਂਤੀ 'ਚੋਂ ਹੀ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਹਨ। ਲੀਉ ਟਾਲਸਟਾਇ, ਰੂਸੋ ਤੇ ਵਾਲਟੇਅਰ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਸੇ ਹੀ ਕਰਾਂਤੀ ਤੇ ਹੁੰਗਾਰੇ ਨੂੰ ਯੋਰਪ ਵਿਚ ਹੁੰਗਾਰਾ ਤੇ ਬਲ ਦਿੰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਨ-ਸਾਧਾਰਨ ਨੂੰ ਸਦੀਆਂ ਦੇ ਬੋਝ, ਭਰਮ ਤੇ ਵਹਿਮ-ਜਾਲ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਪਰਾਲੇ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਤਾਂ ਸਤੰਤਰ ਸੀ, ਪਰ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ ਤੇ ਤੁਅੱਸਬ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸੰਗਲਾਂ ਨਾਲ ਜਕੜ ਲਿਆ। ਜਿਸ ਕਰਾਂਤੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਦੀ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਾ ਕੇ, ਬਲਵਾਨ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸਮਰਾਟ ਤਾਕਤ ਦਾ ਬਖੀਆ ਉਧੋੜਨ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾਇਆ, ਕਾਰਲ ਮਾਰਕਸ ਤੇ ਲੈਨਿਨ ਉਸ ਨੂੰ ਯੋਰਪ ਵਿਚ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਜਦੋਂ-ਜਹਿਦ ਕਰਦੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਧਨ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸਨ ਤੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕੁਝ ਪੜਾਅ ਟੱਪ ਚੁੱਕੀ ਸੀ।

ਆਇਰਲੈਂਡ ਦਾ ਜੰਮ-ਪਲ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰੇਮੀ ਕਰੀਚੋ ਵਾਲੇ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਸਤਸੰਗੀਆਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਕੁਝ ਐਸਾ ਰੰਗੀਜ ਗਿਆ ਅਤੇ ਹਰਿ-ਰੰਗ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਲਾਲਸਾ ਉਗਮੀ ਕਿ ਉਹ ਪੰਚਾਂ ਪਾਸੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਰਾਮ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਸਜ ਗਿਆ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵੀ ਉਹ

ਏਨੀ ਕੁ ਪੜ੍ਹ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਕਾਫੀ ਸਾਹਿਤ ਘੋਖਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਇਕ ਦਿਨ ਉਹ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਝਟਕਾ ਮਾਸ ਪ੍ਰਥਾਇ ਗੁਰਮਤਿ ਨਿਰਣੈ' ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਦਾ ਦਾਸ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ। ਕੁਝ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਵਿਚ ਦਾਸ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਲਾਲਾ ਦੌਲਤ ਰਾਏ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਆਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਵੇਖੋ, ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਮਹਾਨ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਫੁੱਟ ਫੁੱਟ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੈਰਾਨ ਤੇ ਮਾਯੂਸ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲਿਆ, "ਮੈਂ ਅੱਗੇ ਬੜੀ ਕਠਨ ਤਪੱਸਿਆ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹੀ ਹੈ। ਤੇ ਕੀ ਹੁਣ ਤੂੰ ਮੈਥੋਂ ਆਸ ਕਰਦਾ ਹੈਂ ਕਿ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਸਤੇ ਮੈਂ ਉਰਦੂ ਸਿੱਖਾਂ? ਜੇ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਅਜਿਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਅਜੇ ਤਕ ਇਸ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਅਨੁਵਾਦ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ?"

ਮਿਸਟਰ (ਭਾਈ) ਰਾਮ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਇਹ ਬਾਣ ਚਲਾ ਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਗੂੰਜਦੇ ਰਹੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੁਲਾਉਣ ਦਾ ਕਾਫੀ ਯਤਨ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾ ਹੋਈ। ਉਸ ਦੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਬਾਅਦ ਇਕ ਨੌਜਵਾਨ ਤੇ ਇਕ ਸੁਹਿਰਦ ਬੀਬੀ, ਜੋ ਇਹ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਸੁਣ ਰਹੀ ਸੀ, ਆਖਣ ਲੱਗੀ, "ਕੀ ਉੱਤਰ ਹੈ ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਸ?" ਮੈਂ ਆਖਿਆ, "ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਾਂਗੇ ਤੇ ਕਿਸੇ ਪਾਸ ਮਿੰਨਤ ਕਰਾਂਗੇ, ਜੇ ਕੋਈ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰਾ ਇਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪ ਦੇ ਦੇਵੇ।" ਗੱਲ ਫਿਰ ਵੀ ਨਾ ਬਣੀ। ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੀ ਗੂੰਜ ਵਧਦੀ ਗਈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨੀਂਦ ਤੇ ਚੈਨ ਵਿਚ ਵੀ ਹਿੱਲਜੁਲ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਮਨ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਕੁਝ ਐਸੀ ਸੀ ਕਿ "ਹਮ ਰੁਲਤੇ ਫਿਰਤੇ ਕੋਈ ਬਾਤ ਨ ਪੂਛਤਾ" ਪਰ "ਗੁਰ ਸਤਿਗੁਰ ਸੰਗਿ ਕੀਰੇ ਹਮ ਥਾਪੇ" ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕੁਝ ਬਲ ਬੁਧ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਕੇ, ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪ ਤਿੰਨ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਦਿਵਾ ਦਿੱਤਾ।

ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਫ਼ਾਰਸੀ-ਨੁਮਾ ਕਠਨ ਉਰਦੂ ਵਿਚ ਅੱਜ ਤੋਂ ੭੮ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਛਪੀ ਸੀ, ਜਦ ਕਿ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦਾ ਹੀ ਬੋਲ-ਬਾਲਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦੀ ਸੁਧਾਈ ਦੀ ਅਤਿਅੰਤ ਲੋੜ ਸੀ, ਤਾਂ ਜੁ ਕੋਈ ਬਦਲੇ ਸਮੇਂ ਤੇ ਬੋਲੀ ਕਾਰਨ ਉਕਾਈ ਨਾ ਰਹਿ ਜਾਏ। ਇਸ ਲਈ ਸ: ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਐਮ.ਏ., ਸਿਖ ਹਿਸਟਰੀ ਡਿਪਾਰਟਮੈਂਟ, ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ,

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕੀਮਤੀ ਸਮਾਂ ਦੇ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਛਾਪਣ ਯੋਗ ਬਣਾਇਆ।

ਸ: ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜਰਨਲਿਸਟ ਜਦੋਂ ਵੀ ਕਦੇ 'ਸਾਹਿਬੇ ਕਮਾਲ' ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਦੌਲਤ ਰਾਏ ਦਾ ਨਾਂ ਬੜੇ ਗੌਰਵ ਨਾਲ ਲਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਤੀ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਲੇਖਣੀ ਨਾਲ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਕਰਾਈ ਹੈ।

ਹੋਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਛਪਣ ਵਿਚ ਲੋੜੀਂਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਤੀ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ। ਪਰਦੇਸਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਇਹ ਕੰਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਬਿਨਾਂ ਕਠਨ ਸੀ।

ਅੰਤ ਵਿਚ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਸੰਬੰਧੀ ਆਪਣੇ ਕੀਮਤੀ ਸੁਝਾਅ ਤੇ ਗਲਤੀਆਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਕਿਰਪਾਲਤਾ ਕਰਨ, ਤਾਂ ਜੁ ਅਗਲੀ ਛਾਪ ਵਿਚ ਹੋਈਆਂ ਉਕਾਈਆਂ ਤੇ ਭੁੱਲਾਂ ਦੀ ਸੁਧਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ।

੨੪.੧੦.੭੮

—ਦਾਸਰਾ
ਬਾਉਰਾ

ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

ਸਾਹਿਬੇ ਕਮਾਲ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਬੇ-ਸ਼ੁਮਾਰ ਕਿਤਾਬਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਤੇ ਲਿਖੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਸਿਖ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਹਿਬੂਬ ਗੁਰੂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾ, ਪਿਆਰ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਕਲਮ-ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗੈਰ-ਸਿਖ ਪਰਸੰਸਕਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਵੱਖ ਵੱਖ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਇਕ ਮਹਾਨ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂ, ਉੱਚ ਕੋਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ, ਮਹਾਨ ਜੋਧਾ ਤੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸੁਧਾਰਕ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ ਹੈ। ਪੱਖਪਾਤੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ, ਆਪ ਦੀਆਂ ਮਹਾਨ ਕੀਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਵਿਰੋਧੀ ਪ੍ਰਗਟਾਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਬਹੁ-ਪੱਖੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਲੋਕ ਅਸਮਰਥ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਾਮਾਤੀ ਤੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਜੀਵਨ-ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਵਿਚਾਰ ਸਕੇ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਜਿਸ ਹਿੰਦੂ ਕੌਮ ਦੇ ਧਰਮ ਤੇ ਸਭਿਅਤਾ ਲਈ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਬਲੀਦਾਨ ਦਿੱਤਾ, ਆਪਣਾ ਸਰਬੰਸ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਉਸ ਕੌਮ ਦੇ ਆਗੂ (ਮਹਾਤਮਾ) ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਉਹ ਭੁੱਲੜ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਨਜ਼ਰ ਆਏ। ਹਿੰਦੂ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਸਰ ਜਾਦੂ ਨਾਥ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਉਹ ਇਕ ਰਾਜਨੀਤਕ ਜੰਗ-ਬਾਜ਼ ਪਰਤੀਤ ਹੋਏ। ਅੱਜ ਵੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ, ਕੀਰਤੀਆਂ, ਕਰਨੀਆਂ, ਉਪਦੇਸ਼ ਤੇ ਆਦੇਸ਼ ਕਈਆਂ ਲਈ ਭੁਲੇਖਿਆਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਪਰ ਜਿਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਲੇਖਕ ਲਾਲਾ

ਦੌਲਤ ਰਾਏ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਪਾਠਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਅੱਜ ਤੋਂ ੭੮ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ, ਉਹ ਖਾਸ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਕ, ਸਮਾਜਕ, ਧਾਰਮਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਕ ਤੇ ਸਾਹਿੱਤਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਨਿਰਛੋਹ ਹੈ।

ਅੱਜ ਤੋਂ ਅੱਠ ਦਹਾਕੇ ਪਹਿਲਾਂ, ਜਦ ਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਆਰੰਭ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ, ਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤਕ ਪੰਜਾਬੀ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਗ਼ੈਰ-ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਲਿਖਿਆ, ਉਹ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸੱਚੀ ਤੇ ਸੁੱਚੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਅਸਫਲ ਰਹੇ।

ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਲਾਲਾ ਦੌਲਤ ਰਾਏ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿਤਾ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਮਹਾਂਬਲੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਪੁਰ-ਜੋਸ਼ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕਲਮਬੰਦ ਕੀਤਾ। ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਭਾਰਤੀ ਹਿੰਦੂ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਵੇਖਿਆ, ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪਿਛਲੇ ੭੦੦ ਸਾਲ ਦਾ ਪਤਨ ਪਰਤੱਖ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਮਾਨ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਗਜ਼ਨਵੀਆਂ, ਗੌਰੀਆਂ, ਗੁਲਾਮਾਂ, ਖਿਲਜੀਆਂ, ਤੁਗਲਕਾਂ, ਸੱਯਦਾਂ, ਪਠਾਣਾਂ, ਤੁਰਕਾਂ ਤੇ ਮੁਗਲਾਂ ਵਲੋਂ ਕੀਤੇ ਧਾਰਮਿਕ, ਸਮਾਜਕ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਅਤਿਆਚਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੰਘ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ-ਕਾਲ ਵਿਚ ਵਾਪਰੀਆਂ ਹੋਣ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਇਕ ਵਲਵਲੇ-ਭਰਪੂਰ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ। ਭਾਵੇਂ ਆਪ ਕੱਟੜ ਆਗੀਆ ਸਮਾਜੀ ਸਨ, ਪਰ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ 'ਤੇ ਕਲਗੀਧਰ ਪਿਤਾ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਡੂੰਘੀ ਛਾਪ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਮਾਤੀ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਸਨ।

ਲਾਲਾ ਦੌਲਤ ਰਾਏ ਦੀ ਲੇਖਣੀ ਵਲਵਲੇ-ਭਰਪੂਰ ਹੈ, ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ-ਭਰਪੂਰ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸੱਚਾਈਆਂ ਤੇ ਹਕੀਕਤਾਂ ਨੂੰ ਉਰਦੂ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਪਾਠਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਿਆ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ

ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਨਹੀਂ ਰੱਖ ਸਕੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੇ-ਖੋਫ਼ ਤੇ ਬੇ-ਪਰਵਾਹ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਉਸਤਤੀ ਕੀਤੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮਹਾਨ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਉਲੇਖ ਕੀਤਾ।

ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇਕ ਸ਼ਰਧਾਵਾਨ ਹਿੰਦੂ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਿੰਦੂ ਕੌਮ ਦੇ ਰਖਸ਼ਕ, ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਤੇ ਸਭਿਅਤਾ (ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ) ਦੇ ਪੁਨਰ ਜਨਮ-ਦਾਤਾ, ਮਹਾਨ ਆਤਮਾ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਤੇ ਸ਼ੁੱਧ ਆਰੀਆ ਵੇਦਕ ਧਰਮ ਦਾ ਪਰਕਾਸ਼ ਵੇਖਿਆ। ਲਾਲਾ ਜੀ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਸਦੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਧੀਨਤਾ ਦਾ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗਲਤ ਸਮਾਜਕ ਰਹ-ਰੀਤੀਆਂ, ਗਲਤ ਧਾਰਮਕ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ, ਛੂਤ-ਛਾਤ, ਉਚ-ਨੀਚ ਅਤੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਫ਼ਿਰਕਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਜਾਣ ਵਿਚ ਵੇਖਿਆ। ਜਦ ਹਿੰਦੂ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਤਨ ਗੌਰਵ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਚੁੱਕੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੇਸ਼-ਭਗਤੀ ਤੇ ਕੌਮ-ਪ੍ਰਸਤੀ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਪਰ ਲਾ ਕੇ ਉੱਡ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਮਲਾ-ਆਵਰਾਂ ਅੱਗੇ ਖੜੇ ਹੋਣ ਦਾ ਸਾਹਸ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਤੇ ਧਰਮ-ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਦਾ ਬਲ ਮਿਟ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਆਪਣੀਆਂ ਧੀਆਂ ਤੇ ਭੈਣਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਮਿਟ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਉਹ ਆਪਣੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਤੇ ਸਭਿਅਤਾ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਚੁੱਕੇ ਸਨ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਕ ਮਹਾਨ ਜੋਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋਇਆ। ਲਾਲਾ ਦੌਲਤ ਰਾਏ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੁਰਾਤਨ ਹਿੰਦੂ ਸਭਿਅਤਾ ਦਾ ਪੁਨਰ ਜਨਮ ਕੀਤਾ, ਮੁਰਦਾ ਕੌਮ ਦੀਆਂ ਰਗਾਂ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਖੂਨ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕੌਮ ਵਿਚੋਂ ਉਦਾਸੀਨਤਾ, ਨਿਰਬਲਤਾ, ਨਿਵਾਣਤਾ, ਨਿਰਲੱਜਤਾ ਤੇ ਪਤਿਤਤਾ ਦੂਰ ਕਰ ਕੇ ਨਵਾਂ ਸਾਹਸ ਤੇ ਬਲ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਦੇ ਫਲ-ਸਰੂਪ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਜਰਵਾਣਿਆਂ ਅੱਗੇ ਝੁਕਦੇ ਆਏ ਲੋਕ ਤਲਵਾਰਾਂ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ, ਪੈਂਟਾਂ ਉੱਚੀਆਂ ਕਰ ਕੇ ਅਤੇ ਛਾਤੀਆਂ ਤਾਣ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਣ ਖਲੋਤੇ। ਇਹ ਕੋਈ ਕਰਾਮਾਤ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਨੀਵੀਆਂ ਜਾਤੀਆਂ ਤੇ ਅਛੂਤ ਅਖਵਾਣ ਵਾਲੇ, ਦੁਕਾਨਾਂ ਤੇ ਤੱਕੜੀਆਂ ਤੋਲਣ ਵਾਲੇ, ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਹਲ ਚਲਾਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਮਾਲਾ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਝੂਲਾ ਫੜਾ, ਇਕ ਬਲਵਾਨ ਤੇ ਨਿਰਭੈ ਕੌਮ ਵਿਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਮਹਾਨ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਤੇ ਪ੍ਰਾਣ-ਸੰਚਾਰ

ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਨਿਰਬਲ ਤੇ ਨਿਤਾਣੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਵਿਚ ਨਵਾਂ ਬਲ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਗਤੀ ਨਾਲ ਸ਼ਕਤੀ ਦਿੱਤੀ, ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਬਾਣਾ ਦਿੱਤਾ, ਮਾਲਾ ਨਾਲ ਭਾਲਾ ਦਿੱਤਾ, ਨਵਾਂ ਰੂਪ ਤੇ ਸਰੂਪ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਸ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਬੁਜ਼ਦਿਲੀ, ਘਿਰਣਾ, ਉਚ-ਨੀਚ, ਛੂਤ-ਛਾਤ ਤੇ ਪੱਖਪਾਤ ਅਤੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਧਾਰਮਿਕ ਫਿਰਕਿਆਂ ਦੇ ਕੀੜੇ ਕੁਰਬਲ ਕੁਰਬਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਕੇ ਮਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਸਭ ਨੂੰ ਇਕ ਜੋਤਿ ਦਾ ਉਪਾਸ਼ਕ ਬਣਾਇਆ।

ਪਠਾਣਾਂ ਤੇ ਅਫਗਾਨਾਂ ਅੱਗੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਰਾਜਪੂਤ ਤੇ ਕਸ਼ਤਰੀ ਖੜੇ ਹੋਣੇ ਘਬਰਾਂਦੇ ਸਨ, ਮਾਲਸਾ ਛਾਤੀ ਤਾਣ ਕੇ ਡਟ ਗਿਆ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ, ਜੋ ਸੱਤ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਖੈਬਰ ਦੇ ਰਾਹ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਤੇ ਆਬਰੂ ਨੂੰ ਲੁਟਦੇ ਆਏ ਸਨ, ਨਾ ਕੇਵਲ ਆਉਣਾ ਹੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਸਗੋਂ ਖੈਬਰ ਦੀਆਂ ਚੋਟੀਆਂ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਬਸੰਤੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਝੁਲਾ ਕੇ ਉਲਟੀ ਗੰਗਾ ਵਹਾ ਦਿੱਤੀ।

ਲਾਲਾ ਦੌਲਤ ਰਾਏ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੱਡੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਚਿੱਤਰਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸ ਜਜ਼ਬੇ-ਭਰਪੂਰ ਲੇਖਣੀ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਨਵਾਂ ਸਾਹਸ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਲਾਲਾ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਕਈ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਨਿਰਭੈਤਾ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਹਰ ਸ਼ਰਧਾਵਾਨ ਸਿਖ ਦਾ ਸਿਰ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਝੁਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਜੋ ਹਿੰਦੂ ਕੌਮ ਦੀ ਤਰਸਯੋਗ ਦਸ਼ਾ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਉਲੇਖ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

“ਉਹ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਫਿਰਕਿਆਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਟੋਲਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਗਏ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੌਮੀ ਬਲ ਉੱਕਾ ਹੀ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਏਕਤਾ ਦੀ ਲੜੀ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਬਿਖਰੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਸਤੀ ਹੀ ਟਿਮਟਿਮਾਉਂਦੇ ਦੀਵੇ ਦੀ ਲਾਟ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਗਈ।

“ਅੰਗਰੇਜ਼ੀਬ ਦੀ ਜਾਬਰ ਜ਼ਾਲਮ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਤੂਫਾਨ ਨਾਲ ਸੰਭਵ

ਸੀ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਟਿਮਟਿਮਾਉਂਦਾ ਦੀਵਾ ਸਦਾ ਲਈ ਬੁਝ ਜਾਂਦਾ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਉਸ 'ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਸਦਾ ਲਈ ਬਚਾ ਲਿਆ।” (ਪੰਨਾ ੭੮-੭੯)

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

“ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਕਾਇਆਂ ਪਲਟ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸੱਤ ਸੌ ਸਾਲ ਤਕ ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਹੇਠ ਅਨਗਿਣਤ ਦੁੱਖ ਤੇ ਜ਼ਿੱਲਤਾਂ ਉਠਾਈਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਇਤਨੇ ਲੰਬੇ ਅਰਸੇ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਕਰਤੱਵ ਇਸ ਹੱਦ ਤਕ ਭੁੱਲ ਬੈਠੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਜ਼ਨਾਨੀਆਂ, ਬਹੂ-ਬੇਟੀਆਂ ਤੇ ਭੈਣਾਂ ਨੂੰ ਟਕੇ ਟਕੇ ਤੋਂ ਵਿਕਦੇ ਵੇਖ ਕੇ ਵੀ ਚੁੱਪ ਸਾਧੀ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਤੇ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਤੋਂ ਸਦਾ ਲਈ ਹੱਥ ਧੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਮੰਦਰਾਂ ਤੇ ਪੂਜਯ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਪਵਿੱਤਰ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੇ ਖੂਨ ਨਾਲ ਲਿਪਾਈ ਤੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਨ 'ਤੇ ਜੂ ਤਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਰਕਦੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਤੇ ਸਵੈਮਾਨ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਜੁੱਤੀਆਂ ਵਿਚ ਰੁਲਦਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਹਿਮ ਦਾ ਮੁਥਾਜ ਸੀ। ਉਹ ਬਾਣੀਆਂ ਵਾਂਗ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਵੜੇ ਬੈਠੇ ਸਨ ਤੇ ਚੂਹਿਆਂ ਵਾਂਗ ਪਹਾੜਾਂ ਦੇ ਘੁਰਨਿਆਂ ਵਿਚ ਜਾ ਛੁਪੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੁਝੇ ਹੋਏ ਹੌਸਲਿਆਂ, ਮੁਰਝਾਏ ਚਿਹਰਿਆਂ ਤੇ ਮੁਰਦਾ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਜਿਹੀ ਫੂਕ ਮਾਰੀ, ਉਹ ਗਰਮੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਹ ਜੋਸ਼ ਭਰਿਆ ਕਿ ਇਕ ਇਕ ਸਿਖ ਸੈਂਕੜੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਤੁਛ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਦੇਸ਼-ਪਿਆਰ ਤੇ ਕੌਮੀ-ਪਿਆਰ ਖ਼ਾਤਰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਲਈ ਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸ਼ਰਬਤ ਪੀਣ ਲਈ ਸਿਖ ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਗ ਸਮਝਣ ਲੱਗੇ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬਿੱਲੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ੇਰ ਬਣਾਇਆ ਤੇ ਨਾਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਮਰਦ-ਮੈਦਾਨ।”

(ਪੰਨਾ ੧੨੨-੨੩)

ਇਹ ਭੁਲੇਖਾ ਆਮ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਸਨ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਵੈਰੀ ਸਨ, ਲਾਲਾ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

“ਉਹ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨਹੀਂ ਸਨ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਤੋਂ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲਾਭ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ; ਪਰ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਜ਼ਰੂਰ ਸਨ ਜੋ ਮਜ਼੍ਹਬ ਦੀ ਆੜ ਵਿਚ ਜਬਰ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਿਹੜੇ ਖੁਦ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਨਾਂ ਨੂੰ ਕਲੰਕਤ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਨਾਮ-ਧਰੀਕ ਹੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਨ। ਪਰ ਜ਼ਾਲਮ, ਧਾੜਵੀ, ਵਹਿਸ਼ੀ ਤੇ ਜਾਬਰ ਸਨ। ਉਹ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਤਲ ਕਰਦੇ ਤੇ ਹਰ ਧਰਮ ਦੀ ਤੌਹੀਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਕਿਸੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਤੇ ਲੁੱਟਣਾ ਪਵਿੱਤਰ ਕੰਮ ਸਮਝਦੇ ਸਨ।”

(ਪੰਨਾ ੬੭)

ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਦੀ ਲੋੜ

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਿਲ ਇਕ ਵੇਰ ਵਜਦ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਮਹਾਨ ਅਜ਼ਮਤ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਤਾਰੀਆਂ ਲਾਉਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਮਹਾਨ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਦਿਨੋ-ਦਿਨ ਉਰਦੂ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਘਟਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਸਾਡੀ ਵਰਤਮਾਨ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਉਰਦੂ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਅਨਜਾਣ ਹੈ ਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਪਨੀਰੀ ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਅਛੋਹ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸ ਲਈ ਵੱਡੀ ਤੀਬਰਤਾ ਨਾਲ ਮਹਿਸੂਸਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਵਲਵਲੇ-ਭਰਪੂਰ ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਉਲਥਾਇਆ ਜਾਏ ਤਾਂਕਿ ਉਹ ਲੋਕ, ਜੋ ਉਰਦੂ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦੇ, ਉਹ ਵੀ ਲਾਲਾ ਦੌਲਤ ਰਾਏ ਦੇ ਖਿਆਲਾਤ ਤੇ ਜਜ਼ਬਾਤ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋ ਸਕਣ।

ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵਪਾਰਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਛਾਪਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ, ਟ੍ਰਸਟ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੱਥਾਂ ਤਕ

ਪਹੁੰਚਾਣ ਦਾ ਹੈ, ਤਾਂਕਿ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹੀ ਲਿਖੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾ ਸਕੇ!

ਆਸ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਗ਼ੈਰ-ਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਭਰਵਾਂ ਸੁਆਗਤ ਕੀਤਾ ਜਾਏਗਾ।

—ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦਾ ਦਾਸ

੪੮-ਏ ਐਵੀਨਿਊ,
ਕਰੈਨਫੋਰਡ, ਮਿਡਲਸੈਕਸ, ਯੂ.ਕੇ.

ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ 'ਖਾਲਸਾ'

(ਜਰਨਲਿਸਟ)

ਭੂਮਿਕਾ

ਭਾਵੇਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਅਸਮਰੱਥਾ ਦਾ ਪਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਦੋ ਗੱਲਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਲਿਖਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰ ਹੀ ਲਿਆ :

ਪਹਿਲੀ ਇਹ ਕਿ ਕੋਈ ਅਜਿਹੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਰਗੇ ਦੇਸ਼-ਭਗਤ ਤੇ ਮਹਾਨ ਯੋਧੇ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲਿਖੇ ਗਏ ਹੋਣ। ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜਨਮ-ਸਾਖੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਤੇ ਹੁਣ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚ ਮੰਨਣ ਵਿਚ ਸ਼ੱਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਕਈ ਸੱਚੇ ਸਮਾਚਾਰ, ਬਨਾਉਟੀ ਘੜੇ ਸਮਾਚਾਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਨਿਖੇੜਨੇ ਔਖੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਉਂ ਜਿਸ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਜਨਮ-ਸਾਖੀ ਲਿਖੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਨਾਲ ਭਾਰੀ ਅਨਿਆਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਵਧਾ ਘਟਾ ਕੇ ਦੱਸਣ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖ਼ਿਆਲਾਤ ਤੇ ਹਾਲਾਤ ਅਸਲੀ ਰੰਗ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਦਰਸਾਏ ਜਾਂਦੇ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਜਨਮ-ਸਾਖੀਆਂ ਇਸ ਨੁਕਸ ਤੋਂ ਬਚੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਹਾਲਾਤ ਅਜਿਹੇ ਸਨ ਕਿ ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਯਕੀਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਮਹਾਨ ਉੱਤਮ ਕਾਰਜ ਵੀ ਐਵੇਂ ਮਾਮੂਲੀ ਜਿਹਾ ਤੇ ਵਾਧੂ ਹੀ ਦਿਸਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਸ ਭਾਵਨਾ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਲਿਖੀ ਜਾਵੇ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਸ ਮਹਾਂਬਲੀ ਦੇ ਮਹਾਨ ਕਾਰਜਾਂ ਦਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਉੱਚੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗ ਸਕੇ।

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਦਾ ਦੂਜਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜਨ-ਸਾਧਾਰਨ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਸੱਜਣ ਤਾਂ ਇਸ ਮਹਾਂਬਲੀ ਦੇ ਸਮਾਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘੱਟ ਜਾਣੂ

ਸਨ, ਜਿਸ ਦੇ ਫਲ-ਸਰੂਪ ਕਈ ਖੁਦਗਰਜ਼ ਲੋਕ ਬਹੁਤ ਗ਼ਲਤ ਤੇ ਫ਼ਜ਼ੂਲ ਗੱਲਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਜੀਵਨ-ਘਟਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਦੱਸ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਗ਼ਰਜ਼ਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਹੈਰਾਨਗੀ ਇਕ ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧ ਗਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਲੇਖਕ ਨੇ ਨਾਵਾਕਫ਼ੀ ਕਰਕੇ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਦੀ ਰੰਗਣ ਦੇਣ ਲਈ ਇਸ ਮਹਾਂਬਲੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮਾਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਗ਼ਲਤ ਬਿਆਨ ਕਰ ਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਹਾਨ ਪਵਿੱਤਰ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਗੰਧਲਾ ਕਰ ਕੇ ਦੱਸਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧ ਗਈ ਜਦ ਮੈਨੂੰ ਆਪ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਸਿੱਖਾਂ ਪਾਸੋਂ ਕਈ ਮਸਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਵਾਕਫ਼ੀ ਲੈਣ ਦੀ ਲੋੜ ਪਈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤੇ ਅਜਿਹੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਹੀ ਵਿਚਾਰ ਕੀ ਸਨ। ਕਈ ਅਜਿਹੇ ਵੀ ਮਿਲੇ, ਜਿਹੜੇ ਗ਼ਲਤ ਵਿਚਾਰ ਬਣਾਈ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਆਪੋ ਵਿਚ ਰਲਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਇਸ ਮਹਾਂਬਲੀ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਚਰਿੱਤਰ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਸੇਧ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰਨਾ ਆਰੰਭ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰਨੀ ਪਈ, ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਇਸ ਮਹਾਂਬਲੀ ਲਈ ਇੱਜ਼ਤ ਵਧਦੀ ਗਈ। ਨਾਲ ਹੀ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਇਸ ਗੱਲ ਲਈ ਅਫ਼ਸੋਸ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਤਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੱਦ ਤਕ ਤਾਂ ਦੱਸਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਜੋ ਕੁਝ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਹ ਬਹੁਤ ਗ਼ਲਤ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਚਰਿੱਤਰ ਅਤੇ ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਰਨ 'ਤੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਸੱਜਣ ਨਾ ਕੇਵਲ ਉਸ ਮਹਾਂਬਲੀ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਹੀ ਅਨਜਾਣ ਹਨ, ਸਗੋਂ ਬਹੁਤ ਹੱਦ ਤਕ ਗ਼ਲਤ ਖ਼ਿਆਲ ਬਣਾਈ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਕਈ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਅਜਿਹੇ ਗ਼ਲਤ ਖ਼ਿਆਲ ਘੁਸੜੇ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨ ਵਿਚਾਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਾ ਮਿਲਿਆ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਇਸ ਮਹਾਂਬਲੀ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੀ ਨਾ ਕਰ ਸਕਦਾ।

ਕੁਛ ਸਮਾਂ ਮੇਰਾ ਵੀ ਇਹੋ ਵਿਚਾਰ ਰਿਹਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੇਵਲ ਮਾਮੂਲੀ ਸੁਧਾਰਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮਾਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਘੋਖਿਆ, ਮੇਰੀਆਂ ਕਈ ਰਾਵਾਂ, ਮੇਰੇ ਕਈ ਖਿਆਲ ਅਤੇ ਮੇਰੀਆਂ ਕਈ ਲੱਭਤਾਂ ਗਲਤ ਸਾਬਤ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਸਗੋਂ ਇਸ ਤੋਂ ਉਲਟ ਉਸ ਮਹਾਂਬਲੀ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰੀਤੀ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਇਤਨਾ ਡੂੰਘਾ ਅਸਰ ਕਰ ਗਈ ਕਿ ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਸ ਮਹਾਂਬਲੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਪੁਸਤਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਛਪਵਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।

ਭਾਰਤਵਰਸ਼ ਦੇ ਕਈ ਹੋਰ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦੇ ਸਮਾਚਾਰਾਂ ਦਾ ਜਾਣੂ ਹੋ ਕੇ ਜੋ ਇੱਜ਼ਤ ਤੇ ਪ੍ਰੀਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਬਣੀ ਸੀ, ਉਸ ਲਈ ਮੈਂ ਇਰਾਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਚਰਿੱਤਰ ਆਪਣੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਨਾਲ ਲਿਖ ਕੇ ਆਮ ਜਨਤਾ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਾਂ ਅਤੇ ਇਸ ਕਾਰਜ ਲਈ ਮੈਂ ਕੁਝ ਮਸਾਲਾ ਵੀ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਲਿਆ, ਪਰ ਮਹਾਂਬਲੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮਾਚਾਰ ਜਾਣ ਕੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਤਨਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਇਆ ਜੁ ਮੈਂ ਇਰਾਦਾ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਹੋਰ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਚਰਿੱਤਰ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਆਤਮਾ ਮਹਾਂਬਲੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ-ਚਰਿੱਤਰ ਲਿਖਿਆ ਜਾਏ। ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਡੇਢ ਸਾਲ ਤਕ ਮੈਂ ਉਡੀਕਦਾ ਰਿਹਾ ਕਿ ਮਤੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਖ਼ਾਲਸਾ ਇਸ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹੇ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨ-ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਵਾਕਫ਼ੀ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਇਸ ਕਾਰਜ ਲਈ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉੱਦਮ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਅੰਤ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਨੇ ਉਛਾਲਾ ਖਾਧਾ ਅਤੇ ਮੈਂ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਭੇਟ ਕਰਨ ਲਈ ਕੁਝ ਪੰਨੇ ਲਿਖ ਦਿੱਤੇ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਾਉਣਾ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਔਖਾ ਸੀ, ਪਰ ਮੇਰੇ ਸਨਮਾਨ ਯੋਗ ਮਿੱਤਰ ਲਾਲਾ ਜਵਾਲਾ ਦਾਸ ਮਾਸਟਰ, ਹਾਈ ਸਕੂਲ, ਡੇਰਾ ਗਾਜ਼ੀ ਖ਼ਾਂ ਨੇ ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਵਟਾਇਆ, ਜਿਸ ਲਈ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਿਲੋਂ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ।

ਮੈਨੂੰ ਆਪ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਮੈਂ ਜੋ ਕੁਝ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਮੁਕੰਮਲ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਇਹ ਕੁਝ ਕੇਵਲ ਇਸ ਆਸ 'ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ

ਮਤੇ ਕੋਈ ਇਸ ਅਧੂਰੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਪਾਠਕਾਂ ਤੋਂ ਮੈਂ ਆਸ ਰੱਖਦਾ
ਹਾਂ ਕਿ ਮੇਰੀਆਂ ਖ਼ਾਮੀਆਂ ਨੂੰ ਜੇ ਉਹ ਪੜਚੋਲਣਗੇ ਤਾਂ ਇਸ ਮਹਾਂਬਲੀ ਦੀ
ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖ ਕੇ ਹੀ ਕੋਈ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰਨਗੇ। ਮੇਰੇ ਪਾਸੋਂ ਜੋ ਹੋ ਸਕਿਆ
ਹੈ, ਉਹ ਮੈਂ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਭੇਟ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।

ਡੇਰਾ ਗਾਜ਼ੀ ਖ਼ਾਂ

ਦੌਲਤ ਰਾਏ

੨੩ ਜਨਵਰੀ ੧੯੦੧

ਮੁਖਬੰਧ

ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਉਸ ਹਾਲਤ ਦਾ ਵਰਣਨ ਜਿਸ ਨੇ
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਾਤ ਦੇ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਖਾਲਸਾ ਧਰਮ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਰੱਖਣ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਕੌਮੀ, ਧਾਰਮਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਰਾਜਸੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਇਨਕਲਾਬ ਲਿਆਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣੇ, ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤਕ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਤੇ ਬਾਹਰਲੀ ਤਸਵੀਰ 'ਤੇ ਕੁਝ ਕੁ ਝਾਤ ਮਾਰਨੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਭਾਸਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ ਹੀ ਕੀਤਾ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਪਲਟਾ ਦਿੱਤਾ, ਨਾ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਧਰਮ ਚਲਾਇਆ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨਵੇਂ ਫਿਰਕੇ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ।* ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਾਤ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਜਿਹਾ ਹਾਲ ਲਿਖਣਾ ਅਤੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਸੋ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿਖ ਧਰਮ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਹੋਂਦ ਕਿਵੇਂ ਰੂਪਮਾਨ ਹੋਈ।

ਸਿਖ ਧਰਮ ਦੀ ਨੀਂਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਬਾਬਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਰੱਖੀ। ਬਾਬਰ ਦਾ ਰਾਜ ੧੫੧੨ ਬਿਕਰਮੀ ਮੁਤਾਬਕ ੧੫੨੬ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ੩੫੦ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਤਕਰੀਬਨ ਸਾਰਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਇਸਲਾਮੀ ਹਕੂਮਤ ਅਧੀਨ ਚਲਿਆ ਆਉਂਦਾ ਸੀ।

* ਇਹ ਲੇਖਕ ਦਾ ਨਿੱਜੀ ਵਿਚਾਰ ਹੈ।

ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹੜੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਆਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵਰਣਨ ਕਰਨਾ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਮੁੱਖਬੰਧ ਵਜੋਂ ਦੇਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਪਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਲਾਭਦਾਇਕ ਵੀ। ਮੰਨੂੰ ਤੇ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਪਿੱਛੋਂ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਤਬਦੀਲੀ ਆਈ। ਹਿੰਦੂ ਕੌਮ ਦੀ ਏਕਤਾ ਨਾ ਰਹੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੌਮੀ ਤਾਣਾ-ਬਾਣਾ ਲੀਰੋ-ਲੀਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਕੌਮੀ ਮਾਲਾ ਦੇ ਮਣਕੇ ਖੇਰੂੰ ਖੇਰੂੰ ਹੋ ਗਏ। ਜਾਤੀ ਭੇਦ ਤੇ ਵਿਤਕਰਾ ਇਤਨਾ ਵਧਿਆ ਕਿ ਹਰੇਕ ਫ਼ਿਰਕਾ ਨਾ ਕੇਵਲ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਅੱਡ ਹੋ ਕੇ ਢਾਈ ਚੌਲਾਂ ਦੀ ਖਿਚੜੀ ਵੱਖ ਵੱਖ ਪਕਾਉਣ ਲੱਗਿਆ, ਸਗੋਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਹੋ ਕੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਹੀ ਖਹਿਣ ਤੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਉਜਾੜਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਭਾਵੇਂ ਕਈ ਕਾਰਨਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਮੁਲਕ ਦਾ ਜਲ-ਵਾਯੂ, ਰਾਜਸੀ ਹਾਲਾਤ ਤੇ ਸਮਾਜੀ ਅਧੋਗਤੀ ਨੇ ਜਾਤਾਂ ਦੇ ਵਰਣ-ਵੰਡ ਦੇ ਵਧਣ ਵਿਚ ਕਾਫ਼ੀ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ਪਰ ਧਾਰਮਿਕ ਰਹੁ-ਰੀਤੀਆਂ ਤੇ ਵਿਤਕਰਿਆਂ, ਜਿਵੇਂ ਦੇਵ-ਪੂਜਾ, ਮਨੁੱਖ-ਪੂਜਾ, ਬੁੱਤ-ਪੂਜਾ ਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਪਸ਼ੂ-ਪੂਜਾ ਨੇ ਵੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਇਸ ਵਰਣ-ਵੰਡ ਤੇ ਫ਼ਿਰਕਾ-ਬੰਦੀ ਦੇ ਘੇਰੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਮੋਕਲਿਆਂ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਘੱਟ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ। ਸਗੋਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਇਸ ਵੰਡ ਤੇ ਘਿਰਣਾ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਤਕਰਾ ਹੀ ਹੈ। ਏਸ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਤਕਰੇ ਤੇ ਵਿਰੋਧ ਦਾ ਜਨਮ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਧਰਮ ਦੇ ਸਿਖਰ ਵੇਲੇ ਹੋਇਆ। ਜਦੋਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਜ਼ੋਰ ਤੇ ਤਾਕਤ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਲਈ ਚਹੁ ਵਰਣਾਂ ਦੀ ਹੱਦਬੰਦੀ ਤੇ ਲਪੇਟ ਇਤਨੀ ਪੱਕੀ ਕਰ ਲਈ ਕਿ ਸੂਦਰਾਂ ਦੇ ਉਪਰ ਉੱਠਣ ਦੀ ਆਸ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਤੋਂ ਵਾਂਝਿਆਂ ਕਰ ਕੇ ਅਵਿੱਦਿਆ ਦੀ ਰਸਾਤਲ ਵਿਚ ਧਕੇਲ ਦਿੱਤਾ। ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਵੈਦਿਕ ਧਰਮ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਧਰਮ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਉਜੱਡ ਤੇ ਜ਼ਾਲਮ ਧਰਮ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਧਰਮ ਜੋ ਸਦਾ ਸ਼ਾਂਤੀ, ਮਨ ਦੀ ਤਸੱਲੀ, ਨੇਕੀ ਤੇ ਆਚਰਣ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਹੁਣ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਦਿਲੀ ਤਸੱਲੀ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਵੀ ਨਾ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਦਾ ਅਸਰ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਦੂਸਰੇ ਅਵੈਦਿਕ ਧਰਮਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਲਿਤਾੜਨਾ ਤੇ ਬਰਬਾਦ ਕਰਨਾ ਆਰੰਭ ਦਿੱਤਾ।

ਪਹਿਲਾ ਹਮਲਾ ਬੁੱਧ ਮੱਤ ਦਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਜਾਤ ਦਾ

ਭਿੰਨ-ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਛੋਟਿਆਂ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਹੋਣ ਦਾ ਅਉਸਰ ਧਰਮ ਬਦਲਣ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਸਾਦਾ ਤੇ ਸੌਖਾ ਧਰਮ ਸੀ। ਅਗਲੀ ਤਰੱਕੀ ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਹੀ ਕਰਮਾਂ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਧਰਮ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਹੀ ਫੈਲ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਵਧਣ ਫੁੱਲਣ ਦਾ ਖੇਤਰ ਕੇਵਲ ਹਿੰਦੂ ਹੀ ਸਨ। ਉਸ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਉਸ ਵੇਲੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਧਰਮ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਕਾਫ਼ੀ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਸੂਦਰ ਆਖਦੇ ਹਾਂ, ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨਾਲੋਂ ਨਿੱਖੜ ਗਿਆ ਤੇ ਵੱਖ ਹੋ ਗਿਆ।

ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਹਿਲਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਤੇ ਅੰਤ ਅਜਿਹੀ ਤਰੱਕੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਐਸੇ ਸਿਖਰਾਂ ਤਕ ਪੁੱਜਿਆ ਕਿ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਬੋਧੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਸੂਰਜ-ਬੰਸੀ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਤੇ ਚੰਦਰ-ਬੰਸੀ ਕੁਲ ਦੀਆਂ ਹਕੂਮਤਾਂ ਦਾ ਖੁਰਾ ਖੋਜ ਮਿਟਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੀਆਂ ਰਾਜਧਾਨੀਆਂ ਦਾ ਨਾਂ ਵੀ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਅਲੋਪ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੇ ਬੁੱਧ ਮੱਤ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ਹੱਥ ਪੈਰ ਮਾਰੇ, ਪਰ ਕਿਉਂਕਿ ਖੱਤਰੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਤੇ ਆਪੋ ਵਿਚ ਫੁੱਟ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਹਰ ਵੇਲੇ, ਹਰ ਪਾਸੇ ਹਾਰ ਹੀ ਖਾਂਦੇ ਰਹੇ।

ਅੰਤ ਵਿਚ ਅਗਨੀ ਕੁਲ ਦੇ ਖੱਤਰੀਆਂ ਨੇ ਖੱਤਰੀ ਧਰਮ ਨੂੰ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨ ਦੇ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ ਬਲ ਧਾਰਿਆ। ਸ਼ੰਕਰ ਆਚਾਰੀਆ ਨੇ ਬੌਧਿਕ ਯਤਨ ਆਰੰਭੇ। ਧਰਮ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਅਨੁਸਾਰ ਨਵੀਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਤੇ ਖੱਤਰੀਆਂ ਨੇ ਬਾਹੂ-ਬਲ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਦਾ ਬੋਰੀਆ ਬਿਸਤਰਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਗੋਲ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਖੱਤਰੀਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਦੀ ਵੀ ਇਸ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੋਏ ਕਿ ਜ਼ੋਰ ਫੜ ਸਕਣ। ਫਿਰ ਵੀ ਇਕ ਕੌਮ ਬਣਾਉਣ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਤਾਕਤਵਰ ਤੇ ਵੱਡੀ ਸੰਗਠਤ ਕੌਮ ਦਾ ਰੂਪ ਦੇਣ ਵਿਚ ਉਹ ਉੱਕੇ ਹੀ ਸਫਲ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ। ਫਿਰਕਾ-ਪ੍ਰਸਤੀ, ਫੁੱਟ ਤੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਵਿਚ ਹੀ ਲਗਾਤਾਰ ਜੁਟੇ ਰਹੇ। ਪਿਛਲੇ ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਸਿਖਿਆ ਨਾ ਲਈ। ਅਗਨੀ ਕੁਲ ਦੇ ਖੱਤਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਨਿੱਜੀ ਵੰਡੀਆਂ ਤੇ ਸ਼ਾਖਾਂ ਬਣਾ

ਕੇ, ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਰ ਕੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਤਾਕਤ ਲਾ ਦਿੱਤੀ।

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸ਼ੰਕਰ ਆਚਾਰੀਆ ਦੇ ਚੇਲੇ, ਜੋ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹੀ ਸਨ, ਆਪਣੀ ਪੁਰਾਣੀ ਸ਼ਾਨ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਣ-ਵੰਡ ਦਾ ਚੱਕਰ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਤੇ ਆਮ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਤੋਂ ਵਾਂਝਿਆਂ ਰੱਖਣ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਜ਼ੋਰ ਲਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਹੱਦੋਂ ਵੱਧ ਵਡਿਆ ਕੇ ਆਪੇ ਤੋਂ ਹੀ ਬਾਹਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਏਕਤਾ ਨਾ ਹੀ ਹੋਣੀ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਹੋਈ। ਹਰ ਇਕ ਆਪਣੇ ਹੀ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੱਤਾ ਤੇ ਮਦ-ਮੱਤਾ ਦਿੱਸਦਾ ਸੀ। ਸ਼ੰਕਰ ਆਚਾਰੀਆ ਨੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਸ਼੍ਰੇਣਤਾ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਕਸਰ ਨਾ ਛੱਡੀ। ਪਰ ਬੁੱਤ-ਪ੍ਰਸਤੀ ਨੂੰ ਮਿਟਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਸ਼ੰਕਰ ਆਚਾਰੀਆ ਨੇ ਪੂਰਾ ਤਾਣ ਲਾਇਆ। ਅਵਿਦਿਆ, ਅਧਰਮ, ਨਾਸਤਕਤਾ, ਚਾਰਵਾਕ ਤੇ ਮਾਦਾ-ਪ੍ਰਸਤੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਦੀ ਬੁੱਤ-ਪੂਜਾ ਦੀ ਤਾਲੀਮ ਤੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ੰਕਰ ਆਚਾਰੀਆ ਲਈ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣਾ ਕਠਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਉਸਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਸਖ਼ਤ ਔਕੜ ਵੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ 'ਸਭ ਬ੍ਰਹਮ ਹੀ ਹੈ' ਦੇ ਫਲਸਫੇ ਦਾ ਨਾ ਕੇਵਲ ਖੁਦ ਹੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ, ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਚੇਲਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਕਾਇਮ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿਚ ਕਈ ਗੁਣਾ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ। ਫਿਰ ਵੀ ਨਾ ਤਾਂ ਏਕਤਾ ਹੀ ਆਈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਅਸ਼ਾਂਤੀ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਮਿਲਿਆ ਜਾਂ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕੀ। ਇਹ ਨੁਸਖਾ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਅਸਲ ਬਿਮਾਰੀ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸ਼ੰਕਰ ਆਚਾਰੀਆ ਲਈ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਰੱਬ ਸਨ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਸੂਦਰ ਤਾਂ ਸੂਦਰ ਹੀ ਰਹੇ। ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੇ ਵਿਤਕਰੇ ਤੇ ਵਰਣ-ਵੰਡ ਨੂੰ ਸ਼ੰਕਰ ਆਚਾਰੀਆ ਦੀ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਫਿਲਾਸਫੀ ਵੀ ਨਾ ਮੇਟ ਸਕੀ। ਸ਼ੰਕਰ ਆਚਾਰੀਆ ਦੇ ਫਲਸਫੇ ਨੇ ਬਰਫ ਵਾਂਗ ਅਸ਼ਾਂਤੀ ਦੀ ਗਰਮੀ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦਾ ਕੁਝ ਉਪਰਾਲਾ ਤਾਂ ਕੀਤਾ ਪਰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਸਰੀਰਕ ਤੇ ਆਤਮਕ ਪਿਆਰ ਦੀ ਭੜਕਣ ਨਾ ਬੁਝੀ ਅਤੇ ਤ੍ਰਿਪਤ ਹੋਣ ਦੀ ਥਾਂ ਵਧਦੀ ਗਈ। ਸ਼ੰਕਰ ਆਚਾਰੀਆ ਦੇ ਚੇਲਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਦਿਲਚਸਪ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਣ ਵਿਚ ਜੋ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ, ਉਸ

ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਨੂੰ ਸ਼ੰਕਰ ਆਚਾਰੀਆ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਮੜ੍ਹਨਾ ਨਾ ਕੇਵਲ ਗਲਤ ਹੀ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਤੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਵੀ। ਸ਼ੰਕਰ ਆਚਾਰੀਆ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਚੇਲੇ ਕਦਾਚਿਤ ਅਜਿਹੀ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰ ਸਕਦੇ ਜੇ ਕਿਧਰੇ ਅਗਨੀ ਕੁਲ ਦੇ ਫਿਰਕਿਆਂ ਦੇ ਖੱਤਰੀ ਰਾਜਪੂਤ ਬੋਧੀਆਂ ਦੀ ਰਾਜਸੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਕੁਚਲਣ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਨਾ ਹੁੰਦੇ। ਇਸ ਸਫਲਤਾ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਹੀ ਹੈ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਦਾ ਮੁੱਖ ਰਾਜਪੂਤ ਰਾਜਾ ਹੀ ਸ਼ੰਕਰ ਆਚਾਰੀਆ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸਹਾਇਕ ਸੀ।

ਸ਼ੰਕਰ ਆਚਾਰੀਆ ਦਾ ਇਸ਼ਟ-ਦੇਵ ਸ਼ਿਵ ਸੀ। ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਸ਼ੰਕਰ ਆਚਾਰੀਆ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਨਾ ਤਾਂ ਵੰਡੇ ਹੋਏ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਿਆਂ ਹੀ ਕਰ ਸਕੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨੁਕਤੇ 'ਤੇ ਸਹਿਮਤ ਹੀ ਕਰ ਸਕੀ। ਜੋ ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਵਖੇਵੇਂ ਤੇ ਪਾਟੋ-ਧਾੜ ਚਲੀ ਆਉਂਦੀ ਸੀ, ਜੋ ਧਾਰਮਿਕ ਵੰਡੀਆਂ ਪੈ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਾ ਪਿਆ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਦਾਚਾਰਕ ਜਾਂ ਰਾਜਸੀ ਹਾਲਤ 'ਤੇ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਸਰ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਗੱਲ 'ਤੇ ਇਕ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਜਸੀ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਧਿਕਾਰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰਚਲਤ ਰਹੇ। ਇਸੇ ਲਈ ਸ਼ੰਕਰ ਆਚਾਰੀਆ ਦੇ ਚੇਲਿਆਂ ਨੇ ਇਕ ਨਵੀਨ ਫਿਰਕੇ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਇੰਜ ਖ਼ਰਾਬੀ ਤੇ ਵੰਡ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਵਾਧਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਬਿਮਾਰੀ ਘਟਣ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਉਸ ਦੇ ਚੇਲੇ ਰਾਮਾਨੁਜ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਪੰਨਾ ਉਲਟਿਆ, ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਇਸ਼ਟ ਦੇਵ ਮਿਥ ਕੇ ਨਵੀਂ ਵਿਦਿਆ ਤੇ ਸਿਖਿਆ ਚਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਫਿਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਵਿਸ਼ਨੂੰ, ਮਾਧਵੀ, ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਸਵਾਮੀ, ਵੱਲਭਾਚਾਰੀ ਆਦਿ ਆਦਿ ਦਾ ਉਹ ਹੀ ਜਨਮ-ਦਾਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਚੇਲਿਆਂ ਨੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਰਾਮਾਨੰਦ ਜੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ, ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦੇ ਕਈ ਅਵਤਾਰਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਪ੍ਰਚਲਤ ਕੀਤੀ। ਲੋਕੀਂ ਸ਼ਾਂਤੀ ਤੇ ਆਤਮਕ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਸ਼ਮਿਆਂ ਵੱਲ ਭੱਜੇ ਆਏ। ਉਹ ਚਸ਼ਮੇ ਉਪਰੋਂ ਤਾਂ ਸਾਫ਼, ਸ਼ੁੱਧ ਤੇ ਭਰਪੂਰ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੇਠਲੀ ਤਹਿ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਗੰਦਗੀ, ਬੂ ਤੇ ਸੜਾਂਦ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ

ਸੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਬਿਮਾਰੀ ਭਿਆਨਕ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਗਈ। ਕੌਮ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸੀ, ਵੰਡੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਖਿੱਲਰੀ ਪਈ ਸੀ, ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸੀ ਤੇ ਰੱਬ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਦੂਰ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਫ਼ਿਰਕਿਆਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਰਾਮ ਤੇ ਐਸ਼ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਕੌਮ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਦਾ ਇਲਾਜ ਦੱਸਿਆ। ਪਰ ਕੌਮ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਘਟਣ ਦੀ ਥਾਂ ਵਧਦੀ ਹੀ ਗਈ। ਐਸ਼-ਪ੍ਰਸਤੀ, ਆਰਾਮ-ਪ੍ਰਸਤੀ, ਸਰੀਰਕ ਪਾਲਣ ਪੌਸਣ ਤੇ ਸਰੀਰਕ ਸਜਾਵਟ ਨੇ ਇਸ ਬਿਮਾਰੀ ਦੀ ਤੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਹੋਰ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ ਉਪਾਸ਼ਕਾਂ ਨੇ ਉਹ ਉਪਦਰ ਚੁੱਕਿਆ ਕਿ ਕੌਮ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਖੁੰਹਦਾ ਇਖ਼ਲਾਕੀ ਖ਼ੂਨ ਵੀ ਸੁਕਾ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਕੀ ਕੇਵਲ ਕੌਮੀ ਢਾਂਚੇ ਦੀ ਲੋਥ ਹੀ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਰਹਿ ਗਈ। ਇਹ ਦੁਬਲਾ ਪਤਲਾ ਸਰੀਰਕ ਪੁਤਲਾ ਅਤੀ ਦੁਰਬਲ ਤੇ ਫੁੱਟ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਦਾ ਗ੍ਰਸਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲੋਂ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਅੰਗ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਬਿਮਾਰੀ ਕਾਰਨ ਨਕਾਰਾ ਹੋ ਕੇ ਟੁੱਟਦਾ ਹੀ ਗਿਆ। ਪਰ ਵੈਸ਼ਨਵ ਫ਼ਿਰਕੇ ਨੇ ਤਾਂ ਹੱਦ ਹੀ ਮੁਕਾ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਇਸ ਮਰਜ਼ ਨੂੰ ਘਾਤਕ ਰੂਪ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਲੋਕ ਐਸ਼ ਵੱਲ ਅਜਿਹੇ ਖਿੱਚੇ ਗਏ ਕਿ ਆਰਾਮ-ਪ੍ਰਸਤੀ ਨੇ ਕੌਮੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਉੱਕਾ ਹੀ ਖ਼ਾਤਮਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਤਨ ਮਨ ਧਨ ਸਭ ਕੁਝ ਗੁਰੂ (ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੇਵਤਾ) ਦੇ ਅਰਪਨ ਕਰ ਕੇ ਕੌਮ ਕੇਵਲ ਲੰਗੋਟੀ ਵਿਚ ਰੰਗ-ਰਲੀਆਂ ਮਨਾਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਫ਼ਿਰਕਿਆਂ ਨੇ ਬੁੱਤ-ਪ੍ਰਸਤੀ ਨੂੰ ਰਸਮਾਂ ਰਿਵਾਜਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਥਾਂ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ-ਡੰਮ ਦੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਐਸਾ ਉਸਾਰਿਆ ਤੇ ਅਜਿਹਾ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਅੱਜ ਤਕ ਫਿਰ ਹਿੱਲ ਨਹੀਂ ਸਕੀਆਂ।

ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਮੁਕਤੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਕੇਵਲ ਗੁਰੂਆਂ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਲਿਆਉਣਾ ਹੀ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਸੇਵਕਾਂ ਦੇ ਤਨ, ਮਨ ਤੇ ਧਨ ਆਪਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮਾਇਆ ਮਿਥਿਆ ਤੇ ਬਾਕੀ ਸਭ ਕੁਝ ਬ੍ਰਹਮ ਹੋਣ ਦਾ ਐਸਾ ਚੱਕਰ ਚਲਾਇਆ ਕਿ ਕੌਮ ਉੱਕਾ ਨਕਾਰਾ ਹੋ ਗਈ। ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਜੱਜ ਰਾਣਾ-ਡੇ, ਬੰਬਈ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਕ ਭਾਸ਼ਨ ਵਿਚ ਆਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਵੈਸ਼ਨੋ ਧਰਮ ਰਾਹੀਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹਾਲਤ ਸਵਾਰਨ ਦਾ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਟਾ ਕਿਵੇਂ ਕੱਢਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਾਪਰ ਰਹੇ ਹਾਲਾਤ ਦੇ

ਉੱਕਾ ਹੀ ਉਲਟ ਹੈ। ਪਰਗਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਫਿਰਕੇ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਪਰਕਾਰ ਦੀ ਤਰੱਕੀ, ਧਾਰਮਿਕ ਉੱਨਤੀ, ਰਾਜਸੀ ਜਾਂ ਸਮਾਜਕ ਪੱਖੋਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੀ ਕੋਈ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਸਗੋਂ ਆਰਾਮ-ਤਲਬੀ, ਬੁਜ਼ਦਿਲੀ, ਸਰੀਰਕ ਸੁਖ-ਰਹਿਣੀ, ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ ਤੇ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਵਿਚ ਘਿਰਣਾ ਹੀ ਵਧਦੀ ਗਈ ਹੈ। ਹਾਂ, ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੇਵਲ ਇਹ ਹੀ ਮੰਤਵ ਹੋਵੇ ਕਿ ਇਸ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਨਾਲ ਮਾਸ ਤੇ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਘਾਟਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਜਾਨਵਰਾਂ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਘਟਿਆ ਤੇ ਦਇਆ ਵਧੀ ਤਾਂ ਫਿਰ ਇਸ ਦਾ ਫ਼ਖ਼ਰ ਜੈਨੀਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਅਗਾਂਹਾਂ ਲੰਘੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਵੈਸ਼ਨਵ ਫਿਰਕੇ ਤਾਂ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਕੌਮੀ ਖ਼ਸਲਤ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰਨ ਯਾ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਸਮਾਜਕ, ਰਾਜਸੀ ਜਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਤਰੱਕੀ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟ ਹੀ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉੱਕਾ ਹੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਸਰੀਰਕ ਬਲ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਕੌਮੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵੀ ਉੱਕਾ ਹੀ ਨਿਘਰਦਾ ਗਿਆ। ਚਾਹੀਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਮਦਦਗਾਰ ਹੁੰਦੇ ਤੇ ਨੇੜੇ ਆਉਂਦੇ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਪਾੜ ਹੋਰ ਵਧ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਹੋਰ ਵੀ ਦੂਰ ਹੋ ਗਏ। ਹਿੰਦੂ ਤਾਂ ਚਿਰਾਂ ਤੋਂ ਦਿਮਾਗ਼ੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗ਼ੁਲਾਮ ਹੀ ਸਨ, ਰਹਿੰਦੀ ਖੂੰਹਦੀ ਕਸਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੈਸ਼ਨਵ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਪੂਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਹਿੰਦੂ ਮੁਕੰਮਲ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗ਼ੁਲਾਮ ਹੋ ਗਏ। ਆਪਣੀ ਅਕਲ ਤੇ ਦਿਮਾਗ਼ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਕਾ ਹੀ ਕੰਮ ਲੈਣਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਰੋਸੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਿਮਾਗ਼ ਵਰਤਣਾ ਛੱਡਿਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਖ਼ਿਰ ਇਸ ਕਹਾਵਤ 'ਤੇ ਪੂਰੇ ਉਤਰਦੇ ਤੱਕਿਆ ਕਿ 'ਜਦ ਮੈਂ ਤੱਕਿਆ ਆਖ਼ਿਰ, ਤਾਂ ਤੂੰ ਬਘਿਆੜ ਹੀ ਨਿਕਲਿਓ'।

ਅਜਿਹੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸ਼ਾਕਤ ਧਰਮ ਵਾਲੇ ਬੇਰਹਿਮੀ, ਬਦ-ਇਖ਼ਲਾਕੀ ਤੇ ਅਪਵਿੱਤ੍ਰਤਾ ਫੈਲਾਉਣ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਸ਼ੈਵ ਆਪਣੇ ਦੇਵਤੇ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ ਵਜੋਂ ਚਰਸ, ਗਾਂਜਾ, ਭੰਗ ਤੇ ਸ਼ਰਾਬ ਵਿਚ ਮਦਹੋਸ਼ ਸਨ। ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਫਿਰਕੇ ਵੀ ਸਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਵਿਰੋਧਤਾ ਤੇ ਫੁੱਟ ਸੀ। ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਅਧੋਗਤੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਕੌਮ ਦੇ ਦਿਮਾਗ਼ ਤੇ ਦਿਲ ਵੀ ਆਪਣੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਖਹਿਬੜਨ ਤੇ ਲੜਨ ਭਿੜਨ ਵਿਚ ਹੀ ਰੁੱਝੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਲੋਕੀਂ

ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੀ ਪੂਜਾ ਵਿਚ ਗ੍ਰੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਦੀਨ ਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੋਹਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਘੁਬੇ ਤੇ ਕੁਰਾਹੇ ਪਏ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਰਸਮਾਂ, ਭਰਮਾਂ ਤੇ ਵਹਿਮਾਂ ਦੇ ਜਾਲ ਵਿਚ ਜਕੜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਭਲੇ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਰੰਚਕ ਮਾਤਰ ਵੀ ਵਿਚਾਰ ਜਾਂ ਫੁਰਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਐਸੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜੀ ਵਿਤਕਰਿਆਂ ਤੋਂ ਉਪਰ ਉੱਠ ਕੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਮਿਲਵਰਤਣ ਲਈ ਸੁਫਨਾ ਵੀ ਲੈਣਾ ਅਨਹੋਣੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਨਿੱਘਰੀ ਹੋਈ ਕੌਮ ਭੁਲਾ ਕਿਵੇਂ ਇਕ ਖੁਦਾ-ਪ੍ਰਸਤ ਤੇ ਜਬਰ-ਜੰਗ ਕੌਮ ਦੇ ਹੱਲਿਆਂ ਤੋਂ ਬਚ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਪਤਨ ਦਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਹੱਦ-ਬੰਨਾ ਹੀ ਨਾ ਰਿਹਾ। ਮੁੱਕਦੀ ਗੱਲ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਲਈ ਐਸਾ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਹ ਵੱਖ ਵੱਖ ਜਾਤਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਉਹ ਇਕ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਤੋਂ ਕੋਹਾਂ ਦੂਰ ਭਟਕ ਰਹੇ ਸਨ, ਵੱਖ ਵੱਖ ਦੇਵਤਿਆਂ, ਅਵਤਾਰਾਂ ਤੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਦੇ ਅਭੰਬਰ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਸਨ, ਵਿਦਿਆ ਤੋਂ ਉੱਕਾ ਹੀ ਕੋਰੇ ਸਨ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਜੋਕਾਂ ਵਾਂਗ ਕੌਮ ਦਾ ਖੂਨ ਚੂਸ ਰਹੇ ਸਨ। ਕੌਮ ਅੰਧਕਾਰ ਵਿਚ ਗਰਕ ਸੀ। ਨਾ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਿਚ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਧਰਮ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਏਕਤਾ ਸੀ, ਨਾ ਸਮਾਜ ਵਿਚ, ਨਾ ਕਿਸੇ ਰਸਮ ਰਿਵਾਜ ਵਿਚ, ਨਾ ਖਾਣ ਪੀਣ ਵਿਚ, ਨਾ ਰਹਿਣ ਸਹਿਣ ਵਿਚ, ਨਾ ਰਾਜ ਕਾਜ ਵਿਚ ਹੀ ਕੋਈ ਸਾਂਝੀ ਸੋਚ ਸੀ। ਮੁੱਕਦੀ ਗੱਲ ਕਿ ਕਿਸੇ ਪੱਖ ਵਿਚ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਸਾਂਝ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਮੇਲ-ਮਿਲਾਪ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਏਕਤਾ ਦੀ ਕੋਈ ਭਾਵਨਾ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹੀ। ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਕੌਮ ਨੂੰ ਹਰ ਪਾਸਿਉਂ ਢਾਹ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਨਿੱਘਰੀ ਹੋਈ ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸੀ। ਪੇਸ਼ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਐਡੀ ਵੱਡੀ ਟੱਕਰ ਦੇ ਉੱਕਾ ਹੀ ਸਮਰੱਥ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਸਾਫ਼ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਕਮਜ਼ੋਰ ਤੇ ਗਰੀਬ ਹਮੇਸ਼ਾ ਜਬਰ-ਜੰਗ ਤੇ ਤਾਕਤ ਦੇ ਮਾਲਕ ਦਾ ਸਦਾ ਗੋਲਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਜੇਤੂਆਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵੱਲ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਿੱਟਾ ਵੀ ਉਹੀ ਨਿਕਲਿਆ ਜਿਸ ਦੀ ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਆਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸਲਾਮੀ ਤਲਵਾਰ ਨੇ ਆਖਰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਬਚੀ ਖੁਚੀ ਤਾਕਤ ਖੇਰੂੰ ਖੇਰੂੰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਜਿੰਨਾ ਵੀ ਹੋ ਸਕਿਆ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਲੀਲ

ਤੇ ਖੁਆਰ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰਮ ਤੇ ਹਯਾ ਨੂੰ ਬਰਬਾਦ ਕੀਤਾ। ਇੱਜ਼ਤ ਤੇ ਦੌਲਤ ਲੁੱਟੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕੀਤੀ। ਗੁਲਾਮੀ ਦਾ ਪਟਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਲੇ ਵਿਚ ਐਸਾ ਪਾਇਆ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਫਿਰ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਗਲੇ ਵਿਚੋਂ ਨਾ ਲਾਹ ਸਕੇ। ਮੁੱਕਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ ਜੇਤੂ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਕਰਤਾ ਧਰਤਾ ਤੇ ਐਸੇ ਮਾਲਕ ਬਣੇ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਦੇ ਹੜ੍ਹ ਤੇ ਤੂਫਾਨ ਅੱਗੇ ਹਿੰਦ-ਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਗਈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੋਸ਼ ਹੀ ਨਾ ਰਹੀ। ਸਮਾਜ ਦਾ ਕਾਫ਼ੀ ਹਿੱਸਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਟੁੱਟ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੂਰ ਦੀ ਨਾ ਸੋਚਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ੀ ਸਮਝੀ ਕਿ ਨਕਾਰਾ ਹਿੱਸਾ ਸਰੀਰ ਦਾ ਕੱਟਿਆ ਗਿਆ, ਸੋ ਚੰਗਾ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਅਕਲ ਦੇ ਅੰਨ੍ਹੇ ਇਹ ਉੱਕਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਮਝਦੇ ਕਿ ਜਿਹਨੂੰ ਉਹ ਸਰੀਰ ਦਾ ਨਕਾਰਾ ਹਿੱਸਾ ਆਖ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਹ ਮਜ਼ਬੂਬ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਨਾਲ ਬਹਾਦਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਾਇਰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਮਾਲ-ਅਸਬਾਬ, ਮੁਲਕ ਤੇ ਦੌਲਤ ਦਾ ਵੀ ਮਾਲਕ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸਲਾਮ ਨੇ ਪਹਿਲੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਹਿੰਦੂਆਂ 'ਤੇ ਸਖ਼ਤ ਜ਼ੁਲਮ ਕੀਤੇ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਬੁੱਤ-ਪੂਜਾ ਇਸਲਾਮ ਲਈ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਬਹਾਨਾ ਰਹਿਆ। ਇਸੇ ਬੁੱਤ-ਪੂਜਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਹਿੰਦੂ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਕਾਫ਼ਰ ਸਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਨਾ ਕੇਵਲ ਨਫ਼ਰਤ ਤੇ ਘਿਰਣਾ ਹੀ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਤਸੀਹੇ ਤੇ ਦੁਖ ਦੇ ਕੇ ਜਬਰ-ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਲੁੱਟ, ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਤੇ ਫਿਟਕਾਰ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਂਦੇ ਰਹੇ।

ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਜੇਤੂਆਂ ਨੇ ਮਜ਼ਬੂਬੀ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਬੜੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕੀਤੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਬੜੀਆਂ ਬੇਸ਼ਰਮ ਤੇ ਸਭਿਅਤਾ-ਹੀਣ ਵਧੀਕੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਮੰਦਰਾਂ ਦੀ ਨਾ ਕੇਵਲ ਪਵਿੱਤ੍ਰਤਾ ਹੀ ਭੰਗ ਕੀਤੀ, ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਿਆ, ਮੂਰਤੀਆਂ ਤੋੜੀਆਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖੁਰਾ ਖੋਜ ਮਿਟਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਮਸਜਦਾਂ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਕੇਵਲ ਧਨ, ਦੌਲਤ ਤੇ ਗਹਿਣਾ-ਗੱਟਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੁੱਟਿਆ, ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਤੇ ਮਹੱਲੇ ਵੀ ਸਾੜ ਫੂਕ ਕੇ ਸੁਆਹ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਨਾ ਕੇਵਲ ਹਿੰਦੂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਹੀ ਲੁੱਟੀ, ਸਗੋਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਕੇ ਹਮੇਸ਼ਾ

ਦੀ ਨੀਂਦ ਸੁਆ ਦਿੱਤਾ। ਅਨਗਿਣਤ ਨਰ ਨਾਰੀ, ਬੱਚੇ, ਜੁਆਨ ਤੇ ਬੁੱਢੇ ਕਤਲ ਕੀਤੇ। ਅਨੇਕਾਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾਇਆ ਤੇ ਗਜ਼ਨੀ ਦੇ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਜਾ ਕੇ ਕੇਵਲ ਦੋ ਦੋ ਦੀਨਾਰ ਤੋਂ ਨਿਲਾਮ ਕੀਤਾ ਤੇ ਵੇਚਿਆ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਨਾਲ ਨਾ ਕੇਵਲ ਨਫ਼ਰਤ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਹੀ ਕੀਤੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਲੀਲ ਤੇ ਨੀਵਾਂ ਸਮਝਿਆ, ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਬਰੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਖੋਹ ਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਨਿਕਾਹ ਪੜ੍ਹਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮਹਿਲਾਂ ਦੀ ਰੋਣਕ ਵਧਾਈ।

ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਫ਼ਿਰਕਾ ਜਾਂ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਆਇਆ, ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਹੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨਾਲ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਹੀ ਵਿਤਕਰੇ ਵਾਲਾ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ-ਭਰਿਆ ਸਲੂਕ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਇਹ ਕੁਦਰਤੀ ਗੱਲ ਸੀ ਕਿ ਜੇਤੂਆਂ ਤੇ ਹਾਰਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵਿਚ ਘਿਰਣਾ ਵਧੇ। ਸਿੱਟੇ ਵੱਜੋਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਅਤਿਅੰਤ ਨਫ਼ਰਤ ਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਤੇ ਜਾਰੀ ਰਹੀ। ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਹੱਦੋਂ ਵੱਧ ਨੀਵਾਂ ਤੇ ਘਿਰਣਤ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਸਲਾਮ ਵਾਲੇ ਜਿੱਤ ਤੇ ਤਾਕਤ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿਚ ਨਿੱਤ ਨਵੇਂ ਦਿਨ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਹਿੰਦੂ ਕਦੇ ਕਦੇ ਅੱਖਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਲਾਲ ਪੀਲੀਆਂ ਕਰਦੇ, ਪਰ ਨਿਰਬਲ ਤੇ ਬੇਬੱਸ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹੌਸਲਾ ਹਾਰ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਸ਼ਰਮਸਾਰ ਹੀ ਹੁੰਦੇ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਜਬਰ-ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਕੋਈ ਹੱਦ-ਬੰਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਵਰਣਨ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਆਕਾਰ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਸਮੇਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਰਦ-ਭਰਿਆ ਜ਼ਿਕਰ ਦਰਜ ਹੈ।

ਭਾਵੇਂ ਐਸ ਵੇਲੇ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਕਬਰਾਂ ਪੁੱਟਣੀਆਂ ਸ਼ੋਭਾ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀਆਂ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਜੋ ਜੋ ਅਤਿਆਚਾਰ ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਜੋਸ਼ ਤੇ ਤਾਕਤ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂਆਂ ਉਪਰ, ਖ਼ੁਦਾਈ ਹੁਕਮ ਤੇ ਸ਼ਰ੍ਹਾ ਦਾ ਫ਼ੁਰਮਾਨ ਸਮਝ ਕੇ ਕੀਤੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁੰਨ-ਕਰਮ ਸਮਝ ਕੇ ਉਹ ਖ਼ੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੰਖੇਪ, ਭਾਵ ਥੋੜ੍ਹੀਆਂ ਜਿਹਿਆਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੰਜ ਕਰਨਾ ਕਿਸੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤੀ ਪੱਖ ਨਾਲ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਸੱਚਾਈ ਉਘੇੜਨ ਲਈ ਅਤੀ ਲੋੜੀਂਦਾ

ਭਾਸਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੁ ਪਾਠਕ ਆਪ ਹੀ ਅਨੁਮਾਨ ਲਾ ਸਕਣ ਕਿ ਉਹ ਲੋਕੀ ਜੋ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਤੇ ਵੀ ਭੁਲੇਖੇ ਨਾਲ ਲਹੂ ਡੋਲ੍ਹਣ ਦਾ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਿਰਣਾ ਕਰ ਲੈਣ ਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕੀ ਝੱਖੜ ਝੁੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਇਲਾਜ ਕੀ ਸੀ।

ਤਾਰੀਖ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮਹਿਮੂਦ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਮੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਿਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਬੇਇਜ਼ਤੀ ਕੀਤੀ, ਮੂਰਤੀਆਂ ਭੰਨੀਆਂ, ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਦਿਲ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਲੁੱਟਿਆ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਖ਼ਾਨਦਾਨਾਂ ਦੀ ਦੌਲਤ ਲੁੱਟ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੋਨੇ ਚਾਂਦੀ ਤੋਂ ਵਾਂਝਿਆਂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਘਾਹ ਤੇ ਪੱਠਿਆਂ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਸਾਰਾ ਦੇਸ਼ ਉਜਾੜਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੰਦਰਾਂ ਦੀਆਂ ਚੁਗਾਠਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਕੀਮਤੀ ਸਾਮਾਨ ਲਾਹ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਮਸਜਦਾਂ ਉਸਾਰੀਆਂ ਤੇ ਸਜਾਈਆਂ। ਮੂਰਤੀਆਂ ਦੇ ਟੋਟੇ ਕਰ ਕੇ ਮਸਜਦਾਂ ਦੇ ਪਾਏਦਾਨ ਬਣਾਏ, ਜਿਥੇ ਇਸਲਾਮ ਵਾਲੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜੁੱਤੀਆਂ ਲਾਹ ਕੇ ਮਸਜਦਾਂ ਵਿਚ ਦਾਖ਼ਲ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਲੱਖਾਂ ਤੀਵੀਆਂ ਤੇ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕੀਤਾ। ਲੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਕੇ, ਦਾਸੀਆਂ ਤੇ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾ ਕੇ ਦੋ ਦੋ ਦੀਨਾਰ (ਜੋ ਕਿ ੨੫ ਤੋਂ ੬੦ ਪੈਸੇ ਤਕ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ) ਲੈ ਕੇ ਗ਼ਜ਼ਨੀ ਦੇ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਵੇਚਿਆ। ਮਥਰਾ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਪੂਰੇ ਵੀਹ ਦਿਨ ਲੁੱਟਿਆ, ਮੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਦਿਲ ਦੁਖਾਉਣ ਵਾਲੇ ਕੰਮ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਉਥੋਂ ਦੇ ਰਾਜੇ ਨੇ ਆਖ਼ਰਕਾਰ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਔਲਾਦ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਕੇ ਆਤਮ-ਹੱਤਿਆ ਕਰ ਲਈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁਹੰਮਦ ਕਾਸਮ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਉੱਕਾ ਹੀ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਕੇ ਰਾਜਾ ਦਾਹਿਰ ਵਾਲੀਏ ਸਿੰਧ ਦੀਆਂ ਦੋ ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਤੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਕੇ ਬਗ਼ਦਾਦ ਵਿਚ, ਜਿਥੋਂ ਦਾ ਉਹ ਆਪ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੀ, ਖ਼ਲੀਫ਼ੇ ਦੇ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਦਾਖ਼ਲ ਕੀਤਾ।

ਕੁਤਬਦੀਨ ਐਬਕ ਨੇ ਮੇਰਠ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੰਦਰਾਂ ਤੇ ਬੁੱਤਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜਿਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਮਸਜਦਾਂ ਉਸਾਰੀਆਂ। ਜਿਸ ਨੇ ਵੀ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦਾ ਸ਼ਰਬਤ ਪਿਆਇਆ। ਕੇਵਲ ਇਕ ਕਾਲੰਜਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਹੀ ੧੧੩ ਹਿੰਦੂ ਮੰਦਰ ਢਾਹ ਕੇ ਮਸਜਦਾਂ ਬਣਵਾ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹਿੰਦੂ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਤੇ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾਏ ਗਏ।

ਤਿਬਕਾਤੇ ਨਾਸਰੀ ਦੇ ਸਫ਼ਾ ਨੌਂ 'ਤੇ ਦਰਜ ਹੈ ਕਿ ਬਿਹਾਰ ਦੀ ਫ਼ਤਹਿ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਸੇ ਕੁਤਬਦੀਨ ਨੇ ਹੀ ਇਕ ਲੱਖ ਦੇ ਕਰੀਬ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹੀ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਤੇ ਪੁਰਾਣਾ ਪੁਸਤਕਾਲਾ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ।

ਅਮੀਰ ਖ਼ੁਸਰੋ ਦੀ ਤਾਰੀਖ਼ ਦੇ ਪੰਨਾ ਨੌਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਫ਼ਿਰੋਜ਼ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਦੱਖਣ ਦੀ ਫ਼ਤਹਿ ਸਮੇਂ ਅਨਗਿਣਤ ਬੁੱਤ ਉਧਰੇ ਲਿਆ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਸੁਟਵਾ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਚਿਰਾਂ ਤਕ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਲਹੂ ਛਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੁੱਤਾਂ ਦਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਦੋ ਵਾਰ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਇੰਜ ਲੁੱਟਿਆ ਕਿ ਉਥੋਂ ਦੀ ਵੱਸੋਂ ਰੋਟੀ ਤੋਂ ਵੀ ਆਤੁਰ ਹੋ ਗਈ।

ਉਧਰ ਅਮੀਰ ਅਬਦੁੱਲਾ ਖ਼ਾਂ ਦੇ ਤਜ਼ਕਰੇ ਅਤੇ ਅਲਮਸਮੱਦ ਦੇ ਤਜ਼ਕਰੇ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਅਲਾਉਦੀਨ ਖਿਲਜੀ ਨੇ ਕਮਬਾਤ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਇਤਨੇ ਕੁ ਹਿੰਦੂ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਕਿ ਲਹੂ ਦੀਆਂ ਨਹਿਰਾਂ ਵਗਾ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਅਨੇਕਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਤੇ ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਸੁੰਦਰੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਭੇਜਿਆ। ਅਲਾਉਦੀਨ ਖਿਲਜੀ ਨੇ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਪਹਿਨਣ ਦੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਅਤੇ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਲੋੜ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਖਾਣ ਪੀਣ ਦਾ ਸਾਮਾਨ ਰੱਖਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਸਭ ਕੁਝ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਹਿੰਦੂ ਤਾਂ ਕਾਫ਼ਰ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਭ ਮਾਲ-ਮਤਾਹ ਉਪਰ ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਹੱਕ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੰਬੰਧੀ ਇਹ ਵੀ ਆਮ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਤੇ ਭਣੇਵੀਂ ਦੀ ਬਗ਼ਾਵਤ ਦੇ ਸ਼ੱਕ ਵਿਚ ਹੀ ਜੀਊਂਦਿਆਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੱਲ ਉਤਰਵਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਸ ਦਾ ਪੁਲਾ ਪਕਵਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧੀਆਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਖੁਆਇਆ। (ਜਿਹੜਾ ਆਪਣੇ ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਤੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਧਰਮ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਵਰਤਾਰਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਦਾ ਤਾਂ ਅਨੁਮਾਨ ਲਾਉਣਾ ਕਠਨ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ)।

ਦੌਲਤਾਬਾਦ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਬਰਬਾਦ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਥੇ ਕੋਈ ਕੁੱਤਾ ਜਾਂ ਬਿੱਲੀ ਤਕ ਵੀ ਨਾ ਬਚੇ। ਅੰਨ੍ਹਿਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਪੂਛਾਂ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਮਰਵਾਇਆ।

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਤਾਰੀਖ ਦੇ ਸਫਾ ੧੩੪ ਅਨੁਸਾਰ ਪਟਨ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਉਹਨੇ ਧਰਤੀ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕੌਲਾਂ ਦੇਵੀ ਨੂੰ ਜਬਰੀ ਆਪਣੇ ਹਰਮ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਕੀਤਾ।

ਅਮੀਰ ਖੁਸਰੋ ਅਨੁਸਾਰ ਜਲਾਲੁਦੀਨ ਖਿਲਜੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਮਾਲਵੇ ਤੇ ਗੁਜਰਾਤ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਇਥੋਂ ਤਕ ਲੁੱਟਿਆ ਕਿ ਉਥੋਂ ਦੀ ਹਿੰਦੂ ਵੱਸੋਂ ਪਾਸ ਨੰਗੇਜ ਢੱਕਣ ਵਾਲੇ ਕੱਪੜੇ ਤੇ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਭਾਂਡਿਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੱਖ ਵੀ ਨਾ ਰਿਹਾ। ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਬੱਚੇ, ਮਰਦ ਤੇ ਸੁੰਦਰੀਆਂ ਉਸ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਇਨਾਮ ਵੱਜੋਂ ਵੰਡੀਆਂ। ਚੌਦਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਹਿੰਦੂ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਵੱਢ ਕੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਉੱਤੇ ਰਖਵਾਏ ਤੇ ਹਰ ਇਕ ਉੱਤੇ ਦੀਵੇ ਜਗਾ ਕੇ ਰੌਸ਼ਨੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਪਿੱਛੋਂ ਜਮਨਾ ਨਦੀ ਵਿਚ ਸੁਟਵਾ ਦਿੱਤੇ। (ਪੰਨਾ ੧੧)

ਤਾਰੀਖ ਫ਼ਰਿਸ਼ਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਜਦੋਂ ਨਗਰ ਕੋਟ ਕਾਂਗੜਾ ਫ਼ਤਹਿ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਕੇ ਬੁੱਤਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੁੱਤਾਂ ਦੇ ਟੁਕੜਿਆਂ ਨੂੰ ਗਾਂ ਦੇ ਗੋਸ਼ਤ ਵਿਚ ਮੜ੍ਹ ਕੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਗਲਿਆਂ ਵਿਚ ਹਾਰ ਪੁਆਏ। ਤੇਰ੍ਹਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਹਿੰਦੂ ਬੁੱਤ-ਪੂਜਾਂ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰਕੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਗਾਂ ਦਾ ਮਾਸ ਤੁੰਨ ਕੇ ਕਤਲ ਕੀਤਾ। (ਪੰਨਾ ੧੨)

ਗਿਆਸੁਦੀਨ ਨੇ ਰਾਣਾ ਮੱਲ ਭੱਟੀ ਦੀ ਧੀ ਨੂੰ ਜਬਰੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਨਿਕਾਹ ਪੜ੍ਹਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਹਰਮ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਦੀ ਕੁੱਖ 'ਚੋਂ ਹੀ ਫ਼ਿਰੋਜ਼ ਸ਼ਾਹ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਇਸੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕਹਿਰ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਜੈਸਲਮੇਰ ਵਿਚ ਅੱਠ ਹਜ਼ਾਰ ਤੇ ਬਠਿੰਡੇ ਵਿਚ ੨੪ ਹਜ਼ਾਰ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਆਪਣੀ ਪੱਤ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਜੀਉਂਦੀਆਂ ਹੀ ਸੜ ਮਰੀਆਂ ਸਨ। (ਪੰਨਾ ੧੩)

ਤੈਮੂਰ ਨੇ ਦਿਆਲਪੁਰ ਦੇ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ, ਅਯੁੱਧਿਆ ਦੇ ਚੌਦ੍ਹਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਤੇ ਬਨਾਰਸ ਦੇ ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਬੁੱਤ-ਪੂਜ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਾਲ ਬੱਚੇ ਤੇ ਜਨਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਫ਼ੌਜੀਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਭਟਨੇਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ੨੯ ਹਜ਼ਾਰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਥਾਂ 'ਤੇ ਇਕੱਤਰ ਕਰ ਕੇ ਜੀਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਅੱਗ ਵਿਚ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਅੱਗ ਵਿਚੋਂ ਭਜਦੇ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕੀਤਾ। ਡੇਢ ਲੱਖ ਤੁਰਕੀ ਫ਼ੌਜੀਆਂ

ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਲੁੱਟ-ਮਾਰ ਤੇ ਬਰਬਾਦੀ ਲਈ ਲਾਇਆ। ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਉਹ ਹੰਕਾਰ ਨਾਲ ਆਖਦਾ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਲੱਖਾਂ ਹਿੰਦੂ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਚੈਨ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖੁਰਾ ਖੋਜ ਹੀ ਮੇਟਣ ਵਾਸਤੇ ਆਇਆ ਹਾਂ, ਐਸ਼ ਥੋੜੀ ਕਰਨ ਆਇਆ ਹਾਂ। (ਪੰਨਾ ੧੪)

ਤੁਜ਼ਕਿ ਬਾਬਰੀ ਵਿਚ ਸਾਫ਼ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਵੀ ਹਿੰਦੂ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਫੜੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆ ਕੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। (ਪੰਨਾ ੧੫)

ਸ਼ਹਾਬੁਦੀਨ ਤੇ ਮਹਿਮੂਦ ਨੇ ਕਨੌਜ ਵਰਗੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਪਾਨ ਵੇਚਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਹੀ ੨੦,੦੦੦ ਦੁਕਾਨਾਂ ਸਨ, ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਕਰ ਕੇ ਬਿਲਕੁਲ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਅਮੀਰ ਖੁਸਰੋ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬਹਿਲਸਾ ਦਾ ਮੰਦਰ ੧੦੫ ਗਜ਼ ਉੱਚਾ ਤੇ ਲਗਪਗ ੫੨ ਗਜ਼ ਲੰਬਾ ਤੇ ਚੌੜਾ ਸੀ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਨੇ ਢਾਹ ਕੇ ਜ਼ਮੀਨ ਨਾਲ ਮੇਲ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਲੱਖਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਜਾਨਾਂ ਵਾਰੀਆਂ। ਆਖ਼ਿਰ ਉਥੇ ਮਸਜਿਦ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਤਾਰੀਖ਼ ਮੀਰ ਮਾਸੂਮ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਜੇਤੂਆਂ ਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਹੀ ਇਹ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਹਿੰਦੂ ਚੰਗਾ ਕੱਪੜਾ ਨਾ ਪਾਵੇ, ਚੰਗਾ ਭੋਜਨ ਨਾ ਖਾਏ, ਘੋੜੇ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਨਾ ਕਰੇ, ਦੋ-ਮੰਜ਼ਲਾ ਮਕਾਨ ਨਾ ਬਣਾਵੇ, ਸੁੰਦਰ ਲੜਕਾ ਲੜਕੀ ਨਾ ਰੱਖੇ, ਜੇ ਹੋਣ ਤਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ। ਟੱਟੀ ਦਾ ਮੂੰਹ ਵੀ ਲਹਿੰਦੇ ਵੱਲ ਨਾ ਰੱਖਣ।

ਤਾਰੀਖ਼ ਚਿਚਾਨਾਮਾਹ ਅਨੁਸਾਰ ਖ਼ਲੀਫ਼ੇ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਕਾਫ਼ਰਾਂ ਨੂੰ ਉੱਕਾ ਚੈਨ ਨਾ ਲੈਣ ਦਿਓ। ਜਿਵੇਂ ਵੀ ਹੋ ਸਕੇ, ਇਸਲਾਮ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਓ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਉ। (ਪੰਨਾ ੧੬)

ਤੈਮੂਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤਜ਼ਕਰੇ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਦੋ ਮੰਤਵ ਲੈ ਕੇ ਹੀ ਆਇਆ—ਹਿੰਦੂ ਕਾਫ਼ਰਾਂ ਨੂੰ ਦੀਨ ਇਸਲਾਮ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਾਣਾ ਜਾਂ ਕਤਲ ਕਰਨਾ ਤੇ ਕਾਫ਼ਰਾਂ ਦਾ ਮਾਲ-ਮਤਾਹ ਲੁੱਟ ਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ ਆਦਿ। (ਤਮਰਨਾਸਕ, ਪੰਨਾ ੫੮)

ਹੋਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਵਾਲਿਆਂ ਸਹਿਤ :

ਅਲਫ਼ਿਨਸਟਨ ਦੀ ਤਾਰੀਖ਼ ਦੇ ਉਰਦੂ ਉਲਥੇ ਦੇ ਪੰਨਾ ੪੯੧ 'ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਮੁੰਦਰ ਰਾਹੀਂ ਅਰਬ ਵਾਲੇ ਸਿੰਧ ਉੱਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਪਹਿਲੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ, ਭਾਵ ਖ਼ਲੀਫ਼ਾ ਉਮਰ ਵੇਲੇ ਹੀ ਆਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਇੰਜ ਭਾਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਟੂਆਂ ਨੇ ਸਿੰਧ ਦੀਆਂ ਯੁਵਤੀਆਂ ਲਈ ਹੀ ਸੰਕਲਪ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਰਬ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਸੁੰਦਰੀਆਂ ਲਈ ਡਾਢੀ ਖਿੱਚ ਸੀ।

ਉਪਰ ਕਥਿਤ ਤਾਰੀਖ਼ ਦੇ ਪੰਨਾ ੪੯੩ 'ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਦੇਵਲ ਦੇ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਜਦੋਂ ਮੁਹੰਮਦ ਕਾਸਮ ਨੇ ਪਹਿਲਾ ਮੰਦਰ ਤੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਜਿੱਤਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਇਹ ਇੱਛਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੀ ਸੁੰਨਤ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਇਨਕਾਰ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਮੁਹੰਮਦ ਕਾਸਮ ਨੇ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸਤਾਰਾਂ ਸਾਲ ਤੋਂ ਉਪਰ ਵਾਲੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਬਾਕੀ ਦਿਆਂ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਤੇ ਦਾਸ ਬਣਾ ਕੇ ਬਗ਼ਦਾਦ ਭੇਜਿਆ ਜਾਵੇ।

ਇਸੇ ਤਾਰੀਖ਼ ਦੇ ਪੰਨਾ ੪੯੫ ਅਤੇ ਟਾਡ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਤਾਰੀਖ਼ ਦੀ ਜਿਲਦ ਨੰਬਰ.੧, ਪੰਨਾ ੩੨੭ ਅਨੁਸਾਰ ਅਤੇ ਤਾਰੀਖ਼ ਫ਼ਰਿਸ਼ਤਾ ਲੇਖਕ ਬਰਗਜ਼ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਜਿਲਦ ੪, ਪੰਨਾ ੪੦੯ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਜਾ ਦਾਹਿਰ ਦੀ ਵਿਧਵਾ ਨੇ ਮੁਹੰਮਦ ਕਾਸਮ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਸ਼ਹਿਰ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਰਿਹਾ। ਪਰ ਰਾਸ਼ਨ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਣ 'ਤੇ ਤੀਵੀਆਂ ਤੇ ਬੱਚੇ ਜੀਊਂਦੇ ਅੱਗ ਬਾਲ ਕੇ ਸੜ ਮੋਏ। ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਹਾਰ ਗਏ ਤੇ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਜਦੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਹਿੰਦੇ ਖੂੰਹਦੇ ਵੀ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਾਲ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾ ਲਿਆ।

ਇਸੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪੰਨਾ ੪੯੭ 'ਤੇ ਅੰਕਤ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਸਲੂਕ ਇਸਲਾਮ ਵਾਲੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਉਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਵੀ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਕਿਸੇ ਵੱਸੋਂ 'ਤੇ ਹੱਲਾ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ, “ਜਾਂ ਇਸਲਾਮ ਧਾਰਨ ਕਰੋ ਜਾਂ ਜਜ਼ੀਆ ਭਰੋ।” ਜੇ ਅੱਗੋਂ ਹੀਲ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਵੱਸੋਂ ਉਪਰ ਹੱਲਾ ਕੀਤਾ

ਜਾਂਦਾ। ਹਥਿਆਰ-ਬੰਦ ਮਰਦ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਾਲ ਬੱਚੇ ਤੇ ਤੀਵੀਆਂ ਗੁਲਾਮਾਂ ਵਾਂਗ ਵੇਚ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ।

ਇਸੇ ਤਾਰੀਖ ਦੇ ੫੩੦ ਪੰਨੇ ਅਨੁਸਾਰ ਨਗਰ ਕੋਟ ਦੇ ਇਕ ਮੰਦਰ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਸੱਤ ਲੱਖ ਸੁਨਹਿਰੀ ਮੋਹਰਾਂ, ਨੌਂ ਸੌ ਮਣ ਸੋਨਾ, ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਮਣ ਚਾਂਦੀ ਤੇ ਵੀਹ ਮਣ ਜਵਾਹਰਾਤ ਲੁੱਟ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਅਤੇ ਪੰਨਾ ੫੩੫ ਉਪਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮਹਿਮੂਦ ਮਥਰਾ ਦੇ ਮੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀਹ ਦਿਨ ਤਕ ਢਾਹੁੰਦਾ ਤੇ ਬੁੱਤ ਤੁੜਵਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਲੁੱਟਦਾ ਰਿਹਾ।

ਪੰਨਾ ੫੩੬ ਅਨੁਸਾਰ ਮਹਿਮੂਦ ਨੇ ਮਹਾਬਨ ਦੇ ਰਾਜੇ ਨਾਲ ਸੁਲਹ ਦਾ ਇਕਰਾਰ ਕਰ ਕੇ ਫਿਰ ਧੋਖਾ ਕੀਤਾ। ਅਨੇਕਾਂ ਹਿੰਦੂ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਡੁੱਬ ਮਰੇ। ਰਾਜੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਤੇ ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਕੇ ਆਤਮ ਹੱਤਿਆ ਕਰ ਲਈ। ਮੇਖ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਤੋਂ ਛਾਲਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਖੁਦਕਸ਼ੀ ਕਰ ਲਈ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰਾਂ ਸਮੇਤ ਅਗਨ-ਭੇਟ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਜੀਉਂਦਾ ਨਾ ਬਚਿਆ।

ਪੰਨਾ ੫੪੦ 'ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮਹਿਮੂਦ ਨੇ ਅਜਮੇਰ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਉੱਕਾ ਹੀ ਉਜਾੜ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕੋਈ ਦੀਵਾ ਵੀ ਜਗਦਾ ਨਾ ਛੱਡਿਆ। ਰਾਜਧਾਨੀ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਪੁੱਟ ਕੇ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਫਿਰ ਪੰਨਾ ੫੪੩ ਉਪਰ ਇੰਜ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ ਕਿ ਸੋਮਨਾਥ ਬੁੱਤ ਦੇ ਦੋ ਟੋਟੇ ਮਦੀਨੇ ਤੇ ਦੋ ਗਜ਼ਨੀ ਭੇਜੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਕ ਟੁਕੜਾ ਆਪਣੇ ਦੀਵਾਨੇ-ਆਮ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਤੇ ਇਕ ਜਾਮਾ ਮਸਜਿਦ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿੱਤਾ।

ਪੰਨਾ ੫੫੭ ਅਨੁਸਾਰ ਮਹਿਮੂਦ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜਹਾਦ ਤੇ ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਜਨੂੰਨ ਦੀ ਬਹੁਤ ਦੁਖਦਾਇਕ ਗੱਲ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਇਕ ਮੁਸਲਿਮ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਲਿਖੀ ਹੈ ਤੇ ਪ੍ਰਾਈਸ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤਾਰੀਖ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੋਂ ਜੋ ਕੈਦੀ ਫੜੇ ਗਏ, ਉਹ ਇਤਨੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁੱਲ ਦੋ ਦੋ ਰੁਪਏ ਵੀ ਕੋਈ ਦੇਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਟਾਡ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਤਾਰੀਖ ਦੇ ੨੬੩ ਪੰਨੇ 'ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮਹਿਮੂਦ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੁਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਅਸਮਾਨ ਵੀ ਕੀਰਨੇ ਪਾਉਣੋਂ ਨਾ ਰਹਿ ਸਕਿਆ।

ਤਾਰੀਖ ਅਲਫ਼ਿਨਸਟਨ ਦੇ ਪੰਨਾ ੫੯੨ ਅਨੁਸਾਰ ਸੁਲਤਾਨ ਮਹਿਮੂਦ ਨਾਲੋਂ ਸ਼ਹਾਬੁਦੀਨ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਜ਼ਾਲਮ ਤੇ ਜ਼ਾਬਰ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਲੜਾਈ ਦੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਦਿਨਾਂ ਮਗਰੋਂ ਅਜਮੇਰ ਨੂੰ ਜਿੱਤਿਆ ਤੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕੀਤਾ। ਜੋ ਬਚ ਗਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗ਼ੁਲਾਮ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਜੀਵਤ ਰੱਖਿਆ।

ਇਸੇ ਤਾਰੀਖ਼ ਦੇ ੫੯੭ ਪੰਨੇ ਉਪਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗੱਖੜਾਂ ਨੂੰ ਤੇ ਗ਼ਜ਼ਨੀ ਦੇ ਚੜ੍ਹਦੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹਾਬੁਦੀਨ ਨੇ ਜ਼ੋਰੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾਇਆ।

ਤਾਰੀਖ਼ ਟਾਡ ਦੇ ਪੰਨਾ ੨੭੧ ਅਨੁਸਾਰ ਜਦ ਕਨੌਜ ਜਿੱਤਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਕੌਮ-ਘਾਤਕ ਤੇ ਕੌਮ-ਵਿਰੋਧੀ ਲੂਣ-ਹਰਾਮੀ ਜੈ ਚੰਦ ਗੰਗਾ ਨਦੀ ਵਿਚ ਡੁੱਬ ਮਰਿਆ ਤਾਂ ਚੌਹਾਨ ਦੀ ਗੱਦੀ ਲਈ ਸ਼ਹਾਬੁਦੀਨ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਵਿਚ ਹੁਣ ਕੋਈ ਵੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਬਾਕੀ ਨਾ ਰਿਹਾ। ਕਤਲਿ-ਆਮ, ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਤੇ ਬਰਬਾਦੀ ਦਾ ਦੌਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ, ਜੋ ਕਿ ਸੈਂਕੜੇ ਸਾਲਾਂ ਤਕ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ। ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਜ਼ਾਲਮ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੇ ਵਿਦਿਆ, ਹੁਨਰ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਬੜੀ ਬੇਦਰਦੀ ਤੇ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਮਿਟਾ ਦਿੱਤੇ। ਸਾਊ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਨੇ ਬੜੇ ਹੌਸਲੇ ਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਹਰ ਮੌਕੇ ਉੱਤੇ ਆਪਣੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦਾ ਡਟ ਕੇ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਖ਼ਾਨਦਾਨਾਂ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਇਆ, ਪਰ ਹੋਣੀ ਅੱਗੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਗਈ। ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਜੂਹਾਂ ਹੀ ਜੇਤੂਆਂ ਦੇ ਹਾਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਰੱਤ ਨਾਲ ਸਿੰਜੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਪਰ ਸਭ ਵਿਅਰਥ। ਜੇਤੂਆਂ ਲਈ ਨਿੱਤ ਨਵੇਂ ਨਵੇਂ ਸਾਮਾਨ ਤੇ ਰਸਦਾਂ ਅੱਪੜਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਕ ਪਿੱਛੋਂ ਦੂਜਾ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਵਾਰਸ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਬੇਦਰਦ ਤੇ ਜ਼ਾਲਮ ਜ਼ਾਬਰ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ, ਬਰਬਾਦੀ, ਜ਼ੁਲਮ, ਲੁੱਟ-ਖਸ਼ੋਟ ਅਤੇ ਸ਼ਰਾ ਲਾਗੂ ਕਰ ਕੇ ਪੁੰਨ ਖੱਟਣ ਦੀਆਂ ਖ਼ਸਲਤਾਂ ਵਿਰਾਸਤ ਵਿਚ ਮਿਲੀਆਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਿਰਾਸ਼ਾ-ਜਨਕ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਕਬੀਲਿਆਂ ਦੇ ਨਾਮੋ-ਨਿਸ਼ਾਨ ਉੱਕਾ ਹੀ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਕੇਵਲ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਵਰਣਨ ਮਾਤਰ ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ।

ਤਾਰੀਖ਼ ਅਲਫ਼ਿਨਸਟਨ ਦੇ ਪੰਨਾ ੬੧੯ 'ਤੇ ਅੰਕਿਤ ਹੈ ਕਿ ਕੇਵਲ

ਮੇਵਾੜ ਵਿਚ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਲੱਖ ਆਦਮੀ ਕਤਲ ਕਰਵਾਏ।

ਇਸੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ੬੩੯ ਪੰਨੇ ਉਪਰ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ ਕਿ ਅਲਾਉਦੀਨ ਖਿਲਜੀ ਨੇ ਦੇਵਗੜ੍ਹ ਨੂੰ ਲੁੱਟਿਆ ਅਤੇ ਰੁਪਏ ਇਕੱਠੇ ਕਰਨ ਲਈ ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਸ਼ਟ ਦਿੱਤੇ। ਰਤਨ ਬਹੁਰ ਇਕ ਸਾਲ ਦੇ ਘੇਰੇ ਪਿੱਛੋਂ ਜਿੱਤਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਘਿਰੇ ਹੋਏ ਸਾਰੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰਾਂ ਸਮੇਤ ਹੀ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਅਲਾਉਦੀਨ ਨੇ ਦੇਵਲ ਦੇਵੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਰਾਜਪੂਤਾਂ 'ਤੇ ਕਈ ਹੱਲੇ ਕੀਤੇ ਤੇ ਚਿਤੌੜ ਦੇ ਰਾਜੇ ਦੀ ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਜਬਰੀ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਬਹੁਤ ਬਰਬਾਦੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਭਿਆਨਕ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕੀਤੇ।

ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ ਇਸੇ ਤਾਰੀਖ ਦੇ ਪੰਨਾ ੬੫੨ 'ਤੇ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ ਕਿ ਮੁਬਾਰਕ ਸ਼ਾਹ ਖਿਲਜੀ ਨੇ ਦੇਵਗੜ੍ਹ ਦੇ ਰਾਜਾ ਹਰਪਾਲ ਦੇਵਲ ਦੀ ਜੀਉਂਦੇ ਦੀ ਹੀ ਖੱਲ ਉਤਰਵਾਈ।

੬੬੦ ਪੰਨੇ 'ਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਬਿਆਨ ਹੈ ਕਿ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਤੇ ਤੰਗ ਹੋ ਕੇ ਹਲਵਾਹਕ ਆਪਣੇ ਖੇਤ ਛੱਡ ਕੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਲੁਕੇ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕੀਂ ਬਸਤੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਭੱਜ ਗਏ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਤੁਗਲਕ ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇੰਜ ਕਰਨ ਦਾ ਖੁਦ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਸੀ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਬੜਾ ਗੁੱਸੇ ਹੋਇਆ ਤੇ ਐਸੇ ਭੈੜੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਬਦਲਾ ਲਿਆ ਕਿ ਜਿਸ ਨੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਪਿਛਲੇ ਜ਼ੁਲਮ ਮਾਤ ਪਾ ਦਿੱਤੇ। ਉਹਨੇ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਨੂੰ (ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ) ਸ਼ਿਕਾਰ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਾ ਕੇ ਟੋਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਹਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਚੌਖੇ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ ਤੇ ਹੁਕਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜਿਸ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਫੜੋ, ਉਸ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰ ਕੇ ਪਾਰ ਬੁਲਾ ਦਿਉ। ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਉਸ ਨੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਖੇਡਿਆ। ਅੰਤਲੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਵਿਚ ਕਨੌਜ-ਵਾਸੀਆਂ ਦਾ ਕਤਲ-ਆਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਪੰਨਾ ੬੭੬ 'ਤੇ ਅੰਕਿਤ ਹੈ ਕਿ ਤੈਮੂਰ ਨੇ ਤੁਲੰਬੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਤੈਮੂਰ ਭਟਨੇਰ ਉਪਰ ਹੱਲਾ ਕਰਨ ਗਿਆ ਤੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਬਸਤੀ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਸਾਰੇ ਵਸਨੀਕ ਜਾਨੋਂ ਮਾਰ ਦਿੱਤੇ। ਉਸ ਪਿੱਛੋਂ ਉਸ ਨੇ ਸਮਾਣੇ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਹ ਜਿਥੋਂ ਜਿਥੋਂ ਵੀ ਲੰਘਿਆ, ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਦਾ ਗਿਆ।

ਇਸੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪੰਨਾ ੬੭੭ 'ਤੇ ਇਹ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ ਕਿ ਤੈਮੂਰ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਪੰਦਰਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਮਰ ਦੇ ਸਾਰਿਆਂ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਲੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਸੀ।

ਤੈਮੂਰ ਨੇ ਜਦ ਦਿੱਲੀ ਜਿੱਤ ਲਈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਫੌਜ ਨੇ ਐਸਾ ਕਤਲ-ਆਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਲੋਥਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਲੱਗ ਗਏ ਅਤੇ ਕਈ ਗਲੀਆਂ ਮਹੱਲਿਆਂ ਵਿਚ ਲੋਥਾਂ ਦੇ ਢੇਰਾਂ ਕਾਰਨ ਆਵਾਜਾਈ ਵੀ ਰੁਕ ਗਈ। ਪੰਜ ਦਿਨ ਤਕ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਲੁੱਟ-ਮਾਰ ਤੇ ਅਗਨੀ ਦੀਆਂ ਲਾਟਾਂ ਦੇ ਨਜ਼ਾਰੇ ਉਹ ਅੱਖੀਂ ਵੇਖਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਨੇ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਕਤਲ-ਆਮ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਬਿਆਨ ਕਰਨਾ ਕਠਨ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਅਨੁਭਵ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਅੱਗੇ ਪੰਨਾ ੬੭੮ 'ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਖੁਦ ਰੰਗ-ਰਲੀਆਂ ਤੇ ਜਸ਼ਨ ਮਨਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਪਰੰਤ ਫ਼ਿਰੋਜ਼ ਤੁਗਲਕ ਦੀ ਮਸਜਿਦ ਵਿਚ ਖੁਦਾ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰ ਕੀਤਾ। ਫਿਰ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਮਰਦਾਂ ਤੇ ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਗ਼ੁਲਾਮ ਤੇ ਲੌਂਡੀਆਂ ਬਣਾਇਆ।

ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ ਇਸੇ ਤਾਰੀਖ਼ ਦੇ ਪੰਨਾ ੬੮੨ 'ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਿਕੰਦਰ ਲੋਧੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਜਿਹੜੇ ਸ਼ਹਿਰ ਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਜਿੱਤਦਾ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਢਹਿ-ਢੇਰੀ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਤੀਰਥ-ਯਾਤਰਾ ਤੇ ਗੰਗਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਦੀ ਵੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਫਿਰ ਪੰਨਾ ੬੮੫ ਉਪਰ ਇੰਜ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਰ ਦੀ ਫੌਜ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਸਾੜ ਫੂਕ ਕੇ ਸੁਆਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਰ ਦੀਪਾਲਪੁਰ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ ਤੇ ਸਾਰੇ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਘੇਰ ਕੇ ਕਤਲ ਕੀਤਾ।

ਇੰਜ ਪੰਨਾ ੭੦੮ 'ਤੇ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਰ ਨੇ ਮੇਵਾੜ 'ਤੇ ਫੌਜ ਨਾਲ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ ਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕੀਤਾ। ਚੰਦੇਰੀ ਦੇ ਘੇਰੇ ਸਮੇਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੀ ਘਿਰਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਪਤਨੀਆਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਕੇ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ।

ਅੱਗੇ ਇਸੇ ਤਾਰੀਖ਼ ਦੇ ਪੰਨਾ ੭੪੯ ਉਪਰ ਇਉਂ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਰਾਏ ਸੈਨ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨਾਲ ਧੋਖਾ ਕਰ ਕੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਫਿਰ ਪੰਨਾ ੮੧੩ 'ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕੁਤਬ ਦੀ ਲਾਠ ਦੇ ਕੋਲ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਜੋ ਮਸਜਿਦ ਹੈ, ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਮੰਦਰ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੁਤਬਦੀਨ ਐਬਕ ਨੇ ਮਸਜਿਦ ਦਾ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ।

ਪੰਨਾ ੮੪੨ 'ਤੇ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ ਕਿ ਅਕਬਰ ਨੇ ਬਹਾਰਾ ਮਲ ਜੈਪੁਰ ਦੀ ਬੇਟੀ ਨਾਲ ਨਿਕਾਹ ਕੀਤਾ। ਚਿਤੌੜ ਨੂੰ ਬਰਬਾਦ ਕੀਤਾ, ਜਿਥੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੀ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਾਲ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਭਸਮ ਕਰ ਕੇ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਫਿਰ ਵੀ ਮਾਰੇ ਗਏ।

ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਪੰਨੇ ੮੪੩ ਉਪਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅਕਬਰ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜਿਆਂ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨਾਤੇ ਜੋੜਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖ਼ਾਹਿਸ਼ਮੰਦ ਸੀ ਤੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਯਤਨ ਵੀ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਹਦੇ ਵਾਰਸਾਂ ਨੇ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ। ਜੈਪੁਰ ਤੇ ਮਾਰਵਾੜ ਦੇ ਖ਼ਾਨਦਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਰਾਣੀਆਂ ਅਕਬਰ ਦੀਆਂ ਬੇਗਮਾਂ ਸਨ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਵੱਡੇ ਪੁੱਤਰ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦਾ ਨਿਕਾਹ ਜੈਪੁਰ ਦੀ ਦੂਜੀ ਰਾਣੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਬਜਾਏ ਇਸ ਦੇ ਕਿ ਧਰਮ ਦੇ ਬਦਲਣ ਤੋਂ ਘਿਰਣਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਜਵਾਈ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧਿਆ ਤੇ ਉਸ ਲਈ ਉਹ ਦਿਲੀ ਇੱਛਾ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ।

ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ ਪੰਨਾ ੮੭੯ 'ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅਕਬਰ ਨੇ ਨਰਸਿੰਘ ਦੇਵ ਤੇ ਉਸ ਪਤਨੀ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰਨ ਲਈ, ਉਸ ਦੇ ਘਰ-ਬਾਰ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣ ਤੇ ਬਰਬਾਦ ਕਰਨ ਲਈ ਫੌਜ ਭੇਜੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਐਸੀ ਸਖ਼ਤੀ ਕਰਨ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤੇ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਭੁੱਲ ਕੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਪੰਨਾ ੯੨੬ 'ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਹਾਂਗੀਰ ਬੜਾ ਹੰਕਾਰੀ, ਜ਼ਾਲਮ, ਨਿਰਦਈ ਤੇ ਅਨਿਆਈ ਸੀ। ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਉਹ ਉਤਨਾ ਬੇਤਰਸ ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਜ਼ਾਲਮ ਨਾ ਰਿਹਾ।

ਇਸੇ ਤਾਰੀਖ਼ ਦੇ ਪੰਨਾ ੭੦੧ 'ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਰ ਨੇ ਜਦੋਂ ਆਗਰਾ ਜਿੱਤਿਆ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾ ਕੰਮ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਕੀਤਾ ਕਿ ਲੁੱਟ ਦਾ ਸਾਰਾ ਮਾਲ ਸਾਥੀਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ। ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਹਮਾਯੂੰ ਨੂੰ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਅਦੁੱਤੀ ਹੀਰਾ ਦਿੱਤਾ, ਜੋ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਵਰਗਾ ਹੀ ਸੀ। ਇਕ ਇਕ ਸ਼ਾਹ ਰੁਖੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਕੀਮਤ ਅੱਧਾ ਰੁਪਿਆ ਸੀ, ਕਾਬਲ ਦੇ ਹਰ ਗੁਲਾਮ

ਤੇ ਆਜ਼ਾਦ, ਵੱਡੇ ਤੇ ਛੋਟੇ, ਮਰਦਾਂ ਤੇ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਤੋਹਫ਼ੇ ਵਜੋਂ ਭੇਜੀ, ਉਹਦੇ ਦਾਤਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਕਲੰਦਰ ਪੈ ਗਿਆ। ਹੁੰਦਾ ਵੀ ਕਿਉਂ ਨਾ, ਬਿਗਾਨੇ ਮਾਲ ਤੇ ਤਾਂ ਹਰ ਕੋਈ ਦਾਨੀ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਹੋਰ ਵੀ ਅਨੇਕਾਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਨਮੂਨੇ ਨਾਲ ਸਾਰੀ ਅਸਲੀਅਤ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਪਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਇਤਨਾ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕੌਮ ਨੂੰ ਦੁੱਖਾਂ ਵਿਚ ਘਿਰੀ ਹੋਈ ਤੇ ਬੇਬਸ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਦਿਵਾਉਣ ਲਈ ਸੋਚਿਆ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਵਰਕਾ ਉਥੱਲ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਵੇਖੋ ਤਾਂ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਬੇਦਰਦ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਦੇ ਹੀ ਨਮੂਨੇ ਨਜ਼ਰ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਹਰੇਕ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ, ਜਿੰਨਾ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਵੱਸ ਲੱਗਾ, ਉਸ ਨੇ ਰੱਜ ਕੇ ਹਿੰਦੂਆਂ 'ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਢਾਹੇ। ਮੁੱਕਦੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਦੌਰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਕਤਲ, ਤਬਾਹੀ ਤੇ ਬਰਬਾਦੀ ਦਾ ਹੀ ਕਾਂਡ ਹੈ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਨਿੱਤ ਨਵੇਂ ਸੂਰਜ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਰੱਤ ਦੀਆਂ ਨਹਿਰਾਂ ਵਗਦੀਆਂ। ਲੱਖਾਂ ਮਰਦਾਂ ਤੇ ਜਨਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਗ਼ੁਲਾਮ ਤੇ ਲੌਂਡੀਆਂ ਬਣਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਾਲ-ਮੱਤਾ ਲੁੱਟ ਕੇ ਖ਼ੁਦ ਮਾਲਕ ਬਣ ਬੈਠੇ। ਹਾਲਤ ਇਥੋਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਕੋਈ ਵੀ ਚੰਗੀ ਚੀਜ਼ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਰੱਖ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਸੁਣੱਖੀ ਤੇ ਸੁਹਣੀ ਸੰਤਾਨ ਨੂੰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਰਵਾਣਿਆਂ ਦੀ ਭੇਂਟ ਕਰ ਦੇਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੀ। ਘੋੜੇ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਕਰਨ ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਦਸਤਾਰ ਸਜਾਉਣ ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਨਾਹੀ ਸੀ, ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਸਫ਼ੈਦ, ਤੇ ਜੇ ਕਿਤੇ ਬੰਨ੍ਹਣੀ ਵੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਫਿਰ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੀ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਹਿੰਦੂ ਦਾ ਵਧੀਆ ਮਕਾਨ, ਬਾਗ਼ ਜਾਂ ਕੋਈ ਸਾਮਾਨ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਪਸੰਦ ਆ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਖੋਹ ਲੈਂਦੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰ ਲੈਂਦੇ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਂ ਧੀ ਸੁੰਦਰ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਉੱਤੇ ਫੌਜ ਚਾੜ੍ਹ ਕੇ ਜ਼ੋਰੀ ਖੋਹ ਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਜੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਪੁਸ਼ਤਕ ਚੰਗੀ ਪਤਾ ਲੱਗਦੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾਸ ਕਰਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਮੰਦਰ ਤੇ ਸ਼ਿਵਾਲੇ ਢਾਹ ਕੇ ਮਸਜਿਦਾਂ ਉਸਾਰੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਹਰ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਅੱਗੇ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕਸੂਰਵਾਰ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਬੇਕਸੂਰ, ਦੋ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ— ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਕਤਲ ਹੋਣਾ। ਦੋਹਾਂ

ਵਿਚੋਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਚਾਹੇ, ਚੁਣ ਲਏ। ਉਹ ਇਥੋਂ ਤਕ ਧੱਕਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਜੇ ਕੋਈ ਹਿੰਦੂ ਲਾਇਕ, ਸਿਆਣਾ ਤੇ ਹੁਨਰਮੰਦ ਸੁਣਦੇ ਤਾਂ ਤੁਰੰਤ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਉਹ ਕਾਫ਼ਰਾਂ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਦਾ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਇਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸ਼ਤਰੰਜ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਖੇਡਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਨਵਾਬ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬੁਲਵਾ ਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਸ਼ਤਰੰਜ ਖੇਡਿਆ। ਨਵਾਬ ਸ਼ਤਰੰਜ ਦੀ ਬਾਜ਼ੀ ਹਾਰ ਗਿਆ। ਫ਼ੌਰਨ ਹੁਕਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾ ਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਕਾਫ਼ਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜਿੱਤਣ ਦੀ ਸੂਝ ਉੱਕਾ ਹੀ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਲਹਿੰਦੇ ਪਾਸੇ ਮਕਾਨ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਜਾਂ ਖਾਖਾਨੇ ਦਾ ਮੂੰਹ ਰੱਖਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਾਬੇ ਵੱਲ ਪਿੱਠ ਕਰਨ ਨਾਲ ਬੇਇਜ਼ਤੀ ਹੋਏਗੀ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਹਿੰਦੂ ਪਹਿਲਵਾਨ ਨੇ ਕੁਸ਼ਤੀ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੂੰ ਢਾਹ ਲਿਆ ਤਾਂ ਹੁਕਮ ਹੋ ਗਿਆ ਉਸ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਇਸਲਾਮ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਕਰੋ, ਉਸ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੂੰ ਪਛਾੜਿਆ ਕਿਉਂ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਆਪਣੇ ਮੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਸੰਖ ਤੇ ਨਾ ਘੜਿਆਲ ਵਜਾ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਕੇਵਲ ਹਿੰਦੂ ਰਹਿਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਲਾਨਾ ਜਜ਼ੀਆ (ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਟੈਕਸ) ਭਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਜਿਹੜੇ ਲੱਖਾਂ ਹਿੰਦੂ ਜਜ਼ੀਆ ਨਹੀਂ ਤਾਰ ਸਕਦੇ ਸੀ, ਇਸਲਾਮ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਕਰ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਸਾਰੇ ਰਾਜੇ ਜਿੱਤੇ ਗਏ। ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਹਨੇਰਾ ਛਾ ਗਿਆ। ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਹਾਲ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਧੀਆਂ ਦੇ ਡੋਲੇ ਦੇਣ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪਣਾ ਫ਼ਖ਼ਰ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਜਿਹੜਾ ਹਿੰਦੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਘਿਰਣਾ ਕਰੇ, ਉਸ ਨਾਲ ਉਹ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜਪੂਤ ਹੀ ਭੈੜਾ ਸਲੂਕ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਸਨ। ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਵਿਤਕਰਾ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਾਫ਼ੀ ਸੀ। ਜੇਤੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਨੀਵਾਂ ਸਮਝਦੇ ਹੀ ਸਨ, ਪਰ ਸਮਾਜੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਨੀਵਾਂ ਜਾਣ ਕੇ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਹਿੰਦੂ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਲਟ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਹਿੰਦੂ ਪੋਸ਼ਾਕ ਦਾ ਗਲਾ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਖੁੱਲ੍ਹਣ ਦਾ ਰਾਹ ਰੱਖਦੇ ਸਨ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਰੱਖਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਹਿੰਦੂ ਆਪਣੇ ਚੋਰੇ ਦੇ ਬੀੜੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਰੱਖਦੇ ਸੀ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਰੱਖਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਹਿੰਦੂ ਨੀਲੇ ਰੰਗ ਨਾਲ ਘਿਰਣਾ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਰੰਗ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਹਿੰਦੂ ਕੇਸਰੀ ਰੰਗ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਸਮਝਦੇ

ਸਨ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਉਸ ਨਾਲ ਘਿਰਣਾ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਵਿਚਾਰ-ਗੋਚਰੇ ਤਿੰਨ ਸਿੱਟੇ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ :

(੧) ਮੁਸਲਮਾਨ ਜੇਤੂ, ਪੱਥਰ-ਦਿਲ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਰਜਾ ਦਾ ਬੇਦਰਦੀ ਅਤੇ ਬੇਗਰਮੀ ਨਾਲ ਕਤਲਿ-ਆਮ ਕਰਵਾਉਣ ਲੱਗਿਆਂ ਕਦੇ ਵੀ ਤਰਸ ਦਾ ਖਿਆਲ ਤਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦਾ। ਨਾ ਕਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਤਮਾ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ ਹਲੂਣਿਆ। ਸਗੋਂ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਕਤਲਾਂ ਅਤੇ ਖੂਨ-ਖਰਾਬੇ ਤੋਂ ਉਹ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਖੁਦਾ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰ ਕਰਨ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਕੋਈ ਭਾਰੀ ਪੁੰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।

(੨) ਇਸਲਾਮੀ ਵਿਦਿਆ ਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਬੇਦਰਦੀ ਨਾਲ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਦਿੰਦੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਤਰਸ, ਨੇਕੀ ਤੇ ਦਇਆ ਅਸਲੋਂ ਹੀ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਅੰਦਰ ਕਿਵੇਂ ਇੰਨਾ ਕਹਿਰ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਭਰ ਗਿਆ ਸੀ ? ਉਸ ਸਿੱਖਿਆ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਗ ਰਗ ਵਿਚ ਜ਼ੁਲਮ ਹੀ ਭਰ ਦਿੱਤਾ। ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਜਬਰੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਰਗੇ ਨਿਰਦਈ, ਕਰੜੇ ਤੇ ਜ਼ਾਲਮ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਤੇ ਦੇਸ਼-ਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਲਹੂ ਦੇ ਪਿਆਸੇ ਹੋ ਨਿੱਬੜਦੇ ਸਨ। ਵਾਪਸ ਪਰਤਣ ਦਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਸੁਫਨਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦਾ। ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਉਹ ਕਰਦੇ ਵੀ ਕੀ ! ਉਹੋ ਹੀ ਬੇਇਤਫ਼ਾਕੀ, ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਤੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਦੇ ਪਹਾੜ ! ਉਹ ਐਸੇ ਗਏ ਕਿ ਆਪਣੇ ਹੀ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਖੂਨ ਦੇ ਤਿਹਾਏ ਹੋ ਗਏ। ਸਗੋਂ ਜਿਹੜੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਦੇ ਸਨ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਈਅਦ ਮੰਨ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਇਹੋ ਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਸਈਅਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕਾਫ਼ੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਵਡਿਆਈ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਮਾਰ ਖਾਣ ਵਾਲੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਜ਼ਾਲਮ ਹਾਕਮ ਬਣਨਾ ਪਸੰਦ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਖੱਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮੁਗਲਾਂ ਵਿਚ ਬਦਲ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਵੀ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਭਾਈਵਾਲ ਬਣ ਕੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼-ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ, ਤਲਵਾਰ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਹੀ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਰੱਤ ਪੀਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਸਨ।

(੩) ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਬੇਹਿੰਮਤੀ, ਬੇਇਜ਼ਤੀ, ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ, ਬੇਸਮਝੀ ਤੇ ਕਮ-ਅਕਲੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਲੱਭਿਆਂ ਇਹੋ ਹੀ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਬਾਰ ਬਾਰ ਤੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਵੇਖਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਇਕ ਕਰ ਕੇ ਸਾਰੇ ਤਬਾਹ, ਬਰਬਾਦ ਤੇ ਨਾਸ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਲੱਖਾਂ ਕਤਲ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਗ਼ੁਲਾਮ ਬਣਦੇ ਸਨ। ਮੰਦਰ ਤੇ ਮੂਰਤੀਆਂ ਟੁੱਟ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਫਿਰ ਵੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਤਮਾਸ਼ਾ ਵੇਖਣ ਦੀ ਹੀ ਰੁਚੀ ਸੀ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਹ ਸੁੱਝਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਜ਼ਰਾ ਮਿਲ ਕੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰੀਏ, ਇਕੋ ਇਰਾਦਾ ਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾ ਕੇ ਟੁੱਟ ਕੇ ਜਾ ਪਈਏ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਈਏ। ਹਰ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਹੀ ਮਸਤ ਰਿਹਾ ਤੇ ਅੰਤ ਸਾਰੇ ਹੀ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਗਏ। ਆਖ਼ਰ ਉਹ ਸਮਾਂ ਵੀ ਆ ਪੁੱਜਾ ਜਦੋਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਆਪਸੀ ਇੱਜ਼ਤ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਸਿਵਾਏ ਉਤਾਂਹ ਅਸਮਾਨ ਵੱਲ ਤੱਕਣ ਦੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵਸੀਲਾ ਨਾ ਰਿਹਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਨਾ ਬਚੀ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਚੈਨ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇ ਸਕੇ। ਨਾ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਧਰਤੀ। ਬਿਲਕੁਲ ਨਿਰਬਲ ਤੇ ਸੱਤਿਆ-ਹੀਣ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਨਾ ਹਿੰਮਤ ਤੇ ਨਾ ਜੋਸ਼ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਟਾਵੀਂ ਟਾਵੀਂ ਕੋਈ ਰਾਜਪੂਤ ਹਕੂਮਤ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਵੀ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕੰਦਰਾਂ ਤੇ ਖੰਡਰਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਬਚੀ ਖੁਚੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਿੱਛੇ ਵੀ ਇਸਲਾਮੀ ਟਿੱਡੀ ਦਲ ਫੌਜਾਂ ਹਰ ਵੇਲੇ ਜਹਾਦ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸਨ। ਐਨ ਸੰਭਵ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦਾ ਜਹਾਜ਼ ਹੀ ਗਰਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਵੇਦਿਕ ਧਰਮ ਦੇ ਸੇਵਕ ਸਦਾ ਲਈ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਇਸ ਨਿਰਾਸਤਾ ਦੇ ਸਮੇਂ ਬਾਬਰ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਮਲਾਹ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਕਿ ਵੇਦਿਕ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਨੀਹਾਂ 'ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਮੋਢਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਸੁਘੜ ਤੇ ਲਾਇਕ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੂਫਾਨ ਵਿਚ ਗਰਕ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚਾ ਲਿਆ। ਇਹ ਮਲਾਹ ਕੌਣ ਸੀ? ਇਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਤਰ੍ਹੱਟੀਆਂ ਨੂੰ ਤੇ ਤਰੇੜਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰਤਾ 'ਚੋਂ ਪੁਣ ਛਾਣ ਕੇ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤਕ ਸਾਫ਼ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਸਭ ਮਜ਼੍ਹਬਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦੇ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਕਿ ਦੋਹਾਂ ਕੌਮਾਂ ਵਿਚੋਂ

ਨਫਰਤ ਦਾ ਦਾਇਰਾ ਘਟਾਇਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਨਫਰਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਬਹਾਨੇ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨਾ ਯੋਗ ਸਮਝਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚੋਂ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਾਰੇ ਭੈੜ ਬੁੱਤ-ਪ੍ਰਸਤੀ ਆਦਿ ਦੂਰ ਕੀਤੇ ਜਾਣ। ਭਾਵੇਂ ਬੁੱਤ-ਪ੍ਰਸਤੀ ਵੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਦੂਜੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਤੋਂ ਨਕਲ ਹੀ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਮਾਂਗਵੇਂ ਵੇਸ ਵਿਚ ਉਹ ਹਾਲੋਂ ਬੇਹਾਲ ਹੁੰਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਕਸ਼ਟ ਝੱਲ ਰਹੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਜੂਲਾ ਲਾਹੁੰਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਪ੍ਰਭੂ-ਭਗਤੀ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਕਾਰਨਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹਿਆ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਬੜੇ ਹੀ ਸੋਝੀਵਾਨ ਤੇ ਦੂਰ-ਦਰਸ਼ੀ ਸਨ। ਉਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਹਾਲਤ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂੰ ਸਨ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਜ਼ੋਰ-ਜ਼ੁਲਮ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੀ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਦੇ ਇਲਾਜ ਵਜੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਕ ਵਧੀਆ ਨੁਸਖਾ ਲੱਭਿਆ। ਉਹ ਨੁਸਖਾ ਅਜਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਭੈੜਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਦੂਰ ਕਰ ਦੇਵੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਹ ਬਿਮਾਰੀ ਵਿਚ ਗ੍ਰਸੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਬੁੱਤ-ਪੂਜਾ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ਰ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੁੱਤਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜਨਾ ਪੁੰਨ ਤੇ ਆਪਣਾ ਧਾਰਮਿਕ ਫ਼ਰਜ਼ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਏਸੇ ਹੀਲੇ ਬਹਾਨੇ ਉਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਮੰਦਰ ਢਾਹੁੰਦੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਬਰੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੁਲ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਥਾਂ ਦੇਣ ਦੇ ਸਖ਼ਤ ਵਿਰੋਧੀ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਕ ਈਸ਼ਵਰ ਤੋਂ ਸਿਵਾਏ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੀ ਪੂਜਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਅਯੋਗ ਹੈ। ਬੁੱਤ-ਪੂਜਾ ਤਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਹੈ। ਈਸ਼ਵਰ ਦਾ ਕੋਈ ਸਰੀਰ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਅਕਾਲ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਕੋਈ ਮੂਰਤੀ ਨਹੀਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਇਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਤੇ ਸਰੀਰ ਰਹਿਤ ਹੀ ਮੰਨਦੇ ਸਨ ਤੇ ਬੁੱਤ-ਪੂਜਾ ਤੋਂ ਘਿਰਣਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸੇ ਲਈ ਦਵੈਤ ਨੂੰ ਮਿਟਾ ਕੇ ਇਕ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਪੂਜਾ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਸ ਵੱਲ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਨਰਮੀ ਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਰਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਹ ਕਾਰਜ ਐਸੀ ਜੁਗਤੀ ਨਾਲ ਆਰੰਭਿਆ ਤੇ ਨਿਭਾਇਆ, ਜੋ

ਕੇਵਲ ਉਹੀ ਨਿਭਾ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਦਲੇਰ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਨਾ ਹੋਏ, ਜੋ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 'ਤੇ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਨਾ ਹੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਕਦੀ ਸੁੱਝੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਅਵਤਾਰ, ਤੀਰਥ ਤੇ ਹੋਰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ, ਜੋ ਬੁੱਤ-ਪੂਜਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਾਰਨ ਬਣ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਬਾਰੇ ਨਰਮੀ ਨਾਲ ਜ਼ਬਾਨ ਖੋਲ੍ਹਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ-ਡੰਮ ਨੂੰ ਵੀ ਸੋਧਿਆ ਅਤੇ ਐਸੀ ਸਾਂਝ ਵਾਲੀ ਜੁਗਤੀ ਵਰਤੀ ਕਿ ਨਾ ਤਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੀ ਭੜਕੇ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਇਹਦੇ ਦੂਰ-ਦਰਸ਼ ਸਿੱਟਿਆਂ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਹੀ ਲਾ ਸਕੇ, ਜੋ ਇਸ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਪੈਦਾ ਹੋਣੇ ਸਨ। ਨਾ ਹੀ ਹਿੰਦੂ ਆਪਣੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਗੀਤਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਵੇਖ ਕੇ ਠਠੰਬਰੇ। ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨੂੰ ਚੁੱਪ ਕਰ ਕੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ-ਭਾਵ ਨਾਲ ਅਜਿਹੇ ਗਲੇਫੇ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸ਼ੰਕੇ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗਦੀ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਏਨੀ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਿਸ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਬੀਜ ਬੋਇਆ, ਉਹ ਫੁੱਟਣ ਤੇ ਫਲ ਲਿਆਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ।

ਵੱਡੀ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਪੁਰਾਣੀ ਆਦਤ ਅਨੁਸਾਰ ਨਾ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਬੁੱਤ-ਪ੍ਰਸਤੀ, ਸ਼ਰਾਧਾਂ ਤੇ ਅਵਤਾਰਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਨਾ ਹੀ ਬਹੁਤਾ ਰੋਲਾ ਗੋਲਾ ਪਾਇਆ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਬਹੁਤ ਹੱਥ ਪੈਰ ਮਾਰੇ ਵੀ ਤਾਂ ਉਹ ਏਨੇ ਨਿਰਮੂਲ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਅਸਰ ਹੀ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤਾਂ ਖੱਤਰੀ ਸਨ ਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਿੱਛੇ ਲੱਗਣਾ ਔਖੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜੋ ਕੰਮ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਕੀਤਾ, ਉਹ ਸ਼ੰਕਰ ਆਚਾਰੀਆ ਦੇ ਕੰਮ ਨਾਲੋਂ ਕਿਸੇ ਪੱਖੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਵਜ਼ਨੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਕਈ ਪੱਖੋਂ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਜ਼ਨਦਾਰ ਹੈ। ਸ਼ੰਕਰ ਆਚਾਰੀਆ ਦੇ ਨਾਲ ਬਚੇ ਬਚਾਏ ਖੱਤਰੀ ਸਨ ਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦਾ ਟੋਲਾ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਕਰਮਕਾਂਡਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ

ਦੀਆਂ ਗੀਤਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਬਿਮਾਰੀ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਜਾਣ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਦੇ ਆਹਰ ਵਿਚ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਉੱਕਾ ਹੀ ਕੋਈ ਆਸ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੀ ਕੁਝ ਅਜਿਹੀ ਸੀ ਤੇ ਪਰਤ ਰਹੇ ਹਾਲਾਤ ਵੀ ਕੁਝ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੀ ਸਨ ਕਿ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਵੀ ਖ਼ੁਦ ਇਸ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਤਰੀਕੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਬਚਾਅ ਕਰ ਸਕਣ। ਸੋ ਭਾਸਦਾ ਇੰਜ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੀ ਇਸੇ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪਣਾ ਭਲਾ ਸਮਝਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਠਰੁੰਮੇ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਿਆ ਤੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਵੀ ਹਿੰਦੂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਚੰਗੇ ਯਤਨਾਂ ਤੇ ਸਾਧਨਾਂ ਸਦਕਾ ਘਟੇ ਘਟ ਬਚ ਜਾਣਗੇ, ਉਹ ਹੀ ਗ਼ਨੀਮਤ ਹੈ। ਫਿਰ ਜਦ ਕਦੇ ਸਮੇਂ ਨੇ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰ ਲੈਣਗੇ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਆਪਣੇ ਨਿਰਬਾਹ ਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਉਪਰ ਵਾਰ ਹੋਣਾ ਕਦੇ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ।

ਵੱਡੀ ਦੁਖਦਾਇਕ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਢਾਂਚੇ ਨੂੰ ਛੂਤ-ਛਾਤ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਉੱਕਾ ਹੀ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਬੜੀ ਸੁਚੱਜੀ ਜੁਗਤ ਵਰਤੀ ਤੇ ਛੂਤ-ਛਾਤ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਨਾਲੋਂ ਉੱਕਾ ਹੀ ਅੱਡਰਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਤੀਰਥ-ਇਸ਼ਨਾਨ ਆਦਿ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਸਰੀਰਕ ਸੁੱਧੀ ਦੇ ਸਾਧਨ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਰੱਖਿਆ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਆਪਣੇ ਉਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਕਾਫ਼ੀ ਹੱਦ ਤਕ ਸਫਲ ਹੋਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦੀ ਨੀਤੀ ਦਾ ਅਮਲ ਬੜਾ ਹੀ ਕਾਰਗਰ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਨਾਲ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੀ ਪਕੜ ਲਈ ਨਵੇਂ ਸਾਧਨ ਮਿਲ ਗਏ ਤੇ ਬਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸ ਸੁਲਹਕੁਲ ਨੀਤੀ ਕਾਰਨ ਹੀ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੋਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਬੰਗਾਲ ਵਿਚ ਚੈਤਨ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ-ਭਗਤੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਨਵੀਨ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਚਾਰੇ ਤੇ ਡੁੱਬਦੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਨੂੰ ਕੁਝ ਟੇਕ ਦਿੱਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਥੋਂ ਤਕ ਖੁਲ੍ਹ-ਦਿਲੀ ਵਰਤੀ ਕਿ ਇਕ ਜਨਮ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣਾ ਚੇਲਾ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਕਬੀਰ ਆਦਿ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਹੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਆਪਸੀ ਵਿਰੋਧ ਦੀ ਤਲਖੀ ਤੇ ਖਿੱਚੋਤਾਣ ਨੂੰ ਮਿਠਾਸ ਵਿਚ ਬਦਲਣ ਦਾ ਪੁਰਸ਼ਾਰਥ ਕੀਤਾ

ਸੀ। ਪਰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਾਰਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸੁਲਹਕੁਲ ਪ੍ਰਚਾਰ ਛੇਤੀ ਸਫਲ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਦਾ ਤਾਂਤਾ ਲਗਾਤਾਰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਨਾਲ ਈਰਖਾ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਉੱਕਾ ਹੀ ਤਿਆਗ ਨਾ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਹ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਕਾਫ਼ਰ ਬਣ ਕੇ ਰੜਕਦੇ ਸਨ।

ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਤਾਂ ਅਕਬਰ ਨੇ ਵੀ ਇਹੋ ਹੀ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਮਿਲ ਜੁਲ ਕੇ ਰਹਿਣ, ਜੋ ਘਿਰਣਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਗਈ ਸੀ, ਉਹ ਘਟ ਜਾਵੇ ਤੇ ਉਹ ਸਹਿਨਸ਼ੀਲ ਬਣ ਜਾਣ, ਪਰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਲਈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਨੀਤੀ ਬਹੁਤੀ ਮਾਰੂ ਸਿੱਧ ਹੋਈ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਤਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਤੰਗ-ਦਿਲੀ ਕਰਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਤਾਂ ਉੱਕਾ ਹੀ ਲੈਣੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਤੇ ਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨਾ ਪਸੰਦ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਅਕਬਰ ਨੇ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਅੱਗੇ ਰੱਖੀ ਵੀ, ਪਰ ਹਿੰਦੂ ਮਜਬੂਰ ਸਨ। ਅਤੇ ਰਾਜਪੂਤ ਰਾਜੇ ਆਪਣੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ ਦੇ ਡੋਲੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇਣ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਨ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਪਏ।

ਮੁੱਕਦੀ ਗੱਲ, ਹਿੰਦੂਆਂ ਲਈ ਉਹ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਰਾਵਟ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਾਮਾਨ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਰਾਜਪੂਤ ਖੱਤਰੀਆਂ 'ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਆਸ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨਗੇ। ਮੁਲਕ ਤਾਂ ਹੱਥੋਂ ਜਾ ਹੀ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਧਰਮ ਦੇ ਅਲੋਪ ਹੋਣ ਦੇ ਦਿਨ ਪਰਗਟ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਮੁਲਕੀ ਹਾਲਾਤ ਕਾਰਨ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ ਲੈਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਉਹ ਦੇਣ ਨੂੰ ਵੀ ਕਦ ਤਿਆਰ ਸਨ। ਇਹ ਤਾਂ ਇਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚਾਲ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਰੋਹਬ ਤੇ ਦਬਾਅ ਵੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਰਾਜਪੂਤ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ ਦੇਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋਏ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਾਸਤੇ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਾ ਕਦੇ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪਿੱਛੋਂ ਆਇਆ ਕਿ ਆਪਣੇ ਆਪ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਲੜਕੀਆਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਹੋਣ ਦੇ ਉਪਰੰਤ ਵੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਵਿਗੜੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੁਧਾਰ ਨਾ ਆਇਆ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਕੁ ਅੰਦਰਲੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਮਿਲ

ਗਈ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਆਤਮਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਥੋੜੀ ਬਹੁਤੀ ਉੱਨਤੀ ਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਮਿਲ ਗਈ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਲਗਾਤਾਰ ਸਖ਼ਤੀਆਂ, ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਤੇ ਆਪਸੀ ਘਰੇਲੂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਅਸੰਭਵ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਾਂਝੀ ਸ਼ਕਤੀ ਕਿਸੇ ਧਾਰਮਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉੱਕਾ ਹੀ ਪਰਗਟ ਨਾ ਹੋਈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਕੋਈ ਯੋਗਤਾ ਹੀ ਹਾਸਲ ਕਰ ਸਕੇ, ਜੁ ਨਿੱਤ ਪੇਸ਼ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਤੇ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਸੁਧਾਰਕਾਂ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਕਾਰਨ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਕੁਝ ਘਟ ਭਾਵੇਂ ਗਈ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਪੂਰੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਖ਼ਤਮ ਨਾ ਹੋਈ ਤੇ ਹਾਲਾਤ ਦੇ ਪਲਟੇ ਕਾਰਨ ਬਿਮਾਰੀ ਫਿਰ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਸਮਾਂ ਤਾਂ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕਰੜਾ ਤੇ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ। ਉਹ ਇਤਨਾ ਕੱਟੜ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹ ਅਤਿਅੰਤ ਸਖ਼ਤੀ ਤੇ ਜਬਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਹੋਏ ਹਨ, ਸਾਰੇ ਹੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਦਿਲੋਂ ਵਿਰੋਧੀ ਸਨ ਤੇ ਹਰ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਹੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਹਰ ਇਕ ਪੰਨਾ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਗਵਾਹ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿਚ ਜਿੰਨਾ ਬਦਨਾਮ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਹੈ, ਉਨਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਜਿੰਨਾ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਦਨਾਮ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਘਿਰਣਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੇ ਜ਼ੁਲਮ ਵੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕੀਤੇ ਹਨ? ਇਸ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਇਥੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੇਵਲ ਇਕੋ ਹੀ ਉਦਾਹਰਣ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਫ਼ੈਸਲਾ ਸੂਝਵਾਨ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਇਨਸਾਫ਼ 'ਤੇ ਛੱਡਦੇ ਹਾਂ। ਟਾਡ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਮੇਵਾੜ ਦੇ ਇਲਾਕੇ 'ਤੇ ਹੱਲੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਅਕਬਰ ਵਾਂਗ ਹੀ ਹਿੰਦੂ ਕਤਲ ਕੀਤੇ, ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਾ ਕੇ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਸਾਢੇ ਚੁਹੱਤਰ ਮਣ ਜੰਵੂਆਂ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਵਿਜੈ ਮਨਾਈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਸਦਾ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਆਪਣੀ ਜਿੱਤ ਨੂੰ ਜੰਵੂਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਮਿਣਿਆ ਤੇ ਤੋਲਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਮਣ ਦਾ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨਾ ਵੀ ਭਾਰ ਕਿਉਂ ਨਾ ਮਿਥ ਲਿਆ ਜਾਵੇ, ਉਸ ਦੇ ਇਸ ਕਰਮ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ

ਬੇਦਰਦੀ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਤਾਂ ਕਾਫ਼ੀ ਉਘੜ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਵੀ ਪਹਿਲੇ ਇਸਲਾਮੀ ਜੇਤੂਆਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਮੁਤਅਸਬੀ ਤੇ ਤੰਗ-ਦਿਲ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਹੀ, ਇਸਲਾਮ ਫੈਲਾਉਣਾ ਦੀਨ ਦੁਨੀਆਂ ਲਈ ਇੱਜ਼ਤ ਦਾ ਸਾਧਨ ਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਫ਼ਰਜ਼ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸ ਫ਼ਰਜ਼ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਫ਼ਖ਼ਰ ਤੇ ਸ਼ਾਨ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਰਾਜਸੀ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਦੀ ਆੜ ਪਿੱਛੇ ਆਪਣਾ ਮਜ਼ਬੂਬੀ ਜਨੂੰਨ ਹੌਲਾ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਹਿੰਦੂ ਦੁਖੀ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਹ ਰਾਜਸੀ ਜ਼ੁਲਮ ਸਹਿਣ ਦੇ ਆਦੀ ਹੁੰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਜ਼ੁਲਮ ਸਹਾਰੀ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਦਿਨ ਕੱਟੀ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਪਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਬੇਰਹਿਮੀ ਤੇ ਜ਼ਬਰ, ਧਾਰਮਿਕ ਰੰਗਣ ਤੇ ਰੁਚੀ ਕਾਰਨ ਸਨ। ਉਸ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੀ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਭਾਰਤਵਰਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਉਹ ਕੁਫ਼ਰ ਤੇ ਕਾਫ਼ਰਾਂ ਦਾ ਖੁਰਾ ਖੋਜ ਹੀ ਮਿਟਾ ਦੇਵੇ ਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਇਸਲਾਮੀ ਰੰਗਣ ਵਿਚ ਰੰਗ ਦੇਵੇ। ਇਸ ਦੇ ਵੀ ਕਈ ਕਾਰਨ ਸਨ। ਜਿੰਨਾ ਜ਼ੁਲਮ ਤੇ ਬੇ-ਰਹਿਮੀ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਤੇ ਪਿਉ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟਾਈ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਬਦਨਾਮੀ ਤੇ ਕਾਲਖ ਦੇ ਟਿੱਕੇ ਨੂੰ ਉਹ ਧੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਬੀ ਜੋਸ਼ ਵਿਖਾ ਕੇ ਉਹ ਪਤਿਆਉਣਾ ਤੇ ਫੁਸਲਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਜੁ ਉਸ ਦੇ ਗੁਨਾਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਛੁਪੇ ਰਹਿਣ। ਉਸ ਦਾ ਦੂਜਾ ਭਰਾ ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ, ਜੋ ਤਖ਼ਤ ਦਾ ਅਸਲੀ ਵਾਰਸ ਸੀ, ਅਕਬਰ ਵਾਂਗ ਸਭ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਦੀ ਨੀਤੀ ਵਾਲਾ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਾਲੀ ਵੇਦਾਂਤੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਸੀ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਕੁਫ਼ਰ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੀ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਵੀ ਜਹਾਦ, ਯੋਗ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸਲਾਮੀ ਜੋਸ਼ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣਾ ਆਪਣਾ ਉੱਚ ਕਰਤੱਵ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਪਿੱਛੇ ਰਾਜਸੀ ਲੋੜ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਵਧੇਰੇ ਉਸ ਦੀ ਮੱਕਾਰੀ ਫ਼ਰੇਬੀ ਤੇ ਤੁਅੱਸਬ ਸੀ।

ਹੁਣ ਐਸਾ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਖੁਰਾ ਖੋਜ ਹੀ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਮਿਟ ਜਾਂਦਾ। ਤੁਅੱਸਬ ਦਾ ਇਹ ਤੂਫ਼ਾਨ, ਜਨੂੰਨੀ ਤੇ ਇਸਲਾਮੀ ਹੜ੍ਹ, ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਬਰਬਾਦੀ ਲਈ ਅਤੀ ਭਿਆਨਕ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਕੀ ਸੀ? ਉਹ ਐਨੇ ਨਿਘਰੇ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਵਰਣਨ ਕਰਨਾ

ਹੀ ਕਲਮ ਦੀ ਤਾਕਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ। ਉਹ ਐਸਾ ਸਮਾਂ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਚਹੁੰਆਂ ਦਿਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਇਸਲਾਮੀ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਡੰਕਾ ਵੱਜ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਹਕੂਮਤ ਵੀ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹੀ, ਸਿਵਾਏ ਕੁਝ ਛੋਟੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਤੋਂ, ਉਹ ਵੀ ਜੰਗਲਾਂ ਤੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਕਾਇਮ ਸਨ ਜਾਂ ਗੁਫਾ ਰੂਪ ਵਿਚ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਿੱਛੇ ਵੀ ਇਸਲਾਮੀ ਟਿੱਡੀ ਦਲ ਫੌਜ ਹਰ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਲੀਆਮੇਟ ਕਰਨ 'ਤੇ ਤੁਲੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਹ ਵਿਚਾਰੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਛੁਪ ਕੇ ਦਿਨ-ਕੱਟੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਹਿਫਾਜ਼ਤ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ।

ਚੰਦਰ ਬੰਸੀ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਦਾ ਨਾਂ-ਨਿਸ਼ਾਨ ਹੀ ਭਾਰਤਵਰਸ਼ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਮਿਟ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ। ਯਾਦਵਾਂ ਦਾ ਵੀ ਕੋਈ ਨਾਂ-ਨਿਸ਼ਾਨ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਤੇ ਯੁਧਿਸ਼ਠਰ ਵਰਗੇ ਬੀਰ ਯੋਧਿਆਂ ਦੀ ਅੰਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰੁਲਦੀ ਹਾਲਤ 'ਤੇ ਕੀਰਨੇ ਪਾਉਣ ਜਾਂ ਅੱਥਰੂ ਕੇਰਨ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸੂਰਜ-ਬੰਸੀ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਦੇ ਅਧਮੋਟੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਤੇ ਟਿਮਟਿਮਾਉਂਦੇ ਦੀਵੇ ਮੇਵਾੜ ਦੇ ਰਾਜੇ, ਪਹਾੜਾਂ ਦੀਆਂ ਕੰਦਰਾਂ ਤੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਲੁਕ ਕੇ ਸਮਾਂ ਬਿਤਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਗਨੀ ਕੁਲ ਦੇ ਰਾਜਪੂਤ ਆਪਣੇ ਧਰਮ, ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਆਪਣੀ ਸੰਤਾਨ ਨੂੰ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਹੀ ਧੀਆਂ ਦੇ ਡੌਲੇ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਛੱਤਰੀ ਤੇ ਖੱਤਰੀ ਖ਼ਾਨਦਾਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਉੱਕਾ ਹੀ ਅਲੋਪ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਹੁਣ ਕੋਈ ਵੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕੋਈ ਤਾਕਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਬਚੀ। ਉਹ ਨਿਰਬਲ, ਕਮਜ਼ੋਰ ਤੇ ਅਪਾਹਜ ਹੀ ਬਣ ਗਏ ਸਨ। ਉਹ ਖੱਤਰੀ ਤੇ ਰਾਜਪੂਤ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਮਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਟਾਡ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਹ ਵਾਕ ਲਿਖੇ ਸਨ :

ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਜਿੱਤ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਰਾਜੇ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਨੇ, ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀ ਰਾਜਾ ਚਿਤੌੜ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਬਹਾਦਰ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਮੌਤ ਨੇ, ਤਾਤਾਰੀਆਂ ਦੀ ਜਿੱਤ ਵਾਸਤੇ ਸਦਾ ਲਈ ਹਿੰਦ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਕਨੌਜ ਜਿੱਤਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਕੌਮ-ਘਾਤਕ, ਫ਼ਰੋਬੀ, ਲੂਣ-ਹਰਾਮੀ ਵਿਰੋਧੀ ਰਾਜਾ ਜੈ ਚੰਦ ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਭੁਗਤਣ ਲਈ ਗੰਗਾ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਡੁੱਬ ਮਰਿਆ ਤਾਂ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਵੀ ਚੌਹਾਨ ਦੇ ਤਖ਼ਤ ਦਾ ਵਾਰਸ ਬਣਨ ਲਈ

ਤੇ ਸ਼ਹਾਬੁਦੀਨ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਨਾ ਬਚਿਆ। ਫਿਰ ਲੁੱਟ-ਮਾਰ, ਬਰਬਾਦੀ, ਕਤਲ ਤੇ ਮਾਰ-ਕੁਟਾਈ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਚੱਕਰ ਚੱਲਿਆ ਕਿ ਉਹ ਸੈਂਕੜੇ ਸਾਲਾਂ ਤਕ ਵੀ ਮੁੱਕਣ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਤਕਰੀਬਨ ਸਾਰੇ ਧਾਰਮਿਕ ਚਿੰਨ੍ਹ, ਪਵਿੱਤਰ ਅਸਥਾਨ, ਮੰਦਰ ਅਤੇ ਇਲਮ-ਹੁਨਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਹਿਸ਼ੀ, ਬੇ-ਦਰਦ ਤੇ ਜ਼ਾਲਮ ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਬਰਬਾਦ ਤੇ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਸ਼ਰੀਫ਼ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਨੇ ਬੜੀ ਦਲੇਰੀ, ਜੋਸ਼, ਹਿੰਮਤ ਤੇ ਹੌਸਲੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦਾ ਹਰ ਮੌਕੇ ਡਟਵਾਂ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਵੀ ਭਵਾਇਆ। ਆਪਣੇ ਸਿਰੜ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਦੇ ਖ਼ਾਨਦਾਨਾਂ ਦਾ ਕੁਝ ਲੱਕ ਵੀ ਭੰਨਿਆ ਤੇ ਨੁਕਸਾਨ ਵੀ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਆਖ਼ਰ ਤਕਦੀਰ ਅੱਗੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਗਈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰ ਝੁਕਾਉਣਾ ਪਿਆ। ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਤੇ ਰਸਤੇ ਹਾਰਨ ਤੇ ਜਿੱਤਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਖ਼ੂਨ ਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰ ਗਏ। ਕੁਝ ਵੀ ਲਾਭ ਨਾ ਹੋਇਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਹਮੇਸ਼ਾ ਜੇਤੂਆਂ ਨੂੰ ਹਰ ਸਮੇਂ ਨਵੇਂ ਸਾਧਨ ਤੇ ਸਾਮਾਨ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਇਕ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਦੇ ਬਾਅਦ ਦੂਜਾ ਜਾਨਸ਼ੀਨ ਹੋਇਆ, ਜੋ ਉਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਹੀ ਬੇ-ਦਰਦ ਆਦਤਾਂ ਤੇ ਰੁਚੀਆਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਸੀ। ਉਹ ਲੁੱਟ-ਮਾਰ ਤੇ ਕਤਲ ਆਦਿ ਨੂੰ ਪੁੰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਤੇ ਸ਼ਰ੍ਹਾ ਅਨੁਕੂਲ ਖ਼ੁਦਾਈ ਹੁਕਮ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਸਫਲ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਦੀਆਂ ਲਗਪਗ ਸਾਰੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚੋਂ ਮਿਟਦੀਆਂ ਹੀ ਗਈਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਹਿ ਚੁੱਕੀ ਹਸਤੀ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਤੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਦੇ ਕੁਝ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹੀ ਕੇਵਲ ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਗਏ। ਕਿਹੜੀ ਕੌਮ ਹੈ ਜੋ ਅਜਿਹੀ ਪਸਤੀ (ਹੇਠੀ) ਤੇ ਬਰਬਾਦੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਦਿਲ-ਕੰਬਾਊ ਜੁਲਮ, ਤਸ਼ੱਦਦ ਤੇ ਜਬਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ, ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਵਡੇਰਿਆਂ ਦੇ ਰਸਮ ਰਿਵਾਜ ਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁਰਜੀਤ ਰੱਖ ਸਕੀ ਹੋਵੇ।

ਰਾਜਪੂਤ ਭਾਵੇਂ ਕਾਫ਼ੀ ਸਰਗਰਮ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਬੇ-ਪਰਵਾਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਲੋੜ ਪੈਣ 'ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਤੇ ਸਹਿਨ-ਸ਼ਕਤੀ ਵੀ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਬਦਲੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਉਹਦੀ ਛਾਤੀ ਵਿਚ ਹਰ ਸਮੇਂ ਮਘਦੀ ਤੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਧੜਕਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਅਲਫ਼ਿਨਸਟਨ ਸਾਹਿਬ ੫੭੮ ਸਫ਼ੇ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਉਰਦੂ ਤਾਰੀਖ਼ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਰਿਆਸਤ ਵੀ ਸਖ਼ਤ ਲੜਾਈ ਬਿਨਾਂ ਜਿੱਤੀ ਨਹੀਂ ਗਈ। ਸਗੋਂ ਕਈ ਰਿਆਸਤਾਂ ਤਾਂ ਪੱਕੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿੱਤੀਆਂ ਹੀ ਨਾ ਜਾ ਸਕੀਆਂ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਹੁਣ ਤਕ ਵੀ ਕਾਇਮ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਸ਼ਹਾਬੁਦੀਨ ਨੂੰ ਜਿਹੜੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨਾਲ ਵਾਹ ਪਿਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਰਾਜਪੂਤ ਕੌਮ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮਿਆਂ ਦੇ ਫ਼ੌਜੀ ਸਿਪਾਹੀ ਸਨ, ਜਿਹੜੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਹੀ ਫ਼ੌਜ ਵਿਚ ਕੱਟਦੇ ਸਨ। ਸਾਰੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਹ ਉੱਚੀ ਜਾਤ ਦੇ ਸਨ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਰਸਮਾਂ ਤੇ ਵਖੇਵਿਆਂ ਕਾਰਨ ਵੱਖ ਵੱਖ ਧੜਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਗਏ ਸਨ, ਪਰ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਆਪੋ ਵਿਚ ਘੁਲੇ ਮਿਲੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਰਾਜਪੂਤ ਕੌਮ ਐਸੀ ਸੀ ਕਿ ਹਰ ਕੋਈ ਮਾਂ ਦੇ ਪੇਟ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਸਿਪਾਹੀ ਜੰਮਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਰ ਕਬੀਲੇ ਦਾ ਆਪਣਾ ਮੌਰੂਸੀ (ਜੱਦੀ) ਸਰਦਾਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਭਾਵੇਂ ਹਰ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਰਾਜਪੂਤ ਕੌਮ ਦੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਰਾਜਪੂਤ ਵੀ ਹੁਣ ਏਨੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਸਾਰੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਗੁਆ ਬੈਠੇ ਸਨ ਤੇ ਅਕਬਰ, ਜਹਾਂਗੀਰ, ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਤੇ ਆਲਮਗੀਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ ਦੇਣ 'ਤੇ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸਬੂਤ ਇਸ ਕੌਮ ਦੀ ਗਿਰਾਵਟ ਦਾ ਲੱਭਣਾ ਔਖੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਮੰਨ ਲਿਆ ਜਾਏ ਕਿ ਅਕਬਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਿਆਣਪ ਤੇ ਹਿਕਮਤੀ ਨੀਤੀ ਨਾਲ ਰਾਜਪੂਤ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ ਲਈਆਂ, ਪਰ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ, ਜਹਾਂਗੀਰ ਤੇ ਆਲਮਗੀਰ ਨੇ ਕਿਹੜੀ ਹਿਕਮਤ ਅਮਲੀ ਵਰਤੀ ਸੀ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਸੀਨਾਜ਼ੋਰੀ, ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਦੀ ਬੇਬਸੀ ਤੇ ਨਿਰਬਲਤਾ ਕਾਰਨ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੜਕੀਆਂ ਨਾਲ ਨਿਕਾਹ ਕੀਤੇ। ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਵਿਚ ਵੀ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਨੇ ਚੱਪਾ ਚੱਪਾ ਜ਼ਮੀਨ ਵੀ ਆਪਣਾ ਖ਼ੂਨ ਡੋਲ੍ਹਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਕਬਰ ਤੇ ਆਲਮਗੀਰ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਤਾਕਤ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਕੇਵਲ ਮੇਵਾੜ ਦੇ ਰਾਜ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਸੁਤੰਤਰ ਰਾਜਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਰਿਹਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਰਾਜਪੂਤ ਤੇ ਖੱਤਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਬਰਬਾਦ ਤੇ ਅਸਲੋਂ ਹੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ

ਸਨ। ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਾਜਸੀ ਤਾਕਤ ਜਾਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸ਼ਾਨ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਦੀ ਉੱਕਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹੀ। ਮੇਵਾੜ ਦੇ ਰਾਜੇ ਨੇ ਵੀ ਸੈਂਕੜੇ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਤੇ ਜੰਗ ਪਿੱਛੋਂ ਸਿਰ ਨੀਵਾਂ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਈਨ ਮੰਨ ਲਈ। ਹੁਣ ਹਿੰਦੂ ਕੌਮ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਉੱਕਾ ਹੀ ਨਾ ਰਿਹਾ।

ਆਖਰ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਐਸੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਅਲਫਿਨਸਟਨ ਸਾਹਿਬ ਇੰਜ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿਫਤਾਂ ਵਿਚ ਸੁਸਤੀ ਤੇ ਕਾਹਲੀ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਵਾਧਾ ਕਰੀਏ, ਜੋ ਕਿ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮਿਆਂ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਚਲੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਐਸੇ ਗੁਣ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਿ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਹੁੰਦਾ, ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦਾ ਵੀ ਵਰਣਨ ਕਰੀਏ ਜੋ ਕਿ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਕਾਰਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਘਟ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਐਸੀ ਖ਼ਸਲਤ ਪਾਈ ਜਾਏਗੀ ਜੋ ਅੱਜ ਕੱਲ ਦੇ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਵਿਚ ਦੇਖੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਵੀ ਦੇਖਾਂਗੇ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਇਤਨੇ ਮਿਲਦੇ ਜੁਲਦੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਬੀਰ-ਬਲੀ ਰਾਜਪੂਤ ਸਨ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤਵਰਸ਼ 'ਤੇ ਹੀ ਇਸਲਾਮੀ ਝੰਡਾ ਝੁੱਲਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਲਹਿੰਦੇ ਪਾਸੇ ਗੁਜਰਾਤ ਤੇ ਦੁਆਰਕਾ ਤਕ ਇਸਲਾਮੀ ਹਕੂਮਤ ਕਾਇਮ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਦੱਖਣ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਹਿੰਦੂ ਹਕੂਮਤਾਂ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਹੀ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਰਾਮੇਸ਼ਵਰ ਵਿਚ ਮਸਜਿਦਾਂ ਉਸਰ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਥੋਂ ਅੱਲਾ ਹੂ ਅਕਬਰ ਦੀਆਂ ਉੱਚੀਆਂ ਉੱਚੀਆਂ ਬਾਂਗਾਂ ਸੁਣਾਈ ਦੇ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਚੜ੍ਹਦੇ ਵਿਚ ਉੜੀਸਾ ਤੇ ਬੰਗਾਲ, ਢੇਰ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਤੇ ਜੁਲਮ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਖੇਤਰ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਵੀ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਭੋਗ ਪੈ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਅਧੀਨ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਇਸਲਾਮੀ ਝੰਡਾ ਲਹਿਰਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਿੱਤਾਂ ਤੇ ਤਾਕਤੀ ਪਸਾਰੇ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਚੈਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਨਿੱਤ ਨਵੇਂ ਸੂਰਜ ਬਗ਼ਾਵਤਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ ਤੇ

ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਨਿੱਤ ਕਚੂਮਰ ਨਿਕਲਦਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਫੌਜੀ ਹੱਲਿਆਂ ਵਿਚ ਨੁਕਸਾਨ ਤਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਪੰਨਾ ਉਥੱਲ ਲਓ ਤੇ ਕੋਈ ਦਿਨ ਤੱਕ ਲਓ, ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂਸਤਾਨ ਵਿਚ ਇਸਲਾਮੀ ਦੌਰ ਸਮੇਂ ਕੋਈ ਐਸਾ ਦਿਨ ਨਹੀਂ ਲੱਭੇਗਾ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਲੜਾਈ ਨਾ ਛਿੜੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਕੋਈ ਬਗ਼ਾਵਤ ਨਾ ਹੋਈ ਹੋਵੇ। ਫੌਜਾਂ ਬਾਗ਼ੀਆਂ ਪਿੱਛੇ ਹਰਲ ਹਰਲ ਕਰਦੀਆਂ ਫਿਰਦੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਜੰਗ ਜਾਂ ਟੱਕਰ ਲੱਗੀ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਸੈਂਕੜੇ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਇਸ ਅਸ਼ਾਂਤੀ ਵਿਚ ਅਤੇ ਯੁੱਧਾਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਕਿਹੜੀ ਚੀਜ਼ ਸੀ ਜੋ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਜੋ ਕੁਝ ਪਹਿਲੇ ਵਾਪਰ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਕੇ ਵੀ ਜੇ ਕਿਤੇ ਇਕੱਲੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀਆਂ ਕਰਤੂਤਾਂ ਹੀ ਵੇਖੀਆਂ ਜਾਣ ਤਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਉਹ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਨਾਂ ਵੀ ਹਿੰਦੂਸਤਾਨ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਮਿਟ ਜਾਂਦਾ ਜਿਵੇਂ ਕੁਰੈਸ਼ੀਆਂ ਦਾ ਅਰਬ ਵਿਚੋਂ ਮੋਟਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਾਂ ਫਿਰ ਉਹੀ ਹਾਲ ਹੁੰਦਾ ਜਿਵੇਂ ਈਰਾਨ, ਤੁਰਕਿਸਤਾਨ, ਅਫ਼ਗ਼ਾਨਿਸਤਾਨ ਤੇ ਬਲੋਚਿਸਤਾਨ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ-ਵਡੇਰਿਆਂ ਦੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਤਲਾਂਜਲੀ ਦੇ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਇਥੇ ਵੀ ਸਾਰੇ ਹੀ ਹਿੰਦੂ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਤੇ ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਜ਼ਾਲਮ ਤਲਵਾਰ ਅੱਗੇ ਸਿਰ ਨੀਵਾਂ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੀ ਪੁਰਾਣੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਤੋਂ ਹੱਥ ਧੋ ਬੈਠਦੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਹੁਣ ਇਸਲਾਮੀ ਜਬਰ ਤੇ ਜੋਸ਼ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਨਾ ਹਿੰਮਤ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਤਾਕਤ, ਨਾ ਹੀ ਹੌਸਲਾ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸੂਝ, ਨਾ ਹੀ ਧਰਮ ਦਾ ਬਲ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਧਨ-ਬਲ ਸੀ। ਹਿੰਦੂ ਕੌਮ ਖਿਲਰੀ ਪੁੰਡਰੀ, ਨਿਤਾਣੀ ਤੇ ਟੋਟੇ ਟੋਟੇ ਹੋਈ ਪਈ ਸੀ ਅਤੇ ਲੁਛ ਲੁਛ ਕਰਦੀ ਤੇ ਤੜਫਦੀ ਹੋਈ ਦਮ ਤੋੜ ਰਹੀ ਸੀ। ਐਨ ਸੰਭਵ ਸੀ ਤੇ ਕਰੀਬ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਖੂੰਹਦੀ ਜੋਤ ਵੀ ਬੁਝ ਜਾਂਦੀ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਾਣ ਪੰਖੇਰੂ ਸਦਾ ਲਈ ਉਡਾਰੀ ਮਾਰ ਜਾਂਦੇ। ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਤਾਂ ਹੁਣ ਮੁਥਾਜ ਤੇ ਨਿਰਬਲ ਸੀ, ਬੇ-ਸਹਾਰਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਉਪਰ ਅਕਹਿ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਦੇ ਪਹਾੜ ਟੁੱਟੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਸ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਨਈਆ, ਤੂਫ਼ਾਨ ਵਿਚ ਐਸੀ ਘਿਰੀ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਕਿਨਾਰੇ 'ਤੇ ਲੱਗਣ ਦੀ ਕੋਈ ਆਸ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਖਵੱਈਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਬਚਾ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਲਾਣ ਵਾਲਾ ਹੀ ਸੀ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਥਪੇੜੇ ਤੇ ਭੰਵਰ ਦੇ ਚੱਕਰ ਸਨ।

ਪਰ ਐਸੀ ਨਿਰਾਸਤਾ ਵਿਚ ਅਚਨਚੇਤ ਇਕ ਮੂਰਤ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਲਿਤਾੜੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਵੱਲੋਂ ਪੁਕਾਰ ਕੇ ਕਿਹਾ :

ਬੁਲਬੁਲੇ ਨੇ ਆਖਿਆ, ਜੀਵਨ-ਨਦੀ ਵਗਦੀ ਰਹੇ।

ਮੈਂ ਚਾਹੇ ਨਾ ਰਹਾਂ, ਪਰ ਦੁਨੀਂ ਇਹ ਵੱਸਦੀ ਰਹੇ।

ਇਸ ਹਸਤੀ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੀ ਨਈਆ ਨੂੰ ਤੂਫਾਨ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਆ ਖੜਾ ਕੀਤਾ। ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੇ ਸੁੱਕ ਚੁੱਕੇ ਤੇ ਕੁਮਲਾ ਗਏ ਬਾਗ ਲਈ ਉਹ ਰਹਿਮਤ ਦੀ ਵਰਖਾ ਤੇ ਉੱਜੜ ਰਹੇ ਚਮਨ ਦਾ ਮਾਲੀ ਤੇ ਦਰਦ ਵੰਡਾਉਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਕੌਣ ਸੀ? ਹਾਂ, ਉਹ ਸਨ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਤੋਂ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਭਲੀ ਪੁਕਾਰ ਜਾਣੂ ਹੈ। ਜਿਸ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਲਾਇਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਖੂਨ ਦਾ ਪਾਣੀ ਦੇ ਕੇ ਤੇ ਹੱਡੀਆਂ ਦੀ ਖਾਦ ਪਾ ਕੇ ਵੱਡਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੀਸ ਦਾ ਬਲੀਦਾਨ ਦੇ ਕੇ ਤੇ ਰੱਤ ਪਾ ਕੇ ਪਾਲਿਆ ਪੋਸਿਆ, ਉਸੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ, ਚਾਰ ਪੁੱਤਰਾਂ, ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿਖ ਦੁਲਾਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਲਹੂ ਦੀਆਂ ਵਗਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਨਾਲ ਐਸਾ ਬਲਵਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸ ਨਾਲ ਫਲ ਲੱਗ ਪਏ। ਉਹ ਫਲ ਕੀ ਸਨ? ਉਹ ਸੀ ਕੌਮੀ ਪਿਆਰ, ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਈਚਾਰਾ, ਪ੍ਰਭੂ-ਭਗਤੀ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ-ਪਿਆਰ ਦੇ ਫੁੱਲ। ਇਹ ਐਸਾ ਫਲ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਦਾ ਫੁੱਲ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਪੂਜਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਗੁੱਦੇ ਵਿਚ ਕੌਮੀ ਪਿਆਰ ਸੀ ਤੇ ਜਿਸ ਦਾ ਛਿਲਕਾ ਸੀ ਦੇਸ਼-ਪਿਆਰ। ਜਿਸ ਦੀ ਗਿਟਕ ਸੀ ਭਗਤੀ-ਭਾਵ, ਜਿਸ ਦਾ ਮਿੱਠਾ ਰਸ ਸੀ ਕੌਮੀਅਤ। ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਸ਼ੋਤਮ ਪੀਰ, ਮਹਾਂ-ਉਪਕਾਰੀ, ਲਾਸਾਨੀ ਯੋਧੇ, ਦੇਸ਼ ਪੁਜਾਰੀ ਤੇ ਕੌਮੀ ਉਸਰੱਈਏ ਦੀ ਜੀਵਨੀ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲਈ ਅੱਗੇ ਲਿਖੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

ਜੇ ਪਰਵਾਨ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਮੇਰੇ ਲਈ ਮਾਣ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਜੋਧਪੁਰ ਦੇ ਰਾਜੇ ਨਾਲ ਬੰਗਾਲ ਵੱਲ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਜਾਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਭੇਜੇ ਹੋਏ ਗਏ ਸਨ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪਣੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਤੇ ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਰਪਾਲ ਚੰਦ ਜੀ ਸਮੇਤ ਪਟਨੇ ਛੱਡ ਗਏ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਗਰਭਵਤੀ ਸਨ। ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਰਾਜੇ ਦੇ ਨਾਲ ਆਸਾਮ ਵੱਲ ਚਲੇ ਗਏ।

ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਵਕਤ

ਸੰਮਤ ੧੭੨੩ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ੧੭-੧੮ ਪੋਹ, ਸ਼ਨੀਵਾਰ ਤੇ ਐਤਵਾਰ ਦੀ ਦਰਮਿਆਨੀ ਰਾਤ ਡੇਢ ਪਹਿਰ ਬਾਕੀ ਸੀ ਕਿ ਪਟਨੇ ਵਿਖੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਸਪੁੱਤਰ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਗੋਬਿੰਦ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਖੁਦ ਆਦੇਸ਼ ਦੇ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਜੇ ਲੜਕਾ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਗੋਬਿੰਦ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਨਮ ਸੰਬੰਧੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹੋਰ ਧਰਮਾਂ ਵਾਲੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਰਹਿਬਰਾਂ ਪੈਗੰਬਰਾਂ ਬਾਰੇ ਆਮ ਲਿਖਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਭਾਵਨਾ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਹੀ ਲੁਕਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸੱਚਾਈ ਕੁਝ ਘੱਟ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਥੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਭਾਸਦੀ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਬਚਪਨ

ਜਦੋਂ ਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਕੁਝ ਵੱਡੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਖੇਲਣ ਕੁੱਦਣ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਿਆਰੀ ਖੇਡ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਸ ਵਿਚ ਟੋਲੀਆਂ ਬਣਾ ਕੇ ਬਾਕਾਇਦਾ ਜੰਗ ਕਰਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਤੀਰ ਕਮਾਨ ਤੇ ਗੁਲੇਲੇ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਦੇ ਵੀ ਸ਼ੌਕੀਨ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸਪੁੱਤਰ ਜਾਣ ਕੇ ਲੋਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬੜਾ ਹੀ ਸਨਮਾਨ ਕਰਦੇ ਤੇ ਲੜਕੇ ਵੀ ਖੇਡਾਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਦਰ ਕਰਦੇ। ਜਦੋਂ ਮੁੰਡੇ ਫੌਜਾਂ ਦੀਆਂ ਨਕਲਾਂ ਉਤਾਰਦੇ ਤਾਂ ਗੋਬਿੰਦ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਸੈਨਾਪਤੀ ਜਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਪਾਰਟ ਹੀ ਆਉਂਦਾ। ਕਦੇ ਉਹ ਅਦਾਲਤਾਂ ਦੀ ਨਕਲ ਲਾਹ ਕੇ ਲੜਕਿਆਂ ਦਾ ਇਨਸਾਫ਼ ਕਰਦੇ। ਗੁਲੇਲੇ ਰਾਹੀਂ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਦੀ ਮਸ਼ਕ ਉਹ ਖੁਦ ਵੀ ਕਰਦੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕਰਾਉਂਦੇ। ਕਦੇ ਕਦੇ ਜਦ ਔਰਤਾਂ ਖ਼ਾਲੀ ਘੜੇ ਸਿਰਾਂ 'ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਖੂਹਾਂ ਜਾਂ ਦਰਿਆ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਭਰਨ ਜਾਂਦੀਆਂ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘੜਿਆਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਵੀ ਫੁੰਡਦੇ ਤੇ ਘੜੇ ਤੋੜ ਦਿੰਦੇ। ਔਰਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸ ਖੇਡ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦਾਦੀ ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਪਾਸ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਦੀਆਂ ਤੇ ਦਾਦੀ ਮਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਡਾਂਟਦੀ ਵੀ ਸੀ।

ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਹੀ ਬੜੇ ਨਿਡਰ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਬਚਪਨ ਦੀ ਇਕ ਕਹਾਣੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ—ਇਕ ਦਿਨ ਉਹ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਖੇਡ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਉਸੇ ਪਾਸਿਓਂ ਪਟਨਾ ਦੇ ਨਵਾਬ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਗੁਜ਼ਰੀ। ਚੋਬਦਾਰ ਨੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਲਾਮ ਕਰੋ। ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ ਨੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰ ਕੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਸਲਾਮ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ, ਸਗੋਂ ਮੂੰਹ ਚਿੜਾਓ। ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕੀਤਾ ਤੇ ਨੱਸ ਗਏ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਬੜੇ ਚੰਚਲ ਤੇ ਨਿਡਰ ਸਨ। ਗੁਲੇਲਬਾਜ਼ੀ ਦੇ ਬੜੇ ਹੀ ਸ਼ੌਕੀਨ ਸਨ।

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਪੰਜਾਬ ਪਰਤੇ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਪਟਨੇ ਹੀ ਛੱਡ ਆਏ। ਪੰਜਾਬ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੰਦਪੁਰ ਨਾਮੀ ਪਿੰਡ ਵਸਾਇਆ ਤੇ ਫਿਰ ਪਿੱਛੋਂ ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਪਟਨੇ ਤੋਂ ਬੁਲਾ ਲਿਆ।

ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ ਦੀ ਵਿਦਿਆ

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹਾਲਾਤ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਗੱਦੀ-ਨਸ਼ੀਨੀ ਨਾਲ ਵੀ ਹੁਣ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਝਗੜੇ ਤੇ ਈਰਖਾ ਜੁੜ ਗਈ ਸੀ। ਇਸੇ ਵਾਸਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਗੋਬਿੰਦ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੰਗੀ ਵਿਦਿਆ, ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਵਿਦਿਆ ਤੇ ਘੋੜ-ਸਵਾਰੀ ਵੀ ਸਿਖਾਈ। ਫਾਰਸੀ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਵੱਲ ਵੀ ਖਾਸ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ-ਅੰਦੇਸ਼ੀ ਨਾਲ ਦਿਵਾਈ, ਉਸ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਗੁਣਕਾਰੀ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ।

ਪਿਤਾ ਗੁਰਦੇਵ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ

ਜਦੋਂ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ ਅਜੇ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਸੈਰ ਤੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਦੇ ਸ਼ੁਗਲ ਵਿਚ ਹੀ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਇਕ ਅਦੁੱਤੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਤਿਆਗੀ ਵਿਚ ਸਨ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਜ਼ਮਾਨਾ ਚਿਰਾਂ ਤੋਂ ਉਡੀਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਮਾਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਰਾਜ ਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਤੁਲਿਆ ਪਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਹੋ ਸਕੇ, ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾ ਕੇ ਇਕ ਵਰਣ ਕਰ ਦੇਵੇ ਤੇ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਬਰ ਜ਼ੋਰ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾ ਲਏ ਸਨ। ਸੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਉੱਚ-ਜਾਤੀਏ ਤੇ ਆਮ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂ ਹੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਅਕਹਿ ਤੇ ਅਸਹਿ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਤੋਂ ਅੱਕੇ ਥੱਕੇ ਪਏ ਸਨ। ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਵਿਚ ਫੁੱਟ ਤੇ ਦੁਰਬਲਤਾ ਇਤਨੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁੱਖ-ਸ਼ਾਂਤੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਵੱਡੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਘਿਰਣਾ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੌਮੀ ਏਕਤਾ ਤੇ ਸਾਂਝ ਦਾ ਬਲ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸੁੱਖ ਆਰਾਮ ਦਾ ਜੀਵਨ ਜੀ ਸਕਣ, ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਬਚਾਅ ਦੇ ਉਪਾਅ ਸੋਚ ਸਕਣ। ਇਸਲਾਮ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਨਾਲ ਉਹ ਜੇਤੂ ਤੇ ਹਾਕਮ ਟੋਲੇ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਬੁਰਾਈਆਂ ਤੇ ਮਿਲ ਰਹੇ ਤਸੀਹਿਆਂ

ਤੋਂ ਖਲਾਸੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਅਤੇ ਉੱਚ-ਨੀਚ ਦੇ ਵਿਤਕਰੇ ਤੇ ਘਿਰਣਾ ਆਦਿ ਤੋਂ ਸਦਾ ਲਈ ਛੁਟਕਾਰਾ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਨੀਵੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਵਿਚ ਇਸਲਾਮ ਨੂੰ ਰਹਿਮਤ ਸਮਝਿਆ ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਨਾਲ ਇਸਲਾਮ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਜਬਰਨ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਕੋਈ ਖਾਸ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਹ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਆਪਣੀ ਗੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਪਾਉਣ ਖ਼ਾਤਰ ਖਿਚੇ ਚਲੇ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਤਾਂ ਉੱਚੀਆਂ ਜਾਤਾਂ, ਖਾਸ ਕਰ ਖੱਤਰੀਆਂ ਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਜਬਰੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਸਾਰਾ ਟਿੱਲ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਸਾਰੀ ਤਾਕਤ ਖ਼ਰਚ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਕਈ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਤਿਆਗ ਕੇ ਇਸਲਾਮ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਜੁਲਮ ਢਾਹੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ-ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਬੁਲਾਇਆ।

ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਕਾਫ਼ੀ ਚੰਗੀ ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਬਣ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੁਝ ਦਬਦਬਾ ਵੀ ਬਣ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਧਰਮ-ਪ੍ਰਚਾਰ ਵੀ ਕਾਇਮ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ, ਵਕਤ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈ ਕੇ ਵਿਰੋਧੀ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਹਾਰ ਵੀ ਦੇ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਪਾਸ ਆਏ ਤੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਦੁਖ-ਭਰੀ ਵਿਥਿਆ ਸੁਣਾਈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਹ ਦਰਦ-ਭਰੀ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣ ਕੇ ਦ੍ਰਵ ਗਏ ਤੇ ਸੋਚਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਬੜੀ ਹੀ ਚਿੰਤਾ-ਜਨਕ ਗੱਲ ਸੀ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੀ ਇਹ ਦਸ਼ਾ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਤਾਕਤ। ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੀ ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਰੱਖਿਆ, ਕਸ਼ੱਤਰੀ ਖ਼ੂਨ ਦੇ ਜੋਸ਼ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦੀ ਬਾਂਹ ਫੜੀ ਜਾਏ ਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਤਾਕਤ, ਜਬਰੀ ਜੁਲਮ ਤੇ ਹੈਂਕੜ ਚਿਤਾਵਨੀ ਦਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਗੱਲ ਕੋਈ ਆਸਾਨ ਨਹੀਂ। ਇਸੇ ਹੀ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਡੂੰਘੇ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਨ ਕਿ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਕੋਲ ਆਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ

ਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਅੱਜ ਤੁਸੀਂ ਇਤਨੇ ਚੁੱਪ ਕਿਉਂ ਹੋ ? ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਹੁਣ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਹਾਲਤ ਅਜਿਹੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਪਵਿੱਤਰ ਆਤਮਾ ਦੇ ਬਲੀਦਾਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ ਜੀ ਨੇ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਹੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਨਾਲੋਂ ਹੋਰ ਕਿਹੜੀ ਪਵਿੱਤਰ ਆਤਮਾ ਹੈ, ਜੋ ਖੱਤਰੀ ਧਰਮ ਲਈ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਬਲੀਦਾਨ ਕਰੇ ? ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜੇ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਇਹੀ ਇੱਛਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹੀ ਪੂਰੀ ਹੋਵੇਗੀ।

ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਨਿੱਤ ਕੰਡੇ ਵਾਂਗ ਰੜਕ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਅੱਗ ਹੀ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਤਲਬ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ ਨੂੰ ਗੱਦੀ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾਲ ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਆਪਣਾ ਸੀਸ ਭੇਟ ਕਰਨ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਾਡੀ ਦੇਹ ਨੂੰ ਹੁਲਣ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣਾ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਮਿਰਤਕ ਸੰਸਕਾਰ ਕਰਨਾ। ਪੀੜਤ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਹੁਣ ਤੁਹਾਡੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਦੀ ਅਹੁੱਤੀ ਦੇ ਕੇ ਵੀ ਇਸ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਣਾ। ਜੋ ਕੁਝ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਆਖਰ ਓਹੋ ਕੁਝ ਹੀ ਹੋ ਕੇ ਰਿਹਾ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੀਸ ਇਕ ਰੰਗੜ ਜਾਤ ਦਾ ਜੀਵਨ ਨਾਮੀ ਸਿਖ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਲੈ ਆਇਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦਾ ਸੀਸ ਵੇਖ ਕੇ ਇਹ ਦੋਹਾ ਪੜ੍ਹਿਆ :

ਸਾਧਨ ਹੇਤ ਇਤੀ ਜਿਨਿ ਕਰੀ ॥

ਸੀਸ ਦੀਆ ਪਰ ਸੀ ਨ ਉਚਰੀ ॥

ਧਰਮ ਹੇਤ ਸਾਕਾ ਜਿਨਿ ਕੀਆ ॥

ਸੀਸ ਦੀਆ ਪਰ ਸਿਰਰੁ ਨ ਦੀਆ ॥

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੀਸ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧੜ ਨੂੰ ਇਕ ਪ੍ਰੇਮੀ (ਲੱਖੀ ਸ਼ਾਹ ਗੱਡੇ ਵਿਚ ਛੁਪਾ ਕੇ) ਆਪਣੇ ਘਰ ਲੈ ਗਿਆ ਤੇ ਉਥੇ ਇਸ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਕਿ ਕਿਧਰੇ ਬਾਹਰ ਸਸਕਾਰ ਨਾਲ ਭੇਤ ਨਾ ਖੁੱਲ੍ਹ ਜਾਏ, ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਧੜ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟਾਂ

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਤੇ ਲਗਨ ਸੀ ਕਿ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਭਿਆਨਕ ਮੌਤ ਤੋਂ ਸਬਕ ਹਾਸਲ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਜੁਟਿਆ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਿਚ ਸਖ਼ਤ ਕਠਿਨਾਈਆਂ ਤੇ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਸਨ।

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਧਰਮ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਵੈਰੀਆਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਪੁੱਟਣ ਲਈ, ਦੇਸ਼-ਭਗਤੀ ਦੀ ਅਗਨੀ ਪ੍ਰਚੰਡ ਕਰਨ ਲਈ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਤੇ ਉਭਾਰਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਕੇਵਲ ਨੌਂ ਸਾਲ ਦੀ ਹੀ ਸੀ। ਅਜੇ ਕੋਈ ਖ਼ਾਸ ਤਜਰਬਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਨੰਨ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਦੇਸ਼-ਪਿਆਰ ਤੇ ਕੌਮ-ਪਿਆਰ ਦੀ ਜੋਤਿ ਆਪਣੀ ਅਹੁਤੀ ਦੇ ਕੇ ਜਗਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਕੰਮ ਬਹੁਤ ਕਠਿਨ ਤੇ ਔਖਾ ਸੀ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਸਾਧਨ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਗਰੀਬ ਸਿਖ ਹੀ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ। ਨਾ ਕੋਈ ਜਾਗੀਰ, ਨਾ ਕੋਈ ਸੰਪਤੀ, ਨਾ ਧਨ ਨਾ ਫ਼ੌਜ। ਜੇ ਕੁਝ ਵੀ ਕਾਰ-ਭੇਟ ਕੋਈ ਸਿਦਕੀ ਸਿਖ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਨਾਲ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਹੀ ਚੱਲਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹਕੂਮਤ ਸੀ, ਜੋ ਇਕ ਪਾਸੇ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਜਾ ਛੂੰਹਦੀ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਹਿਮਾਲੀਆ ਦੀਆਂ ਚੋਟੀਆਂ ਨਾਲ ਖਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਬਰਮਾ ਦੀ ਹੱਦ ਤਕ ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਤੂਤੀ ਬੋਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਹੀ ਇਹ ਕਾਰਜ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਲੱਗਾ।

ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੇ ਚੱਕਰ ਨੇ ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਜ਼ਾਲਮ ਤੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਤਾਕਤ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਇਕ ਇਕਾਂਤ-ਵਾਸੀ ਤੇ ਨੁੱਕਰ ਵਿਚ ਟਿਕੇ ਹੋਏ ਫ਼ਕੀਰ ਨਾਲ ਕਰਾਇਆ, ਜਿਸ ਪਾਸ ਉੱਕਾ ਲੜਾਈ ਦੇ ਕੋਈ ਸਾਧਨ ਤੇ ਹਥਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਪਰ ਉਸ ਉਪਰ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਭਰੋਸਾ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਆਖ਼ਰੀ ਉਦੇਸ਼ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ-ਸੰਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜਿਹੇ ਸੂਰਬੀਰ ਬਲੀ ਪੁੱਤਰ ਲਈ ਅਤਿਅੰਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਕੋਈ ਰਾਹ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਮਿੱਤਰ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਫ਼ੌਜੀ ਸਾਮਾਨ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਫ਼ੌਜੀ ਸਾਧਨ ਨਹੀਂ। ਆਮ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਤਾਂ ਪਹਾੜ ਤੇ ਕੀੜੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਾਲੀ ਹੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਵਾਗਡੋਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਵਰਗੇ ਬੇਰਹਿਮ, ਖੂਨੀ, ਲੜਾਕੇ ਤੇ ਜ਼ਾਲਮ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨਾ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਸੀ ਜੋ ਕਿ ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਨੌਂ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਉਸ ਬਾਲਕ ਦੁਆਰਾ ਕਰਾ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਦੇ ਅਜੇ ਨਾ ਤਾਂ ਪਰ ਹੀ ਨਿਕਲੇ ਸਨ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਵਿਚ ਉਡਾਰੀ ਮਾਰਨ ਦੀ ਤਾਕਤ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਹ ਉਦੇਸ਼ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਿਆ ਕਿ ਮੌਜੂਦਾ ਇਸਲਾਮੀ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੋਂ ਕੱਢ ਦੇਣਾ ਹੈ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਗਲੇ 'ਚੋਂ ਇਸਲਾਮੀ ਗੁਲਾਮੀ ਦਾ ਜੂਲਾ ਲਾਹ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨਹੀਂ ਸਨ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਤੋਂ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲਾਭ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਜ਼ਰੂਰ ਸਨ ਜੋ ਮਜ਼੍ਹਬ ਦੀ ਆੜ ਵਿਚ ਜਬਰ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਿਹੜੇ ਖ਼ੁਦ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਨਾਂ ਨੂੰ ਕਲੰਕਤ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਨਾਮ-ਧਰੀਕ ਹੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਨ। ਪਰ ਜ਼ਾਲਮ, ਧਾੜਵੀ, ਵਹਿਸ਼ੀ ਤੇ ਜਾਬਰ ਸਨ। ਉਹ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਤਲ ਕਰਦੇ ਤੇ ਹਰ ਧਰਮ ਦੀ ਤੌਹੀਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਕਿਸੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਵੀ ਮਾਰਨਾ ਤੇ ਲੁੱਟਣਾ ਪਵਿੱਤਰ ਕੰਮ ਸਮਝਦੇ ਸਨ।

ਅਜਿਹੇ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬਣਾਇਆ। ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਤਾਂ ਇਹ ਉਦੇਸ਼ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਣਾਇਆ ਪਰ ਸਵਾਲ ਤਾਂ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਉਦੇਸ਼ ਜੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਣਾਇਆ ਸੀ, ਉਹ ਪੂਰਾ ਕਿਵੇਂ ਹੋਵੇ? ਇਸ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨਾ ਟੇਢੀ ਖੀਰ ਸੀ। ਸੋਚਿਆਂ ਕੋਈ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲਦਾ। ਮਰਜ਼ ਦੀ ਤਸ਼ਖੀਸ਼ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਰ ਲਈ, ਦਵਾਈ ਵੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਕਰ ਲਈ, ਪਰ ਦਵਾਈ ਮਿਲਣੀ ਔਖੀ ਸੀ। ਆਖਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਵਾਈ ਟੋਲ ਲਈ, ਜੋ ਉਸ ਬਿਮਾਰੀ ਲਈ ਕਾਰਗਰ ਸਾਬਤ ਹੋਈ। ਉਹ ਬਿਮਾਰੀ ਕੀ ਸੀ ਤੇ ਦਵਾਈ ਕੀ ਸੀ? ਜਦੋਂ ਤਕ ਇਸ ਤੱਤ ਦਾ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਵਰਣਨ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਉਸ 'ਵੈਦ ਗੋਬਿੰਦਾ' ਦੀ ਸਿਆਣਪ, ਤਰੀਕਾ-ਇਲਾਜ, ਇਲਾਜ ਦੀ ਸਫਲਤਾ, ਦਵਾਈ ਦੀ ਤਾਸੀਰ, ਮਰਜ਼ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਤੇ ਸਿਹਤ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀਆਂ ਖੂਬੀਆਂ ਅਤੇ ਹੱਦਾਂ, ਤੇ ਸਾਰੇ ਹਾਵ-ਭਾਵ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਣਾ ਔਖੀ ਗੱਲ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਗੁੰਝਲਾਂ ਤੇ ਔਕੜਾਂ ਸਨ। ਉਹ ਉਸ ਵੇਲੇ ਬਚਪਨ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡ ਕੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਕਦਮ ਰੱਖ ਰਹੇ ਸਨ। ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਕਈ ਸ਼ਰੀਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਈਰਖਾਲੂ ਤੇ ਵਿਰੋਧੀ ਸਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵਕਤ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਸ਼ੱਕ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਦਿਲ ਮਿਲਿਆ ਸੀ ਜੋ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਤਕਲੀਫਾਂ ਤੇ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਨੂੰ ਤੁਛ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਤੇ ਕਿਸੇ ਔਕੜ ਜਾਂ ਸਖ਼ਤੀ ਤੋਂ ਕਦੇ ਨਾ ਘਾਬਰਨ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਭੈ ਖਾਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੁੱਖ ਵਿਚ ਉਹ ਉਦਾਸ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਦਿਲ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਇਆ। ਉਸ ਦਿਲ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਉਭਾਰਿਆ, ਪਰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਮਸਾਲਾ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦਿਲ ਨੇ ਪ੍ਰੇਰਿਆ, ਪਰ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦੇ ਬੱਦਲ ਹਰ ਪਾਸੇ ਹੀ ਛਾਏ ਹੋਏ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਉਪਰ ਢਾਢੇ ਗਏ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਦਾ ਇਵਜ਼ਾਨਾ ਜ਼ਾਲਮ ਨੂੰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਸੀ ਕਿ ਮਜ਼ਲੂਮ ਹਿੰਦੂ ਕੌਮ ਨੂੰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤੀਬਰ ਇੱਛਾ ਸੀ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਕਾਇਆਂ-ਕਲਪ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤੇ ਵਕਤ ਦੇ ਜ਼ਾਲਮ ਤੇ ਬਦਮਾਸ਼ ਹਾਕਮਾਂ ਤੋਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕਰ ਕੇ ਕੌਮਾਂ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਵਤਨ ਦੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਹੀ ਨਿਕੰਮਾ ਵੇਖਿਆ। ਹਮਵਤਨ ਵੀ ਨਿਘਰੇ ਹੋਏ, ਹਿੰਮਤ ਹਾਰੇ ਹੋਏ ਤੇ ਬੇਦਿਲ ਸਨ। ਉਹ ਆਪਸ ਵਿਚ ਖਹਿਬੜਦੇ ਤੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਵਿਚ ਰੁੱਝੇ ਹੋਏ, ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਭੰਡਣ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ, ਇਤਫ਼ਾਕ, ਮੁਹੱਬਤ, ਪਿਆਰ ਤੋਂ ਕੋਹਾਂ ਦੂਰ ਸਨ। ਬਲ-ਹੀਣ, ਗ਼ੈਰਤ-ਹੀਣ, ਬੁੱਧ-ਹੀਣ, ਅਣਖ-ਹੀਣ, ਹਿੰਮਤ-ਹੀਣ, ਪਿਆਰ-ਹੀਣ ਅਤੇ ਇਤਫ਼ਾਕ-ਹੀਣ ਸਨ। ਕੋਈ ਗੱਲ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਸਦੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਤੁਫ਼ੈਲ ਦੇਸ਼-ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਿਆਂ ਕਰ ਕੇ ਕਿਸੇ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਹਾਰ ਤੇ ਢਹਿੰਦੀ ਕਲਾ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੀ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਹਿੰਦੂ ਜਾਤੀ ਖ਼ੁਦਗਰਜ਼ੀ ਦੀ ਨੀਂਦ ਵਿਚ ਘੂਕ ਸੁੱਤੀ ਪਈ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੌਣ ਸੁਣਦਾ ਸੀ

ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੌਣ ਖੜਾ ਹੋਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਸੀ। ਕਸ਼ੱਤਰੀ ਤਾਂ ਖੱਤਰੀ ਨਾ ਰਹੇ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਟਾ ਕੇ ਖੁਦ ਮਿਟਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਨਾ ਕਿਸੇ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਦੀ ਪੱਤ। ਨਾ ਕਿਸੇ ਦੀ ਦੌਲਤ ਆਪਣੀ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਜਾਇਦਾਦ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਬਦ-ਅਮਨੀ ਸੀ ਤੇ ਖਤਰੇ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਿਰ 'ਤੇ ਲਟਕੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ।

ਇਕ ਪਾਸੇ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਕੌਮ ਦੀ ਇਹ ਹਾਲਤ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜਵਾਨ ਦਿਲ ਵਿਚ ਦੇਸ਼-ਪਿਆਰ ਦਾ ਤੂਫ਼ਾਨ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਧਾਰਮਿਕ ਜੋਸ਼ ਦਾ ਹੜ੍ਹ ਠੱਲ੍ਹਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਦੇਸ਼-ਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਕੇ ਬੀਰ-ਰਸੀ ਜੋਸ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਚੰਡ ਹੋਣਾ ਕੁਦਰਤੀ ਸੀ। ਕੌਮੀ ਅਣਖ ਦਾ ਸੁਆਲ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਧਰਮੀਆਂ ਨੂੰ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਦੁਆਣ ਦੇ ਫੁਰਨੇ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਮਲੇਛਾਂ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਕਰਾਉਣ ਦੀਆਂ ਤਰੰਗਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਉੱਠ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮੁਕਾਬਲੇ ਲਈ ਸਾਧਨ ਵੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਨਾ ਕੋਈ ਰਾਸ-ਪੂੰਜੀ, ਨਾ ਕੋਈ ਸਾਜ਼ੋ-ਸਾਮਾਨ, ਨਾ ਕਿਸੇ ਦੀ ਮਦਦ, ਨਾ ਕੋਈ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਤਜਰਬਾ, ਹਰ ਪਾਸਿਉਂ ਸਹਾਇਤਾ ਤੇ ਮਦਦ ਖੁਣੋਂ ਮਾਯੂਸੀ ਹੀ ਮਾਯੂਸੀ ਸੀ।

ਪਾਠਕ ਜਨੋਂ, ਜ਼ਰਾ ਸੋਚੋ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰੋ ਕਿ ਨੌਜਵਾਨ ਦਿਲ ਵਿਚ ਕੌਮੀ ਜੋਸ਼ ਉਬਾਲੇ ਖਾ ਖਾ ਕੇ ਕਿਵੇਂ ਠੰਡਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਜਦੋਂ ਕੌਮ ਹੀ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਦੀ ਖੱਡ ਵਿਚ ਪਈ ਹੋਈ ਉਸ ਨੂੰ ਹਿੰਮਤ ਧਾਰਨ ਤੋਂ ਵਰਜਦੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਤਰੰਗਾਂ ਉੱਠ ਉੱਠ ਕੇ ਕਿਵੇਂ ਆਪ ਮੁਹਾਰੀਆਂ ਖਿੱਲਰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ, ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਹੀ ਦੇਸ਼-ਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਪੀਲੇ ਤੇ ਮੁਰਝਾਏ ਹੋਏ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹੋਣਗੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਜੀਵਨ-ਲੋਅ ਹੀ ਬੁਝਦੀ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੋਵੇਗੀ।

ਪਰ ਨਹੀਂ, ਗੋਬਿੰਦ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਦਿਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲਿਆ ਜੋ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਤੋਂ ਸਹਿਮ ਜਾਵੇ, ਨਾ-ਉਮੀਦੀਆਂ ਤੋਂ ਘਬਰਾਏ, ਤਕਲੀਫ਼ਾਂ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਫੇਰੇ, ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਅੱਗੇ ਝੁਕ ਜਾਏ, ਔਕੜਾਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੋਂ ਡਰੇ, ਨਾ-ਉਮੀਦੀ ਵਿਚ ਢੇਰੀ ਢਾਹ ਬਹੇ, ਉੱਦਮ ਤੇ ਯਤਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਜੀਅ ਚੁਰਾਏ ਜਾਂ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਤੋਂ ਭੈ ਖਾਏ। ਗੋਬਿੰਦ ਨੇ ਡੂੰਘੀ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ

ਸਾਰੀ ਅਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸੋਚਿਆ ਤੇ ਹਰ ਪਾਸਿਉਂ ਇਸ ਨੂੰ ਘੋਖਿਆ। ਹਿੰਦੂ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਡਿੱਗੇ ਹੋਏ ਹੀ ਨਜ਼ਰ ਆਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੁਝ ਐਸੇ ਤੱਤ ਉਭਰ ਕੇ ਆਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਲ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਕਾਇਆਂ-ਕਲਪ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ।

ਉਹ ਸੁਆਲ ਕਿਹੜੇ ਸਨ

• ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਨਿਰਭਰ ਸੀ

ਉਹ ਸੁਆਲ ਜੋ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਨ, ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਨ :

(ੳ) ਇਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਭਗਤੀ ਛੱਡ ਕੇ ਜੋ ਅਨਗਿਣਤ ਦੇਵਤੇ, ਅਵਤਾਰ, ਮੂਰਤੀਆਂ, ਪਸ਼ੂਆਂ, ਮਨੁੱਖਾਂ, ਬਨਸਪਤੀ, ਧਾਤਾਂ ਤੇ ਤੱਤਾਂ ਦੇ ਮਾਦੇ ਦੀ ਪੂਜਾ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਕੌਮੀ ਅਣਖ ਤੇ ਕੌਮੀਅਤ ਦੇ ਤੱਤ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਹਿੰਦੂ ਝਾੜ ਦੇ ਤੀਲਿਆਂ ਵਾਂਗ ਖਿੱਲਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਸਰੀਰਕ ਤੇ ਆਤਮਕ ਗੁਲਾਮੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀ ਹਸਤੀ ਆਪ ਹੀ ਮਿਟਾਅ ਰਹੇ ਸਨ। ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਰੱਬ ਤੋਂ ਭੁਲਾਉਣ ਵਾਲੀ ਪੂਜਾ ਤੋਂ ਰੋਕ ਕੇ, ਅਰਥਾਤ ਬਹੁ-ਪ੍ਰਕਾਰੀ ਪੂਜਾ ਤੇ ਵੇਦਾਂ ਦੀ ਖਿੱਚ ਤੋਂ ਹਟਾ ਕੇ ਕੇਵਲ ਇਕ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗਿਆ ਜਾਵੇ।

(ਅ) ਹਿੰਦੂ ਸਰੀਰਕ, ਆਤਮਿਕ, ਇਖਲਾਕੀ, ਦਿਮਾਗੀ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਿਘਰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਨਿਵਾਣ ਵੱਲ ਖਿਸਕਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸ ਗਿਰਾਵਟ ਦੀ ਵਧਦੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨੂੰ ਰੋਕ ਕੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਿਰਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ?

(ੲ) ਉਹ ਕੀ ਕਾਰਨ ਸਨ ਜੋ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਫੁੱਟ, ਆਪਸੀ ਘਿਰਣਾ, ਵਿਰੋਧਤਾ, ਈਰਖਾ ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਪੈਦਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਤੇ ਭਗਤਰੀ-ਭਾਵ ਪੈਦਾ

ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜੁ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਤਫ਼ਾਕ ਤੇ ਏਕਤਾ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਉਭਰੇ ਅਤੇ ਉਹ ਇਕ ਕੌਮ ਬਣ ਜਾਣ, ਜਿਸ ਦਾ ਮੰਤਵ ਤੇ ਆਦਰਸ਼ ਵੀ ਸਾਂਝਾ ਹੋਵੇ ?

(ਸ) ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਤੋਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਇਆ ਜਾਵੇ ? ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਦੇ ਉਪਾਸ਼ਕ ਬਣਾ ਕੇ ਇਕ ਸਰਬ-ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਲੇ 'ਚੋਂ ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਦਾ ਪਟਾ ਕਿਵੇਂ ਲਾਹਿਆ ਜਾਵੇ ?

ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਵਿਚਾਰ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ, ਪਰ ਸਿੱਟਾ ਲਾਭਦਾਇਕ ਸਿੱਧ ਨਾ ਹੋਇਆ।

ਪਿੱਛੇ ਜੋ ਵੀ ਯਤਨ ਅੱਜ ਤਕ ਹੋਏ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਆਪਸੀ ਫੁੱਟ ਤੇ ਬੇਇਤਫ਼ਾਕੀ ਦਾ ਘੇਰਾ ਘਟਣ ਦੀ ਥਾਂ ਵਧਦਾ ਹੀ ਗਿਆ। ਜੋ ਵੀ ਆਇਆ, ਉਸ ਨੇ ਨਵਾਂ ਰਾਹ ਦੱਸਿਆ, ਨਵੀਂ ਲੀਹ ਤੋਰੀ ਤੇ ਪਹਿਲਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਫ਼ਿਰਕੇ ਤੇ ਵੰਡੀਆਂ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਵਧਦੀਆਂ ਹੀ ਗਈਆਂ। ਫਿਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਤਮਾਸ਼ਾ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਜੁੱਟ ਪਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਸੋਚ ਨਾ ਆਈ ਕਿ ਮਿਲ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰੀਏ। ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਵਖੇਵੇਂ ਰੱਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ, ਰਾਜਸੀ ਮੱਤ-ਭੇਦ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਸਾਂਝੇ ਜ਼ਾਲਮ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਮਿਲ ਕੇ ਕਰਨ ਦਾ ਕਦੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਬਲ ਜਾਂ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾ ਆਇਆ। ਦਿਮਾਗੀ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਕਾਰਨ ਹਿੰਦੂ, ਵੇਦਿਕ ਧਰਮ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਭਟਕ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਭੀ ਵੱਖ ਵੱਖ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵੱਲ। ਇਸੇ ਲਈ ਹੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਲੇ ਇਕੱਲੇ ਕਰ ਕੇ ਲਤਾੜਿਆ ਤੇ ਬਰਬਾਦ ਕੀਤਾ। ਕੇਵਲ ਏਨਾ ਹੀ ਫ਼ਰਕ ਪਿਆ ਕਿ ਜੋ ਤਮਾਸ਼ਾ ਵੇਖਣ ਵਾਲੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਾਰੀ ਹਾਰ ਤੇ ਮਾਰ ਖਾਣ ਦੀ ਜ਼ਰਾ ਹਟ ਕੇ ਆਈ। ਕਿਸੇ ਇਕ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਵਿਚ ਸਭੇ ਸਾਂਝੀਵਾਲ ਨਾ ਬਣੇ। ਸਾਰੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮਾਂ ਨੂੰ ਵੇਦਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਨਿਕਲੇ ਹੋਏ ਆਖਦੇ ਸਨ, ਫਿਰ ਵੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਤੇ ਘਿਰਣਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਈਰਖਾ ਤੇ ਫੁੱਟ ਨੇ,

ਜੇ ਦਿਮਾਗੀ ਗੁਲਾਮੀ ਦਾ ਹੀ ਸਿੱਟਾ ਸੀ, ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਭਿਆਨਕ ਰਾਜਸੀ ਗੁਲਾਮੀ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫਸਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਰਾਜਸੀ ਗੁਲਾਮੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਕੌਮ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਤੇ ਜਾਤੀ ਦਾ ਨਾਮ ਹੀ ਸਦਾ ਲਈ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਮਿਟਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਧਰਮ ਵਿਚ ਕੋਈ ਬਲ ਜਾਂ ਸਾਹਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿ ਵੱਖ ਵੱਖ ਫਿਰਕਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕ-ਮੁੱਠ ਤੇ ਸੰਗਠਿਤ ਕਰ ਕੇ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਨਾ ਕੋਈ ਪੂੰਜੀ ਹੀ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਬਾਹੂ-ਬਲ। ਹਿੰਦੂ ਧਾਰਮਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਇਖਲਾਕੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੀ ਗੁਲਾਮ ਤੇ ਮੁਥਾਜ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਅਖੀਰਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਹੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਹਿੰਦੂਆਂ ਲਈ ਕੋਈ ਸਾਧਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਢੂੰਡ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕਾਫ਼ੀ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਕੀ ਕਰਨ!

ਜੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮਜ਼੍ਹਬ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਔਕੜਾਂ ਹੀ ਔਕੜਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਦਿੱਸੀਆਂ। ਜੇ ਸਮਾਜ-ਸੁਧਾਰ ਵੱਲ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀ ਤਾਂ ਵੀ ਖ਼ਤਰਾ ਦਿੱਸਿਆ। ਰਾਜਸੀ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਕਦਮ ਕਦਮ 'ਤੇ ਬੱਜਰ ਚੱਟਾਨ ਵਰਗੀਆਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਹੀ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਸਨ। ਫਿਰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਤਕਲੀਫ਼ਾਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਹਿੰਦੂ ਕੌਮ ਦੀਆਂ ਰਗਾਂ ਵਿਚ ਗ਼ੈਰਤ, ਸ਼ਰਮ, ਅਣਖ ਤੇ ਹਿੰਮਤ ਦਾ ਖ਼ੂਨ ਜੋ ਠੰਡਾ ਪੈ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਉਸ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਗਰਮੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਲੀਕਿਆ ਤੇ ਨਵੀਂ ਧੜਕਣ ਉਪਜਾਈ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਰਦ ਅਗੰਮੜੇ ਬਣ ਕੇ ਇਕੱਲੇ ਹੀ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਮਾਰੂ ਵਿਰੋਧੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਸਾਹਮਣੇ ਛਾਤੀ ਤਾਣ ਕੇ ਡਟ ਗਏ।

ਕਿਸ ਚੀਜ਼ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਉਭਾਰਿਆ ?

ਪਾਠਕ ਜੇ ਉਸ ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰਨ ਤਾਂ ਉਹ ਇਹ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨਗੇ ਕਿ ਇਕ ਸਾਧਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਜਾਂ ਇੰਜ ਆਖੋ ਕਿ ਇਕ ਨੁੱਕਰੇ ਇਕਾਂਤ ਵਿਚ ਭਗਤੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਇਕ ਦਰਵੇਸ਼ ਸੀ, ਜਿਸ ਪਾਸ ਨਾ ਜ਼ੋਰ, ਨਾ ਧਨ, ਨਾ ਫੌਜੀ ਸਾਮਾਨ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਕ ਵਿਘਾ ਧਰਤੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਕੋਲ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀ ਸੀ, ਜੋ ਇਸ ਬੇਸਰੋ-ਸਾਮਾਨੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਮਯਾਬੀ ਵੱਲ ਖਿੱਚਦੀ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਲਿਜਾਂਦੀ ਸੀ ਤੇ ਉਸ

ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਵਿਚ ਗਰਮ-ਜੋਸ਼ੀ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਕਿਹੜੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸੀ ? ਉਹ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਅੰਦਰ ਦੇਸ਼-ਪਿਆਰ ਦੀ ਚੰਗਿਆਈ ਤੇ ਕਸ਼ੱਤਰੀ ਧਰਮ ਪ੍ਰਤੀ ਫ਼ਰਜ਼ ਦੀ ਪਛਾਣ।

ਰਾਮਚੰਦਰ ਜੀ ਦੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ ਤੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਬੜੇ ਸਤਿਕਾਰ ਤੇ ਮਾਣ ਨਾਲ ਅੱਜ ਤਕ ਅਸੀਂ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਕੀਤਾ, ਜਦੋਂ ਭਾਰਤਵਰਸ਼ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜ ਸੀ। ਧਰਮ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਖ਼ਤਰਾ ਜਾਂ ਢਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਰਾਮਚੰਦਰ ਜੀ ਖ਼ੁਦ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਤੇ ਤਖ਼ਤ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਧਨ ਤੇ ਸਾਮਾਨ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਰਾਜੇ ਹਰ ਵੇਲੇ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਖੜੇ ਸਨ। ਇੰਨਾ ਕੁਝ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੰਕਾ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੋਈ ਦੇਸ਼-ਭਗਤੀ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਭਲੇ ਹਿੱਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਦੇਸ਼-ਪਿਆਰ ਦੀ ਹੀ ਕੋਈ ਅੰਸ਼ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਸ਼ੱਤਰੀ ਧਰਮ ਦਾ ਹੀ ਪਾਲਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਜ਼ਾਲਮ ਰਾਵਣ ਨੂੰ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਬਰੀ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ ਸੀ, ਸੋਧਿਆ ਤੇ ਰਣ-ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਹਾਰ ਦੇ ਕੇ ਪਾਰ ਬੁਲਾਇਆ। ਉਹ ਵੀ ਇਕ ਵੱਡਾ ਕੰਮ ਸੀ।

ਪਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਲੱਖਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦੀ ਪੱਤ ਲੁੱਟੇ ਜਾਣ ਦੇ ਜੁਲਮਾਂ ਨੂੰ ਮੇਟਣ ਲਈ ਤੇ ਨਿਰੋਲ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਰਣ-ਭੂਮੀ ਵਿਚ ਨਿੱਤਰੇ ਅਤੇ ਬੜੇ ਹੀ ਔਖੇ ਸਮੇਂ ਅਜਿਹੇ ਕਠਨ ਕੰਮ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾਇਆ।

ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਵੀ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਜ਼ਾਤੀ ਬਦਲੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ 'ਤੇ ਹੀ ਨਿਰਭਰ ਸਨ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਸੁਘੜਤਾ ਨੂੰ ਲਾਂਭੇ ਰੱਖ ਕੇ ਕੇਵਲ ਜੇ ਉਸ ਦੇ ਕੀਤੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਤੱਤ ਸਾਫ਼ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਾਤੀ ਬਦਲੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਹੀ ਪ੍ਰਬਲ ਸੀ। ਕੰਸ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਮਾਰਿਆ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੰਸਾਵਲੀ ਹੀ ਨਸ਼ਟ ਤੇ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਵੀ ਅਲਖ ਮੁਕਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੈ-ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਬਚਾਅ ਲਈ ਤਲਵਾਰ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲਈ ਤੇ ਰਾਜਾ ਜਰਾਸਿੰਧ

ਤੇ ਪਾਂਡੋਆਂ ਨਾਲ ਸਾਜਿਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਸੋਧਿਆ। ਜਰਾਸਿੰਧ ਨੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਯਾਦਵਾਂ 'ਤੇ ਕੰਸ ਦੇ ਕਤਲ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਪੰਦਰਾਂ ਵਾਰ ਫ਼ੌਜੀ ਹੱਲੇ ਕੀਤੇ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇਸ਼-ਨਿਕਾਲੇ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕੀਤਾ। ਇਸੇ ਹੀ ਦੇਸ਼-ਨਿਕਾਲੇ ਪਿੱਛੋਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਗੁਜਰਾਤ ਪ੍ਰਾਂਤ ਵਿਚ ਦਵਾਰਕਾ ਨਗਰੀ ਆਬਾਦ ਕੀਤੀ ਤੇ ਯਾਦਵ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਪਾਲਨ ਤੇ ਕਰਤੱਵ ਪਾਲਨ ਦੀ ਮੂੰਹ ਬੋਲਦੀ ਤਸਵੀਰ ਹਨ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਹਿ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਜ਼ਾਤੀ ਬਦਲੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਹੀ ਛੁਪੀ ਪਈ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਜਰਾਸਿੰਧ ਤੇ ਕੰਸ ਬੜੇ ਹੀ ਜ਼ਾਲਮ ਸਨ ਤੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦੇ ਸੋਧਣ ਲਈ ਹਥਿਆਰ ਵਰਤਣੇ ਕਸ਼ੱਤਰੀ ਧਰਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਵਿਚ ਦੇਸ਼-ਪਿਆਰ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਤਾਂ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼-ਪਿਆਰ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਮੰਨ ਵੀ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਵੱਲ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੋ ਕਿ ਉਹ ਕਿਤਨੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਨ।

ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਖ਼ੁਦ ਰਾਜਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਜਨਮ ਵੀ ਰਾਜ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਗੁਜਰਾਤ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਪੱਕੀ ਅਸਥਿਤ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸੀ। ਕਈ ਕਸ਼ੱਤਰੀ ਰਾਜੇ ਉਸ ਦੇ ਸਹਾਇਕ ਸਨ। ਪਾਂਡੋਆਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਰਾਜ ਉਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹਾਮੀ ਤੇ ਮਦਦਗਾਰ ਸੀ। ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਕੀਤਾ, ਉਹ ਇਕ ਸਾਧਾਰਨ ਰਾਜੇ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਦੇਸ਼ ਆਪਣਾ ਸੀ, ਮੁਲਕ 'ਤੇ ਰਾਜ ਕਸ਼ੱਤਰੀਆਂ ਦਾ ਹੀ ਸੀ ਤੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਖ਼ੁਸ਼ਹਾਲੀ ਸੀ। ਹਾਲਾਤ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਸਨ ਤੇ ਲੋਕੀਂ ਖ਼ੁਸ਼ਹਾਲ ਸਨ।

ਪਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਕੰਮ ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼, ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਾਜ਼ਕ ਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਠਨ ਸੀ। ਦੇਸ਼-ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ।

ਇਹੋ ਹਾਲ ਹੀ ਸ਼ੰਕਰ ਆਚਾਰੀਆ ਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਸਹਾਇਕ ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਸਕ ਵੀ ਕਸ਼ੱਤਰੀ ਰਾਜੇ ਸਨ। ਸ਼ੰਕਰ ਆਚਾਰੀਆ ਨੇ ਤੀਖਣ ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਬਲ ਨਾਲ ਬੋਧੀ ਆਲਮਾਂ ਤੇ ਮੁਖੀਆਂ ਨੂੰ ਹਾਰ ਤਾਂ ਦਿੱਤੀ, ਪਰ ਜੇ ਕਸ਼ੱਤਰੀ ਰਾਜੇ ਉਸ

ਦੇ ਸਾਥੀ ਨਾ ਬਣਦੇ, ਉਸ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਨਾ ਅਪਣਾਉਂਦੇ, ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਸਾਥ ਨਾ ਦਿੰਦੇ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰੀਵਰਤਨ ਲਿਆਉਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਵੀ ਨਾ ਹੁੰਦਾ। ਸ਼ੰਕਰ ਆਚਾਰੀਆ ਤਾਂ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਬਲ, ਦਲੀਲ ਤੇ ਜੁਗਤੀ ਨਾਲ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਵੱਲੋਂ ਹੋੜ ਕੇ ਮੁੜ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਨਾਲ ਜੋੜਦਾ ਸੀ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜੇ ਉਸ ਦੀ ਪਿੱਠ ਠੋਕਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੇਯਾਰੋ ਮਦਦਗਾਰ ਇਕੱਲੇ ਸਨ ਤੇ ਵਕਤ ਦਾ ਸਮਰਾਟ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ।

ਅਰਬ ਦੇ ਪੈਗੰਬਰ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਤਾਂ ਕੁਰੇਸ਼ ਕੌਮ ਦੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਕਬੀਲੇ ਤੇ ਟੋਲਿਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪਦਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਅਦੁੱਤੀ ਤੇ ਨਿਰਾਲੀ, ਨਾਜ਼ਕ ਤੇ ਅੱਡਰੀ ਸੀ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤਾਕਤ ਦੀ ਮੁਥਾਜ ਸੀ।

ਇਕ ਪਾਸੇ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹਿੰਦੂ ਵੀਰ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਸਨ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਉਹ ਕੇਵਲ ਇਕ ਨੁੱਕਰੇ ਬੈਠਾ ਫਕੀਰ। ਨਾ ਮੁਲਕ, ਨਾ ਜਾਗੀਰ ਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਰਾਜ-ਕਾਜ ਹੀ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਕਤਲ ਦੇ ਬਦਲੇ ਦਾ ਸਵਾਲ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸਲਾਮੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਲੱਖਾਂ ਹਿੰਦੂ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਤੇ ਕਰੋੜਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾਏ ਸਨ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਬਦਲੇ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪਰਗਟ ਕੀਉਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ? ਕਈ ਸਦੀਆਂ ਜ਼ੁਲਮ ਹੋਏ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕੀਉਂ ਠੱਲ੍ਹ ਨਾ ਪਾਈ? ਤੇ ਫਿਰ ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਕੀਉਂ ਉਠਿਆ ਕਿ ਭਾਰਤਵਰਸ਼ ਵਿਚ ਇਸਲਾਮੀ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਜੜ੍ਹੋਂ ਪੁੱਟਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ?

ਵੱਡੀ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਖ਼ਾਤਰ ਉਹ ਸਾਰੇ ਕਸ਼ਟ ਉਠਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਹੋ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਜੀਅ ਚੁਰਾਉਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਸਾਥ ਨਹੀਂ ਸਨ ਦਿੰਦੇ, ਸਗੋਂ ਉਲਟਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਤਾਉਂਦੇ ਤੇ ਹਮਲੇ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਦੇਣ ਵਿਚ ਸ਼ਰੀਕ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਹਿੰਦੂ ਤਾਂ ਖ਼ੁਦਗਰਜ਼ੀ ਤੇ ਆਪਾ-ਧਾਪੀ ਵਿਚ ਫਸੇ ਪਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਤੇ ਕੌਮੀ ਝੰਡੇ ਹੇਠਾਂ ਕਦੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਦੀ ਆਸ ਨਹੀਂ

ਸੀ। ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਦੇਸ਼-ਭਗਤੀ ਦੀ ਅਗਨੀ ਛੁਪੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਦ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਸੁਧਾਰਕ ਤੇ ਪੀਰ ਪੈਗੰਬਰ ਇਸ ਤੋਂ ਸੁੰਢੇ ਸਨ; ਕੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ, ਕੀ ਰਾਮ ਜੀ, ਕੀ ਸ਼ੰਕਰ ਆਚਾਰੀਆ ਜੀ, ਤੇ ਕੀ ਰਾਮਾਨੁਜ ਜੀ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਅੰਦਰ ਉਹ ਚੰਗਿਆੜੀ ਤਾਂ ਮੌਜੂਦ ਸੀ ਤੇ ਧੁਖਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਚੰਡ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਲਈ ਅਜੇ ਸਾਧਨ ਤੇ ਮਸਾਲਾ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਯੂ ਅਜੇ ਕੇਵਲ ਪੰਦਰ੍ਹਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਸੀ ਤੇ ਏਡਾ ਵੱਡਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਮਸਲਾ ਤੇ ਪਹਾੜਾਂ ਜਿੱਡਾ ਕੰਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਡਰ ਤੇ ਖਤਰੇ ਦੇ ਤੂਫਾਨ ਨਾਲ, ਕਿਸੇ ਬੇਦਿਲੀ, ਬੇਹਿੰਮਤੀ ਤੇ ਬੁਜ਼ਦਿਲੀ ਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਿਆਂ ਨਾਲ, ਕਿਸੇ ਸਵਾਰਥ ਤੇ ਸੁਖ ਚੈਨ ਆਰਾਮ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਗਫਲਤ ਜਾਂ ਅਣਗਹਿਲੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਹ ਚੰਗਿਆੜੀ ਨਾ ਬੁਝੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਬੁਝਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਅਜਿਹੇ ਮਹਾਨ ਕਾਰਜ ਲਈ ਵਕਤ ਦੀ ਪਛਾਣ ਤੇ ਮੌਕੇ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਅਤਿਅੰਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦੇਸ਼-ਭਗਤੀ ਦੀ ਅਗਨੀ ਮਘਾਉਣ ਤੇ ਪ੍ਰਚੰਡ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਪਹਾੜੀ ਅਸਥਾਨ ਵੱਲ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਉਸ ਇਕਾਂਤ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਪਹਿਲੂਆਂ 'ਤੇ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਇਕਾਂਤ ਅਸਥਾਨ ਵੱਲ ਕੁਝ ਚਿਰ ਲਈ ਚਲੇ ਜਾਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਕ ਇਹ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਹੀ ਸੰਬੰਧੀ ਰਾਮ ਰਾਏ ਗੱਦੀ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਜਮਾਂ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਖਤ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਆਰਜ਼ੀ ਕਿਨਾਰਾ-ਕਸ਼ੀ ਰਾਮ ਰਾਏ ਦੇ ਉਬਾਲ ਨੂੰ ਠੰਡਿਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਯੋਗ ਵੀ ਸੀ ਤੇ ਸਫਲ ਵੀ ਹੋਈ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਤਕਰੀਬਨ ੫ ਸਾਲ ਬੜੇ ਸੁਖ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਟਿਕੇ ਰਹੇ, ਭਾਵੇਂ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਉਥੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰਨ ਦੀ ਕਸਰ ਨਾ ਛੱਡੀ। ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ ਕਰਾਂਗੇ।

ਇਸ ਪਹਾੜੀ ਬਿਸਰਾਮ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਾਕਫੀਅਤ ਵਧਾਉਣ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਉੱਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਫ਼ਾਰਸੀ ਬੋਲੀ ਸਿੱਖੀ, ਅਰਬੀ ਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਸਾਹਿੱਤ ਦਾ ਸਰਵੇਖਣ ਕੀਤਾ। ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵੀਰ ਯੋਧੇ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਥਾ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ, ਸੁਣੀਆਂ ਤੇ ਹੋਰ

ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਫਲਸਫੇ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਵੀ ਕੀਤਾ। ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਪਤਨ ਤੇ ਉੱਨਤੀ 'ਤੇ ਵੀ ਦੀਰਘ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ। ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਬੀਰਬਲੀ ਯੋਧਿਆਂ ਦੀਆਂ ਭਾਵ-ਪੂਰਤ ਜੁਸ਼ੀਲੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਭੱਟਾਂ ਕੋਲੋਂ ਸੁਣੀਆਂ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ, ਜੋ ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਇਕੱਤਰ ਹੋਏ ਹੋਏ ਸਨ, ਸੁਣਵਾਈਆਂ ਤਾਂ ਜੁ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਵੀ ਬੀਰਤਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰੇ।

ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਠਹਿਰਨ ਦੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਚੌਖਾ ਵਕਤ ਸ਼ੇਰ, ਚੀਤੇ, ਰਿੱਛ ਤੇ ਸੂਰ ਆਦਿਕ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਬਤੀਤ ਕੀਤਾ। ਨਾਲ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਵਿਉਂਤ ਬਣਾਉਂਦੇ ਤੇ ਉਸ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਉਲੀਕਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੱਕਿਆਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਰਾਮ ਰਾਏ ਦੇ ਗੱਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਹੱਕ ਝੂਠੇ ਸਾਬਤ ਹੋ ਕੇ ਖਤਮ ਹੋ ਗਏ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿਖ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਕੋਲ ਇਕੱਤਰ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਆਏ ਦਿਨ ਉਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਜੁਲਮਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕੀਆਂ ਦੀਆਂ ਵਾਰਦਾਤਾਂ ਸੁਣਦੇ ਰਹੇ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੇਸ਼-ਭਗਤੀ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਦਿਲ ਵਿਚ ਵਲਵਲੇ ਤੜਫਦੇ ਤੇ ਜੋਸ਼ ਉਬਾਲੇ ਖਾਂਦਾ ਰਿਹਾ।

ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਤਾਕਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਕੋਈ ਲੁਕੀ ਛੁਪੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਬੇਬਸੀ, ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਤੇ ਨਿਘਰਦੀ ਹਾਲਤ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੂਰਜ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਾਂਗ ਪ੍ਰਤੱਖ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਕਸ਼ੱਤਰੀ-ਪੁਣੇ ਦਾ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਜੋਸ਼ ਭਰਨ ਲਈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਨਵੀਂ ਰੂਹ ਫੂਕਣ ਲਈ ਹਰ ਪੱਖ ਤੋਂ ਸੋਚਣ ਵਿਚਾਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਹਰ ਪੱਖ ਤੋਂ ਇਸ ਸਮੇਂ ਉਹ ਇਸ ਅੰਤਿਮ ਸਿੱਟੇ 'ਤੇ ਪੁੱਜੇ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਸਾਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਜੋ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਫੁੱਟ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਤਨ, ਕਮਜ਼ੋਰੀ, ਨਿਰਬਲਤਾ, ਬੇਹਿੰਮਤੀ ਤੇ ਬੇਦਿਲੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਬਣਿਆ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸੁਧਾਰ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਸੁਧਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਮਾਜਕ ਸੁਧਾਰ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਰਣ-ਵੰਡ ਤੇ ਛੂਤ-ਛਾਤ ਦੀ ਕੈਦ ਵਿਚੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਨ ਦੀ ਭਾਢੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਸੂਦਰਾਂ ਵਿਚ ਉਪਰ ਉੱਠਣ ਦਾ ਸਾਹਸ ਜਗਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ ਅਤੇ ਅਖੀਰ ਰਾਜਸੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਹਰ ਪਾਸੇ

ਵਿਰੋਧਤਾ, ਔਕੜਾਂ ਤੇ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਹੀ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਬਿਆਨ ਕਰਨਾ ਬੜਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸੁਧਾਰ ਨੂੰ ਹੀ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲਿਆ।

ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤਾ ?

ਹਿੰਦੂ ਜਾਤੀ ਵਿਚ ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਹੀ 'ਧਰਮ' ਅਤੀ ਲੋੜੀਂਦਾ, ਉੱਚਤਮ, ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ, ਪਵਿੱਤਰ ਫ਼ਰਜ਼ ਅਤੇ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪਿਆਰਾ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਚਲਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਕਾਲ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸਮਾਂ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ, ਜਦੋਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਧਰਮ ਵੱਲੋਂ ਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਤੀ ਭਾਵਨਾ ਵੱਲੋਂ ਉੱਕਾ ਮੂੰਹ ਮੋੜਿਆ ਹੋਵੇ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪਿੱਠ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂ ਤਿਆਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਬੁੱਧ ਮੱਤ ਦੀਆਂ ਕਈ ਸਖ਼ਤੀਆਂ ਸਹਿ ਕੇ ਅਤੇ ਸੱਤ ਸਦੀਆਂ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਵਿਚ ਵੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖ ਸਕੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁਲਕ ਤੇ ਜਾਇਦਾਦ, ਮਾਲ-ਦੌਲਤ, ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਤੇ ਪਰਵਾਰ, ਸਭ ਕੁਝ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਲੁੱਟੇ ਗਏ ਤੇ ਖੋਹੇ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਤੇ ਪੁਸਤਕਾਲੇ ਸਾੜੇ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਸ਼ਟ (ਬਰਬਾਦ) ਹੋਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਭ ਕੁਝ ਨਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਸਹਾਰਿਆ। ਪਰ ਧਰਮ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਅਖ਼ੀਰ ਤੀਕ ਕਾਇਮ ਰੱਖਿਆ। ਧਰਮ ਦੇ ਕਿਣਕੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਲੁਕਵੀਂ ਨੁੱਕਰੇ ਛੁਪਾ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਕਿ ਕਿਸੇ ਜ਼ਾਲਮ ਤੋਂ ਜ਼ਾਲਮ ਦਾ ਹੱਥ ਵੀ ਉਥੇ ਤਕ ਨਹੀਂ ਅੱਪੜ ਸਕਿਆ। ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਤਸੀਹੇ ਸਹਾਰੇ, ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਖ਼ਤੀਆਂ ਝੱਲੀਆਂ, ਪਰ ਧਰਮ ਦੀ ਜੋਤੀ ਉੱਕਾ ਹੀ ਬੁਝਣ ਤੋਂ ਬਚਾ ਕੇ, ਜਗਦੀ ਰੱਖੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਧਰਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪਿਆਰਾ ਸੀ, ਜਾਇਦਾਦ ਤੇ ਰਾਜ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪਿਆਰਾ, ਦੀਨ ਦੌਲਤ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਜ਼ੀਜ਼, ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦੀ, ਆਪਣੀਆਂ ਲਹੂ ਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਵਗਾ ਕੇ ਤੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਢੇਰ ਲਾ ਕੇ ਵੀ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ।

ਆਖ਼ਰ ਹਿੰਦੂ ਫਿਰ ਵੀ ਮਰਦ ਨਿਕਲੇ ! ਭਾਵੇਂ ਸੱਤ ਸੌ ਸਾਲ ਮਾਰ ਖਾਂਦੇ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਸਹਿੰਦੇ ਰਹੇ, ਪਰ ਧਰਮ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਸਾਂਭ ਕੇ ਰੱਖਿਆ। ਉਹ ਆਪਸ ਵਿਚ ਕਟ ਮਰੇ, ਵੱਖ ਵੱਖ ਫ਼ਿਰਕਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਗਏ ਤੇ ਵਿਰੋਧੀ ਹੋ ਗਏ।

ਇਸ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਵਖੇਵੇਂ ਤੇ ਵਿਰੋਧ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਉਹ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਫਿਰਕਿਆਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਟੋਲਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਗਏ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੌਮੀ ਬਲ ਉੱਕਾ ਹੀ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਏਕਤਾ ਦੀ ਲੜੀ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਬਿਖਰੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਸਤੀ ਹੀ ਟਿਮਟਿਮਾਉਂਦੇ ਦੀਵੇ ਦੀ ਲਾਟ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਗਈ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਜਾਬਰ ਜ਼ਾਲਮ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਤੂਫ਼ਾਨ ਨਾਲ ਸੰਭਵ ਸੀ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਟਿਮਟਿਮਾਉਂਦਾ ਦੀਵਾ ਸਦਾ ਲਈ ਬੁਝ ਜਾਂਦਾ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਉਸ 'ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਸਦਾ ਲਈ ਬਚਾ ਲਿਆ।

ਉਸ ਵੇਲੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਅਸਥਿਤੀ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਟੱਬਰ ਵਿਚ ਹੀ ਦਰਜਨਾਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਮੱਤ ਸਨ। ਇਕ ਗਣੇਸ਼ ਦਾ ਪੁਜਾਰੀ, ਦੂਜਾ ਭਰਾ ਸੂਰਜ ਦਾ, ਤੀਜਾ ਸ਼ਿਵ ਜੀ ਦਾ, ਚੌਥਾ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦਾ, ਪੰਜਵਾਂ ਰਾਮ ਬੰਸੀ, ਛੇਵਾਂ ਭੈਰੋਂ ਦਾ ਉਪਾਸ਼ਕ, ਸਤਵਾਂ ਹਨੂੰਮਾਨ ਦਾ ਭਗਤ, ਅੱਠਵਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਜਵਾਨੀ 'ਤੇ ਮਸਤ, ਨੌਵਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਬਾਲ ਲੀਲ੍ਹਾ 'ਤੇ ਕੁਰਬਾਨ, ਦਸਵਾਂ ਰਾਮ ਜੀ ਦਾ ਪੁਜਾਰੀ, ਯਾਰ੍ਹਵਾਂ ਲਛਮਣ ਜਤੀ 'ਤੇ ਮੋਹਿਤ, ਬਾਰ੍ਹਵਾਂ ਵੇਦਾਂਤੀ ਤੇ ਤੇਰ੍ਹਵਾਂ ਕਰਮ-ਕਾਂਡੀ ਸੰਨਿਆਸੀ ਆਦਿ। ਅਤੇ ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਆਪਸ ਵਿਚ ਕ੍ਰੋਧ, ਕੀਨਾ ਤੇ ਵੈਰ-ਵਿਰੋਧ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਬੋਲੀ ਇਕ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਧਰਮ-ਪੁਸਤਕ ਇਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕੋਈ ਬੋਲੀ ਅਜਿਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਲਿਆਵੇ। ਕੋਈ ਧਰਮ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਕਰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਸਕਣ। ਕੋਈ ਮੰਤਵ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਏਕਤਾ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਕੜੀ ਵਿਚ ਪਰੁੱਚ ਕੇ ਵਿਚਰ ਸਕਣ। ਕੋਈ ਮਨੋਰਥ ਜਾਂ ਚੀਜ਼ ਅਜਿਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਜਾਤੀ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਬਲ ਜੁੜ ਸਕੇ। ਏਕਤਾ, ਇਕੱਠ, ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ, ਇਤਫ਼ਾਕ, ਦੇਸ਼-ਭਗਤੀ ਤੇ ਕੌਮੀ ਦਰਦ ਜਾਂ ਪਿਆਰ ਦਾ ਨਾਂ-ਨਿਸ਼ਾਨ ਤਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ 'ਸਮਾਜਕ ਸਾਂਝ' ਉੱਕਾ ਹੀ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ, ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਉਲਟ ਡਟੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਇਤਫ਼ਾਕ ਦੀ ਬਰਕਤ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਪਾਬੰਦੀ ਵੀ ਢਿੱਲੀ ਪੈ ਚੁੱਕੀ ਸੀ।

ਦੱਖਣ-ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਉੱਤਰ-ਵਾਸੀਆਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਲਗਾਉ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਇੰਜ ਹੀ ਉੱਤਰ-ਵਾਸੀਆਂ ਦਾ ਦੱਖਣ-ਵਾਸੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਫਿਰ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂ ਪੂਰਬ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਬੇਨਿਆਜ਼ ਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਵਤੀਰਾ ਪੱਛਮ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਉਲਟ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਦਾ ਇਕ ਦੂਜੇ 'ਤੇ ਉੱਕਾ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦੇਸ਼ ਧੋਖੇਬਾਜ਼ਾਂ ਤੇ ਲੂਣ-ਹਰਾਮੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਸੀ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਨਾ ਮਜ਼੍ਹਬ ਸਾਂਝਾ ਨਾ ਕਾਨੂੰਨ ਸਾਂਝਾ, ਨਾ ਬੋਲੀ ਸਾਂਝੀ ਨਾ ਮੰਤਵ ਸਾਂਝਾ, ਨਾ ਤਾਲ ਸਾਂਝਾ ਨਾ ਨਾਚ ਸਾਂਝਾ, ਨਾ ਆਦਿ ਸਾਂਝਾ ਨਾ ਅੰਤ ਸਾਂਝਾ, ਨਾ ਵਰਤਮਾਨ ਸਾਂਝਾ ਨਾ ਭਵਿੱਖ ਸਾਂਝਾ, ਨਾ ਜੀਵਨ ਸਾਂਝਾ ਨਾ ਜੁਗਤ ਸਾਂਝੀ, ਨਾ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਸਾਂਝੀ ਨਾ ਪ੍ਰਭੂ ਸਾਂਝਾ, ਨਾ ਵਲਵਲੇ ਸਾਂਝੇ ਨਾ ਤਰੰਗ ਸਾਂਝੀ, ਨਾ ਆਸ ਸਾਂਝੀ ਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸਾਂਝੀ, ਨਾ ਖੁਸ਼ੀ ਸਾਂਝੀ ਨਾ ਦੁਖ ਸਾਂਝਾ, ਨਾ ਪੁਸ਼ਾਕ ਸਾਂਝੀ ਨਾ ਰਾਸ ਸਾਂਝੀ, ਨਾ ਚਾਲ ਸਾਂਝੀ ਨਾ ਢਾਲ ਸਾਂਝੀ, ਨਾ ਭੁੱਖ ਸਾਂਝੀ ਨਾ ਰੋਟੀ ਸਾਂਝੀ, ਨਾ ਮਨੋਰਥ ਸਾਂਝਾ ਨਾ ਧੜਕਣ ਸਾਂਝੀ, ਨਾ ਸੋਚ ਸਾਂਝੀ ਨਾ ਖਿਆਲ ਸਾਂਝੇ, ਨਾ ਸਵਰਗ ਸਾਂਝਾ ਨਾ ਨਰਕ ਸਾਂਝਾ, ਨਾ ਵਿਧੀ ਸਾਂਝੀ ਨਾ ਦੇਵਤਾ ਸਾਂਝਾ, ਨਾ ਨੀਂਦ ਸਾਂਝੀ ਨਾ ਸੁਫਨੇ ਸਾਂਝੇ, ਨਾ ਇਸ਼ਟ ਇਕ ਨਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਇਕ, ਨਾ ਰੂਪ ਇਕ ਨਾ ਰੰਗ ਇਕ, ਨਾ ਦਿਲ ਇਕ ਨਾ ਦਿਮਾਗ ਇਕ। ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਵੀ ਅੱਡੋ ਅੱਡ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੋਚਣੀ ਵੱਖ ਵੱਖ, ਜੀਵਨ ਵੱਖ ਵੱਖ, ਸਵਰਗ ਤੇ ਨਰਕ ਵੱਖ ਵੱਖ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵੱਖ ਵੱਖ। ਇਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮਾਜਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਖੇਵਾਂ ਆ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਕਈ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਵਖੇਵਾਂ ਹੱਦਾਂ ਟੱਪ ਕੇ ਵਿਰੋਧਤਾ ਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉੱਕਾ ਹੀ ਨਾ ਕੋਈ ਲਗਾਉ ਸੀ ਨਾ ਪ੍ਰੇਮ, ਨਾ ਖਿੱਚ ਨਾ ਪੀੜਾ, ਨਾ ਇਤਫ਼ਾਕ ਨਾ ਆਦਰਸ਼ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ।

ਰਾਜੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਹ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ। ਪਰਜਾ ਵੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਟੰਗ ਖਿੱਚਣ ਵਾਲੀ, ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਫਿਰਕੇ ਵੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਜਾਨੀ ਦੁਸ਼ਮਣ। ਤੇ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਚਾਅ ਤੇ ਤਰੱਕੀ ਕਿਵੇਂ ਹੁੰਦੀ? ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਰਬਾਦੀ ਤੇ ਤਬਾਹੀ ਕਿਵੇਂ ਨਾ ਹੁੰਦੀ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਢਹਿੰਦੀ ਕਲਾ ਤੇ ਖੁਆਰੀ ਕਿਵੇਂ ਨਾ ਹੁੰਦੀ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਨ-ਸ਼ੌਕਤ ਤੇ ਜਾਹੋ-ਜਲਾਲ ਕਿਉਂ ਨਾ ਮਿਟਦੇ? ਫਿਰ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਹਿਸ਼ੀ, ਨੀਮ-ਵਹਿਸ਼ੀ, ਬੁਜ਼ਦਿਲ ਤੇ ਪੱਥਰ-ਦਿਲ ਕਿਉਂ ਨਾ ਸੱਦਿਆ ਜਾਵੇ ?

ਹਿੰਦੂ ਮੱਤ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੰਡ ਤਾਂ ਹੱਦ ਹੀ ਟੱਪ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਫਿਰਕਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਤੇ ਕਰਤਾ ਧਰਤਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹੀ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਅਤੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫਕੀਰਾਂ ਦੇ ਟੋਲੇ ਇਸ ਹੱਦ ਤਕ ਵਧਦੇ ਚਲੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਹਰ ਕਸਬੇ ਤੇ ਹਰ ਪਿੰਡ ਦਾ ਆਪਣਾ ਵੱਖਰਾ ਹੀ ਦੇਵਤਾ, ਵੱਖਰਾ ਧਰਮ ਤੇ ਵੱਖਰੀ ਹੀ ਪੂਜਾ-ਵਿਧੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਲੰਘ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸਲਾਮੀ ਪੀਰਾਂ-ਫਕੀਰਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣੇ ਰਹਿਬਰ ਤੇ ਗੁਰੂ ਮੰਨਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ਰ ਆਖਦੇ ਸਨ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਬੱਕਰੇ ਹੀ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਕਿਧਰੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਖੁਦਾ ਹੀ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਕਿਧਰੇ ਸਭ ਕੁਝ ਖੁਦਾ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ।

ਕਿਤੇ ਮਾਇਆ ਦਾ ਚੱਕਰ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਕਿਤੇ ਵੈਰਾਗ ਦਾ। ਅਤੇ 'ਸਭ ਕੁਛ ਮਿਥਿਆ ਹੈ' ਦੀ ਲੋਰੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਦੁਕਾਨਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਹਰ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਸੌਦੇ ਦੀ ਉਪਮਾ ਦਾ ਹੀ ਹੋਕਾ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹਰ ਕੋਈ ਆਪਣਾ ਢਿੱਡ ਪਿੱਟੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਇਕ-ਸੁਰ ਹੀ ਅਲਾਪ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹਦਾ ਧਰਮ ਹੀ ਸਰਬ-ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਹੈ। ਮੁਕਤੀ ਸਸਤੇ ਭਾਅ ਵਿਕ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਟਕੇ ਸੇਰ ਤੋਲੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਭੁੱਖ ਕੱਟਣ ਤੇ ਵਰਤ ਰੱਖਣ ਨਾਲ, ਇਕਾਦਸ਼ੀ ਵਰਤ ਜਾਂ ਇਕ ਵਾਰ ਦੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਨਾਲ, ਕੇਵਲ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਪੈਸਿਆਂ ਦੇ ਦਾਨ ਨਾਲ, ਦੋ ਚਾਰ ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਜਾਪ ਨਾਲ, ਕੁਝ ਕਿਸਮ ਦੇ ਮੰਤ੍ਰ ਰਟਣ ਨਾਲ ਅਤੇ ਕੁਝ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਤਿਲਕ ਲਾਉਣ ਨਾਲ ਨਾ ਕੇਵਲ ਇਸ ਜਨਮ ਦੇ, ਸਗੋਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਜਨਮਾਂ ਦੇ ਹੀ ਪਾਪ, ਨਾ ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਹੀ ਪਾਪ, ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਪਿਤਾਮਾ ਦੇ ਪਾਪ ਵੀ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਪਾਪ ਹੀ ਨਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਸਵਰਗ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੁੱਲ੍ਹ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਹਰ ਪਰਕਾਰ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਇਸ ਵੰਡ ਤੇ ਵਖੇਵੇਂ ਦਾ ਇਹ ਹਾਲ ਸੀ ਕਿ ਹਰ ਇਕ ਦਾ ਤਿਲਕ

ਵੱਖਰਾ, ਤਿਲਕ ਦੀ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਵੱਖਰੀ, ਤਿਲਕ ਦਾ ਰੰਗ ਵੱਖਰਾ, ਸ਼ਕਲ ਵੱਖਰੀ, ਤਾਂ ਜੁ ਮਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਦੇਵਤੇ ਦੀ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੁਜਾਰੀ ਦੀ ਪਛਾਣ ਵਿਚ ਧੋਖਾ ਨਾ ਲੱਗੇ। ਮਾਲਾ ਤੇ ਮਾਲਾ ਦੇ ਮਣਕੇ ਵੀ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸ਼ਕਲ ਦੇ ਤੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਰੰਗਾਂ ਦੇ ਸਨ। ਕਿਸੇ ਦੀ ਲੱਕੜੀ ਦੀ ਮਾਲਾ, ਕਿਸੇ ਦੀ ਰੁਦਰਾਖ ਦੀ, ਕਿਸੇ ਦੀ ਮੋਤੀਆਂ ਦੀ, ਕਿਸੇ ਦੀ ਸੰਦਲ ਦੀ, ਕਿਸੇ ਦੀ ਤੁਲਸੀ ਦੀ, ਕਿਸੇ ਦੀ ਪੱਥਰ ਦੀ, ਕਿਸੇ ਦੀ ਬਲੌਰ ਦੀ, ਫਿਰ ਕੋਈ ਲਾਲ, ਕੋਈ ਪੀਲੀ, ਕੋਈ ਹਰੀ, ਕੋਈ ਚਿੱਟੀ, ਕੋਈ ਕਾਲੀ। ਕਿਹੜੀ ਕਿਹੜੀ ਚੀਜ਼ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਹਰ ਚੀਜ਼ ਹੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਵੱਖ, ਅੱਡਰੀ ਜਾਂ ਉਲਟ ਸੀ।

ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਕਰਮ ਕਾਂਡ, ਨੇਮ ਤੇ ਧਰਮ ਵੱਖੋ ਵੱਖਰੇ। ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਜਗਤ ਵਿਚ ਵਪਾਰ ਦੀ ਮੰਡੀ ਗਰਮ ਸੀ ਤੇ ਅਦਲਾ-ਬਦਲੀ, ਖਰੀਦ ਤੇ ਵਿਕਰੀ, ਗਿਰਵੀ ਤੇ ਹਿਸਾਬ ਸਭ ਕੁਝ ਪ੍ਰਚਲਤ ਸੀ। ਦਾਨ ਕੋਈ ਕਰੇ, ਮੁੱਲ ਕੋਈ ਭਰੇ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਫਲ ਜਾਂ ਲਾਭ ਹਿੱਸਾ ਦੀ ਲਿਖਤ ਰਾਹੀਂ ਦੂਜਾ ਜਣਾ ਖਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿੰਨੇ ਪੈਸੇ ਦੇ ਦਿਉ, ਉਸ ਦੀ ਭਗਤੀ, ਜਪ ਤੇ ਪੂਜਾ ਪਾਠ ਖਰੀਦ ਲਉ ਤੇ ਫਲ ਖਾਉ। ਪਾਪ ਭਾਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਕਰੋ ਤੇ ਕਿਸੇ ਭੀ ਪੇਸ਼ਾਵਰ ਨੂੰ ਦੋ ਤਿੰਨ ਆਨੇ ਦੇ ਕੇ ਕਿਸੇ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਾ ਲਉ, ਕਿਸੇ ਮੰਤਰ ਦੀ ਮਾਲਾ ਫਿਰਾ ਲਉ ਤੇ ਗੁਨਾਹ ਨਾਸ਼। ਪਾਪ ਕਰੋ ਤੇ ਆਪਣੇ ਦੇਵਤੇ ਨੂੰ ਦੋ ਚਾਰ ਫੁੱਲ ਪਤਾਸੇ ਗਿਰੀ ਮੇਵੇ ਦੇ ਕੇ ਰਾਜੀਨਾਮਾ ਕਰ ਲਉ। ਜੇ ਪ੍ਰਚਲਤ ਰਿਵਾਜ ਹੀ ਇਹ ਸੀ ਤਾਂ ਆਚਰਣ ਦੀ ਸੁੱਧੀ ਕਰਨ, ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਭਾਰ ਚੁੱਕਣ, ਅਭਿਆਸ ਤੇ ਜਪ ਤਪ ਨਾਲ ਆਤਮਾ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਕਰਨ, ਸਮਾਜਿਕ ਕਲਿਆਣ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਕਰਨ, ਫੁੱਟ ਦੇ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਸਿੱਟਿਆਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨ, ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਲਿਵ ਜੋੜਨ ਦੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੀ ਲੋੜ ਸੀ ?

ਇਸ ਧਾਰਮਿਕ ਵਪਾਰ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ-ਭਗਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ-ਭਜਨਾਂ ਦੀ ਹੁਣ ਕੀ ਲੋੜ ਸੀ ? ਲੋਕ ਪ੍ਰਲੋਕ ਦਾ ਸੁਖ ਕੇਵਲ ਚੰਦ ਟਕਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਜੇ ਮੁੱਲ ਤਾਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਮਾਲ ਮਿਲਣਾ ਸੀ ਤਾਂ ਸੁਭ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਸੀ ? ਪਿਛਲੇ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਕਿਤਾਬ ਦਾ ਕੀ ਅਰਥ ? ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਨਾ ਕੇਵਲ ਇਸ ਪਰਤੱਖ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਹਰ ਇਕ ਦੀ ਰੀਤ, ਮਜ਼੍ਹਬ

ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵੱਖੋ ਵੱਖਰੇ ਸਨ, ਸਗੋਂ ਅਦਿੱਖ ਅਗਲੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਭਾਈਚਾਰਾ ਤੇ ਸਾਂਝ ਰੱਖਣੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਸੀ। ਹਰ ਇਕ ਦੇਵਤੇ ਦਾ ਨਰਕ ਸੁਰਗ ਮੁਕੱਰਰ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਦੇਵਤਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਜੰਗ ਸੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਪਾਸ਼ਕਾਂ ਵਿਚ ਸੁਲਹ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਦੁਰਗਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਈਸ਼ਵਰ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ਼ਿਵ ਜੀ, ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਆਦਿ ਅਵਤਾਰਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ, ਫਿਰ ਪਿੱਛੋਂ ਨਾ ਕੇਵਲ ਮਨੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਉਤਾਰਿਆ, ਸਗੋਂ ਮੱਛ, ਕੱਛ ਤੇ ਸੂਰ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਦਰਸਾਇਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਵੀ ਜਾ ਟੱਪੇ ਤੇ ਨੀਵਾਣ ਤਕ ਏਨੇ ਡਿੱਗ ਗਏ ਕਿ ਨਾ ਆਦਮੀ ਨਾ ਪਸ਼ੂ, ਸਗੋਂ ਨਰਸਿੰਘ ਕਰ ਵਿਖਾਇਆ। ਬੁੱਤ-ਪ੍ਰਸਤੀ ਪ੍ਰਚਲਤ ਕਰ ਕੇ ਅਵਤਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਮੂਰਤਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਮੱਤ-ਭੇਦ, ਕਿਸੇ ਦਾ ਸਿਰ ਨਹੀਂ ਤੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਪੈਰ ਨਹੀਂ। ਕੋਈ ਮੂਰਤੀ ਲੱਕੜ ਦੀ, ਕੋਈ ਪੱਥਰ ਦੀ। ਪੱਥਰ ਵੀ ਇਕ ਕਿਸਮ ਦਾ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਗੋਲ ਪੱਥਰ ਤੇ ਕੋਈ ਘਾੜਤ ਵਾਲਾ ਤੇ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਪੱਥਰ ਸਨ। ਕਨ੍ਹਈਆ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਤੇ ਮੂਰਤੀ ਤੇ ਕਾਮ ਦੇ ਬੁੱਤਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਤਾਂ ਆਮ ਪ੍ਰਚਲਤ ਸੀ। ਹੈਰਾਨੀ ਹੈ, ਸੂਰ ਤੇ ਮੱਛ ਕੱਛ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਬਣਾ ਕੇ ਪੂਜਾ ਕਰਨੀ ਕਿਉਂ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ!

ਮਜ਼੍ਹਬ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਸਰੀਰਕ ਕਸ਼ਟ ਤੇ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਰੀਰਕ ਤਕਲੀਫ਼ਾਂ ਸਹਿਨ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਕੋਈ ਕਾਂਸ਼ੀ ਜੀ ਦੇ ਖੂਹ ਵਿਚ ਆਰੇ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਦੇ ਫਾੜ ਕਰਾ ਕੇ ਮਰਨਾ ਬੜਾ ਪਵਿੱਤਰ ਸਮਝਦਾ ਸੀ, ਕੋਈ ਜਗਨ ਨਾਥ ਦੇ ਰੱਥ ਹੇਠਾਂ ਪਿਸ ਕੇ ਤੇ ਕੁਚਲੇ ਜਾ ਕੇ ਮਰਨ ਨੂੰ ਪਾਕ ਮੰਨਦਾ ਸੀ। ਅਫ਼ਸੋਸ ਹੈ ਕਿ ਕੰਨ ਤੇ ਨੱਕ ਕਟਵਾਉਣ ਦੀ ਗੀਤ ਅਜੇ ਤਕ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੋਈ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੇਦਣਾ ਪਵਿੱਤਰ ਬਣ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ। ਕੋਈ ਬਾਹਾਂ ਸੁਕਾਂਦਾ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਕਾਰਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਕੋਈ ਇਕ ਲੱਤ 'ਤੇ ਖੜੋ ਕੇ ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕੋਈ ਖੜੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਮਸ਼ਕ ਵਿਚ ਪਸ਼ੂ ਬਣ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਕੋਈ ਪੁੱਠਾ ਹੀ ਲਟਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਪਹਿਰਾਵੇ ਤੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਦੇ ਰੰਗ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਨ। ਬਾਹਰਲੇ ਹਾਵ-ਭਾਵ ਤੇ ਸ਼ਕਲਾਂ ਵੀ ਵੱਖੋ ਵੱਖਰੀਆਂ, ਦਾੜ੍ਹੀ ਮੁੱਛਾਂ ਤੇ ਸਿਰ ਦੇ ਵਾਲਾਂ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਵੀ ਵੱਖਰੇ ਵੱਖਰੇ ਸਨ।

ਇਸ ਨਿਘਰਦੀ ਅਵਸਥਾ ਤੇ ਗਿਰਾਵਟ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਫੈਲਿਆ ਤੇ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਹੀ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ ਗਿਆ। ਤੇ ਜੋ ਕੋਈ ਉਸ ਵਿਚ ਸ਼ੁਭ ਗੁਣ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਉਹ ਨਾਲ ਹੀ ਲੈ ਗਏ ਅਤੇ ਬੁਰਿਆਈਆਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਗਏ। ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਿਆਂ ਅੱਗੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਜਾਨਵਰਾਂ ਤੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਹੀ ਜਾਇਜ਼ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਬਲੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਲਾਭਦਾਇਕ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਬੰਦਰ ਬਾਸ਼ੀ ਮੰਦਰ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਡੀਂਗਾਂ ਮਾਰਦੇ ਤੇ ਦਾਅਵੇ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਦੇਵੀ ਅੱਗੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀ ਬਲੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਲਹੂ ਕਦੇ ਸੁੱਕਦਾ ਨਹੀਂ।

ਗੰਦਰਗੀ ਵਰਤਣੀ ਤੇ ਭੱਖ ਅਭੱਖ ਸਭ ਕੁਝ ਖਾਈ ਜਾਣਾ ਇਕ ਫਿਰਕੇ ਦਾ ਗੁਣ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਭੈਰੋਂ ਨੂੰ ਭੋਗ ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ, ਸ਼ਿਵਜੀ ਨੂੰ ਭੋਗ ਚਰਸ, ਅਫੀਮ ਦਾ ਅਤੇ ਦੇਵੀ ਨੂੰ ਕਬਾਬ ਦਾ ਲਾਉਣ ਵਿਚ ਸ਼ਾਨ ਤੇ ਮਾਨ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਕਈ ਕੁੱਤਿਆਂ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਖਾਣਾ ਫਖਰ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਦੀ ਦਰਸ਼ਨ-ਭੇਟ ਤੇ ਸਾਧਾਂ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਾਲ ਹੀ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਣੀ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਖਰਾਬੀਆਂ ਤੇ ਔਗੁਣਾਂ ਦੇ ਜਨਮ-ਦਾਤਾ ਕੇਵਲ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਗ਼ੈਰ-ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਵੇਦ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਤੋਂ ਵਿਵਰਜਿਤ ਰੱਖਿਆ ਤੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਵਿਦਿਆ ਕੇਵਲ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੀ ਚੁੰਗਲ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿ ਗਈ ਸੀ। ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਹ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਹ ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇਵ-ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਹੱਕ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਸਿਵਾਏ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਆਪ ਹੀ ਸ਼ਾਸਤਰ-ਆਚਾਰੀਆ ਸਨ, ਆਪ ਹੀ ਪੁਰਾਣਾਂ ਦੇ ਕਰਤਾ ਧਰਤਾ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਫਿਰਕਿਆਂ ਤੇ ਵੰਡੀਆਂ ਵਿਤਕਰਿਆਂ ਦੇ ਜਨਮ-ਦਾਤਾ ਵੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹੀ ਸਨ। ਭਾਵੇਂ ਮਾਰ ਖਾ ਕੇ ਜ਼ਲੀਲ ਤੇ ਖੁਆਰ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ, ਪਰ ਪੁਰਾਣੀ ਆਕੜ ਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਛੱਡਣ ਦਾ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਲੈਂਦੇ। ਜਿਸ ਚੀਜ਼ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਜਮਾਂਦਰੂ ਤੇ ਖੁਦਾਈ ਹੱਕ ਜਮਾਈ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਉਸ ਤੋਂ ਰਤਾ ਭਰ ਵੀ ਵੱਖ ਹੋਣ ਨੂੰ ਕਦਾਚਿਤ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵੀ

ਰਹੁ-ਰੀਤ ਵਿਚ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਮਾਨ-ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਵਿਚ ਕੋਈ ਦਖਲ ਦੇਣਾ ਬੜੀ ਕਠਨ ਗੱਲ ਸੀ। ਬੋੜਾ ਜਿਹਾ ਦਖਲ ਦੇਣਾ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕਰ ਦੇਣਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਇਸ ਘਰੋਗੀ ਦਖਲ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਜੁਲਮ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਲਾਉਣ ਲਈ ਕੁਝ ਕੁ ਉਹ ਫ਼ਰਮਾਨ ਦੇਖੋ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਲ ਤੇ ਗਲਬੇ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਅਤੇ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਕਿਸੇ 'ਤੇ ਲਾਏ ਜਾ ਸਕਣ ਲਈ ਧਰਮ-ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਅੰਕਤ ਕਰ ਰੱਖੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵੱਡਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਥੇ ਕੁਝ ਕੁ ਨਮੂਨੇ ਮੰਨੂੰ ਧਰਮ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵਿਚੋਂ ਪਾਠਕਾਂ ਲਈ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ :

ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਉਤਪਤੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀ ਹੀ ਮਲਕੀਅਤ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਸਾਰਾ ਦਿੱਸਦਾ ਪਸਾਰਾ ਉਸ ਲਈ ਹੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।
(੧/੯੬, ੧੦੦, ੧੦੧, ਮੰਨੂੰ)

ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਆਪਣੇ ਮੰਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਫੌਜ ਤੇ ਹਾਥੀ ਘੋੜਿਆਂ ਸਮੇਤ ਨਾਸ਼ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। (੯/੩੧੩, ਮੰਨੂੰ)

ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੁਨੀਆਂ ਵਾਂਗ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨ, ਰਾਜ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਨਵੇਂ ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਨਵੇਂ ਦੇਵਤੇ ਤੇ ਹੋਰ ਨਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। (੯/੩੧੫, ਮੰਨੂੰ)

ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਦੀ ਗੰਜਾਇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਿ ਆਪਸ ਵਿਚ ਰਾਜਪੂਤ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਲੜਾ ਕੇ ਕਈ ਛੋਟੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਰਾਜਧਾਨੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ। ਨਵੇਂ ਦੇਵਤੇ ਤਾਂ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਸਾਜੇ ਤੇ ਨਿੱਤ ਨਵੇਂ ਸੂਰਜ ਉਹ ਇਹੋ ਹੀ ਘਾੜਤ ਘੜਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।

ਰਾਜੇ ਨਾਲੋਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਦਰ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਸੀ।
(੨/੧੩੯, ਮੰਨੂੰ)

ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੇ ਸਰੀਰ ਤੇ ਜਾਨ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ, ਭਾਰੀ ਦੋਸ਼ ਕਰਨ 'ਤੇ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਸਖ਼ਤ ਸਜ਼ਾ ਪਾਉਣ ਤੋਂ ਛੋਟ ਹੈ।

(੮/੨੮੧-੨੮੩, ੪/੧੬੫-੧੬੯ ਤੇ ੯/੨੦੫-੨੦੮, ੨੩੨, ਮੰਨੂੰ)

ਜੇ ਕੋਈ ਜੁਰਮ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀ ਜ਼ਾਤ ਜਾਂ ਉਸ ਦੀ ਸੰਪਤੀ ਵਿਰੁੱਧ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਦਸ ਗੁਣਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੈ।
(੮/੩੭੬, ੩੭੮, ੩੭੯, ਮੰਨੂੰ)

ਰਾਜੇ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣਾ ਮੁਖੀ ਵਜ਼ੀਰ ਤੇ ਸਲਾਹਕਾਰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਬਣਾਵੇ।
(੭/੫੮, ਮੰਨੂੰ)

ਅਦਾਲਤ ਦਾ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਵੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਹੀ ਹੋਵੇ।
(੮/੧, ੯, ੧੦, ੧੧, ਮੰਨੂੰ)

ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਯਗ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਦੱਛਣਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਕਿਤੇ ਘੱਟ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਜੀਵ ਜੰਤ, ਔਲਾਦ, ਪਸ਼ੂ, ਨੇਕਨਾਮੀ ਤੇ ਪ੍ਰਲੋਕ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵੀ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ।
(੩/੧੩੩ ਤੋਂ ੧੪੬, ੧੧/੩੯, ੪੦, ਮੰਨੂੰ)

ਪੂਜਾ ਪਾਠ ਤੇ ਤੀਰਥ-ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਛੁਟਕਾਰਾ ਤੇ ਫਲ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਸੰਪਤੀ ਦਾਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।
(੧੧/੧੧੭ ਤੋਂ ੧੩੯, ਮੰਨੂੰ)

ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਕੋਲੋਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਰ ਜਾਂ ਚੁੰਗੀ ਨਾ ਲਈ ਜਾਵੇ।
(੭/੧੩੨, ੧੩੪, ਮੰਨੂੰ)

ਜੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦਾ ਕੋਈ ਮਾਲ-ਡੰਗਰ ਚੋਰੀ ਕਰ ਲਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਪੈਰ ਕੱਟ ਦੇਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।
(੮/੩੨੫, ਮੰਨੂੰ)

ਸੂਦਰ ਕੇਵਲ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰੇ ਤੇ ਜੇ ਨਾ ਹਾਸਲ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਖੱਤਰੀ ਦੀ ਚਾਕਰੀ ਕਰੇ।
(੮/੩੩੪, ਮੰਨੂੰ)

ਇਨ੍ਹਾਂ ਟੁਕਾਂ 'ਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਟਿੱਪਣੀ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀ ਤਾਕਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹਰ ਚੀਜ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਵਿਚ ਤੇ ਕੈਦ ਵਿਚ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਤਾਂ ਦੇਵਤੇ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਵੀ ਮੰਨ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣਾ ਉੱਲੂ ਸਿੱਧਾ ਕਰਨ ਲਈ ਜਿਵੇਂ ਵੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ, ਧਰਮ-ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਦੇ ਮੰਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਤੋੜ ਮੋੜ ਕੇ ਆਪਣੀ ਪੱਖ-ਪੂਰਤੀ

ਦੇ ਅਰਥ ਕੱਢ ਲੈਂਦੇ। ਜੋ ਜੋ ਰਸਮਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਇਕ ਲਾਭ ਦੇਂਦੀਆਂ ਸਨ, ਉਹ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀਆਂ। ਆਪਣੇ ਭਲੇ ਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਮ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਤੋਂ ਤਾਂ ਰੋਕਿਆ ਹੀ ਸੀ, ਅਰਬੀ ਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਸਿੱਖਣ ਤੋਂ ਵੀ ਵਿਵਰਜਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮਲੇਛ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਧਰਮ-ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕਰਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਜਿਸ ਨੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਸਿੱਖਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ੂਦਰ ਆਖ ਕੇ ਭੰਡਿਆ ਤੇ ਬਰਾਦਰੀ 'ਚੋਂ ਛੇਕ ਦਿੱਤਾ। ਕਾਇਸਥ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਹਾਸਲ ਕਰਨੀ ਆਰੰਭੀ ਸੀ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਅਜੇ ਤਕ ਸ਼ੂਦਰ ਹੀ ਖ਼ਿਆਲ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਜਹਾਲਤ ਦਾ ਹੀ ਨਤੀਜਾ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਪੂਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦਿਮਾਗੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਗੁਲਾਮ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਇਸ ਅੰਧ-ਘੋਰ ਦਾ ਸਦਾ ਲਈ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਏ। ਸਰੀਰਕ ਗੁਲਾਮੀ ਨਾਲੋਂ ਦਿਮਾਗੀ ਗੁਲਾਮੀ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਭਿਆਨਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਵੀ।

ਹਿੰਦੂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਦਿਮਾਗੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗੁਲਾਮ ਸਨ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਜਿਸਮਾਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗੁਲਾਮ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਦੋਹਾਂ ਗੁਲਾਮੀਆਂ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਕਰਨ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਿਆ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੀ ਦਿਮਾਗੀ ਗੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਦਿਵਾਉਣ ਲੱਗਿਆਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪਾਸੋਂ ਤਾਂ ਵਿਰੋਧਤਾ ਦੀ ਆਸ ਹੈ ਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਕਈ ਆਮ ਹਿੰਦੂ ਵੀ ਵਿਰੋਧਤਾ 'ਤੇ ਉਤਰ ਆਏ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਨਾਸ਼ਕਰ-ਗੁਜ਼ਾਰੀ ਤੇ ਵਿਰੋਧਤਾ ਦੇ ਤੂਫ਼ਾਨਾਂ ਤੇ ਝੱਖੜਾਂ ਦੀ ਉੱਕਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਲਈ ਦਿਮਾਗੀ ਗੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਨਿਜਾਤ ਦਾ ਨਾਦ ਵਜਾਇਆ ਤੇ ਇਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵੱਲ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ।

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸੁਧਾਰ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ। ਆਤਮਿਕ ਆਗੂ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਭੂ-ਭਗਤੀ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਮਨੁੱਖੀ ਧਰਮਾਂ ਦੀਆਂ ਫਾਹੀਆਂ ਤੋਂ ਅਤੇ ਬੁੱਤ-ਪੂਜਾ ਤੋਂ ਘਿਰਣਾ ਸਿਖਾਈ। ਦਵੈਤ ਦਾ ਬੜੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ। ਬੁੱਤ-ਪੂਜਾ ਵੱਲੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਾਰ ਰਾਹੀਂ ਰੋਕਿਆ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਵੱਲ ਖਿਚਿਆ। ਸ਼ਰਾਧਾਂ ਨੂੰ ਪਾਖੰਡ ਆਖਿਆ। ਦੇਵ-ਪੂਜਾ ਨਿਰਾ ਫ਼ਰੇਬ ਤੇ ਧੋਖਾ

ਦੱਸਿਆ। ਤਾਰਿਆਂ ਦੇ ਵਹਿਮਾਂ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕਿਹਾ। ਤੀਰਥ ਇਸ਼ਨਾਨ ਨੂੰ ਨਿਰੀ ਠੱਗੀ ਅਤੇ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਬਾਹਰਲੇ ਭੇਖ ਨੂੰ ਧੋਖੇ ਦਾ ਪਰਦਾ ਆਖਿਆ। ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ-ਪੂਜਾ ਭਾਵ ਆਦਮ-ਪੂਜਾ, ਪਸ਼ੂ-ਪੂਜਾ, ਧਾਤਾਂ ਤੇ ਪੱਥਰਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਵੱਲੋਂ ਹੋੜ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਘਿਰਣਾ ਭਰ ਦਿੱਤੀ।

ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਪਹਿਰਾਵਿਆਂ ਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਜਹਾਦ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ। ਕੇਵਲ ਇਕ ਖ਼ਾਲਿਕ ਪਰਮਾਤਮਾ, ਨਿਰੰਕਾਰ, ਅਕਾਲ ਦੀ ਭਗਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਜੋੜਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਹੀ ਪੂਜਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਈ। 'ਸਚੁ ਸਭਨਾ ਹੋਇ ਦਾਰੂ' ਦਾ ਪਾਠ ਸਿਧ ਕਰਾਇਆ। ਸੱਚ ਨੂੰ ਸਰਬ-ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਸਿਧ ਕੀਤਾ। ਮੁੱਕਦੀ ਗੱਲ ਕਿ ਗੰਦੇ, ਬਦਬੂਦਾਰ, ਮੈਲੇ ਕੁਚੈਲੇ ਤੇ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਚਸ਼ਮਿਆਂ ਤੋਂ ਚੁੱਕ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮਾ-ਭਗਤੀ ਦੇ ਮਹਾਂ ਸਾਗਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਲਿਆ ਖੜਾ ਕੀਤਾ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਅਣਗਿਣਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਕਬਿੱਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੀ ਖ਼ੂਬੀ, ਨਿਰਮਲਤਾ, ਸਵੱਛਤਾ, ਪਵਿੱਤ੍ਰਤਾ ਤੇ ਉੱਚ ਖ਼ਿਆਲੀ, ਪ੍ਰਭੂ ਰੰਗਣ ਦੀ ਮਸਤੀ ਦੇ ਗੁਣ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਲਈ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਰਸ ਲਈ ਹੇਠਾਂ ਕੁਝ ਕਬਿੱਤ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਾਂ :

ਤ੍ਰਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥ ਕਬਿੱਤ ॥

ਖੁੱਕ ਮਲਹਾਰੀ ਗਜ ਗਦਹਾ ਬਿਭੂਤਧਾਰੀ
ਗਿਦੂਆ ਮਸਾਨ ਬਾਸ ਕਰਿਓ ਈ ਕਰਤ ਹੈਂ ॥

ਜੇ ਮਿੱਟੀ ਨੂੰ ਸਰੀਰ ਉਪਰ ਮਲਣ ਨਾਲ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਮਿਲਦਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਹਾਥੀ ਤੇ ਖੋਤੇ ਤਾਂ ਖ਼ਾਕ ਹੀ ਉਡਾਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਮਸਾਣਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਲਦਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਗਿੱਦ ਤਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸ਼ਮਸ਼ਾਨ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਘੁਘੁ ਮਟ ਬਾਸੀ ਲਗੇ ਡੋਲਤ ਉਦਾਸੀ ਮ੍ਰਿਗ
ਤਰਵਰ ਸਦੀਵ ਮੋਨ ਸਾਧੇ ਈ ਮਰਤ ਹੈਂ ॥

ਜੇ ਮੱਠ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਮੁਕਤੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਘੁਘੁ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮੱਠ ਵਿਚ

ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਦਾਸ ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਭੀ ਮੁਕਤੀ ਨਹੀਂ, ਦੇਖੋ ਹਿਰਨ ਜਿਹੇ ਚੁਪਾਏ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਦਾਸ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਚੁੱਪ ਰਹਿਣ ਵਿਚ ਮੁਕਤੀ ਨਹੀਂ, ਦੇਖੋ ਦਰੱਖਤ ਚੁੱਪ ਖੜੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

**ਬਿੰਦ ਕੇ ਸਧੱਯਾ ਤਾਹਿ ਹੀਜ ਕੀ ਬਡੱਯਾ ਦੇਤ
ਬੰਦਰਾ ਸਦੀਵ ਪਾਇ ਨਾਗੇ ਹੀ ਫਿਰਤ ਹੈਂ ॥**

ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਈਸ਼ਵਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਦੇਖੋ ਹੀਜੜੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਨੰਗੇ ਪੈਰੀਂ ਫਿਰਨ ਨਾਲ ਵੀ ਮੁਕਤੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ, ਬੰਦਰ ਤਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਨੰਗੇ ਪੈਰੀਂ ਫਿਰਦੇ ਹਨ।

ਅੰਗਨਾ ਅਧੀਨ ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਮੈ ਪ੍ਰਬੀਨ

ਏਕ ਗਿਆਨ ਕੇ ਬਿਹੀਨ ਛੀਨ ਕੈਸੇ ਕੈ ਤਰਤ ਹੈਂ ॥੧॥੭੧॥

ਵੱਖ ਵੱਖ ਮਨ-ਤਰੰਗਾਂ ਅਧੀਨ, ਲਿੰਗ ਵਾਸ਼ਨਾ ਤੇ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ, ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਇਹ ਤੁੱਛ ਜੀਵ ਸੰਸਾਰ-ਸਾਗਰ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਤਰ ਕੇ ਪਾਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ?

ਭੂਤ ਬਨਚਾਰੀ ਛਿਤ ਛਉਨਾ ਸਭੈ ਦੂਧਾਧਾਰੀ

ਪਉਨ ਕੇ ਅਹਾਰੀ ਸੁ ਭੁਜੰਗ ਜਾਨੀਅਤ ਹੈਂ ॥

ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ, ਭੂਤ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਬਨਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਨਿਰਾ ਦੁੱਧ ਦਾ ਆਧਾਰ ਰੱਖ ਕੇ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ, ਬੱਚੇ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਦੂਧਾਧਾਰੀ ਹਨ। ਪਉਣ-ਅਹਾਰੀ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਉਹ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦਾ, ਸੱਪ ਆਦਿ ਪਉਣ-ਅਹਾਰੀ ਹੀ ਹਨ।

ਤ੍ਰਿਣ ਕੇ ਭਛੱਯਾ ਧਨ ਲੋਭ ਕੇ ਤਜੱਯਾ ਤੇਤੋ

ਗਉਅਨ ਕੇ ਜੱਯਾ ਬ੍ਰਿਖਭੱਯਾ ਮਾਨੀਅਤ ਹੈਂ ॥

ਘਾਹ ਖਾਣ ਤੇ ਧਨ ਦੇ ਲੋਭ ਦੇ ਤਿਆਗ ਨਾਲ ਵੀ ਪ੍ਰਭੂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਾਂ ਗਉਆਂ ਦੇ ਜਾਏ ਅਤੇ ਦਰੱਖਤ ਤਾਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਗਏ ਸਮਝੋ।

**ਨਭ ਕੇ ਉਡੱਯਾ ਤਾਹਿ ਪੰਛੀ ਕੇ ਬਡੱਯਾ ਦੇਤ
ਬਗੁਲਾ ਬਿੜਾਲ ਬ੍ਰਿਕ ਧਿਆਨੀ ਠਾਨੀਅਤ ਹੈਂ ॥**

ਆਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਉੱਡਣ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਵੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ, ਪੰਛੀ ਤਾਂ ਨਿੱਤ ਉੱਡਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ। ਨਿਰਾ ਧਿਆਨ ਲਾਣ ਨਾਲ ਵੀ ਉਹ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ, ਬਗਲੇ ਤੇ ਬਿੱਲੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਧਿਆਨ ਲਾਈ ਰੱਖਦੇ ਹਨ।

• ਜੇਤੇ ਬਡੇ ਗਿਆਨੀ ਤਿਨੋ ਜਾਨੀ ਪੈ ਬਖਾਨੀ ਨਾਹਿ
ਐਸੇ ਨ ਪ੍ਰਪੰਚ ਮਨ ਭੂਲ ਆਨੀਅਤ ਹੈਂ ॥੨॥੧੨॥

ਜੇ ਵੱਡੇ ਗਿਆਨੀ, ਭਾਵ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੂੰ ਪਾ ਲਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਇਹ ਗੱਲ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਤਾਂ ਤੇ ਉਪਰ ਕਥਿਤ ਕੰਮ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਧੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਪੰਚ ਵਿਚ ਭੁੱਲ ਕੇ ਵੀ ਨਾ ਆਉਣਾ।

**ਭੂਮ ਕੇ ਬਸੱਯਾ ਤਾਹਿ ਭੂਚਰੀ ਕੇ ਜੱਯਾ ਕਹੈਂ
ਨਭ ਕੇ ਉਡੱਯਾ ਸੋ ਚਿਰੱਯਾ ਕੈ ਬਖਾਨੀਐ ॥**

ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਸੌਣ ਵਿਚ ਮੁਕਤੀ ਨਹੀਂ, ਭੂਚਾਰੀ ਦੇ ਜਾਇਆਂ ਨੂੰ ਕੀ ਕਹੋਗੇ ? ਆਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਉੱਡਣ ਨਾਲ ਭੀ ਮੁਕਤੀ ਨਹੀਂ, ਜੇ ਇੰਜ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਚਿੜੀਆਂ ਨੂੰ ਕੀ ਕਹੋਗੇ ?

**ਫਲ ਕੇ ਭਛੱਯਾ ਤਾਹਿ ਬਾਂਦਰੀ ਕੇ ਜੱਯਾ ਕਹੈਂ
ਆਦਿਸ ਫਿਰੱਯਾ ਤੇਤੋ ਭੂਤ ਕੈ ਪਛਾਨੀਐ ॥**

ਨਿਰੇ ਫਲਾਂ ਦਾ ਅਧਾਰ ਰੱਖਣ ਨਾਲ ਵੀ ਮੁਕਤੀ ਨਹੀਂ, ਬਾਂਦਰ ਤਾਂ ਫਲ ਹੀ ਖਾਂਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਅਲੋਪ ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਮੁਕਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਤੇ ਭੂਤ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਨਜ਼ਰ ਤੋਂ ਉਹਲੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

**ਜਲ ਕੇ ਤਰੱਯਾ ਕੋ ਗੰਗੋਰੀ ਸੀ ਕਹਤ ਜਗ
ਆਗ ਕੇ ਭਛੱਯਾ ਸੁ ਚਕੋਰ ਸਮ ਮਾਨੀਐ ॥**

ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਤਰਦੇ ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਮੁਕਤੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਗਗੋਰੀ ਨੂੰ ਕੀ ਕਹੋਗੇ ? ਅੱਗ ਖਾਣ ਨਾਲ ਵੀ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਹੋਈਦਾ, ਅੱਗ ਭਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਚਕੋਰ ਵਾਂਗ ਜਾਣੇ।

**ਸੂਰਜ ਸਿਵੱਯਾ ਤਾਹਿ ਕੌਲ ਕੀ ਬਡਾਈ ਦੇਤ
ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਸਿਵੱਯਾ ਕੋ ਕਵੀ ਕੈ ਪਹਿਚਾਨੀਐ ॥੩॥੧੩॥**

ਸੂਰਜ ਦੀ ਪੂਜਾ 'ਕੰਵਲ' ਫੁੱਲ ਨਿੱਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ 'ਕਮੀ' ਫੁੱਲ ਹਮੇਸ਼ਾ ਚੰਨ ਨੂੰ ਸਿਮਰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੂਜਣ ਵਿਚ ਵੀ ਮੁਕਤੀ ਨਹੀਂ।

**ਨਾਰਾਇਣ ਕੱਛ ਮੱਛ ਤੰਦੂਆ ਕਹਿਤ ਸਭ
ਕਉਲ ਨਾਭ ਕਉਲ ਜਿਹ ਤਾਲ ਮੈਂ ਰਹਤ ਹੈ ॥**

ਨਾਰਾਇਣ ਨਾਮ ਤਾਂ ਕਛੂਏ, ਮਗਰਮੱਛ ਤੇ ਤੰਦੂਆਂ ਦਾ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਉਲ-ਨਾਭ ਨਾਮ ਕੰਵਲ ਫੁੱਲਾਂ ਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਨਿਰਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ।

**ਗੋਪੀ ਨਾਥ ਗੁਜਰ ਗੁਪਾਲ ਸਭੈ ਧੋਨਚਾਰੀ
ਰਿਖੀਕੇਸ ਨਾਮ ਕੈ ਮਹੰਤ ਲਹੀਅਤ ਹੈਂ ॥**

ਇੰਜ ਹੀ ਗੋਪੀ ਨਾਥ ਸਭ ਗੁਜਰਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਹਰੇਕ ਗੁਰੂਆਂ ਚਾਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਧੋਨਚਾਰੀ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਮਹੰਤਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਰਿਖੀਕੇਸ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

**ਮਾਧਵ ਭਵਰ ਔ ਅਟੇਰੂ ਕੋ ਕਨ੍ਹਯਾ ਨਾਮ
ਕੰਸ ਕੋ ਬਧੱਯਾ ਜਮਦੂਤ ਕਹੀਅਤ ਹੈਂ ॥**

ਭੌਰੇ ਨੂੰ ਵੀ ਮਾਧਵ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਅਟੇਰੂ ਨੂੰ ਕਨ੍ਹਯਾ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕੰਸ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਾਲਾ ਤਾਂ ਜਮਦੂਤ ਹੈ।

**ਮੂੜ੍ਹ ਰੂੜ੍ਹ ਪੀਟਤ ਨ ਗੂੜ੍ਹਤਾ ਕੋ ਭੇਦ ਪਾਵੈ
ਪੂਜਤ ਨ ਤਾਹਿ ਜਾ ਕੇ ਰਾਖੇ ਰਹੀਅਤ ਹੈਂ ॥੪॥੧੪॥**

ਵੱਡੇ ਮੂਰਖ ਰੋਂਦੇ ਪਿੱਟਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਸ ਈਸ਼ਵਰ ਦਾ ਭੇਦ ਨਹੀਂ

ਪਾਉਂਦੇ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਜਦੇ ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਦੁਆਰਾ ਉਹ ਬਚ ਸਕਦੇ ਹਨ।

**ਬਿਸੁ ਪਾਲ ਜਗਤ ਕਾਲ ਦੀਨ ਦਿਆਲ ਬੈਰੀਸਾਲ
ਸਦਾ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲ ਜਮ ਜਾਲ ਤੇ ਰਗਤ ਹੈਂ ॥**

ਵਿਸ਼ਵ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਜਗਤ ਦਾ ਕਾਲ, ਵੈਰੀਆਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਦੀਨਾਂ 'ਤੇ ਮਿਹਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਜੋ ਸਦਾ ਹਰੇਕ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਉਹੀ ਜਮ ਦੇ ਜਾਲ ਭਾਵ ਮੌਤ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੈ।

**ਜੋਗੀ ਜਟਾਧਾਰੀ ਸਤੀ ਸਾਚੇ ਬਡੇ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ
ਧਿਆਨ ਕਾਜ ਭੂਖ ਪਿਆਸ ਦੇਹ ਪੈ ਸਹਤ ਹੈਂ ॥**

ਜੋਗੀ ਜਟਾਂ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਜਤ ਸਤ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਕਈ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਹਨ। ਕਈ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਜੁੱਟ ਕੇ ਭੁੱਖ ਤੇ ਪਿਆਸ ਦਾ ਕਸ਼ਟ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਸਹਿੰਦੇ ਹਨ।

**ਨਿਉਲੀ ਕਰਮ ਜਲ ਹੋਮ ਪਾਵਕ ਪਵਨ ਹੋਮ
ਅਧੋ ਮੁਖ ਏਕ ਪਾਇ ਠਾਢੇ ਨ ਬਹਤ ਹੈਂ ॥**

ਕਈ ਅੰਤੜੀਆਂ ਧੋਂਦੇ ਹਨ, ਜਲ ਹੋਮ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਹਵਾ 'ਤੇ ਹੀ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਿਰ ਥੱਲੇ ਕਰ ਕੇ ਤਪ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਕ ਪੈਰ 'ਤੇ ਖੜੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

**ਮਾਨਵ ਫਨਿੰਦ ਦੇਵ ਦਾਨਵ ਨ ਪਾਵਹਿ ਭੇਦ
ਬੇਦ ਐ ਕਤੇਬ ਨੇਤ ਨੇਤ ਕੈ ਕਹਤ ਹੈਂ ॥੫॥੭੫॥**

ਮਨੁੱਖ, ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਸੱਪ, ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ ਤੇ ਰਾਖਸ਼ ਆਦਿ ਸਾਰੇ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕੇ। ਪੂਰਬ ਦੇ ਵੇਦ ਤੇ ਪੱਛਮ ਦੀਆਂ ਧਰਮ ਪੁਸਤਕਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬੇਅੰਤ ਬੇਅੰਤ ਕਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।

**ਨਾਚਤ ਫਿਰਤ ਮੋਰ ਬਾਦਰ ਕਰਤ ਘੋਰ
ਦਾਮਨੀ ਅਨੇਕ ਭਾਉ ਕਰਿਓ ਈ ਕਰਤ ਹੈ ॥**

ਮੋਰ ਨੱਚਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ, ਬੱਦਲ ਗੱਜਦੇ ਹਨ ਤੇ ਬਿਜਲੀ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਰਕਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।

**ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਤੇ ਸੀਤਲ ਨ ਸੂਰਜ ਤੇ ਤਪਤ ਤੇਜ
ਇੰਦ੍ਰ ਸੌ ਨਾ ਰਾਜਾ ਭਵ ਭੂਮ ਕੋ ਭਰਤ ਹੈ ॥**

ਚੰਨ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੀਤਲ ਹੋਰ ਕਿਹੜੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਤੇ ਸੂਰਜ ਨਾਲੋਂ ਤਪਸ਼ ਕਿਸੇ ਦੀ ਵੱਧ ਨਹੀਂ। ਇੰਦਰ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕੋਈ ਰਾਜਾ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਤੇ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਰਜਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ।

**ਸ਼ਿਵ ਸੇ ਤਪਸੀ ਆਦਿ ਬ੍ਰਹਮਾ ਸੇ ਨਾ ਬੇਦਚਾਰੀ
ਸਨਤ ਕੁਮਾਰ ਸੀ ਤਪਸਿਆ ਨ ਅਨਤ ਹੈ ॥**

ਸ਼ਿਵ ਜਿਹਾ ਕੋਈ ਤਪੱਸਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜਿਹਾ ਕੋਈ ਵੇਦ ਜਾਣਨ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ। ਸਨਤ ਕੁਮਾਰ ਦੀ ਕੀਤੀ ਤਪੱਸਿਆ ਦਾ ਭੀ ਕੋਈ ਅੰਤ ਨਹੀਂ।

**ਗਿਆਨ ਕੇ ਬਿਹੀਨ ਕਾਲ ਫਾਸ ਕੇ ਅਧੀਨ ਸਦਾ
ਜੁਗਨ ਕੀ ਚਉਕਰੀ ਫਿਰਾਏ ਈ ਫਿਰਤ ਹੈ ॥੬॥੭੬॥**

ਪਰ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ, ਕਾਲ ਦੀ ਫਾਹੀ ਦੇ ਵੱਸ ਹੋ ਕੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਚੌਹਾਂ ਜੁਗਾਂ ਵਿਚ ਫਿਰਦੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

**ਏਕ ਸ਼ਿਵ ਭਏ ਏਕ ਗਏ ਏਕ ਫੇਰ ਭਏ
ਰਾਮ ਚੰਦ੍ਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕੇ ਅਵਤਾਰ ਭੀ ਅਨੇਕ ਹੈਂ ॥**

ਇਕ ਸ਼ਿਵ ਹੋਏ ਤੇ ਇਕ ਮਰ ਗਏ, ਤੇ ਇਕ ਫਿਰ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ ਵੀ ਬੇਅੰਤ ਅਵਤਾਰ ਹਨ, ਭਾਵ ਰਾਮ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਵੀ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਹੋਏ ਹਨ।

**ਬ੍ਰਹਮਾ ਅਰ ਬਿਸਨ ਕੇਤੇ ਬੇਦ ਅੰ ਪੁਰਾਨ ਕੇਤੇ
ਸਿੰਮ੍ਰਿਤਿ ਸਮੂਹਨ ਕੈ ਹੁਇ ਹੁਇ ਬਿਤਏ ਹੈਂ ॥**

ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮਾ ਤੇ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਹੋਏ ਹਨ। ਵੇਦ ਤੇ ਪੁਰਾਣ ਵੀ ਕਈ ਵਾਰ ਹੋਏ ਹਨ। ਕਈ ਸਿਮ੍ਰਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਸਭ ਹੋ ਹੋ ਕੇ ਬੀਤ ਚੁੱਕੇ ਹਨ।

ਮੋਨਦੀ ਮਦਾਰ ਕੇਤੇ ਅਸੁਨੀ ਕੁਮਾਰ ਕੇਤੇ
ਅੰਸਾ ਅਵਤਾਰ ਕੇਤੇ ਕਾਲ ਬਸ ਭਏ ਹੈਂ ॥

ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਮੋਨਦੀ ਮਦਾਰ ਤੇ ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਆਸ਼ਵਨੀ ਕੁਮਾਰ ਹੋਏ ਹਨ।
ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਅੰਸਾ ਅਵਤਾਰ ਹੋਏ ਹਨ, ਪਰ ਸਾਰੇ ਹੀ ਮੌਤ ਦੇ ਵੱਸ ਹੋ ਕੇ ਖਤਮ
ਹੋ ਗਏ ਹਨ।

ਪੀਰ ਔ ਪਿਕਾਂਬਰ ਕੇਤੇ ਗਨੇ ਨ ਪਰਤ ਏਤੇ
ਭੂਮ ਹੀ ਤੇ ਹੁਇ ਕੈ ਫੇਰ ਭੂਮ ਹੀ ਮਿਲਏ ਹੈਂ ॥੭॥੭॥

ਪੀਰ ਤੇ ਪੈਗੰਬਰ ਵੀ ਇਤਨੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਏ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ
ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਪਰ ਸਾਰੇ ਹੀ ਮਿੱਟੀ ਤੋਂ ਬਣ ਕੇ ਫਿਰ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ
ਹੀ ਮਿਲ ਗਏ।

ਜੋਗੀ ਜਤੀ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਬਡੇ ਬਡੇ ਛਤ੍ਰਧਾਰੀ
ਛਤ੍ਰ ਹੀ ਕੀ ਛਾਇਆ ਕਈ ਕੌਸ ਲੋ ਚਲਤ ਹੈਂ ॥

ਕਈ ਜੋਗੀ ਤੇ ਜਤ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਅਨੇਕਾਂ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਹੋਏ ਹਨ।
ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਛਤ੍ਰਧਾਰੀ ਰਾਜੇ ਹੋਏ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਕਈ ਕੌਹਾਂ ਤਕ ਛਤਰ ਦੀ ਛਾਂ
ਹੇਠ ਚੱਲਦੇ ਸਨ।

ਬਡੇ ਬਡੇ ਰਾਜਨ ਕੇ ਦਾਬਿਤ ਫਿਰਤਿ ਦੇਸ
ਬਡੇ ਬਡੇ ਰਾਜਨ ਕੇ ਦ੍ਰੁਪ ਕੋ ਦਲਤ ਹੈਂ ॥

ਕਈ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਦੇਸਾਂ ਉਪਰ ਅਧਿਕਾਰ ਜਮਾਈ ਫਿਰਦੇ
ਹਨ ਤੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਲਸਕਰਾਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਮਾਨ ਸੇ ਮਹੀਪ ਔ ਦਿਲੀਪ ਕੇ ਸੇ ਛਤ੍ਰਧਾਰੀ
ਬਡੋ ਅਭਿਮਾਨ ਭੁਜ ਦੰਡ ਕੋ ਕਰਤ ਹੈਂ ॥

ਰਾਜਾ ਮਾਨ ਜਿਹੇ ਵੱਡੇ ਰਾਜੇ ਤੇ ਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਜਿਹੇ ਛਤ੍ਰਧਾਰੀ ਵੱਡੇ
ਅਭਿਮਾਨ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਬਾਹੂ ਬਲ ਦਿਖਾਂਦੇ ਹਨ।

ਦਾਰਾ ਸੇ ਦਿਲੀਸਰ ਦੁਰਯੋਧਨ ਸੇ ਮਾਨਧਾਰੀ
ਭੋਗ ਭੋਗ ਭੂਮ ਅੰਤ ਭੂਮ ਮੈ ਮਿਲਤ ਹੈਂ ॥੮॥੭੮॥

ਦਾਰਾ ਜਿਹੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੇ ਦੁਰਯੋਧਨ ਜਿਹੇ ਮਾਣ ਵਾਲੇ ਰਾਜੇ
ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਐਸ਼ ਕਰ ਕਰ ਕੇ ਅੰਤ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਹੀ ਮਿਲ ਗਏ ਹਨ।

ਸਿਜਦੇ ਕਰੇ ਅਨੇਕ ਤੋਪਚੀ ਕਪਟ ਭੇਸ
ਪੋਸਤੀ ਅਨੇਕ ਦਾ ਨਿਵਾਵਤ ਹੈਂ ਸੀਸ ਕੋਂ ॥

ਜੇ ਸਿਰ ਨਿਵਾਉਣ ਨਾਲ ਵਡਿਆਈ ਮਿਲਦੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਤੋਪ ਚਲਾਣ
ਵਾਲੇ ਤੇ ਪੋਸਤ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਸਿਰ ਨਿਵਾਈ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਕਹਾ ਭਇਓ ਮੱਲ ਜੋ ਪੈ ਕਾਢਤ ਅਨੇਕ ਡੰਡ
ਸੋ ਤੌਨ ਡੰਡੌਤ ਅਸਟਾਂਗ ਅਥਤੀਸ ਕੋਂ ॥

ਜੇ ਉੱਠਣ ਬੈਠਣ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਜਾਂ ਪੇਟ ਦੇ ਭਾਰ ਡੰਡੌਤ ਕਰਨ ਨਾਲ
ਮੁਕਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਪਹਿਲਵਾਨ ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਡੰਡ ਕੱਢਦੇ ਹਨ।

ਕਹਾ ਭਇਓ ਰੋਗੀ ਜੋ ਪੈ ਡਾਰਿਓ ਰਹਿਓ ਉਰਧ ਮੁਖ
ਮਨ ਤੇ ਨ ਮੂੰਡ ਨਿਹੁਰਾਇਓ ਆਦਿ ਈਸ ਕੋਂ ॥

ਮੂੰਹ ਉਪਰ ਵੱਲ ਕਰੀ ਰੱਖਣ ਨਾਲ ਜੇ ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਲਦਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਬੀਮਾਰ
ਤਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮੂੰਹ ਉਪਰ ਕਰ ਕੇ ਪਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਮੁਰਖ,
ਮਨ ਕਰਕੇ ਆਦਿ ਪੁਰਖ ਈਸ਼ਵਰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੇਖਦਾ।

ਕਾਮਨਾ ਅਧੀਨ ਸਦਾ ਦਾਮਨਾ ਪ੍ਰਬੀਨ
ਏਕ ਭਾਵਨਾ ਬਿਹੀਨ ਕੈਸੇ ਪਾਵੈ ਜਗਦੀਸ ਕੋਂ ॥੯॥੭੯॥

ਇੱਛਾਵਾਂ ਦੇ ਵੱਸ ਹੋ ਕੇ ਲੋਭ ਵਿਚ ਫਸੇ ਹੋਏ ਸੱਚੀ ਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ
ਜਗਤ ਦੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਪਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ?

ਸੀਸ ਪਟਕਤ ਜਾ ਕੇ ਕਾਨ ਮੈਂ ਖਜੂਰਾ ਧਸੈ
ਮੂੰਡ ਛਟਕਤ ਮਿਤ੍ ਪੁਤ੍ ਹੂੰ ਕੇ ਸੋਕ ਸੋਂ ॥

ਜੇ ਸਿਰ ਮਾਰਨ ਨਾਲ ਭਗਵਾਨ ਮਿਲਦਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਜਿਸ ਦੇ ਕੰਨ ਵਿਚ ਕੰਨ-ਖਜੂਰਾ ਵੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਸਿਰ ਮਾਰਦਾ ਹੈ। ਇੰਜ ਹੀ ਆਪਣੇ ਮਿੱਤਰਾਂ ਜਾਂ ਸੰਤਾਨ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਵਿਚ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਸਿਰ ਮਾਰਦੇ ਹਨ।

**ਆਕ ਕੋ ਚਰੱਯਾ ਫਲ ਫੁਲ ਕੋ ਭਛੱਯਾ ਸਦਾ
ਬਨ ਕੋ ਭ੍ਰਮੱਯਾ ਔਰ ਦੂਸਰੋ ਨ ਬੋਕ ਸੌ ॥**

ਅੱਕ ਦੇ ਖਾਣ ਵਾਲਾ ਤੇ ਫਲ ਫੁੱਲ 'ਤੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀਆਂ ਬੱਕਰੀਆਂ ਆਦਿ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋਰ ਕੌਣ ਹੈ ? ਜੇ ਫਲ ਫੁੱਲ 'ਤੇ ਗੁਜ਼ਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ-ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਹੋ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

**ਕਹਾ ਭਯੋ ਭੇਡ ਜੋ ਘੱਸਤ ਸੀਸ ਬਿਛਨ ਸੋ
ਮਾਟੀ ਕੇ ਭਛੱਯਾ ਬੋਲ ਪੂਛ ਲੀਜੈ ਜੋਕ ਸੌ ॥**

ਜੇ ਨਿਰਾ ਮੱਥਾ ਰਗੜਨ ਨਾਲ ਹੀ ਸੱਚੀ ਪੂਜਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਤੇ ਭੇਡਾਂ ਦਰੱਖਤਾਂ ਨਾਲ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਿਰ ਰਗੜਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜੇ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਮੁਕਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਤੇ ਜੋਕ ਨੂੰ ਕਹਿ ਕੇ ਪੁੱਛ ਲਓ, ਉਹ ਤਾਂ ਸਦਾ ਹੀ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

**ਕਾਮਨਾ ਅਧੀਨ ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਮੈਂ ਪ੍ਰਬੀਨ
ਏਕ ਭਾਵਨਾ ਬਿਹੀਨ ਕੈਸੇ ਭੇਟੈ ਪਰਲੋਕ ਸੌ ॥੧੦॥੮੦॥**

ਇੱਛਾਵਾਂ ਦੇ ਵੱਸ ਹੋ ਕੇ ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਵਿਚ ਫਸੇ ਹੋਏ ਇਕ ਸੱਚੀ ਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਪਰਲੋਕ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ?

**ਨਾਚਿਓ ਈ ਕਰਤ ਮੋਰ ਦਾਦਰ ਕਰਤ ਸੋਰ
ਸਦਾ ਘਨਘੋਰ ਘਨ ਕਰਿਓ ਈ ਕਰਤ ਹੈਂ ॥**

ਮੋਰ ਨੱਚਦੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਡੱਡੂ ਟਰੈਂ ਟਰੈਂ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਬੱਦਲ ਗੱਜਦੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। (ਫਿਰ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਕਿਰਿਆਂ ਦਾ ਕੀ ਲਾਭ ?)

ਏਕ ਪਾਇ ਠਾਢੇ ਸਦਾ ਬਨ ਮੈਂ ਰਹਤ ਬਿਛੁ

ਫੂਕ ਫੂਕ ਪਾਵ ਭੂਮਿ ਸ੍ਰਾਵਗ ਧਰਤ ਹੈਂ ॥

ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਦਰੱਖਤ ਇਕ ਪੈਰ 'ਤੇ ਹੀ ਖੜੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਰੇਵੜੇ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਫੂਕ ਫੂਕ ਕੇ ਪੈਰ ਧਰਦੇ ਹਨ। (ਫਿਰ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਕਿਰਿਆਂ ਦਾ ਕੀ ਫ਼ਾਇਦਾ ?)

ਪਾਹਨ ਅਨੇਕ ਜੁਗ ਏਕ ਠਉਰ ਬਾਸ ਕਰੈ

ਕਾਗ ਅਉਰ ਚੀਲ ਦੇਸ ਦੇਸ ਬਿਚਰਤ ਹੈਂ ॥

ਪੱਥਰ ਕਈ ਜੁਗਾਂ ਤਕ ਇਕੋ ਥਾਂ 'ਤੇ ਪਏ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਾਂ ਤੇ ਇੱਲਾਂ ਦੇਸ ਦੇਸ ਵਿਚ ਫਿਰਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। (ਤਾਂ ਤੇ ਇਕ ਥਾਂ ਟਿਕੇ ਰਹਿਣ ਜਾਂ ਦੇਸ਼ ਬਿਦੇਸ਼ ਭਰਮਣ ਦਾ ਕੀ ਲਾਭ ?)

ਗਿਆਨ ਕੇ ਬਿਹੀਨ ਮਹਾਂ ਦਾਨ ਮੈ ਨ ਹੂਜੈ ਲੀਨ

ਭਾਵਨਾ ਬਿਹੀਨ ਦੀਨ ਕੈਸੇ ਕੈ ਤਰਤ ਹੈਂ ॥੧੧॥੮੧॥

ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਖ਼ਾਲੀ, ਦਾਨ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ, ਇਕ ਸੱਚੀ ਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪਾਰ ਕਰੇਗਾ ?

ਜੈਸੇ ਏਕ ਸ੍ਰਾਂਗੀ ਕਹੂੰ ਜੋਗੀਆ ਬੈਰਾਗੀ ਬਨੈ

ਕਬਹੂੰ ਸਨਿਆਸ ਭੇਸ ਬਨ ਕੈ ਦਿਖਾਵਈ ॥

ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਬਹੁ-ਰੂਪੀਆ ਕਦੇ ਜੋਗੀ ਤੇ ਕਦੀ ਬੈਰਾਗੀ ਦਾ ਸੁਆਂਗ ਧਾਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਦੇ ਸੰਨਿਆਸੀ ਭੇਸ ਧਾਰਨ ਕਰ ਕੇ ਦਿਖਾਂਦਾ ਹੈ।

ਕਹੂੰ ਪਉਨਹਾਰੀ ਕਹੂੰ ਬੈਠੇ ਲਾਇ ਤਾਰੀ

ਕਹੂੰ ਲੋਭ ਕੀ ਖੁਮਾਰੀ ਸੌਂ ਅਨੇਕ ਗੁਨ ਗਾਵਈ ॥

ਕਿਧਰੇ ਕੋਈ ਪਉਨਹਾਰੀ ਹੈ, ਕਿਧਰੇ ਕੋਈ ਤਾੜੀ ਲਗਾਈ ਬੈਠਾ ਹੈ ਤੇ ਕਿਧਰੇ ਲੋਭ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਗੁਣ ਗਾਂਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ।

ਕਹੂੰ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਕਹੂੰ ਹਾਥ ਪੈ ਲਗਾਵੈ ਬਾਰੀ

ਕਹੂੰ ਡੰਡਧਾਰੀ ਹੁਇ ਕੈ ਲੋਗਨ ਭ੍ਰਮਾਵਈ ॥

ਕਿਧਰੇ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਬਣ ਕੇ, ਕਿਧਰੇ ਹੱਥ ਆਦਿ ਵਿਚ ਛਾਪ ਲਗਾ ਕੇ
ਤੇ ਕਿਧਰੇ ਡੰਡਾ-ਧਾਰੀ ਹੋ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭਰਮਾ ਰਹੇ ਹਨ।

**ਕਾਮਨਾ ਅਧੀਨ ਪਰਿਓ ਨਾਚਤ ਹੈ ਨਾਚਨ ਸੋ
ਗਿਆਨ ਕੇ ਬਿਹੀਨ ਕੈਸੇ ਬ੍ਰਹਮ ਲੋਕ ਪਾਵਈ ॥੧੨॥੮੨॥**

ਪਰ-ਇੱਛਾਵਾਂ ਦੇ ਵੱਸ ਹੋ ਕੇ ਨੱਚਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ
ਬ੍ਰਹਮ ਲੋਕ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ?

**ਪੰਚ ਬਾਰ ਗੀਦਰ ਪੁਕਾਰੇ ਪਰੇ ਸੀਤ ਕਾਲ
ਕੁੰਚਰ ਅੰ ਗਦਗਾ ਅਨੇਕਦਾ ਪੁਕਾਰ ਹੀਂ ॥**

ਸਰਦੀਆਂ ਦੇ ਮੌਸਮ ਵਿਚ ਗਿੱਦੜ ਵੀ ਪੰਜ ਵਾਰ ਸ਼ੋਰ ਪਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ
ਹਾਥੀ ਤੇ ਖੋਤੇ ਤਾਂ ਕਈ ਵਾਰ ਸ਼ੋਰ ਪਾਂਦੇ ਹਨ। (ਤਾਂ ਤੇ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਕੂਕਣ
ਵਿਚ ਮੁਕਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।)

**ਕਹਾ ਭਯੋ ਜੋ ਪੈ ਕਲਵਤ੍ਰ ਲੀਓ ਕਾਂਸੀ ਬੀਚ
ਚੀਰ ਚੀਰ ਚੋਰਟਾ ਕੁਠਾਰਨ ਸੌ ਮਾਰ ਹੀਂ ॥**

ਕੀ ਹੋਇਆ ਜੇ ਕੋਈ ਕਾਂਸੀ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਆਰੇ ਨਾਲ ਚੀਰਿਆ ਗਿਆ ?
(ਇੰਜ ਤਾਂ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਹੋਈਦਾ।) ਕਿਉਂਕਿ ਕਈ ਚੋਰਾਂ ਨੂੰ ਆਰੇ ਨਾਲ ਚੀਰ
ਚੀਰ ਕੇ ਮਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। (ਤਾਂ ਕੀ ਉਹ ਮੁਕਤ ਹੋ ਗਏ ?)

**ਕਹਾ ਭਯੋ ਫਾਂਸੀ ਡਾਰਿ ਬੁਡਿਓ ਜੜ ਗੰਗਧਾਰ
ਡਾਰਿ ਡਾਰਿ ਫਾਂਸ ਠਗ ਮਾਰਿ ਮਾਰਿ ਡਾਰ ਹੀਂ ॥**

ਕੀ ਹੋਇਆ ਜੇ ਕੋਈ ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਗਲੇ ਵਿਚ ਫਾਹੀ ਪਾ ਕੇ ਗੰਗਾ
ਵਿਚ ਡੁੱਬ ਮਰਿਆ ? ਕਈ ਠਗਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਕੇ ਖ਼ਤਮ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

**ਭੂਬੇ ਨਰਕ ਧਾਰ ਮੂੜ੍ਹ ਗਿਆਨ ਕੇ ਬਿਨਾ ਬਿਚਾਰ
ਭਾਵਨਾ ਬਿਹੀਨ ਕੈਸੇ ਗਿਆਨ ਕੋ ਬਿਚਾਰ ਹੀਂ ॥੧੩॥੮੩॥**

ਮੂਰਖ ਨਰਕ ਵਿਚ ਡੁੱਬਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਗਿਆਨ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਸੱਖਣੇ ਹਨ।
ਸੱਚੀ ਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਕੋਈ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਵਿਚਾਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ?

ਤਾਪ ਕੇ ਸਹੇ ਤੇ ਜੋ ਪੈ ਪਾਈਐ ਅਤਾਪ ਨਾਥ
ਤਾਪਨਾ ਅਨੇਕ ਤਨ ਘਾਇਲ ਸਹਤ ਹੈਂ ॥

ਜੇ ਕਸ਼ਟ ਸਹਿਣ ਨਾਲ ਈਸ਼ਵਰ ਮਿਲਦਾ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਤੇ ਫੱਟੜ ਤਾਂ ਆਪਣੇ
ਤਨ 'ਤੇ ਕਈ ਦੁੱਖ ਸਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਜਾਪ ਕੇ ਕੀਏ ਤੇ ਜੋ ਪੈ ਪਾਯਤ ਅਜਾਪ ਦੇਵ
ਪ੍ਰਦਨਾ ਸਦੀਵ ਤੁਹੀਂ ਤੁਹੀਂ ਉਚਰਤ ਹੈਂ ॥

ਜੇ ਨਿਰਾ ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਜਪਣ ਨਾਲ ਹੀ ਕਰਤਾਰ ਮਿਲ ਸਕਦਾ, ਤਾਂ ਤੇ
ਪ੍ਰਦਨਾ ਪੰਛੀ ਹਮੇਸ਼ਾ 'ਤੁਹੀ ਤੁਹੀ' ਉਚਾਰਦਾ ਹੈ।

ਨਭ ਕੇ ਉਡੇ ਤੇ ਜੋ ਪੈ ਨਾਰਾਇਣ ਪਾਯਤ
ਅਨਲ ਆਕਾਸ ਪੰਛੀ ਡੋਲਬੋ ਕਰਤ ਹੈਂ ॥

ਜੇ ਆਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਉੱਡਣ ਨਾਲ ਨਾਰਾਇਣ ਮਿਲਦਾ ਹੋਏ, ਤਾਂ ਅਨਲ
ਪੰਛੀ ਸਦਾ ਆਸਮਾਨ ਵਿਚ ਉਡਾਰੀਆਂ ਲਾਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਆਂਗ ਮੈ ਜਰੇ ਤੇ ਗਤਿ ਰਾਂਡ ਕੀ ਪਰਤ ਕਰ
ਪਤਾਲ ਕੇ ਬਾਸੀ ਕਿਉਂ ਭੁਜੰਗ ਨ ਤਰਤ ਹੈਂ ॥੧੪॥੮੪॥

ਅੱਗ ਵਿਚ ਸੜਨ ਨਾਲ ਜੇ ਮੁਕਤੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਤੇ ਵਿਧਵਾ, ਜੋ ਸਤੀ ਹੋ
ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਮੁਕਤ ਜਾਣੇ। ਜੇ ਧਰਤੀ ਹੇਠਾਂ ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਮੁਕਤੀ ਹੈ, ਤਾਂ
ਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸੱਪ ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਤੋਂ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਤਰ ਜਾਂਦੇ ?

ਕੋਊ ਭਇਓ ਮੁੰਡੀਆ ਸੰਨਿਆਸੀ ਕੋਊ ਜੋਗੀ ਭਇਓ
ਕੋਊ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਕੋਊ ਜਤੀ ਅਨੁਮਾਨਬੋ ॥

ਕੋਈ ਸਿਰ ਮੁਨਾ ਕੇ ਸੰਨਿਆਸੀ ਬਣ ਗਿਆ, ਕੋਈ ਜੋਗੀ, ਕੋਈ
ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਤੇ ਕੋਈ ਜਤੀ ਬਣ ਬੈਠਾ।

ਹਿੰਦੂ ਤੁਰਕ ਕੋਊ ਰਾਫ਼ਜ਼ੀ ਇਮਾਮ ਸਾਫ਼ੀ
ਮਾਨਸ ਕੀ ਜਾਤ ਸਬੈ ਏਕੈ ਪਹਿਚਾਨਬੋ ॥

ਕੋਈ ਹਿੰਦੂ, ਕੋਈ ਤੁਰਕ, ਕੋਈ ਰਾਫ਼ਜ਼ੀ ਤੇ ਕੋਈ ਅਮਾਮ ਸਾਫ਼ੀ ਬਣ
ਬੈਠੇ। ਪਰ ਮਨੁੱਖ ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਇਕੋ ਜ਼ਾਤ ਦੇ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

**ਕਰਤਾ ਕਰੀਮ ਸੋਈ ਰਾਜ਼ਕ ਰਹੀਮ ਓਈ
ਦੂਸਰੋ ਨ ਭੇਦ ਕੋਈ ਭੂਲ ਭ੍ਰਮ ਮਾਨਬੋ॥**

ਉਹੀ ਕਰਤਾ ਤੇ ਦਿਆਲੂ ਹੈ, ਉਹੀ ਮਿਹਰ ਕਰ ਕੇ ਰਿਜ਼ਕ ਦੇਣ ਵਾਲਾ
ਹੈ। ਹੋਰ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਜ਼ਰਾ ਵੀ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਹੈ।

**ਏਕ ਹੀ ਕੀ ਸੇਵ ਸਭ ਕੋ ਗੁਰਦੇਵ ਏਕ
ਏਕ ਹੀ ਸਰੂਪ ਸਬੈ ਏਕੈ ਜੋਤ ਜਾਨਬੋ॥੧੫॥੮੫॥**

ਉਸ ਇਕ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰੋ, ਜੋ ਸਭ ਦਾ ਗੁਰਦੇਵ ਹੈ। ਸਭ ਇਕ ਹੀ ਸਰੂਪ
ਦੀ ਉਪਜ ਹਨ ਤੇ ਸਭ ਵਿਚ ਇਕੋ ਹੀ ਜੋਤਿ ਜਾਣੋ।

**ਦੇਹਰਾ ਮਸੀਤ ਸੋਈ ਪੂਜਾ ਅੰ ਨਿਵਾਜ ਓਈ
ਮਾਨਸ ਸਬੈ ਏਕ ਪੈ ਅਨੇਕ ਕੋ ਭ੍ਰਮਾਉ ਹੈ॥**

ਮੰਦਰ ਤੇ ਮਸਜਿਦ ਇਕ ਹਨ, ਪੂਜਾ ਤੇ ਨਿਮਾਜ਼ ਵੀ ਇਕ ਹੀ ਹਨ।
ਮਨੁੱਖ ਸਾਰੇ ਇਕ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਅਨੇਕ ਦਾ ਭਰਮ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

**ਦੇਵਤਾ ਅਦੇਵ ਜਛ ਗੰਧੂਬ ਤੁਰਕ ਹਿੰਦੂ
ਨਿਆਰੇ ਨਿਆਰੇ ਦੇਸਨ ਕੇ ਭੇਸ ਕੋ ਪ੍ਰਭਾਉ ਹੈ॥**

ਦੇਵਤੇ, ਰਾਖਸ਼, ਪੂਜਣ-ਯੋਗ ਦੇਵ, ਸੰਗੀਤ-ਆਚਾਰੀਆ, ਤੁਰਕ ਤੇ
ਹਿੰਦੂ ਇਹ ਸਭ ਵੱਖ ਵੱਖ ਦੇਸਾਂ ਤੇ ਭੇਸਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੇਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਅਸਲ
ਵਿਚ ਇਕ ਹੀ ਹਨ।

**ਏਕੈ ਨੈਨ ਏਕੈ ਕਾਨ ਏਕੈ ਦੇਹ ਏਕੈ ਬਾਨ
ਖਾਕ ਬਾਦ ਆਤਸ਼ ਅੰ ਆਬ ਕੋ ਰਲਾਉ ਹੈ॥**

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਇਕੋ ਜਿਹੀਆਂ ਹਨ, ਕੰਨ ਵੀ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਹਨ,
ਸਰੀਰ ਵੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਨਾਵਟ ਵੀ ਇਕ ਹੀ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਮਿੱਟੀ, ਹਵਾ, ਅੱਗ
ਤੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਤੱਤਾਂ ਦੇ ਰਲ ਕੇ ਬਣੇ ਹਨ।

ਅਲਹ ਅਭੇਖ ਸੋਈ ਪੁਰਾਨ ਐ ਕੁਰਾਨ ਓਈ
ਏਕ ਹੀ ਸਰੂਪ ਸਬੈ ਏਕ ਹੀ ਬਨਾਉ ਹੈ ॥੧੬॥੮੬॥

ਅੱਲਾਹ, ਜਿਸ ਦਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸ਼ਰੀਕ ਨਹੀਂ, ਇਕ ਹੀ ਹੈ। ਪੁਰਾਨ ਤੇ ਕੁਰਾਨ ਇਕੋ ਹੀ ਪਦਵੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਹੀ ਸਭ ਨੂੰ ਬਨਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ਤੇ ਸਭ ਦਾ ਮੂਲ ਸਰੂਪ ਇਕੋ ਹੀ ਹੈ।

ਜੈਸੇ ਏਕ ਆਗ ਤੇ ਕਨੂਕਾ ਕੋਟ ਆਗ ਉਠੇ
ਨਿਆਰੇ ਨਿਆਰੇ ਹੁਇ ਕੈ ਫੇਰ ਆਗ ਮੈ ਮਿਲਾਹਿੰਗੇ ॥

ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਅੱਗ ਵਿਚੋਂ ਲੱਖਾਂ ਚੰਗਿਆੜੀਆਂ ਉਠਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਹੋ ਕੇ ਫਿਰ ਅੱਗ ਵਿਚ ਹੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਜੈਸੇ ਏਕ ਧੂਰ ਤੇ ਅਨੇਕ ਧੂਰ ਪੂਰਤ ਹੈ
ਧੂਰ ਕੇ ਕਨੂਕਾ ਫੇਰ ਧੂਰ ਹੀ ਸਮਾਹਿੰਗੇ ॥

ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਮਿੱਟੀ ਤੋਂ ਕਈ ਜ਼ੌਰੇ ਧੂੜ ਬਣ ਕੇ ਉੱਡਦੇ ਹਨ ਤੇ ਧੂੜ ਦੇ ਕਿਣਕੇ ਫਿਰ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਹੀ ਆ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

ਜੈਸੇ ਏਕ ਨਦ ਤੇ ਤਰੰਗ ਕੋਟ ਉਪਜਤ ਹੈਂ
ਪਾਨ ਕੇ ਤਰੰਗ ਸਭੈ ਪਾਨ ਹੀ ਕਹਾਹਿੰਗੇ ॥

ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਨਦੀ ਤੋਂ ਕਈ ਲਹਿਰਾਂ ਉਠਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਇਹ ਤਰੰਗਾਂ ਪਾਣੀ ਹੀ ਕਹਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਤੈਸੇ ਬਿਸ੍ਵ ਰੂਪ ਤੇ ਅਭੂਤ ਭੂਤ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁਇ
ਤਾਹੀਂ ਤੇ ਉਪਜ ਸਬੈ ਤਾਹੀਂ ਮੈ ਸਮਾਹਿੰਗੇ ॥੧੭॥੮੭॥

ਇੰਜ ਹੀ ਵਿਸ਼ਵ ਰੂਪ ਹਰੀ ਤੋਂ ਦਿੱਸਦੇ ਤੇ ਅਦਿੱਸਦੇ ਸਭ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਉਪਜ ਕੇ ਮੁੜ ਉਸ ਵਿਚ ਹੀ ਸਮਾ ਜਾਣਗੇ।

ਕੇਤੇ ਕੱਛ ਮੱਛ ਕੇਤੇ ਉਨ ਕਉ ਕਰਤ ਭੱਛ
ਕੇਤੇ ਅੱਛ ਵੱਛ ਹੁਇ ਸਪੱਛ ਉਡ ਜਾਹਿੰਗੇ ॥

ਕਿਤਨੋਂ ਹੀ ਕੱਛ ਤੇ ਮੱਛ ਹਨ। ਕਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਖਾਣ ਵਾਲੇ ਹਨ।
ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਗਰੁੜਾਦਿਕ ਦੇ ਬੱਚੇ ਪੰਖ ਸਹਿਤ ਹੋ ਕੇ ਉੱਡ ਜਾਣਗੇ।

**ਕੇਤੇ ਨਭ ਬੀਚ ਅੱਛ ਪੱਛ ਕਉ ਕਰੈਂਗੇ ਭੱਛ
ਕੇਤਕ ਪ੍ਰਤੱਛ ਹੁਇ ਪਚਾਇ ਖਾਇ ਜਾਹਿੰਗੇ ॥**

ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਆਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਹੀ ਗਰੁੜ ਆਦਿਕ ਪੰਛੀਆਂ ਨੂੰ ਖਾ ਜਾਂਦੇ
ਹਨ ਅਤੇ ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਖਾਧੇ ਜਾਣਗੇ।

**ਜਲ ਕਹਾ ਥਲ ਕਹਾਂ ਗਗਨ ਕੇ ਗਉਨ ਕਹਾਂ
ਕਾਲ ਕੇ ਬਨਾਏ ਸਬੈ ਕਾਲ ਹੀ ਚਬਾਹਿੰਗੇ ॥**

ਇਹ ਸਮੁੰਦਰ, ਇਹ ਧਰਤੀ, ਇਹ ਆਕਾਸ਼ ਕਿਥੇ ਰਹਿਣਗੇ! ਸਮੇਂ ਨੇ
ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਚਿਆ ਹੈ ਤੇ ਕਾਲ ਵਿਚ ਹੀ ਸਮਾ ਜਾਣਗੇ।

**ਤੇਜ ਜਿਉ ਅਤੇਜ ਮੈ ਅਤੇਜ ਜੈਸੇ ਤੇਜ ਲੀਨ
ਤਾਹੀਂ ਤੇ ਉਪਜ ਸਬੈ ਤਾਹੀਂ ਮੈਂ ਸਮਾਹਿੰਗੇ ॥੧੮॥੮੮॥**

ਚਾਨਣ ਜਿਵੇਂ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਸਮੇਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹਨੇਰਾ ਜਿਵੇਂ ਚਾਨਣ
ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇੰਜ ਹੀ ਸਾਰੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਉਪਜ ਕੇ ਉਸੇ ਵਿਚ
ਹੀ ਸਮਾ ਜਾਣਗੇ।

**ਕੂਕਤ ਫਿਰਤ ਕੇਤੇ ਰੋਵਤ ਮਰਤ ਕੇਤੇ
ਜਲ ਮੈਂ ਭੁਬਤ ਕੇਤੇ ਆਗ ਮੈਂ ਜਰਤ ਹੈਂ ॥**

ਕਈ ਸ਼ੋਰ ਮਚਾਈ ਫਿਰਦੇ ਹਨ, ਕਈ ਰੋ ਰੋ ਕੇ ਮਰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ,
ਕਈ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਡੁੱਬਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਕਈ ਅੱਗ ਵਿਚ ਸੜਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

**ਕੇਤੇ ਗੰਗਾ ਬਾਸੀ ਕੇਤੇ ਮਦੀਨਾ ਮਕਾ ਨਿਵਾਸੀ
ਕੇਤਕ ਉਦਾਸੀ ਕੇ ਭੁਮਾਏ ਈ ਫਿਰਤ ਹੈਂ ॥**

ਕਈ ਗੰਗਾ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਕਈ ਮੱਕੇ ਮਦੀਨੇ ਵਿਚ ਵੱਸਦੇ
ਹਨ, ਕਈ ਉਦਾਸੀ ਬਣ ਕੇ ਘੁੰਮਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ।

ਕਰਵਤ ਸਹਤ ਕੇਤੇ ਭੂਮਿ ਮੈ ਗਡਤ ਕੇਤੇ
ਸੁਆ ਪੈ ਚੜ੍ਹਤ ਕੇਤੇ ਦੂਖ ਕਉ ਭਰਤ ਹੈਂ ॥

ਕਈ ਆਰੇ ਨਾਲ ਕੱਟੇ ਜਾਣ ਦਾ ਦੁੱਖ ਸਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਕਈ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਚ ਹੀ ਦਬਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਕਈ ਸੂਲੀ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਕਈ ਅਨੇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਉਠਾਂਦੇ ਹਨ।

ਗੈਨ ਮੈ ਉਡਤ ਕੇਤੇ ਜਲ ਮੈ ਰਹਤ ਕੇਤੇ
ਗਯਾਨ ਕੇ ਬਿਗੀਨ ਜਕ ਜਾਰੇ ਈ ਮਰਤ ਹੈਂ ॥੧੯॥੮੯॥

ਕਈ ਆਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਉੱਡਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ, ਕਈ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉਹ ਅੱਗ ਦੇ ਭਾਂਬੜ ਵਿਚ ਸੜ ਕੇ ਮਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਸੋਧ ਹਾਰੇ ਦੇਵਤਾ ਬਿਰੋਧ ਹਾਰੇ ਦਾਨੋ ਬਡੇ
ਬੋਧ ਹਾਰੇ ਬੋਧਕ ਪ੍ਰਬੋਧ ਹਾਰੇ ਜਾਪਸੀ ॥

ਦੇਵਤੇ ਸੋਚ ਸੋਚ ਕੇ, ਰਾਖਸ਼ ਗੁੱਸਾ ਕਰ ਕਰ ਕੇ, ਦਾਨੇ ਧਿਆਨ ਧਰ ਧਰ ਕੇ ਤੇ ਸਮਝ ਵਾਲੇ ਜਾਪ ਕਰ ਕਰ ਕੇ ਥੱਕ ਗਏ ਹਨ।

ਘਸ ਹਾਰੇ ਚੰਦਨ ਲਗਾਇ ਹਾਰੇ ਚੋਆਚਾਰ
ਪੂਜ ਹਾਰੇ ਪਾਹਨ ਚੜ੍ਹਾਇ ਹਾਰੇ ਲਾਪਸੀ ॥

ਕਈ ਚੰਦਨ ਘਸਦੇ ਘਸਦੇ, ਕਈ ਚੋਆ ਲਗਾਂਦੇ ਲਗਾਂਦੇ, ਕਈ ਪੱਥਰ ਪੂਜਦੇ ਪੂਜਦੇ ਅਤੇ ਕਈ ਫੁੱਲ ਚੜ੍ਹਾਂਦੇ ਚੜ੍ਹਾਂਦੇ ਥੱਕ ਗਏ ਹਨ।

ਗਾਹਿ ਹਾਰੇ ਗੌਰਨ ਮਨਾਇ ਹਾਰੇ ਮੜੀ ਮੱਟ
ਲੀਪ ਹਾਰੇ ਭੀਤਨ ਲਗਾਇ ਹਾਰੇ ਛਾਪਸੀ ॥

ਕਈ ਕਬਰਾਂ 'ਤੇ ਜਾ ਜਾ ਕੇ, ਕਈ ਮੜੀਆਂ ਨੂੰ ਪੂਜ ਪੂਜ ਕੇ, ਕਈ ਲੇਪ ਲਗਾ ਲਗਾ ਕੇ ਅਤੇ ਕਈ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਗਾ ਲਗਾ ਕੇ ਥੱਕ ਗਏ ਹਨ।

ਗਾਇ ਹਾਰੇ ਗੰਧੂਬ ਬਜਾਇ ਹਾਰੇ ਕਿੰਨਰ ਸਭ ਪਚ ਹਾਰੇ ਪੰਡਤ ਤਪੰਤ ਹਾਰੇ ਤਾਪਸੀ ॥੨੦॥੬੦॥

ਕਈ ਗਵੱਈਏ ਗਾ ਗਾ ਕੇ, ਕਈ ਨਾਚੇ ਸਾਜ਼ ਵਜਾ ਵਜਾ ਕੇ ਥੱਕ ਗਏ। ਪੰਡਤ ਵੀ ਕਈ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਤਪ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਤਪ ਕਰ ਕਰ ਕੇ ਹਾਰ ਹੁਟੇ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਚਨਾਂ ਤੋਂ ਜੋ ਸਿੱਟਾ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸੁਤੇ-ਸਿਧ ਹੀ ਦਿਲ 'ਤੇ ਜੋ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਵਿਸਥਾਰ ਦੀ ਕੋਈ ਖ਼ਾਸ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਭਾਸਦੀ। ਇਹ ਤਾਂ ਸੂਰਜ ਵਾਂਗ ਰੌਸ਼ਨ ਹੈ ਤੇ ਜੋ ਇਸ ਦਾ ਅਸਰ ਸੱਚਾਈ ਦੇ ਪਾਂਧੀਆਂ ਅਤੇ ਸੱਚ ਦੇ ਮੁਤਲਾਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲ 'ਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਵਰਣਨ ਕਰ ਕੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਤਾਂ ਆਪ-ਮੁਹਾਰਾ ਹੀ ਫੁੱਟ ਫੁੱਟ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣਾ ਜਮਾਲ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਗੱਲ ਜੋ ਸਾਫ਼ ਹੋ ਗਈ, ਉਹ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਯੋਗ ਤੇ ਢੁਕਵਾਂ ਪਲਟਾ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਦੀ ਅਤਿਅੰਤ ਲੋੜ ਵੀ ਸੀ। ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਗੱਲ ਸੀ, ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਕੌਮੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਪੈਦਾ ਹੋਣਾ ਔਖਾ ਸੀ ਤੇ ਏਕਤਾ ਦੀ ਮਾਲਾ ਵਿਚ ਪਰਚਣਾ ਤੇ ਇਕ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿਚ ਜੁੜਨਾ ਔਖਾ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 'ਬਚਿੱਤ੍ਰ ਨਾਟਕ' ਵਿਚ ਆਪ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ :
ਸਾਰੇ ਪੀਰ ਪੈਗੰਬਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਪਿੱਛੋਂ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਪਾਪਾਂ ਦੀ ਨਵਿਰਤੀ ਤੇ ਗੁਨਾਹਾਂ ਦੇ ਕੁਫ਼ਾਰੇ ਲਈ ਹੀ ਭੇਜੇ ਗਏ ਸਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਪੂਜਾ ਹੀ ਪ੍ਰਚਲਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਉੱਕਾ ਹੀ ਵਿਸਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੇ ਸੂਦਰਾਂ ਵਾਲੇ ਕਰਮ ਅਪਣਾ ਲਏ ਤੇ ਖੱਤਰੀ ਵੀ ਆਪਣੇ ਫ਼ਰਜ਼ ਤਿਆਗ ਗਏ। ਖ਼ਲਕਤ ਨੇ ਅਨੇਕਾਂ ਪੇਸ਼ਵਾ, ਮੁਰਸ਼ਦ, ਪੀਰ, ਫਕੀਰ, ਸੰਤ, ਸਾਧ ਤੇ ਗੁਰੂ ਮਿਥ ਕੇ ਅਨਗਿਣਤ ਟੋਲੇ ਬਣਾ ਲਏ ਸਨ। ਗੋਰਖ ਨਾਥ, ਰਾਮਾਨੁਜ, ਰਾਮਾਨੰਦ, ਸ਼ੰਕਰ ਆਚਾਰੀਆ ਆਦਿ ਨੇ ਤਾਂ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਹੀ ਸਥਾਪਤ ਕਰ ਲਏ ਸਨ। ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੀ ਕਿ ਖ਼ੁਦਾ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹਦਾ ਨਾਂ ਵੀ ਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਹਰ ਇਕ ਨੇ ਆਪੋ ਆਪਣਾ ਵੱਖਰਾ

ਵੱਖਰਾ ਮਜ਼੍ਹਬ ਤੇ ਅੱਡਰਾ ਅੱਡਰਾ ਰਾਹ ਤੇ ਪੂਜਾ ਦੀ ਵਿਧੀ ਧਾਰਨ ਕਰ ਰੱਖੀ ਸੀ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੁਰਾਹੇ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਸਿੱਟੇ ਇਹ ਨਿਕਲੇ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ, ਘਿਰਣਾ, ਵਿਰੋਧਤਾ, ਈਰਖਾ, ਤਕੱਬਰੀ, ਬਖ਼ੀਲੀ, ਸ਼ਰਾਰਤ, ਜੁਲਮ, ਬੇਰਹਿਮੀ, ਧੋਖਾ, ਠੱਗੀ, ਜਬਰ ਤੇ ਧੱਕਾ-ਸ਼ਾਹੀ ਵਰਗੇ ਅਨੇਕ ਪਾਪ ਫੈਲ ਗਏ। ਸੱਚਾਈ ਵੱਲੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਪਾਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ। ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਤੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਰਾਹੇ ਪਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਹੀ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਅੱਡਰੇ ਰਾਹ ਬਣਾ ਲਏ, ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਕੁਰਾਹੇ ਪਾਇਆ ਤੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ। ਅਗਿਆਨੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੱਚਾ ਰਾਹ ਨਾ ਵਿਖਾਇਆ। ਇਸ ਲਈ ਹੇ ਗੋਬਿੰਦ, ਤੈਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਇਸ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਕੇਵਲ ਇਕ ਸੱਚੇ ਤੇ ਅਨੰਦ ਸਰੂਪ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਭਗਤੀ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਜੋੜਨ ਦਾ ਉੱਦਮ ਕਰੇਂ ਤੇ ਸਿੱਧੇ ਰਾਹ ਵੱਲ ਲਾਵੇਂ। ਜੋ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਪਰਮੇਸ਼ਵਰ, ਦੇਵਤਾ ਜਾਂ ਅਵਤਾਰ ਸਮਝੇਗਾ, ਉਹ ਨਰਕ ਦਾ ਭਾਗੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਪਰਮ ਪੁਰਖ ਦਾ ਦਾਸ ਹਾਂ ਤੇ ਕੇਵਲ ਜਗਤ ਦਾ ਤਮਾਸ਼ਾ ਵੇਖਣ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਕੁਰਾਹੇ ਪਏ ਹਨ। ਜੋਗੀ ਕੁਰਾਨ ਤੇ ਪੁਰਾਨਾਂ ਦੇ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਠੱਗੀ ਮਾਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸਾਰੇ ਮਜ਼੍ਹਬ ਵਿਗੜ ਗਏ ਹਨ। ਬੈਰਾਗੀਆਂ ਤੇ ਸੰਨਿਆਸੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗੁੰਮਰਾਹ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਦੇ ਢੰਗ ਕੁਰਾਹੇ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਵਰਕਿਆਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਿਮਰਤਾ ਤੇ ਸੱਚਾਈ ਵਿਚ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਈਸ਼ਵਰ ਦਾ ਜਲਾਲ ਹਰ ਪਾਸੇ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਕਰਾਂਗਾ। ਮੇਰੇ ਹਰ ਕਰਮ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹੀ ਮੇਰਾ ਮਦਦਗਾਰ ਹੈ। ਸਰਬਲੋਹ ਮੇਰਾ ਸਹਾਈ ਹੈ ਤੇ ਕੇਵਲ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਸਭ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਹੈ।

ਸਾਫ਼ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਸੱਚਾਈ, ਪਵਿੱਤ੍ਰਤਾ, ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਇਨਸਾਫ਼ ਦਾ ਸਬਕ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਭੇਜੇ ਗਏ ਸਨ। ਉਹ ਇਕ ਸੱਚਾ ਧਰਮ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਹੀ ਆਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਡੰਕੇ ਦੀ ਚੋਟ ਨਾਲ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੋਵੇਂ

ਹੀ ਅਸਲੀਅਤ ਤੇ ਸੱਚਾਈ ਤੋਂ ਭਟਕੇ ਹੋਏ ਤੇ ਕੁਰਾਹੇ ਪਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਹਿੰਦੂ ਇਕ-ਓਂਕਾਰ ਨਿਰੰਕਾਰ ਨੂੰ ਵਿਸਾਰ ਕੇ ਭੁਲੱਈਆਂ ਵਿਚ ਫਸੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਫ਼ ਆਖਿਆ ਕਿ ਪੁਰਾਨ ਤੇ ਕੁਰਾਨ ਸੱਚੇ ਮਜ਼ਹਬ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੇ। ਬੁੱਤ-ਪੂਜਾ ਤੇ ਮੁਰਦਿਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਰਾਹੀਂ ਕਦੇ ਵੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕੇਗੀ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਖ਼ੂਬੀ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਤੇ ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਦਾਅਵਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਈਸ਼ਵਰ ਦਾ ਅਵਤਾਰ, ਪੈਗੰਬਰ ਯਾ ਉਸ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਹਨ। ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੜੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਨੇਕੀ ਤੇ ਸੱਚਾਈ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਇਕ-ਓਂਕਾਰ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਲਈ ਭੇਜੇ ਗਏ ਸਨ, ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਸਾਧਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਉਹ ਬਾਕੀ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਇਕ ਮਨੁੱਖ ਹਨ। ਸਗੋਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਦਾਸ ਤੇ ਤੁੱਛ ਸੇਵਕ ਹਨ। ਉਹ ਜਗਤ-ਤਮਾਸ਼ਾ ਹੀ ਵੇਖਣ ਆਏ ਹਨ। ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਰਮੇਸ਼ਵਰ ਸਮਝ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰੇਗਾ, ਉਹ ਸਦਾ ਹੀ ਨਰਕ ਦੀ ਅਗਨੀ ਵਿਚ ਸੜੇਗਾ।

ਜੇ ਅੱਖਾਂ 'ਤੇ ਤਅੱਸਬ ਦੀ ਪੱਟੀ ਨਾ ਬੱਝੀ ਹੋਵੇ ਤੇ ਦਿਲ ਪੱਖਪਾਤ ਤੋਂ ਪਾਕ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਰੇ ਮਜ਼ਹਬਾਂ ਦੇ ਪੈਗੰਬਰਾਂ ਤੇ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਬਾਨੀਆਂ ਦੇ ਸਿਰਤਾਜ ਤੇ ਸਿਰ-ਮੋਹਰੀ ਹਨ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਖ਼ੁਦਗਰਜ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਜ਼ਹਬ ਵਿਚ ਪਰਵਿਰਤ ਕੀਤਾ ਤੇ ਆਪਣੀ ਹੀ ਆਨ ਸ਼ਾਨ ਲਈ ਹੱਦ-ਬੰਨੇ ਬਣਾਏ ਤੇ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਤੇ ਵਲਗਣਾਂ ਮਿਥੀਆਂ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਖ਼ੁਦਾ ਦਾ ਹਬੀਬ (ਪਿਆਰਾ ਮਿੱਤਰ), ਬੇਟਾ, ਪੈਗੰਬਰ ਤੇ ਰਸੂਲ ਆਖਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਪਦਵੀ ਇਨਸਾਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੇ ਉੱਚੀ ਰੱਖੀ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਿੱਜੀ ਸਨਮਾਨ ਕਰਾਉਣ ਵੱਲ ਉੱਕਾ ਧਿਆਨ ਨਾ ਦਿੱਤਾ, ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸੇਵਕ ਹੀ ਆਖਿਆ ਤੇ ਦੂਜੇ ਇਨਸਾਨਾਂ ਵਰਗਾ ਇਨਸਾਨ। ਇਤਨੀ ਨਿਮਰਤਾ ਧਾਰਨ ਕਰ ਕੇ ਸੱਚਾਈ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਮਿਸਾਲ ਨਿਮਰਤਾ ਦੇ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਰਹਿਬਰ ਦੀ ਹੋਰ ਕੋਈ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਸਥਾਨ ਹਰ ਸਮੇਂ ਤੇ ਹਰ ਮਜ਼ਹਬ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਤੇ ਬਾਨੀਆਂ

ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਉੱਚਾ ਤੇ ਉੱਚਤਮ ਹੈ। ਜੇ ਕਿਤੇ ਬੇਲਾਗ, ਸਵਾਰਥ-ਰਹਿਤ ਤੇ ਕਾਮਨਾ-ਰਹਿਤ ਜਜ਼ਬਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਉਹ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਹੀ ਹੋਇਆ। ਸਾਡਾ ਭਾਵ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਪੇਸ਼ਵਾ, ਆਗੂ ਜਾਂ ਰਹਿਬਰ ਦੀ ਤੌਹੀਨ ਜਾਂ ਪੜਚੋਲ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ, ਅਸੀਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਹੀ ਸਨਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਹੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਮਿਹਨਤ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਆਖਣ ਤੋਂ ਵੀ ਸੰਕੋਚ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਕਿ ਹਰ ਇਕ ਸਮੇਂ ਦੇ ਆਗੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਨਮਾਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰੱਖਿਆ ਤੇ ਆਪਣਾ ਅਸਥਾਨ ਦੂਜੇ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨਿਯਤ ਕੀਤਾ। ਕੋਈ ਖੁਦਾ ਦਾ ਅਜ਼ੀਜ਼ ਤੇ ਕੋਈ ਰਕੀਬ (ਦਰਬਾਰੀ), ਕੋਈ ਮਸ਼ੀਰ (ਸਲਾਹਕਾਰ) ਤੇ ਕੋਈ ਫਕੀਰ, ਕੋਈ ਖਲੀਫਾ (ਜਾ-ਨਸ਼ੀਨ) ਤੇ ਕੋਈ ਪੁੱਤਰ, ਕੋਈ ਸ਼ਰੀਕ ਤੇ ਕੋਈ ਖੁਦ ਖੁਦਾ ਹੀ ਬਣ ਬੈਠਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਖੁਦਾ ਦਾ ਸਹਾਈ ਸਿੱਧ ਕੀਤਾ ਤੇ ਕਿਤੇ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਸਰਬ-ਸ਼ਕਤੀਮਾਨਤਾ ਨਾ ਪ੍ਰਗਟਾਈ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਦੇ ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਦਾਅਵਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਤੇ ਰੱਬ ਨਾਲ ਕੋਈ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਨਾ ਜੋੜਿਆ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਖੁਦ ਖੁਦਾ ਬਣ ਬੈਠੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ ਤੇ ਨਿੱਜ-ਸਵਾਰਥ ਨੂੰ ਖੁਦਾ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਉੱਕਾ ਹੀ ਸ਼ਾਮਲ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਹ ਹੀ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵੱਲੋਂ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਆਏ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਇਕ ਇਨਸਾਨ ਤੋਂ ਵਧ ਕੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਮਹਾਨ ਕੰਮ ਹੈ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂ ਕੋਲੋਂ ਨਾ ਸਰਿਆ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਪੈਗੰਬਰਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਸਤਿਕਾਰਦੇ ਹਾਂ, ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੇ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੇ ਆਖਣ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਠੋਸ ਕਾਰਨ ਹਨ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੱਚਾਈ ਤੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰਤਾ ਦੇ ਅਸੂਲਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਇਆ ਕਿ ਕੇਵਲ ਇਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਸੱਚ-ਦਾ-ਅਨੰਦ ਸਰੂਪ ਦੀ ਸੱਚਾਈ ਤੇ ਸਿਦਕ ਨਾਲ ਭਗਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਰਚਣਹਾਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਕਿਸੇ ਰਚਨਾ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨੀ ਰਚਣਹਾਰ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਅਪਮਾਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਉਹ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਕਰਤਾ ਤੇ ਰਚਣਹਾਰ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਨੇਕੀ ਤੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰਤਾ ਦਾ ਸਬਕ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਆਮ ਕਰਕੇ, ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਸਿਖਾਇਆ ਤੇ ਏਕਤਾ, ਦੇਸ਼-ਪਿਆਰ ਵਰਗੇ ਸਰਲ ਸਾਦਾ ਗੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤੇ। ਇਸ ਵਿਧੀ ਰਾਹੀਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਦਵੈਤ ਤੇ ਬੁੱਤ-ਪੂਜਾ ਕੌਮਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚੋਂ ਨਿਖੇੜ ਕੇ ਏਕੇ ਦਾ ਪੁਜਾਰੀ ਤੇ ਮੋਮਨ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਵਹਿਮਾਂ ਤੇ ਭਰਮਾਂ ਦੇ ਜਾਲ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰ ਕੇ ਈਸ਼ਵਰ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦਾ ਪਿਆਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਹੂ ਵਿਚ ਹੀ ਰਚਾ ਦਿੱਤਾ। ਤਿਆਗ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ-ਮਿਥਿਆ ਕਹਿਣ ਕਹਾਣ ਦੀਆਂ ਮਾਰੂ ਰੁਚੀਆਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰ ਕੇ ਨਿਵਿਰਤੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਕਰਮ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਾਇਆ। ਜਿਹੜੇ ਲੋਕੀਂ ਕੀੜੀ ਮਾਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਪਾਪੀ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਧਰਮ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਕੀਤੀ ਹਿੰਸਾ ਪਾਪ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਮਹਾਨ ਪੁੰਨ ਹੈ। ਜਿਹੜੀ ਰੁਚੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਨਿਰਬਲਤਾ, ਨਿਰਾਸਤਾ ਤੇ ਬਰਬਾਦੀ ਵੱਲ ਵਧ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਸਤੀ ਤੇ ਹੋਂਦ ਦਾ ਹੀ ਅੰਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਵਧਣ ਤੋਂ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੜਾਕੀ, ਮਿਹਨਤੀ ਤੇ ਬੀਰ ਬਹਾਦਰ ਕੌਮ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਜੋ ਧਰਮ ਦੇ ਤਿਆਗ ਲਈ ਬਹਾਨੇ ਲੱਭ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਰੂਹ ਫੂਕ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਧਰਮ ਦੀ ਵੇਦੀ 'ਤੇ ਸਿਰ ਬਲੀਦਾਨ ਕਰਨਾ, ਧਰਮ ਖ਼ਾਤਰ ਜਾਨ ਵਾਰ ਦੇਣਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਖੇਡ ਬਣ ਗਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਜਿਹੇ ਧਰਮੀ ਯੋਧੇ ਬਣਾ ਦਿੱਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬੀਰਤਾ ਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਅੱਜ ਤਕ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਰਨੀ, ਕੁਰਬਾਨੀ, ਵੀਰਤਾ ਤੇ ਤਿਆਗ ਦੀ ਉਪਮਾ ਦੀ ਕੀਰਤੀ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਗੂੰਜ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਉਸ ਬੀਜ ਦਾ ਫਲਸਰੂਪ ਸੀ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕੌਮੀ ਪਿਆਰ ਦੇ ਜਜ਼ਬੇ, ਇਕ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਇਕ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਪੂਜਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਬੀਜਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਤਕ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਮਜ਼੍ਹਬ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਨਾ ਦੇਵੇ, ਇਕ ਮਨੋਰਥ ਲਈ ਇਕੱਠਿਆਂ ਨਾ ਕਰੇ ਤੇ ਸਾਂਝੀ ਧੜਕਣ ਪੈਦਾ ਨਾ ਕਰੇ, ਓਦੋਂ ਤਕ ਕੋਈ ਫ਼ਿਰਕਾ ਜਾਂ ਕੌਮ ਤਰੱਕੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਮਹਾਂਬਲੀ ਈਸ਼ਵਰ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਤਿਆਗ ਕੇ ਜੋ ਨਿਰਬਲ ਤੇ ਸਾਹਸ-ਹੀਣ ਹੋ ਗਏ ਸਨ,

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ-ਓਂਕਾਰ ਦੇ ਭਗਤ ਬਣਾ ਕੇ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ ਵਿਚ ਪਰੋ ਕੇ ਬਲਵਾਨ ਕੌਮ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ-ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਲਈ ਆਪਣੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਵਰਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਚਲਤ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਨਾ ਦੇਣਾ, ਨਾ ਕੇਵਲ ਅਯੋਗ ਸਮਝਦੇ ਸਨ, ਸਗੋਂ ਬਹੁਤ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਤੇ ਖਤਰਨਾਕ ਵੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਪਤਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਵਿਦਿਆ ਹੀ ਸੀ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੇ ਬ੍ਰਾਹਮ ਵਿਦਿਆ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਪੱਕਾ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਕੇ ਨਿਰੋਲ ਆਪਣੇ ਹੀ ਜੁੱਥਾਂ ਵਿਚ ਸੀਮਤ ਰੱਖ ਛੱਡਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਕੌਮ ਨੂੰ ਜਾਹਿਲ ਤੇ ਉਜੱਡ ਬਣਾ ਕੇ ਖੁੱਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾ ਕੇ ਆਪਣਾ ਉੱਲੂ ਸਿੱਧਾ ਕਰਨ ਲਈ, ਆਪਣੀ ਲੋੜ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪੱਖ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਲਈ ਹੀ ਸਿੱਖਿਆ ਤੇ ਫੁਰਮਾਨ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ।

ਜੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਹੀ ਬਣਾਉਂਦੇ ਤਾਂ ਉਹ ਉੱਕਾ ਹੀ ਕਾਮਯਾਬ ਨਾ ਹੁੰਦੇ। ਉਹ ਖਤਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਵਿਚ ਸੀ, ਜੋ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਅਜਿਹੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਹੋਣਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਜ਼ਬਾਨ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਅਖਤਿਆਰ ਵਿਚ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖਿਵੇਂ ਜੀਅ ਕਰਦਾ, ਉਸ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੇ। ਚਾਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਜਨਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਗਲ ਘੁੱਟ ਦਿੰਦੇ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕ੍ਰਮ ਕਰਨਾ ਸੀ, ਉਸ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਉਪਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਕੀ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ? ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਵੱਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਧਿਆਨ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਖਿਆਲਾਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵਾਂਗ ਮਾਤ-ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਹੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਵਰਤਿਆ।

ਇਸ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾਮਲ ਹੁਕੀਮ ਸਨ

ਤੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਨਬਜ਼ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਛਾਣਦੇ ਸਨ। ਜਿਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਇਸ ਮਰਜ਼ ਦੀ ਤਸ਼ਖੀਸ਼ (ਪਛਾਣ) ਕੀਤੀ, ਉਥੇ ਉਸ ਦਾ ਕਾਫ਼ੀ ਹੱਦ ਤਕ ਇਲਾਜ ਕਰ ਕੇ ਅਰੋਗ ਕਰ ਵਿਖਾਇਆ।

ਧਰਮ-ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵੇਦਿਕ ਤਾਲੀਮ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਦੁਆਲੇ ਜੋ ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਬੱਦਲੀਆਂ ਛਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਾਫ਼ੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਾਸਤੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵਾਂਗ ਵਰਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਮਸਲਿਆਂ ਤੇ ਗੁੰਝਲਾਂ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਹੱਲ ਕੱਢਿਆ ਤੇ ਅਜਿਹੀ ਸ਼ਕਲ ਦਿੱਤੀ ਜੋ ਵੇਦਾਂ ਦੀ ਤਾਲੀਮ ਤੋਂ ਉਲਟ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਜਨਤਾ ਦੀ ਰੁਚੀ ਹੋਰ ਹੋਰ ਪਾਸਿਉਂ ਹਟਾ ਕੇ ਸਿੱਧੀ ਇਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵਿਚ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਥੇ ਹੀ ਬੱਸ ਨਹੀਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਭੀ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

ਸਮਾਜਿਕ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਕੀ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ?

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਅੱਗੇ ਜਿੰਨੀਆਂ ਵੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਔਕੜ ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਸੁਧਾਰ ਅਥਵਾ ਧਰਮ ਦੀ ਸੁੱਧੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੱਥ ਪਾਇਆ ਕਿ ਪੂਰੀ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਦੂਜਾ ਸੀ ਸਮਾਜ ਜਾਂ ਭਾਈਚਾਰਕ ਸੁਧਾਰ। ਉਸ ਵੱਲ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੂਰੀ ਨਿਡਰਤਾ, ਜੁਰਅਤ, ਹਿੰਮਤ ਤੇ ਹੌਸਲੇ ਨਾਲ ਕਦਮ ਪੁੱਟੇ ਤੇ ਹੱਥ ਵਧਾਏ। ਸਮਾਜਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਜੋ ਕੰਮ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਵਿਚ ਉਹ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪਛਾੜ ਗਏ ਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਸੁਧਾਰ ਸੁਝਿਆ ਜਾਂ ਫੁਰਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਸੇ ਵੈਦ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਰੋਗ ਦੀਆਂ ਅਲਾਮਤਾਂ ਨਾ ਪਛਾਣ ਸਕਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਰਜ਼ ਨੂੰ ਤਸ਼ਖੀਸ਼ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਇਲਾਜ ਸੋਚਿਆ, ਜੋ ਪੂਰਾ ਕਾਰਗਰ ਸਿੱਧ ਹੋਇਆ।

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਲਾਜ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਹਿੰਦੂ ਜਾਤੀ ਵਿਚ ਵਰਣ-ਵੰਡ ਦਾ ਰੋਗ ਡੂੰਘੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਪਕੜ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਟੋਲੇ, ਬਰਾਦਰੀ ਜਾਂ ਕੌਮ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਸਮਾਜਿਕ ਅਵਸਥਾ ਉੱਤੇ ਉਸ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ

ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਤੇ ਅਸਥਿਤੀ ਦਾ ਅਤਿ ਡੂੰਘਾ ਅਸਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕੁਦਰਤੀ ਨੇਮ ਤੋਂ ਹਿੰਦੂ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਅਦਲਾ ਬਦਲੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਹੀ ਰਸਮ ਰਿਵਾਜ ਵੀ ਬਦਲਦੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਰਸਮ ਰਿਵਾਜ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੱਖ ਵੱਖ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਤੋਂ ਜ਼ਰੂਰ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋਏ। ਇਹ ਗੱਲ ਬੜੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੇ ਸਾਫ਼ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਧਰਮ ਵਿਚ ਵਰਣ-ਵੰਡ ਤੇ ਛੂਤ-ਛਾਤ ਵਧਦੀ ਗਈ, ਨਵੇਂ ਨਵੇਂ ਦੇਵਤੇ ਤੇ ਅਵਤਾਰ ਜਨਮ ਧਾਰਦੇ ਗਏ ਤੇ ਈਜਾਦ ਹੁੰਦੇ ਗਏ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਵੰਡੀਆਂ ਵਧਦੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਤਿਵੇਂ ਤਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਤੇ ਰੁਚੀਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ 'ਤੇ ਵੀ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਗਿਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਚਾਰ ਵਰਣ ਹੀ ਸਨ। ਧਾਰਮਿਕ ਫੁੱਟ ਤੇ ਵਿਤਕਰੇ ਵਧਣ ਨਾਲ ਜਾਤਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵੀ ਵਧਦੀ ਗਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਜਾਤਾਂ ਦੇ ਵਿਤਕਰੇ ਵਧਣ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਜਾਤੀ ਲਾਭ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜੋ ਜੋਕਾਂ ਵਾਂਗ ਦੂਜੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਕਮਾਈ ਤੇ ਲਹੂ 'ਤੇ ਪਲਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹਿਤ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿਚ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਤੇ ਖਰਚ ਵਧਣ ਨਾਲ ਜਾਤਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਵੀ ਵਧੇ, ਤਾਂ ਜੁ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਾਭ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਘਾਟਾ ਨਾ ਆਵੇ। ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਵਖੇਵੇਂ ਤੋਂ ਫਿਰਕਾ-ਬੰਦੀ ਬਣੀ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਜਾਤਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਆਰੰਭ ਹੋਈ।

ਜਾਤਾਂ ਦੀਆਂ ਵੰਡਾਂ ਤੇ ਅੱਗੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਵੰਡਾਂ ਦਾ ਇਹ ਚੱਕਰ ਅਜਿਹਾ ਚੱਲਿਆ ਕਿ ਸਦੀਆਂ ਤਕ ਇਸ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ ਤੇ ਜਾਤਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਇਕ ਜਾਤ ਦਾ ਦੂਜੀ ਜਾਤ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਜਾਂ ਪ੍ਰੇਮ-ਭਾਵ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦਾ ਖੱਤਰੀਆਂ ਨਾਲ ਵਾਸਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸ਼ੂਦਰਾਂ ਦੀ ਖੱਤਰੀਆਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਾਂਝ ਤੇ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਤੇ ਖੱਤਰੀਆਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਅਨੇਕਾਂ ਫਿਰਕੇ ਸਨ, ਜੋ ਆਪਸ ਵਿਚ ਨਾ ਖਾਣ ਪੀਣ ਦੀ ਸਾਂਝ ਰੱਖ ਸਕਦੇ ਸਨ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਵਿਆਹ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਪਿੱਛੋਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਅਜਿਹੀ ਘਿਰਣਾ ਵਧਦੀ ਗਈ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਹੱਥ ਦਾ ਪਕਾਇਆ ਹੋਇਆ ਭੋਜਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਖਾ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਖਾਣ ਪੀਣ ਦੀਆਂ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਐਸੀਆਂ ਕਰੜੀਆਂ ਬਣ ਗਈਆਂ ਕਿ ਕੇਵਲ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਹੱਥ ਦਾ ਪੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਖਾਣਾ ਖਾਣ ਨਾਲ ਹੀ ਆਦਮੀ ਧਰਮ

ਵਿਚੋਂ ਖ਼ਾਰਜ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਧਰਮ ਭਰਿਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਬਰਾਦਰੀ ਵਿਚੋਂ ਛੇਕ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਮਜ਼੍ਹਬ ਦਾ ਮਾਪ-ਤੋਲ ਕੇਵਲ ਖਾਣ ਪੀਣ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਸਿਰਫ਼ ਇਹੋ ਗੱਲ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਖਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ 'ਤੇ ਵੀ ਵਿਰੋਧਤਾ।

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਆਪਸੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਖੇਵਿਆਂ ਕਾਰਨ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਨਫ਼ਰਤ, ਨਿੱਤ ਨਵੇਂ ਸੂਰਜ ਇਹੋ ਹੀ ਰੱਟੇ ਤੇ ਬਖੇੜੇ, ਨਵੇਂ ਝਗੜੇ ਤੇ ਪਿੱਟਣੇ, ਜੋ ਮੁੱਕਣ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਫਿਰ ਪ੍ਰੇਮ ਪਿਆਰ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕਿਵੇਂ ਹੋਵੇ ? ਇਤਫ਼ਾਕ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕਿਵੇਂ ਹੋਵੇ ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨੀਂਹ ਨੂੰ ਹੀ ਅਜਿਹੀ ਸਿਉਂਕ ਲੱਗ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਅੱਜ ਡਿੱਗੀ ਕਿ ਕੱਲ।

ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਲਈ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਛੂਤ-ਛਾਤ ਤੇ ਖਾਣ ਪੀਣ ਦੀ ਬੰਦਸ਼ ਦੇ ਵਿਤਕਰੇ ਬਹੁਤ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਤੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਛੂਹਿਆ ਭਿੱਟਿਆ ਭੋਜਨ ਖਾਣਾ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਰਿਹਾ, ਇਕ ਫ਼ਰਸ਼ 'ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਵੀ ਖਾ ਪੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਕਦੇ।

ਇਹ ਛੂਤ-ਛਾਤ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਪਰਲੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਵਹਿਮ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਏਕਤਾ ਤੇ ਭਾਈਚਾਰਾ ਪੱਕੇ ਨਾ ਰਹਿ ਸਕੇ ਜੋ ਕੌਮੀਅਤ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਵੱਡੀ ਰੁਕਾਵਟ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਸ ਨੂੰ ਮੇਟਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸੂਦਰਾਂ ਨੂੰ ਬਾਕੀ ਤਿੰਨ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਛੂਤ-ਛਾਤ ਦਾ ਰੋਗ ਜੋ ਹਿੰਦੂ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਲੱਗ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਉਸ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਪਾਸੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਹੋ ਹੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਜਾਤੀ ਦੇ ਘੇਰੇ ਨੂੰ ਜਿੰਨਾ ਹੋ ਸਕੇ, ਮੋਕਲਾ ਕਰੇ। ਇਕ ਤਾਂ ਸਦਾ ਤੋਂ ਪੱਛੜੀ ਤੇ ਲਿਤਾੜੀ ਸੂਦਰ ਜਾਤੀ ਉੱਚੀ ਉੱਠ ਕੇ ਕੌਮ ਦਾ ਨਰੋਆ ਅੰਗ ਬਣ ਸਕੇ, ਦੂਜਾ ਜੇ ਕੋਈ ਹਿੰਦੂ ਹੋਰ ਮਜ਼੍ਹਬ ਧਾਰਨ ਕਰੇ ਜਾਂ ਕੋਈ ਦੂਜੇ ਮਜ਼੍ਹਬ ਦਾ ਸਿਖ ਬਣਨਾ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਅਪਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚੋਂ ਵਰਣ-ਵੰਡ ਦੇ ਖ਼ਾਤਮੇ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ ਤੇ ਨਾਲੇ ਸੂਦਰਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਫਿਰ ਆਸਾਨੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਪਾਸੇ ਪੂਰਾ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ।

ਜਿੰਨੇ ਹਿੰਦੂ ਖਿੱਲਰੇ ਤੇ ਵੰਡੇ ਪਏ ਸਨ ਤੇ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਟੋਲਿਆਂ ਤੇ

ਫਿਰਕਿਆਂ ਵਿਚ ਘਿਰੇ ਪਏ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਪਿਆਰ ਤੇ ਹਮਦਰਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਉਹ ਨਿਰਬਲ ਸਨ ਤੇ ਜਬਰ, ਜੰਗ, ਜ਼ਾਲਮ ਤੇ ਜਰਵਾਣਿਆਂ ਦਾ ਉਹ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਅਜਿਹਾ ਉਠਾਇਆ ਕਿ ਇਕ ਇਕ ਨੂੰ ਹੜੱਪ ਕਰ ਗਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਭਾਗ ਮਲੀਆਮੇਟ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਸਾਰੇ ਹੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਮੂੰਹ ਵੇਖਦੇ ਰਹਿ ਗਏ। ਇਸ ਹੱਡ-ਬੀਤੀ ਤੋਂ ਵੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਕੋਈ ਸਬਕ ਨਾ ਸਿਖਿਆ ਅਤੇ ਵਰਣ-ਵੰਡ ਦੀ ਕੈਦ, ਛੂਤ-ਛਾਤ ਦੀ ਘਿਰਣਾ ਤੇ ਰਸਮਾਂ ਦੀ ਸਖਤੀ ਹੋਰ ਵੀ ਤੇਜ਼ ਕਰਦੇ ਗਏ। ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਕੇ ਸਦਾ ਲਈ ਆਪਣੀ ਹਸਤੀ ਤੇ ਹੋਂਦ ਤੋਂ ਵਾਂਝਿਆਂ ਹੋਣ ਵੱਲ ਉਹ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਸਤੀ ਦੇ ਖਾਤਮੇ ਦੇ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਸਾਧਨ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੌਜੂਦ ਸਨ।

ਜਾਤਾਂ ਦੇ ਵਖੇਵੇਂ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਨੁਕਸਾਨ ਇਹ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਛੋਟੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਨੂੰ ਵੱਡੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ, ਇਸ ਲਈ ਛੋਟੀ ਜਾਤ ਵਾਲਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਵੱਡੀ ਜਾਤ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਕੰਮ ਲੈ ਸਕਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਨਮ ਤੋਂ ਹੀ ਜਾਤੀ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਮੰਨ ਲੈਣ ਨਾਲ ਕੌਮੀ ਉੱਨਤੀ ਤਾਂ ਉੱਕਾ ਹੀ ਪਥਰਾ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤਵਰਸ਼ ਵਿਚ ਜਾਤੀ ਵਖੇਵੇਂ ਨੇ ਹੀ, ਬੋਲੀ ਦੇ ਵਖੇਵੇਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਆਂ ਦੂਰ-ਦਰਸ਼ਕ ਅਤੇ ਸੁਭ ਕਾਮਨਾ ਪ੍ਰਬੀਨ ਅੱਖਾਂ ਨੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਨੀਵੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਨੂੰ ਮੌਕਾ ਦੇ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਕੰਮ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉੱਚ ਜਾਤੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੇ ਹੱਕ ਨੂੰ ਸੁਰਜੀਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਤੇ ਕਸ਼ੱਤਰੀ ਹਕੂਮਤਾਂ ਵਿਚ ਸੂਦਰਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਪਸ਼ੂਆਂ ਤੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਭੈੜੀ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਇਕ ਕੌਮ ਦਾ ਅੰਗ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਉਹ ਵੀ ਮੁਲਕ ਦੇ ਸਹੀ ਸ਼ਹਿਰੀ ਸਨ। ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਸੂਦਰਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਗੁਲਾਮਾਂ, ਅਰਬਾਂ, ਹੋਰ ਵਹਿਸ਼ੀ ਤੇ ਜ਼ਾਲਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮਾਂ ਦੀ ਤਜਾਰਤ ਰਾਹੀਂ ਮੁੱਲ ਖਰੀਦੇ ਗੁਲਾਮਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਕਿਤੇ ਭੈੜੀ ਦੇ ਨਿਘਰੀ ਹੋਈ ਸੀ।

ਮੰਨੂੰ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦੇ ਬਣਨ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਰੂਪ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਸ਼ੂਦਰ ਤਾਂ ਜੰਮੇ ਹੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਸਨ। ਉਸ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਕੀ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਜਾਤੀਆਂ ਸ਼ੂਦਰਾਂ ਤੋਂ ਸੇਵਾ ਤਾਂ ਕਰਾ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਦਾ ਪੱਕਿਆ ਭੋਜਨ ਨਹੀਂ ਖਾ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਬੰਦਸ਼ ਉਸ ਸਮੇਂ ਏਨੀ ਸਖ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਨਾਲ ਕੋਈ ਬਹੁਤਾ ਸ਼ੋਰ-ਸ਼ਰਾਬਾ ਜਾਂ ਵਿਘਨ ਪੈਂਦਾ। ਪਰ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਇਕੋ ਜਾਤੀ ਦੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਦੇ ਹੱਥ ਦਾ ਖਾਣਾ ਅਯੋਗ ਸਮਝਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਫਿਰ ਸ਼ੂਦਰਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਦਾ ਖਾਣ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੇ ਹੱਥ ਦਾ ਤੇ ਖੱਤਰੀ ਖੱਤਰੀ ਦੇ ਘਰ ਦਾ ਪਕਾਇਆ ਹੋਇਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਖਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਜਾਤੀ ਦੂਜੀ ਜਾਤੀ ਦਾ ਪੱਕਿਆ ਤਾਂ ਉੱਕਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਖਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਫਿਰ ਸ਼ੂਦਰਾਂ ਦਾ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਭੋਜਨ ਖਾਣਾ ਕਿਵੇਂ ਸਹਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਜਦ ਕਿ ਮੰਨੂੰ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ, ਭਾਵ ਮੰਨੂੰ ਸਿਮਰਤੀ ਵਿਚ ਸ਼ੂਦਰਾਂ ਨਾਲ ਅਜਿਹੀ ਘਿਰਣਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੋਵੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਨੀਚ ਤੇ ਜ਼ਲੀਲ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਉਦਾਹਰਣ ਲਈ ਦੇਖੋ :

ਮੁਸੀਬਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹਰ ਫਿਰਕਾ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਨੀਵੇਂ ਫਿਰਕੇ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰ ਲਵੇ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਵੀ ਆਪ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਫਿਰਕੇ ਦੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਹੱਥ ਨਾ ਪਾਵੇ। (੧੦/੯੯-੧੦੦, ਮੰਨੂੰ)

ਸ਼ੂਦਰ ਨੂੰ ਵੇਦ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ। (੧੦/੧੨੭-੧੨੮, ਮੰਨੂੰ)

ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸ਼ੂਦਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵੇਦ ਪਾਠ ਨਾ ਕਰੇ। (੮/੯੯, ਮੰਨੂੰ)

ਸ਼ੂਦਰ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਦੇ ਬਚੇ ਖੁਚੇ ਅੰਨ 'ਤੇ ਪਲੇ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਉਤਾਰੇ ਹੋਏ ਲੀੜੇ ਪਾਵੇ। (੧੦/੧੨੫, ਮੰਨੂੰ)

ਸ਼ੂਦਰ ਨੂੰ ਧਨ ਇਕੱਤਰ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ। (੧੦/੧੨੯, ਮੰਨੂੰ)

ਜੇ ਸੂਦਰ ਕਿਸੇ ਉੱਚ ਜਾਤੀ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਗਾਲ਼ੀ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਕੱਟ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ। (੮/੨੭੦, ਮੰਨੂੰ)

ਜੇ ਕੋਈ ਸੂਦਰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪਾਸ, ਇਕੋ ਫਰਸ਼ 'ਤੇ ਬੈਠ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਚੁੱਤੜਾਂ ਦਾ ਮਾਸ ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। (੮/੨੮੧, ਮੰਨੂੰ)

ਜੇ ਕਦੀ ਸੂਦਰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਧਰਮ ਗਿਆਨ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਉਬਲਦਾ ਤੇਲ ਜਾਂ ਸਿੱਕਾ ਢਾਲ ਕੇ ਪਾ ਦਿਉ। (੮/੨੭੨, ਮੰਨੂੰ)

ਸੂਦਰ ਦੇ ਕਤਲ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਵੀ ਮਜ਼ਬ ਦੀ ਧਾਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹੋ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਬਿੱਲੀ, ਕੁੱਤੇ, ਛਿਪਕਲੀ, ਡੱਡੂ ਜਾਂ ਹੋਰ ਅਜਿਹੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀ ਹੈ।

ਸੂਦਰ ਦੀ ਬੇਪਤੀ ਤੇ ਦੁਰਗਤੀ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਲਈ ਉਪਰਲੇ ਹਵਾਲੇ ਕਾਫ਼ੀ ਹਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹੋਰ ਵਾਧਾ ਜਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਸੂਦਰ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜ ਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਜਾਹੋ-ਜਲਾਲ ਸਮੇਂ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਉੱਚਾ ਨਹੀਂ ਚੁੱਕ ਸਕਦੇ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਪਸ਼ੂਆਂ ਤੇ ਕੁੱਤਿਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਭੈੜੀ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕਾਰਜ ਆਰੰਭਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਸੂਦਰਾਂ ਦੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੀ ਬੇਕਦਰੀ ਸੀ। ਨਾ ਉਹ ਉੱਚ ਜਾਤੀ ਵਿਚ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸਨ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉੱਚ ਜਾਤੀ ਵਾਲਾ ਕੰਮ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਖੱਤਰੀਆਂ ਵਾਲਾ ਕੰਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਜੇ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਕਰ ਕੇ ਕਦੇ ਕੋਈ ਸੂਦਰ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਬਲ ਨਾਲ ਕੋਈ ਰਾਜਸੀ ਤਾਕਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਵੇ, ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਉੱਚਾ ਅਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਧਨ ਦੌਲਤ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਜਾਤ ਤੇ ਕੁਲ ਦੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਉੱਚਾ ਉੱਕਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਗਿਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਕੋਈ ਰੁਤਬਾ, ਦੌਲਤ, ਹਕੂਮਤ, ਰਾਜ ਭਾਗ, ਬਾਹੂ ਬਲ ਉਸ ਦੇ ਸੂਦਰਪੁਣੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਦੂਰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਤੇ ਉਹ ਸੂਦਰ ਦਾ ਸੂਦਰ ਹੀ ਸੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਦੁੱਖ ਭਰੀ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਅਤੇ ਦੇਵ ਬਾਣੀ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਮੰਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ

ਇਨਸਾਨ ਹੀ ਇਨਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਉੱਨਤੀ ਤੇ ਤਰੱਕੀ ਤੋਂ ਰੋਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਹੁਣ ਬੜੀ ਸਖਤ ਜ਼ਰੂਰਤ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਰਾਹ ਕੱਢਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਜਾਤ ਤੇ ਕੁਲ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਚਕਨਾਚੂਰ ਕਰ ਕੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਸਮਾਨਤਾ ਤੇ ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕੇ। ਜਾਤੀ ਹੱਦਾਂ ਮੁੱਕ ਜਾਣ ਤੇ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਨਸਾਨੀ ਬਰਾਦਰੀ ਵਿਚ ਉਹ ਹੱਕ ਮਿਲ ਸਕੇ, ਜੋ ਜਨਮ ਸਮੇਂ ਹਰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਜਮਾਂਦਰੂ ਹੱਕ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

● ਕੋਈ ਕੌਮ ਤਰੱਕੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ, ਧਰਮ ਉੱਨਤੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਰ ਜਕੜੇ ਹੋਏ ਹੋਣ ਤੇ ਬੇ-ਲੋੜੀਆਂ ਬੇੜੀਆਂ ਪਈਆਂ ਹੋਣ। ਆਜ਼ਾਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੀ ਜਿੰਦ ਜਾਨ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਾ ਕੋਈ ਕੌਮ, ਨਾ ਕੋਈ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਇਨਸਾਨ ਹੀ ਤਰੱਕੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਸਿਖਰਾਂ ਨੂੰ ਛੋਹ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਵੇਦਿਕ ਧਰਮ ਨੇ ਜੋ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਸਮੁੱਚੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਤੇ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕਰਨ ਲੱਗਿਆਂ ਅਤੇ ਨੇਮ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸਿਮ੍ਰਿਤੀਆਂ, ਪੁਰਾਣ ਤੇ ਹੋਰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਅਣਗਿਣਤ ਚੀਜ਼ਾਂ ਰਚ ਕੇ, ਉਸ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਰੂਹ ਨਪੀੜੀ ਤੇ ਐਸੀ ਸੀਮਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਕਿ ਸ਼ਕਲ ਸੂਰਤ ਤੋਂ ਤਾਂ ਇਨਸਾਨ ਆਜ਼ਾਦ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਅਮਲੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੈਦੀਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਬੁਰੇ ਸਨ। ਇਹ ਹੀ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਨਿੱਖੜਵੀਂ ਖ਼ਸਲਤ ਤੇ ਆਚਰਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜੇ ਕਦੇ ਕੋਈ ਆਚਰਨ ਸੀ ਤਾਂ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਸਾਰੀ ਕੌਮ ਹੀ ਦਿਮਾਗੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੁਕੰਮਲ ਗੁਲਾਮ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਜੇ ਦਿਮਾਗ ਹੀ ਕੈਦ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਦਿਲ ਕਿਵੇਂ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ?

ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਰਾਦਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਵਰਣ-ਵੰਡ ਦੀ ਕੈਦ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਕੌਮ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਜੀਹਦੇ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀਆਂ ਉਹ ਖ਼ਸਲਤਾਂ ਉੱਕਾ ਹੀ ਨਾ ਹੋਣ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਉਸ ਵੇਲੇ ਗ੍ਰਸੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਹ ਭੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਨੀਵੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਮਾਨਤਾ ਤੇ ਬਰਾਬਰੀ ਦੇ ਕੇ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਸਾਰੇ ਉਚ-ਨੀਚ ਦਾ ਝਗੜਾ ਸਦਾ ਲਈ

ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਇਰਾਦੇ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਖ਼ਤ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਤੇ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਸਨ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਇਹ ਹਾਲਤ ਸੀ ਕਿ ਇਤਨੀ ਬੇਇਜ਼ਤੀ, ਗਿਰਾਵਟ ਤੇ ਬੇਪਤੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੁਰਾਕ, ਪੋਸ਼ਾਕ, ਉਠਣ ਬੈਠਣ, ਪੂਜਾ ਪਾਠ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਵੀ ਕੋਈ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿੰਨਾ ਫ਼ਰਕ ਵੀ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਜਾਂ ਉਸ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਹੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਾਰਮਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਜਾਂ ਆਚਰਨਕ ਪ੍ਰੀਵਰਤਨ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਰੋਲਾ ਮਚਾ ਦਿੰਦੇ। ਸਗੋਂ ਪੁਰਾਣੀ ਰਸਮ ਤੋੜਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਜਾਤੀ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਛੇਕ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਖਾਨਦਾਨ ਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਤੋਂ ਟੁੱਟ ਜਾਣ ਦਾ ਡਰ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਔਕੜਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰ ਕੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦਿਮਾਗੀ ਤੇ ਸਰੀਰਕ ਗੁਲਾਮੀ ਦਾ ਜੂਲਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਲੇ ਵਿਚੋਂ ਲਾਹ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੌਮੀਅਤ ਦੀ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਜਾਏ। ਸਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਔਕੜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਰਾਜਸੀ ਅਸਥਿਤੀ ਦੀ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਰਾਜਸੀ ਹਾਲਤ

ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਰਾਜਸੀ ਤਾਕਤ ਨਾ ਕੇਵਲ ਸਮੁੱਚੇ ਭਾਰਤਵਰਸ਼ ਵਿਚ ਹੀ ਅਨੁਭਵ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਦਾ ਅਸਰ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਵੀ ਪਰਤੱਖ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀਆਂ ਸਨ। ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਦੀ ਜੰਗ ਪਿੱਛੋਂ ਭਾਰਤਵਰਸ਼ ਨਿਵਾਣ ਵੱਲ ਚਲਾ ਗਿਆ ਤੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਛੋਟੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਰਾਜ ਇਸ ਭਾਰਤ-ਭੂਮੀ 'ਤੇ ਰਾਜ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਤਫ਼ਾਕ ਦੀ ਥਾਂ ਸਗੋਂ ਆਪਸੀ ਵਿਰੋਧ ਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਸੀ। ਇਕ ਦੇ ਪਤਨ ਵਿਚ ਦੂਜਾ ਪ੍ਰਸੰਨ ਸੀ। ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਵਿਚ ਜੋ ਕੁਝ ਹੋਇਆ, ਉਹ ਵੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਵੀ ਭਾਰਤਵਰਸ਼ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਇਕ ਰਾਜੇ ਦਾ ਰਾਜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਛੋਟੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ

ਰਾਜਧਾਨੀਆਂ ਹੀ ਸਨ। ਵੱਡੀ ਤਾਕਤ ਤੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਕੈਰਵਾਂ ਪਾਂਡਵਾਂ ਦੀ ਹੀ ਸੀ ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਬਾਕੀ ਸਾਰੀਆਂ ਰਾਜਧਾਨੀਆਂ ਇਸ ਵੱਡੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਮੰਨਦੀਆਂ ਸਨ।

ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਪਿੱਛੋਂ ਸੂਰਜ ਬੰਸੀ ਤੇ ਚੰਦਰ ਬੰਸੀ ਖ਼ਾਨਦਾਨਾਂ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਲੜੀ ਬਹੁਤੀ ਦੇਰ ਲਈ ਨਾ ਚੱਲ ਸਕੀ। ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਦੇ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸ਼ਾਹੀ ਖ਼ਾਨਦਾਨਾਂ ਦਾ ਨਾਂ-ਨਿਸ਼ਾਨ ਹੀ ਮਿਟਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕੇਵਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੀ ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਗਏ। ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਹਕੂਮਤਾਂ ਨੂੰ ਅਗਨੀ ਕੁਲ ਖੱਤਰੀਆਂ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਤਾਨ, ਜੋ ਵੱਖ ਵੱਖ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਰਾਜਪੂਤ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਸਨ, ਆਪਸੀ ਵਿਰੋਧ ਤੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਖ਼ਾਤਮੇ ਵਿਚ ਹੀ ਜੁੱਟੇ ਪਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਬਲਵਾਨ ਤਾਕਤ ਜਾਂ ਹਕੂਮਤ ਕਦੇ ਵੀ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਨਾ ਆ ਸਕੀ, ਜੋ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤਵਰਸ਼ 'ਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਪਾ ਸਕਦੀ। ਕੇਵਲ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਰਾਜੇ ਹੀ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਜ਼ਾਤੀ ਉੱਚੇ ਨੀਵੇਂ ਭਾਵ ਅਤੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਝਗੜੇ ਇਤਨੇ ਸਰਗਰਮ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੌਮੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਤਰੰਗ ਤੇ ਵਲਵਲਾ ਸੁਫ਼ਨੇ ਮਾਤਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਭਾਰਤਵਰਸ਼ ਵਿਚ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਦੇ ਰਜਵਾੜੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਹ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਟੁਕੜਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਆਏ ਦਿਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਸੀ ਲੜਾਈ, ਵਿਰੋਧਤਾ ਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਮੁੱਕਣ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਸੀ। ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਵਰਕੇ ਉਲਟਾ ਕੇ ਵੇਖੋ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੜਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ। ਕੋਈ ਮਹੀਨਾ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇਗਾ, ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਲੜਾਈ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰਾਜਪੂਤ ਟੋਲੇ ਵਿਚ ਜਾਰੀ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਆਪਸ ਵਿਚ ਖਹਿ ਖਹਿ ਕੇ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਤੇ ਇੱਜ਼ਤ ਸਭ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ।

ਰਾਜਾ ਬਿਕਰਮਾਜੀਤ ਅਤੇ ਰਾਜਾ ਭੋਜ ਵਰਗੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਾਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਹੀ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਿਆ। ਰਾਜਪੂਤ ਤੇ ਖੱਤਰੀਆਂ ਦੀ ਵੀਰਤਾ ਤੇ ਕੀਰਤੀ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਅੰਤ ਤਕ ਭੁੱਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀਆਂ ਤੇ ਸਦਾ ਹੀ ਚਮਕਦੀਆਂ ਰਹਿਣਗੀਆਂ। ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਆਪਣੇ ਲਹੂ ਨਾਲ ਜੋ ਵੀ ਅਮਿੱਟ ਛਾਪ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ 'ਤੇ ਲਾਈ, ਉਸ ਦਾ ਮਿਟਾਣਾ ਸਮੇਂ ਦੇ ਗੇੜ ਦੀ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਤੋਂ ਵੀ ਬਾਹਰ

ਹੈ। ਉਹ ਨਿਸ਼ਾਨ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੇ ਆਪਣੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਅਜਿਹੇ ਡੂੰਘੇ ਹਨ ਕਿ ਜਦ ਤਕ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦਾ ਵੇਗ ਰਹੇਗਾ, ਉਹ ਸਦਾ ਉਭਰ ਕੇ ਉਪਰ ਆਉਂਦੇ ਰਹਿਣਗੇ। ਆਪਸ ਦੀ ਫੁੱਟ, ਵਿਤਕਰੇ, ਜਾਤੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਖੇਵੇਂ ਨੇ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਭਾਰਤ ਦੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਕੌਮ ਕਦੇ ਵੀ ਬਣਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਉਹ ਪਿਛਲੇ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਕਦੇ ਵੀ ਇਕ ਕੌਮ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਸਤਿਕਾਰ ਤੇ ਸਨਮਾਨ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੇ। ਭਾਵੇਂ 'ਹਿੰਦੂ' ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ 'ਭਾਰਤ ਵਾਸੀ' ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਫਿਰਕੇ ਤੇ ਜਾਤਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ, ਪਰ 'ਕੌਮ' ਵਿਚ ਜੋ ਭਾਵਨਾ ਹੈ, ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਦੇ ਵੀ ਪਰਗਟ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ। ਇਕ ਵੇਦਿਕ ਧਰਮ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਕੌਮ' ਨਹੀਂ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਵੇਦਿਕ ਧਰਮ ਰੱਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਉਹ ਅਨੇਕਾਂ ਫਿਰਕਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਪਏ ਸਨ ਤੇ ਜਾਤਾਂ ਅਤੇ ਵਰਣ-ਵੰਡ ਵਿਚ ਫਸੇ ਪਏ ਸਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਪਾੜਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਰਾਜਸੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਤੇ ਈਰਖਾ ਬਹੁਤ ਤਿੱਖੀ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਬਾਕੀ ਦੀਆਂ ਵਿਰੋਧੀ ਭਾਵਨਾਂ ਕਾਰਨ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਪਛਾੜ ਕੇ ਅੱਗੇ ਨਿਕਲਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੱਦਾਂ ਟੱਪ ਚੁੱਕੀ ਸੀ।

ਮੂਰਖ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਖੇਵਿਆਂ ਅਤੇ ਛੋਟੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਤੇ ਰਜਵਾੜੇ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਕਾਫ਼ੀ ਲਾਭ ਪੁੱਜਾ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਵੱਖ ਵੱਖ ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਫਿਰਕੇ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਪੁੱਜਾ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮ ਇਕੋ ਵਾਰ ਹੀ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤਵਰਸ਼ ਵਿਚ ਨਾ ਫੈਲ ਸਕਿਆ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਇਕ ਦੋ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਜਿੱਤ ਸਕੇ। ਕਦਮ ਕਦਮ 'ਤੇ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਨੇ ਸਖ਼ਤ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਭਿਆਨਕ ਖੂਨੀ ਜੰਗਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਇਕ ਇਕ ਚੱਪਾ ਜ਼ਮੀਨ ਤਿਆਗੀ ਪਰ ਆਖਰ ਛੱਡਣੀ ਪਈ। ਤੇ ਦਿੰਦੇ ਵੀ ਕਿੱਦਾਂ ਨਾ, ਜਦ ਕਿ ਇਸਲਾਮ ਵਰਗੀ ਵੱਡੀ ਤਾਕਤ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤਵਰਸ਼ ਵਿਚ ਕੋਈ ਇਕ ਵੱਡੀ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਤਾਕਤ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਆਪੋ ਵਿਚ ਦੀ ਫੁੱਟ ਤੇ ਵਿਰੋਧਾਂ ਕਾਰਨ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਮਦਦ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾਉਣਾ ਸੰਭਵ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਫ਼ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਤਾਕਤਵਰ ਇਸਲਾਮੀ ਕੌਮ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਤਾੜਿਆ। ਕੋਈ ਛੇਤੀ ਤੇ ਕੋਈ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਪਿੱਛੋਂ ਲਿਤਾੜੇ ਗਏ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ

ਛੱਡਿਆ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਸਾਰੇ ਹੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰ ਲਿਆ।

ਜੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਵੀ ਇਕ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਕੇਂਦਰੀ ਹਕੂਮਤ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂ ਇਹ ਛੋਟੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਹਕੂਮਤਾਂ ਹੀ ਇਕ ਕੇਂਦਰੀ ਕੌਮੀ ਸੇਧ ਮਿੱਥ ਕੇ ਲੜਦੀਆਂ ਅਤੇ ਫਿਰ ਜਿਵੇਂ ਰਾਜਪੂਤ ਦਲੇਰ ਤੇ ਜਾਨਾਂ ਵਾਰਨ ਵਾਲੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਕਦਮ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਜੰਮਣੋਂ ਰੁਕ ਜਾਂਦੇ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨ ਇਸ ਲਈ ਜੰਮ ਗਏ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਕ ਇਕ ਨੂੰ ਨਿਖੇੜ ਕੇ ਤੇ ਇਕ ਇਕ ਕਰ ਕੇ ਮਾਰਿਆ। ਜਦੋਂ ਇਕ ਨੂੰ ਮਾਰ ਪੈਂਦੀ ਸੀ ਤੇ ਹੱਲਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਤਮਾਸ਼ਾ ਵੇਖਦੇ ਤੇ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਜਿੰਨਾ ਲਾਭ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਇਸ ਆਪਸੀ ਫੁੱਟ ਨੇ ਦਿੱਤਾ, ਓਨਾ ਸ਼ਾਇਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਸੀ ਬਹਾਦਰੀ ਤੇ ਸੀਨਾਜ਼ੋਰੀ ਨੇ ਵੀ ਨਾ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ।

ਪ੍ਰਿਥੀ ਰਾਜ ਆਪਣੇ ਮਸ਼ੋਰੇ ਭਾਈ ਜੈ ਚੰਦ ਦੀ ਈਰਖਾ ਤੇ ਘਿਰਣਾ ਦੀ ਅਗਨੀ ਵਿਚ ਸੜ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਟਾਡ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਬਰਬਾਦੀ ਤੇ ਖੂਨ ਦਾ ਜਿੰਮੇਵਾਰ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਕੁਟਲ ਨੀਤੀ ਕਾਰਨ ਹੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਪੈਰ ਅਜਿਹੇ ਜੰਮੇ ਕਿ ਅੱਠ ਸੌ ਸਾਲ ਤਕ ਲਗਾਤਾਰ ਉਹ ਕਿਸੇ ਭੀ ਦਖਲ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਰਹੇ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਸਭ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਮੇਟ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਤੇ ਅਧੀਨ ਬਣਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਧੀਆਂ ਨਾਲ ਨਿਕਾਹ ਪੜ੍ਹੇ ਤੇ ਡੋਲੇ ਆਂਦੇ। ਏਨੇ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਜੋ ਜੋ ਜੁਲਮ ਤੇ ਜ਼ਬਰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਨਿਰਬਲਤਾ ਤੇ ਫੁੱਟ ਕਾਰਨ ਕੀਤੇ, ਅੱਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁਸਤਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲਿਖਣਾ ਤੇ ਅਨੁਮਾਨ ਲਾਉਣਾ ਵੀ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਐਸੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਲਿਖਣ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਤੇ ਹੀਆ ਹੀ ਨਾ ਰਿਹਾ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਜੁਲਮਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਹੋਸ਼ ਆਉਣ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਨਾ ਜੁਰਅਤ ਹੀ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਉਹ ਅਜਿਹੇ ਵਾਕਿਆਤ ਇਕੱਤਰ ਕਰ ਕੇ ਲਿਖਣ ਦਾ ਹੀਆ ਕਰਦੇ। ਉਹ ਗੱਲਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਹੀ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਹਵਾਲੇ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਇਹ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਤੇ ਕਾਫ਼ਰਾਂ ਦੀ ਭੰਡੀ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੀ ਹੰਗਾਮਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣ ਵਜੋਂ ਹੀ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਕਿਥੇ ਹੱਥ

ਆਉਣੀਆਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਅਸੀਂ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਹੀ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ।

ਇੰਨੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ, ਜਬਰ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਦੁੱਖ ਸਹਿਣ 'ਤੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਹਸਤੀ ਤੇ ਹੋਂਦ ਮਿਟਦੀ ਵੇਖ ਕੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਏਕਤਾ ਦੀ ਬਰਕਤ ਦਾ ਸੁਫਨਾ ਤਕ ਨਾ ਆਇਆ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਲਈ ਕੋਈ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਉੱਕਾ ਹੀ ਕੋਈ ਸੋਝੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਬੰਗਾਲੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਾਂਝ ਜਾਂ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹਰ ਕੋਈ ਜਿਸ ਰੰਗ ਵਿਚ ਸੀ, ਮਸਤ ਸੀ। ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮਾਰ ਪੈਂਦੀ, ਲੁੱਟੇ ਲਿਤਾੜੇ ਜਾਂਦੇ, ਜ਼ਲੀਲ ਹੁੰਦੇ, ਸਾਰੇ ਦੁੱਖ ਸਹਿਣ ਕਰਦੇ, ਪਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਤੇ ਇਤਫ਼ਾਕ ਲਈ ਕਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਨੇ ਉਬਾਲਾ ਨਾ ਖਾਧਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਸਭ ਕੁਝ ਅੱਡਰਾ ਤੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸੀ। ਨਾ ਦੁੱਖ ਸਾਂਝਾ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਖੁਸ਼ੀ ਸਾਂਝੀ।

ਤਲਵਾਰ ਤੇ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਨਾਲ ਲੜਨ ਵਾਲੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਅੰਗ, ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਕੁਝ ਤਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ ਕੇ ਸਦਾ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕੱਟ ਚੁੱਕੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਛੱਡ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ-ਸੰਸਾਰ ਵਿਚੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਹੀ ਮੇਟ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਤੇ ਕੁਝ ਆਪਣੇ ਕਰਤੱਵ ਤਿਆਗ ਕੇ ਅਜਿਹੇ ਗਏ-ਗੁਜ਼ਰੇ ਤੇ ਨਕਾਰਾ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਦਾ ਉੱਕਾ ਹੀ ਕੋਈ ਸਾਹਸ ਨਾ ਰਿਹਾ। ਪੁਰਾਣੇ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਦੇ ਖੱਤਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਬਹਾਦਰੀਆਂ, ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਧਰਮ ਦਾ ਜੋਸ਼ ਬਲ ਸਭ ਜ਼ਬਾਨੀ ਜਮ੍ਹਾਂ-ਖਰਚ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਖਤ ਲੋੜ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਇਕ ਧੁਰੇ ਦੁਆਲੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਕੌਮੀ ਭਾਵਨਾ ਸੁਰਜੀਤ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਅਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਉੱਚਿਆਂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਦੇਸ਼-ਪਿਆਰ, ਕੌਮੀ ਅਣਖ, ਗੌਰਤ ਤੇ ਜੋਸ਼ ਅਜਿਹਾ ਭਰਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਉਸ 'ਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਧਰਮ ਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਫਿਰ ਨਾ ਪੈ ਸਕੇ। ਜਿਵੇਂ ਅੱਗੇ ਵੀ ਅਸੀਂ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ, ਇਹ ਸੋਝੀ ਪਿਛਲੇ ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸੁੱਝੀ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਛੇ-ਸੱਤ ਸੌ ਸਾਲ ਤੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ 'ਤੇ ਮੁਕੰਮਲ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰੀ ਬੈਠੇ ਰਹੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਕਿਸੇ ਅੰਦਰ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਈ।

ਇਹ ਏਡਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੇ ਨਾਜ਼ਕ ਕੰਮ ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਹੀ ਆਇਆ ਤੇ ਈਸ਼ਵਰ ਵੱਲੋਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਰਗੀ ਆਜਜ਼, ਨਿਰਬਲ, ਬਿਖਰੀ ਹੋਈ ਤੇ ਡਿੱਗੀ ਹੋਈ ਕੌਮ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੌਮੀ ਸਾਹਸ, ਬਲ, ਦੇਸ਼-ਪਿਆਰ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਲੈ ਕੇ ਆਏ। ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਦੁੱਖ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ-ਸੰਦੇਸ਼ ਸੁਣਨ ਦੇ ਯੋਗ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਤੇ ਭਾਵਨਾ ਦੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਇਤਨੀ ਪੁਰਾਣੀ ਤੇ ਗਲ-ਸੜ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਟਾਕੀਆਂ ਜਾਂ ਜੋੜ ਲਾ ਕੇ ਇਸ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਤੇ ਬਚਾਅ ਅਸੰਭਵ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਮੌਜੂਦਾ ਹਾਲਾਤ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਨਵਾਂ ਪਹਿਰਾਵਾ ਤਜਵੀਜ਼ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਸੌ ਫੀਸਦੀ ਠੀਕ ਢੁਕਿਆ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦੇਸ਼-ਪਿਆਰ ਦੀ ਬੁਝ ਚੁੱਕੀ ਅਗਨੀ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਜਗਾਇਆ, ਜੋ ਪ੍ਰਚੰਡ ਅਗਨੀ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਗਈ। ਇਸ ਦੇਸ਼-ਪਿਆਰ ਦੀ ਅਗਨੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਚੰਡ ਕੀਤਾ। ਪਹਿਲਾ ਪੱਖ ਸੀ ਧਰਮ-ਸ਼ਕਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁ-ਪ੍ਰਕਾਰੀ ਪੂਜਾ ਤੋਂ ਹਟਾ ਕੇ ਇਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਪੂਜਾ ਵਿਚ ਜੋੜਿਆ ਅਤੇ ਏਕੇ ਦੀ ਏਕਤਾ ਦਾ ਧੁਰਾ ਕਾਇਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਦੂਜਾ ਪੱਖ ਸੀ ਸਮਾਜਿਕ ਪੱਧਰ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਾਤੀਆਂ ਅਤੇ ਵਰਣ-ਵੰਡ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਨੂੰ ਮਿਟਾ ਕੇ ਸ਼ੂਦਰਾਂ ਨੂੰ ਉਚਿਆ ਕੇ ਇਕ ਕੌਮੀਅਤ ਦੀ ਪਿਉਂਦ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਅਕਾਲ ਦੀ ਪੂਜਾ ਤੇ ਕੌਮੀ ਭਾਵਨਾ ਦੀ ਅੰਸ਼ ਜੋ ਅਲੋਪ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਫਿਰ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਪਾਠਕ ਜਨੋਂ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਕਾਰਨਾਮੇ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਲਾਉਣ ਲਈ ਜ਼ਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ ਤੇ ਔਕੜਾਂ ਵੱਲ ਫਿਰ ਦੋਬਾਰਾ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਭਾਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਕੱਲੇ ਛਾਤੀ ਤਾਣ ਕੇ ਇਸ ਕਾਰਜ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਡਟ ਖੜੋਤੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਸੀਹੇ ਸਹਾਰੇ। ਬੇ-ਸਹਾਰਾ, ਬੇ-ਸਾਜੋ-ਸਾਮਾਨ, ਬਗ਼ੈਰ ਕਿਸੇ ਫ਼ੌਜ ਜਾਂ ਮੁਲਕੀ ਮਦਦ ਦੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਕਾਇਆਂ ਪਲਟ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸੱਤ ਸੌ ਸਾਲ ਤਕ ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਹੇਠ ਅਨਗਿਣਤ ਦੁੱਖ ਤੇ ਜ਼ਿੱਲਤਾਂ ਉਠਾਈਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਇਤਨੇ ਲੰਬੇ ਅਰਸੇ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਕਰਤੱਵ ਇਸ ਹੱਦ ਤਕ ਭੁੱਲ ਬੈਠੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ

ਜਨਾਨੀਆਂ, ਬਹੁ-ਬੇਟੀਆਂ ਤੇ ਭੈਣਾਂ ਨੂੰ ਟਕੇ ਟਕੇ ਤੋਂ ਵਿਕਦੇ ਵੇਖ ਕੇ ਵੀ ਚੁੱਪ ਸਾਧੀ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਅਤੇ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਤੋਂ ਸਦਾ ਲਈ ਹੱਥ ਧੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਮੰਦਰਾਂ ਤੇ ਪੂਜਯ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਪਵਿੱਤਰ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੇ ਖੂਨ ਨਾਲ ਲਿਪਾਈ ਤੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਨਾਂ 'ਤੇ ਜੂ ਤਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਰਕਦੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਤੇ ਸਵੈਮਾਨ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਜੁੱਤੀਆਂ ਵਿਚ ਰੁਲਦਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਹਿਮ ਦਾ ਮੁਥਾਜ ਸੀ। ਉਹ ਬਾਣੀਆਂ ਵਾਂਗ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਵੜੇ ਬੈਠੇ ਸਨ ਤੇ ਚੂਹਿਆਂ ਵਾਂਗ ਪਹਾੜਾਂ ਦੇ ਘੁਰਨਿਆਂ ਵਿਚ ਜਾ ਛੁਪੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੁਝੇ ਹੋਏ ਹੌਸਲਿਆਂ, ਮੁਰਝਾਏ ਚਿਹਰਿਆਂ ਤੇ ਮੁਰਦਾ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਜਿਹੀ ਫੂਕ ਮਾਰੀ, ਉਹ ਗਰਮੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਹ ਜੋਸ਼ ਭਰਿਆ ਕਿ ਇਕ ਇਕ ਸਿਖ ਸੈਂਕੜੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਤੁੱਛ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਦੇਸ਼-ਪਿਆਰ ਤੇ ਕੌਮੀ-ਪਿਆਰ ਖ਼ਾਤਰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਲਈ ਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸ਼ਰਬਤ ਪੀਣ ਲਈ ਸਿਖ ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਗ ਸਮਝਣ ਲੱਗੇ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬਿੱਲੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ੇਰ ਬਣਾਇਆ ਤੇ ਨਾਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਮਰਦਿ-ਮੈਦਾਨ। ਇਹ ਕੰਮ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਹੀ ਲੱਗਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪਹਿਲਾ ਕੰਮ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਕਿਥੋਂ, ਕਿਵੇਂ ਤੇ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਆਰੰਭ ਕਰਨ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕਾਰਜ ਕਿਥੋਂ ਤੇ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਆਰੰਭਿਆ ?

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਕਾਰਜ ਦਾ ਖੇਤਰ ਹਿਮਾਲਿਆ ਪਰਬਤ ਦੇ ਲਾਗਲੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਚੁਣਿਆ। ਇਸ ਪਤਨ ਤੇ ਗਿਰਾਵਟ ਦੇ ਸਮੇਂ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਅੰਦਰੋਂ ਕੌਮੀ ਅਣਖ ਤੇ ਗ਼ੈਰਤ ਅਲੋਪ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਜਾਂ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਕੋਈ ਆਸ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਵੱਸਦੇ ਹਿੰਦੂ ਵੀ ਆਪਣੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਗੁਣ ਗੁਆ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਵਿਚਲੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਖੱਤਰੀ ਸਰੀਰਕ ਤੇ ਆਮ ਬਲ ਕਰਕੇ ਅਜਿਹੀ ਯੋਗਤਾ ਵਿਚ

ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਕੇ ਲਾਮਬੰਧ ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਬੰਗਾਲ, ਮਦਰਾਸ, ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ ਵਿਚ ਬੋਲੀ ਦਾ ਭਾਰੀ ਵਿਤਕਰਾ ਸੀ। ਉਹ ਚਿਰਾਂ ਤੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਲੜਦੇ ਥੱਕ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਤੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਤੋਂ ਛੇਤੀ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਸਫਲਤਾ ਦੀ ਆਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਦੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਹੁਣ ਤਕ ਅਜਿਹੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕਾਰਜ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ। ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਕਾਫੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ। ਕਈ ਕਾਰਨਾਮੇ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਸਰ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਹੀ ਲੋੜ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਾਹਸ ਤੇ ਬਲ ਹੋਵੇ ਤੇ ਉਹ ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਲਈ ਤਤਪਰ ਹੋਣ। ਇਸ ਲਈ ਉੱਤਰੀ ਹਿਮਾਲਾ ਦਾ ਤੱਟ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਕਾਫੀ ਯੋਗ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੋਂ ਵੀ ਉਹ ਲੋਕੀਂ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਜਾਣੂ ਸਨ ਤੇ ਸਰੀਰਕ ਬਲ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਵੀ ਪੂਰੇ ਉਤਰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਰਿਸ਼ਟ ਪੁਸ਼ਟ ਵੀ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਤੇ ਸਖ਼ਤੀਆਂ ਤੋਂ ਘਾਬਰਨ ਜਾਂ ਭੱਜਣ ਵਾਲੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਹ ਤਾਂ ਸੁੱਕੀ ਲੱਕੜ ਦੇ ਢੇਰ ਜਾਂ ਬਾਰੂਦ ਵਾਂਗ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਸੇਕ ਜਾਂ ਚੰਗਿਆੜੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮੱਚ ਉੱਠਣ ਜਾਂ ਭਾਂਬੜ ਵਾਂਗ ਬਲ ਉੱਠਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸਨ। ਅਗਰ ਮਗਰ ਜਾਂ ਲੇਕਿਨ ਵੇਕਿਨ ਵੱਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਜ਼ਿਆਦਾ ਰੁਚੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਸਫਲਤਾ ਬਹੁਤ ਔਖੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਆਪਣੀ ਨਿਰਬਲਤਾ, ਬੁਜ਼ਦਿਲੀ ਤੇ ਕਮ-ਹਿੰਮਤੀ ਨੂੰ ਅਗਰ ਮਗਰ ਤੇ ਲੇਕਿਨ ਵੇਕਿਨ ਦੀ ਸ਼ਬਦੀ ਹੇਰਾ-ਫੇਰੀ ਦੇ ਚੱਕਰ ਪਿੱਛੇ ਛੁਪਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕੀਮਤੀ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਇਕ ਬੁਝਿਆ ਹੋਇਆ ਦੀਵਾ ਜਗ ਪਵੇ ਤਾਂ ਦੂਜਾ ਜਗਾਉਣਾ ਸਹਿਲਾ ਸੀ; ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਵੀ ਹੋਵੇ। ਲੋੜ ਤੇ ਮੁਸ਼ਕਲ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀਵਾ ਜਗਾਉਣ ਦੀ ਸੀ। ਹਿੰਦੂ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬੁਝੇ ਦੀਵੇ ਹੀ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਸੱਖਣੇ ਤੇ ਬੁਝੇ ਹੋਏ ਦੀਵੇ ਨੂੰ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉੱਕਾ ਹੀ ਤੇਲ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਰੌਸ਼ਨ ਕਰਨਾ ਲੋਚਿਆ ਤਾਂ ਜੁ ਇਸ ਦੀਵੇ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਉਜਾਲਾ ਤੇ ਰੌਸ਼ਨੀ ਹੋ ਸਕੇ। ਪਰ ਅਜਿਹੇ ਦੀਵੇ ਲਈ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਪ੍ਰਕਾਰ

ਦੇ ਤੇਲ ਵੱਟੀ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੀਵੇ ਵਿਚ ਕੌਮੀ ਪਿਆਰ ਦੀ ਬੱਤੀ ਰੱਖੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਜਿਗਰ ਦੇ ਖੂਨ ਦਾ ਤੇਲ ਪਾ ਕੇ ਕਸ਼ੱਤਰੀ-ਪੁਣੇ ਦੀ ਅਗਨੀ ਨਾਲ ਬਾਲਿਆ ਤੇ ਅਜਿਹਾ ਦੀਪਕ ਜਲਾਇਆ ਕਿ ਮੁਰਦਾ ਕੌਮ ਜੀਵਨ ਰੰਗ-ਮੰਚ ਵਿਚ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਹੋ ਉੱਠੀ। ਇਸ ਦੀਪਕ ਨੂੰ ਜਗਾਉਣ ਦਾ ਮਾਣ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਾਤ ਨਾਲ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਜੋੜਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਦਾ ਇਹ ਹੀ ਆਖਿਆ ਕਿ ਇਸ ਦੀਪਕ ਦੀ ਲੋਅ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਹੀ ਬਖਸ਼ੀ ਸੀ, ਉਹ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਖੂਨ ਦਾ ਤੇਲ ਪਾ ਕੇ ਇਸ ਦੀ ਲੋਅ ਨੂੰ ਉਚਿਆਣ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਆਏ ਸਨ। ਸੱਚ ਮੁੱਚ ਅਜਿਹੇ ਵੀਰ ਪੁਰਸ਼ ਦੀ ਹੀ ਅਜਿਹੀ ਉੱਚੀ ਸੁੱਚੀ ਭਾਵਨਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਸੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਕੰਮ ਆਰੰਭ ਕਰਨਾ ਯੋਗ ਸਮਝਿਆ, ਜਿਥੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਅੱਗੇ ਹੀ ਮੈਦਾਨ ਤਿਆਰ ਕਰ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਐਸੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਕਾਰਜ ਆਰੰਭਿਆ, ਜਿਹੜੇ ਕੁਝ ਅੱਗੇ ਹੀ ਅਜਿਹੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਸਨ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉੱਤਰੀ ਪੂਰਬ ਹਿਮਾਲਾ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿਚ ਟਿਕ ਕੇ ਕਾਰਜ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਇਕ ਤਾਂ ਆਪ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਵਿਚ ਪ੍ਰਬੀਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦਿਵਾਈ। ਲਗ ਪਗ ੩੨ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਤਕ ਉਥੇ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ, ਇਤਿਹਾਸਾਂ ਨੂੰ ਘੋਖਣ ਤੇ ਸੁਣਨ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਵਕਤ ਲਾਇਆ।

ਸ਼ਿਕਾਰ ਦਾ ਤੇ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕੀਤਾ। ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮਿਹਨਤ ਤੇ ਪਰਿਸ਼੍ਰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਰੁਚੀ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤੀ। ਬੀਰ-ਰਸੀ ਕਵਿਤਾ ਇਕੱਤਰ ਕੀਤੀ। ਲੋਕ-ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਉਲਥਾ ਕਰਵਾ ਕੇ ਜਨ-ਸਾਧਾਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਤੇ ਰੁਚੀ ਨਾਲ ਇਕ-ਮਿਕ ਕੀਤਾ। ਧੀਰੇ ਧੀਰੇ ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਜੋਸ਼ ਤੇ ਉਬਾਲ ਨੂੰ ਸੰਜਮ-ਮਈ ਰੂਪ ਤੇ ਹੌਸਲਾ ਤੇ ਬਲ ਧਾਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਵਿਚ ਬਦਲਿਆ। ਜੋ ਸਿਖ ਸੇਵਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਆਉਂਦੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਭਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਸ਼ਿਕਾਰ 'ਤੇ ਲਿਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਵਧੇਰੇ ਦਲੇਰ ਤੇ ਪਰਿਸ਼੍ਰਮੀ ਹੁੰਦੇ ਗਏ। ਆਰਾਮ ਤਿਆਗ ਕੇ ਚੁਸਤ ਤੇ ਬਲਵਾਨ ਬਣਦੇ ਗਏ, ਸੁਸਤੀ ਤੇ ਆਲਸ ਉੱਕਾ ਹੀ ਤਿਆਗ ਕੇ ਉੱਦਮੀ ਤੇ

ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਬਣਦੇ ਗਏ। ਇਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਬਣ ਗਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੌਮੀ ਭਾਵਨਾ ਜਾਗਣ ਲੱਗੀ। ਫੋਕਟ ਖਿਆਲੀ ਧਰਮ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਅਸਲੀ ਅਮਲੀ ਧਰਮ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਸਿਖ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਮਾਰਸ਼ਲ ਸਪਿਰਟ ਤੇ ਕਸ਼ੱਤਰੀ-ਪੁਣੇ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰੀ ਤੇ ਦਿਲਦਾਦਾ ਹੁੰਦੇ ਗਏ। ਸਿਖ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗਹਿਣਿਆਂ, ਬਰਤਨਾਂ, ਗਲੀਚਿਆਂ ਤੇ ਹੋਰ ਤੋਹਫ਼ਿਆਂ ਆਦਿ ਦੀ ਥਾਂ ਘੋੜੇ ਤੇ ਸ਼ਸਤਰ ਭੇਟ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਜਿਹੇ ਤੋਹਫ਼ੇ ਤੇ ਨਜ਼ਰਾਨੇ ਵੇਖ ਕੇ ਅਤੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਸਿਖ ਵੀ ਅਜਿਹੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਭੇਟਾ ਵਿਚ ਹੀ ਫ਼ਖ਼ਰ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਖਿਆਲਾਂ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਨਾਲ ਹੀ ਹਥਿਆਰ ਤੇ ਹੋਰ ਜੰਗੀ ਸਾਮਾਨ ਵੀ ਜਮ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦੇ ਗਏ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਫ਼ਕੀਰਾਨਾ ਰਹਿਣ ਸਹਿਣ ਤਿਆਗ ਕੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਠਾਠ ਅਪਣਾ ਲਿਆ। ਉਹ ਸਵੇਰੇ ਸ਼ਾਮ ਦਰਬਾਰ ਲਗਾਉਂਦੇ ਸਨ।

ਉਹ ਕਿਰਪਾਨ ਹਰ ਵੇਲੇ ਧਾਰਨ ਰੱਖਦੇ ਸਨ; ਬਾਹਰ ਹੋਣ, ਭਾਵੇਂ ਗੁਰਿਆਈ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ। ਗਤਕਾ, ਕਸਰਤ ਤੇ ਨੇਜ਼ਾ-ਬਾਜ਼ੀ ਦੇ ਅਖਾੜੇ ਲੁਆਉਂਦੇ ਤੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕਰਾਉਂਦੇ। ਈਸ਼ਵਰ-ਭਗਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਹੀ ਕੌਮੀ ਜੋਸ਼ ਭਰਨ ਵਾਲੇ, ਖੂਨ ਨੂੰ ਗਰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਤੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਗੀਤ ਕਬਿੱਤ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਗਾਏ ਤੇ ਸੁਣਾਏ ਜਾਣ ਲੱਗੇ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲੈਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਆਪ ਵੀ ਜੋਸ਼ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ, ਹਿੰਮਤ ਜਗਾਉਣ ਵਾਲੀ ਤੇ ਖੂਨ ਗਰਮਾਉਣ ਤੇ ਤੇਜ਼ੀ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲੀ ਕਵਿਤਾ ਰਚਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਲਗਪਗ ਬਵੰਜਾ ਕਵੀ ਇਸ ਕਾਰਜ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਜੋ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਯੋਧਿਆਂ, ਬਹਾਦਰਾਂ ਤੇ ਆਰੀਆ ਵੀਰਾਂ ਦੇ ਵੀਰਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਰਚ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਭੱਟ ਤਾਂ ਸਦਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਕੌਮੀ ਜਾਹੋ-ਜਲਾਲ ਦੀਆਂ ਬੀਰ-ਰਸੀ ਵਾਰਾਂ ਗਾਇਨ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ, ਜੋ 'ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ' ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ, ਵਿਚ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭਾਗ ਦੁਰਗਾ (ਦੇਵੀ) ਤੇ ਰਾਖਸ਼ਾਂ ਦੀ ਜੰਗ ਨਾਲ ਹੀ

ਭਰਪੂਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਵੇਗ ਵਿਚ ਸਮੁੰਦਰ ਦਾ ਤੂਫਾਨ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ-ਚੋਣ ਤੋਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਤੇ ਢਾਲਾਂ ਦੀ ਛਣਕਾਰ ਸੁਣੀਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪਿੰਗਲ ਦੀ ਚਾਲ ਐਸੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਸਰਪਟ ਦੌੜਦੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਟਾਪਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਭਰਮਾਰ ਅਜਿਹੀ ਹੈ ਕਿ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਆਪ-ਮੁਹਾਰੇ ਵਲਵਲਾ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੋਸ਼ ਐਸਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਦੀ ਦੀ ਰੁੱਤੇ ਵੀ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਮੁੜ੍ਹਕਾ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭਾਗ ਦੇਵੀ ਦੀਆਂ ਜੰਗੀ ਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਇਹ ਟਪਲਾ ਖਾਧਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇਵੀ-ਭਗਤ ਜਾਂ ਦੇਵੀ-ਪੂਜ ਸਨ। ਇਹ ਨਿਰਾ ਨਿਰਮੂਲ ਗੁਮਾਨ ਜਾਂ ਫੋਕਟ ਕਲਪਨਾ ਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਕੇਵਲ ਇਕ ਨਿਰੰਕਾਰ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਸਨ। ਇਕ ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਪੂਜਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ ਦੀ ਪੂਜਾ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਦੇ ਜਾਇਜ਼ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ, ਜਾਂ ਪ੍ਰੋੜ੍ਹਤਾ ਕੀਤੀ। ਸਗੋਂ ਸਦਾ ਐਸੀ ਪੂਜਾ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੀ ਸੰਗਰਾਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਵਾਰਤਾ ਦੇਵੀ ਤੇ ਰਾਖਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਜੰਗ ਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਦੇਵੀ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਤੇ ਵੀਰਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਪਿੱਛੇ ਲੁਕਵਾਂ ਭੇਤ ਛੁਪਿਆ ਹੈ। ਦੇਵੀ ਨੂੰ ਰਾਖਸ਼ਾਂ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਜਿੱਤ-ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਕੇਵਲ ਮੁਖ ਨਾਇਕ ਤੇ ਸਾਧਨ ਹੀ ਮਿਥਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਵਿਰੋਧੀ ਤਾਕਤ ਦੇ ਟਾਕਰੇ 'ਤੇ ਹੀਰੋ ਦੀ ਉਸਤਤ ਕਰਨੀ, ਵੀਰਤਾ ਚਮਕਾਣੀ ਹੈ। ਜੰਗੀ ਸਪਿਰਟ ਨੂੰ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨ ਲਈ ਅਤੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਇਸ ਉਪਮਾ ਤੋਂ ਇਹ ਅਨੁਮਾਨ ਲਾ ਲੈਣਾ ਕਿ ਉਹ ਦੇਵੀ-ਪੂਜ ਸਨ, ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਭੁੱਲ ਹੈ। ਦੇਵੀ ਨੂੰ ਹੀਰੋ ਥਾਪਣਾ ਉਸ ਕਰਤੱਵ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਲਈ ਵੰਗਾਰ ਹੀ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਲਈ ਸਦਾ ਹੀਰੋ ਨੂੰ ਸਰਬ ਗੁਣ ਉੱਤਮ ਦਰਸਾਉਣਾ ਤੇ ਵਡਿਆਉਣਾ ਅਵੱਸ਼ਕ ਸੀ, ਉਹ ਦੇਵੀ ਪੂਜਣ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੀ ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਸਕ ਨਹੀਂ ਸਨ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇੰਜ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਦੇਵੀ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨੀ ਜਾਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਦੇ ਵੀ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਇਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਪੂਜਾ ਤੋਂ ਸਿਵਾਏ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ ਦੀ ਪੂਜਾ, ਭਗਤੀ, ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਕਰਨੀ ਤੇ ਉਸ ਉੱਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਲਿਆਉਣਾ ਵੱਡਾ ਗੁਨਾਹ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਜ਼ਿਕਰ ਅੱਗੇ ਵੀ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਜ਼ਿਕਰ ਵਿਚ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਹੋਰ ਕਵੀਆਂ ਦਾ ਕਲਾਮ ਵੀ ਹੈ, ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਵਾਕ, ਭਾਵ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਰਚਨਾ ਨਹੀਂ। ਦੇਵੀ ਨੂੰ ਹੀਰੋ ਥਾਪ ਕੇ ਰਾਖਸ਼ਾਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ 'ਤੇ ਥਾਪਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਲਹੂ ਵਹਾਣ ਤੇ ਮਾਰੂ ਤਾਕਤ ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਤੇ ਜਿੱਤ ਦੀਆਂ ਮਿਸਾਲਾਂ ਜੋਸ਼ ਵਾਲੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਵਰਣਨ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਤੇ ਰਾਮਾਇਣ ਜਿਹੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਤੇ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦੀਆਂ ਬਹਾਦਰੀਆਂ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਲੋਕ-ਬੋਲੀ ਤੇ ਕਾਵਿਕ ਸ਼ੈਲੀ ਠਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਲੋੜ ਤਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਲੋੜੀਂਦਾ ਜੋਸ਼ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਉਸ ਜੋਸ਼ ਨੂੰ ਉਭਾਰਿਆ ਤੇ ਟੁੰਬਿਆ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਜੁ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਯੁੱਧ ਤੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ ਅਤੇ ਲੋੜ ਪੈਣ 'ਤੇ ਭਗਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਵੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ। ਜੇ ਕੋਈ ਮੁੱਖ ਨਾਇਕ ਜਾਂ ਹੀਰੋ ਕਲਪਿਆ ਹੀ ਨਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਲਪਿਤ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਤੇ ਚਾਲ ਹੀ ਢਿੱਲੀ ਤੇ ਢਿੱਕੀ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਜੰਗ ਦੀ ਵਿਜੇਈ ਹੀਰੋ, ਦੇਵੀ ਨੂੰ ਥਾਪਿਆ। ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਨ ਇਹ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਕਾਲ ਤੇ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਹ ਕੰਮ ਆਰੰਭਿਆ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਾਫ਼ੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਦੇਵੀ-ਪੂਜ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਤੇ ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਦੇ ਵੇਗ ਵਿਚ ਲੋੜੀਂਦਾ ਪ੍ਰੀਵਰਤਨ ਲਿਆ ਕੇ ਤੇ ਪੁੱਠ ਦੇ ਕੇ ਦੇਸ਼-ਭਗਤੀ ਤੇ ਕੌਮ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬੜੀ ਸਿਆਣਪ, ਦਲੇਰੀ ਤੇ ਦੂਰ-ਅੰਦੇਸ਼ੀ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਮਾਰੂ ਨਾਦ ਵਜਾਉਣ ਵਾਲੀ ਤੇ ਜੋਸ਼ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਹੀਰੋ, ਦੇਵੀ ਨੂੰ ਹੀ ਬਣਾਇਆ। ਪਰ ਇਹ ਅਸੀਂ ਕਦੀ ਵੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਖੁਦ ਦੇਵੀ-ਭਗਤ ਸਨ ਜਾਂ ਦੇਵੀ-ਪੂਜਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ-ਭਗਤੀ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਸੁਰਜੀਤ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨੀਤੀ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦੇਵੀ ਦੇ ਉਪਾਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਉਤੇਜਿਤ ਕਰ ਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਆਪਣੇ ਲਈ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਈ ਸਿੰਘ ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਫ਼ਿਰਕੇ ਵਿਚੋਂ ਲਏ, ਪਰ ਕੋਈ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਿੰਘ ਦੇਵੀ-ਭਗਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ। ਸਗੋਂ ਖ਼ਾਲਸਾ ਧਰਮ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ

ਉਪਰੰਤ ਉਹ ਸਾਰੇ ਕੇਵਲ ਇਕ ਓਂਕਾਰ ਨਿਰੰਕਾਰ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਅਰਾਧਨਾ ਵਿਚ ਮਖਮੂਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਜੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇਵੀ-ਭਗਤ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਫਿਰ ਕੋਈ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਦੇਵੀ-ਪੂਜਾ ਬਾਰੇ ਸਾਫ਼ ਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਉਪਦੇਸ਼ ਨਾ ਕਰਦੇ। ਇਹ ਕਿੰਨੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੇ ਠੋਸ ਗੁਆਹੀ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿੰਘ ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਜਾਂ ਜਮਾਤ ਵਿਚੋਂ ਆਉਂਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਖ਼ਾਲਸਾ ਧਰਮ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਵੀ ਦੇਵੀ ਦੀ ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਇਥੇ ਇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉੱਠਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਖ਼ਾਲਸਾ ਧਰਮ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਵਿਚ ਦੇਵੀ-ਪੂਜਾ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਸ਼ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ? ਖੰਡੇ ਦਵਾਰਾ ਪਾਹੁਲ ਦੇਣ ਦੀ ਰੀਤ ਤੋਂ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਦੇਵੀ-ਪੂਜਕ ਜਮਾਤ ਦੀ ਕੁਝ ਕਿਰਿਆ ਭਾਸਦੀ ਹੈ। ਜਨਮ-ਸਾਖੀਆਂ ਲਿਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਇਹ ਹੀ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇਵੀ-ਪੂਜ ਸਨ, ਪਰ ਜਨਮ-ਸਾਖੀਆਂ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਲਿਖਾਰੀ ਮਨ-ਘੜਤ ਕਹਾਣੀਆਂ ਬਣਾ ਕੇ ਮਜ਼ੇ ਲੈਣ ਵਾਲੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਹਨ, ਜੋ ਸਦਾ ਬੇਤੁਕੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਹਿੰਦੇ ਤੇ ਗੱਪਾਂ ਮਾਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਸੇ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ੀ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਭੰਗ ਦੇ ਲੋਰ ਵਿਚ ਜੋ ਜੀਅ ਆਇਆ, ਲਿਖ ਮਾਰਿਆ। ਅਜਿਹੇ ਵਿਖਾਵੇ ਦੀ ਮਿੱਤਰ-ਮਾਰੂ ਨੀਤੀ, ਤੇ ਬੇ-ਅਕਲੀ ਕਾਰਨ ਸਦਾ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਅਧਰਮ ਹੀ ਪ੍ਰਚਾਰਦੇ ਚਲੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਜੇ ਕਿਤੇ ਸਹਿਜ-ਸੁਭਾ ਕੁਝ ਤਾਰੀਫ਼ ਕਿਸੇ ਮੌਕੇ ਦੇਵੀ ਦੀ ਇਸ ਕਲਪਤ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਨਾਟਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੀ ਅਵੱਸ਼ਕਤਾ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹੋਰ ਸਮਾਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਤੇ ਅਸੂਲਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਿਚਾਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕਰਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਉੱਤੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਹਾਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਜਮਾਨੇ ਦੀ ਨਬਜ਼ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਹਿਚਾਣਨ ਵਾਲੇ ਸਨ ਤੇ ਜੋ ਯੋਗ ਇਲਾਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ। ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਸੈਂਕੜੇ ਸਾਲ ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਫ਼ਤਵਾ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਆਪਣੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕ ਖ਼ਾਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਅਯੋਗ ਦੱਸੀ ਜਾਈਏ।

ਧਾਰਮਿਕ ਉੱਨਤੀ ਦਾ ਕੰਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਲਤ ਅਸੂਲਾਂ ਤੇ ਸਿਖਿਆ 'ਤੇ ਹੀ ਉਸਾਰਿਆ ਤੇ ਇਕ ਨਿਰੰਕਾਰ ਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ

ਪੂਜਾ 'ਤੇ ਬਲ ਦਿੱਤਾ। ਏਸੇ ਹੀ ਵਿਚਾਰ ਅਧੀਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਾਰਜ-ਖੇਤਰ ਤੇ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਚੋਣ ਕੀਤੀ। ਜੋ ਜੋ ਹੋਰ ਔਕੜਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ 'ਤੇ ਇਸ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਬਿਸਰਾਮ ਸਮੇਂ ਡੂੰਘੀ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਰਾਜਸੀ ਤਰੱਕੀ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਵੀ ਏਕਤਾ, ਭਾਈਚਾਰੇ ਤੇ ਕੌਮੀ ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ ਨੀਹਾਂ 'ਤੇ ਰੱਖਣੀ ਯੋਗ ਸਮਝੀ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮੁੱਢਲੇ ਅਸੂਲ ਕਿਵੇਂ ਕਾਇਮ ਕੀਤੇ ?

ਪਹਿਲਾ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅਸੂਲ ਇਕ ਭਾਈਚਾਰਾ ਕਾਇਮ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਸਾਰੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਬਰਾਦਰੀਆਂ ਦਾ ਖ਼ਾਤਮਾ ਕਰ ਕੇ, ਇਕ ਖ਼ਾਲਸਾ ਜਾਤ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖ ਕੇ, ਤੇ ਉਸ ਨੀਂਹ 'ਤੇ ਉਸਾਰੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਮਹੱਲ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਸਾਰਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਤਰੱਕੀ ਦਾ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਹੀ ਰਾਹ ਤੇ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਹੀ ਸਾਧਨ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ। ਵਰਣ-ਵੰਡ ਦਾ ਖ਼ਾਤਮਾ ਕਰ ਕੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਕੇਵਲ ਇਨਸਾਨ—'ਮਾਨਸ ਕੀ ਜਾਤ ਸਬੈ ਏਕੈ ਪਹਿਚਾਨਬੋ'—ਦੇ ਉਦੇਸ਼ 'ਤੇ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ। ਵੱਖ ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਸਭ ਇਨਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਬਰਾਬਰ ਪੱਧਰ ਦੇ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਲਿਆ ਕੇ, ਇਕੋ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦੀ ਗੁੜਤੀ ਦੇ ਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਅੰਦਰ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਗ-ਰੇਸ਼ਿਆਂ ਵਿਚ ਕੌਮੀ ਏਕਤਾ ਦਾ ਖ਼ੂਨ ਭਰਿਆ।

ਦੂਜਾ ਉਦੇਸ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਇਆ ਕਿ ਕੌਮੀ ਏਕਤਾ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰੱਖਣ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਕੌਮ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਸੁਆਰਥ ਤੇ ਖ਼ੁਦਗਰਜ਼ੀ ਤਿਆਗ ਕੇ ਸਾਂਝੇ ਬਲ ਤੇ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਪਹਿਲਾ ਕੰਮ ਹੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਸੀ, ਪਰ ਦੂਜਾ ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਔਖਾ ਸੀ। ਪਹਿਲੇ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਹੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਕਠਨਾਈ ਤੇ ਔਕੜਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਸੀ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਵਰਣ-ਵੰਡ ਚਲੀ ਆਉਂਦੀ ਸੀ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਖਾਣ ਪੀਣ ਦੇ ਢੰਗ, ਵਿਆਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਹ-ਰੀਤਾਂ ਨਾ ਕੇਵਲ ਵੱਖ ਵੱਖ ਹੀ ਸਨ, ਸਗੋਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਵੀ। ਸਗੋਂ ਉਹ ਆਪਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਘਿਰਣਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਜਾਤ ਦੀ

ਕੈਦ ਤੇ ਰਸਮਾਂ ਦੀਆਂ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਜਾਤ ਦੀ ਕੈਦ ਢਿੱਲੀ ਹੋਣ ਨਾਲ ਉਹ ਧਰਮ ਤੋਂ ਫਿਸਲਦੇ ਜਾਪਦੇ ਸਨ। ਜਾਤੀ ਬੰਧਨ ਵਿਚ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਅਦਲਾ ਬਦਲੀ ਨਾਲ ਤੂਫਾਨ ਮੱਚ ਜਾਣ ਦਾ ਸਹਿਮ ਲੱਗਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਹਿੰਦੂ ਸੈਂਕੜੇ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਜਾਤਾਂ ਦੇ ਗੁਲਾਮ ਚਲੇ ਆਉਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਦਖਲ ਦੇਣਾ ਕੋਈ ਸੌਖੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਚੁਭਵੀਂ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਛੋਟੀਆਂ ਜਾਤਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਜਾਤਾਂ ਵਾਲੇ ਸ਼ੂਦਰ ਤੇ ਮਲੇਛ ਹੀ ਖ਼ਿਆਲ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂ-ਯੁਗ ਵਿਚ ਉਚਿਆਉਣ ਦਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਕਦੇ ਸੁਫਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਇਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੱਡੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ੂਦਰ ਤੇ ਨੀਚ ਜਾਤੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ, ਜੋ ਗੁਲਾਮਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਿਸੇ ਪੱਖੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਵਧੇਰੇ ਨਿਘਰੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਤੰਤਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਬਿਲਕੁਲ ਇਕੱਲੇ ਹੀ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ੂਦਰਾਂ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਇਕ ਕਦਮ ਅਗਾਂਹ ਰਖਿਆ। ਜੋ ਵੀ ਪ੍ਰਾਣੀ ਖ਼ਾਲਸਾ ਧਰਮ ਵਿਚ ਆਇਆ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸੀ ਜਾਂ ਸ਼ੂਦਰ, ਸਾਰੇ ਭਰਾ ਬਣ ਗਏ ਤੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋ ਗਏ। ਜੋ ਕੰਮ ਭਾਰਤ ਦੇ ਬੀਰਾਂ ਯੋਧਿਆਂ ਤੇ ਈਸ਼ਵਰ ਦੇ ਅਵਤਾਰਾਂ (ਜੋ ਅਸੀਂ ਈਸ਼ਵਰ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਹੋਣਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਕਰ ਵੀ ਲਈਏ) ਤੋਂ ਵੀ ਨਾ ਸਰਿਆ, ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਉਸ ਕਸ਼ੱਤਰੀ ਸੂਰਬੀਰ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਹੋ ਨਿੱਬੜਿਆ ਅਤੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਚੜ੍ਹਿਆ, ਜਿਸ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਸੱਚੇ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਕੌਮੀ ਪਿਆਰ ਦੀ ਅਗਨੀ ਪ੍ਰਚੰਡ ਸੀ ਤੇ ਜਿਸ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਦੇ ਭਾਂਬੜ ਮੱਚ ਰਹੇ ਸਨ।

ਦੂਜਾ ਕੰਮ ਕੌਮ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਵਲਵਲਾ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਜਗਾਉਣ ਦਾ ਸੀ। ਵੱਖਰੇ ਵੱਖਰੇ ਗੁਰੂ, ਵੱਖਰੇ ਵੱਖਰੇ ਦੇਵਤੇ, ਵੱਖਰੇ ਵੱਖਰੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਅਸੂਲ ਤੇ ਵੱਖਰੇ ਵੱਖਰੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸਨ। ਵੱਖਰੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਤੇ ਵੱਖਰੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਖੇਵਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਕਾਰਨ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਖ਼ੁਦਗਰਜ਼ੀ ਦੀ ਦਲਦਲ ਵਿਚ ਧਕੇਲ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਹਰ ਇਕ ਆਪਣੀ ਖ਼ੁਦਗਰਜ਼ੀ ਤੇ ਨਿੱਜੀ ਸਵਾਰਥ ਵਿਚ ਹੀ ਫਸਿਆ ਪਿਆ ਸੀ, ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਉੱਕੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕੌਮੀ ਉਸਾਰੀ ਵੱਲ ਕਿਸੇ ਦੀ ਰੁਚੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਕੌਮੀ ਟੀਚਾ

ਹੀ ਮਿਥਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਤਕ ਹਿੰਦੂ ਜਨਤਾ ਕੌਮੀ ਲੋੜ, ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ, ਮੁਲਕ ਦੇ ਭਲੇ ਤੇ ਸਾਂਝੇ ਲਾਭ ਲਈ ਆਪਾ ਵਾਰਨ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਲੈਂਦੀ, ਇਹ ਸੰਭਵ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਬਲਵਾਨ ਕੌਮ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਰਗਟ ਕਰਨ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਕਠਨ ਕੰਮ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਦਾ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਜਾਤੀ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਭਾਵਨਾ ਜਗਾਈ ਤੇ ਰੂਹ ਫੂਕੀ ਕਿ ਕੌਮ ਦੀ ਸਦਗਤੀ ਹਰ ਇਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਜਾਗ ਉੱਠੀ। ਕੌਮ ਪ੍ਰਤੀ ਪਿਆਰ, ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਸਾਂਝੇ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਮਿਲ ਕੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਾਤ ਤੇ ਜਾਤੀ ਵਿਤਕਰੇ ਜਾਂ ਉਚ-ਨੀਚ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾ ਰਹੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁੱਢਲੇ ਅਸੂਲਾਂ ਦਾ ਟੀਚਾ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਾਰਜ ਆਰੰਭਿਆ ਅਤੇ ਜੋ ਵੀ ਔਕੜਾਂ ਤੇ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਪੇਸ਼ ਆਈਆਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਸਹਾਰਿਆ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਧਰਮ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰ ਕੇ ਇਕ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੀ ਭਗਤੀ ਤੇ ਪੂਜਾ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੋਈ ਤੇ ਕੌਮ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਵਧੀ ਫੁੱਲੀ, ਉਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਅਸੀਂ ਅਗਲੇ ਕਾਂਡ ਵਿਚ ਕਰਾਂਗੇ।

ਖਾਲਸਾ ਧਰਮ ਦੇ ਕਾਇਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਸਮਾਚਾਰ

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਫਕੀਰੀ ਜੀਵਨ ਤੇ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਆਸਾਮ ਦਾ ਇਕ ਯੁਵਰਾਜ ਰਤਨ ਰਾਏ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਆਇਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਘਰ 'ਤੇ ਅਪਾਰ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਸਿਦਕ ਸੀ। ਜਦ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਆਸਾਮ ਵੱਲ ਗਏ ਸਨ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਜਾਗ ਉਸ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਵਿਚ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨਜ਼ਰਾਨੇ ਤੇ ਭੇਟਾ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਾਦੀ ਨਾਮੀ ਹਾਥੀ, ਜੋ ਅਤੀ ਸੁੰਦਰ ਸੀ, ਅਰਪਨ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਵਿਚ ਹੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਰੱਖਦੇ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸ ਰੁਚੀ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਲੜਾਕੇ ਬਹਾਦਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕਾਫੀ ਭੀੜ ਜਮ੍ਹਾਂ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਸ਼ਿਕਾਰ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਬੜੀ ਸ਼ਾਨ ਦੀ ਚੜ੍ਹਤ ਤੇ ਦਿੱਖ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।

ਉਸ ਸਮੇਂ ਰਿਵਾਜ ਸੀ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਅਮੀਰ ਵਜ਼ੀਰ ਹੀ ਆਪਣੇ ਮਹੱਲਾਂ

ਜਾਂ ਕਿਲਿਆਂ ਵਿਚ ਨਗਾਰਾ ਰੱਖਦੇ ਸਨ ਤੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਤੇ ਸਵਾਰੀ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਲਿਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਕਾਫੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠ ਹੋ ਜਾਣ ਉਪਰੰਤ ਨਗਾਰਾ ਰੱਖਣ ਦਾ ਮਨ ਵੀ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਨਰਮ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਦੂਰ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਵੀ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਉਹ ਨਾ ਮੰਨੇ। ਆਖਰ ਨਰਮ-ਖਿਆਲੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮਾਤਾ ਰਾਹੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਦਬਾਅ ਪਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਰੋਕਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਬਜ਼ੁਰਗੀ ਦੇ ਨਾਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਕੰਮ ਤੋਂ ਕਾਫੀ ਕਸ਼ਟ ਸਹੇ ਸਨ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਕਾਰਜ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ, ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰਨੀ ਤੇ ਭਗਤੀ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਫੌਜੀ ਤਰੀਕੇ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਅਮੀਰਾਂ ਤੇ ਹਾਕਮਾਂ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ-ਢੰਗ ਅਪਣਾਉਣਾ ਉਚਿਤ ਤੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਦਾਦੇ ਦਾ ਹੀ ਪੋਤਾ ਹਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਵੀ ਭੈ ਤੇ ਡਰ ਨਹੀਂ। ਮਾਤਾ ਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਆਖਦੇ ਹੋ ਕਿ ਮੈਂ ਲੁਕਿਆ ਰਹਾਂ ਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਕੇ ਵਿਚਰਾਂ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਰਾਜੇ ਅੱਖ ਮੈਲੀ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਦਿਆਂਗਾ। ਵਕਤ ਦੀ ਨੀਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਜਵਾਬ ਯੋਗ ਨਾ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ, ਪਰ ਇਕ ਨਿਡਰ, ਬਹਾਦਰ, ਕੌਮੀ ਜਜ਼ਬੇ ਵਾਲੇ ਬੀਰ-ਬਲੀ ਪਾਸੋਂ ਅਜਿਹੇ ਉੱਤਰ ਦੀ ਹੀ ਆਸ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਇਕ ਉੱਚੇ ਹੌਸਲੇ ਵਾਲੇ ਪਾਸੋਂ ਹੀ ਇਹ ਉੱਤਰ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਨਗਾਰਾ ਬਣਵਾਇਆ। ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ 'ਰਣਜੀਤ ਨਗਾਰਾ' ਰੱਖਿਆ। ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਨ ਜਾਣ ਸਮੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲਿਜਾਂਦੇ। ਉਸ 'ਤੇ ਚੋਟਾਂ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਫੌਜੀ ਮੇਲ ਜੋਲ ਤੇ ਜੰਗੀ ਸਾਮਾਨ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ 'ਤੇ ਵੀ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਵੱਡੇ ਛੋਟੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ, ਜੋ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਸਨ, ਸਹਿਮ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਆਮ ਆਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਚੁਭਦੀ ਸੀ। ਨਗਾਰੇ ਦੀ ਚੋਟ ਨੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੁਖੀ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਖਹਿਣ ਲਈ ਮੌਕਾ ਤੇ ਬਹਾਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਆਖਰਕਾਰ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਦੇ ਰਾਜਾ ਭੀਮ ਚੰਦ ਕਹਿਲੂਰੀਏ ਨੇ ਝਗੜਾ ਖੜਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਆਪਣੇ ਵਾਸਤੇ ਪ੍ਰਸਾਦੀ ਹਾਥੀ ਮੰਗ ਭੇਜਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮਾਤਾ ਤੇ ਹੋਰ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹਾਥੀ ਦੇ ਕੇ ਸੁਲਹ ਕਰ ਲੈਣੀ ਹੀ ਉਚਿਤ ਹੈ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਖੀਰ ਤਕ ਹਾਥੀ ਦੇਣ ਲਈ ਉੱਕਾ ਹੀ ਨਾ ਮੰਨੇ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਇਹ ਗੁੱਸੇ ਦੀ ਅੱਗ ਧੁਖਦੀ ਰਹੀ। ਕਿਰਪਾਲ ਚੰਦ ਇਕ ਹੋਰ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਨੇ ਭੀਮ ਚੰਦ ਨੂੰ ਚੁੱਕਿਆ ਕਿ ਉਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਾ ਉੱਤਰ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਦੇਣ ਲਈ ਤਤਪਰ ਹੋ ਗਏ। ਪਰ ਰਾਜਾ ਮੇਦਨੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀ ਭੇਜ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਨਾਹਨ ਬੁਲਵਾਇਆ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਮਿਆਨ ਵਿਚੋਂ ਤਲਵਾਰ ਧੂਣ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਮੌਕਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਕਈ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਤੇ ਭੀਮ ਚੰਦ ਵਿਚਕਾਰ ਤਲਵਾਰ ਚੱਲੀ ਤੇ ਜਿੱਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਰਹੀ। ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਇਆ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਭੀਮ ਚੰਦ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚੋਂ ਨਾਹਨ ਚਲੇ ਗਏ।

ਨਾਹਨ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਕੱਤਕ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ੧੭੪੧ ਸੰਮਤ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਪਿੰਡ ਵਸਾ ਕੇ ਉਥੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਪਾਉਂਟਾ ਰੱਖਿਆ। ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਕੁਝ ਅਫ਼ਗਾਨ ਕਾਲੇ ਖ਼ਾਂ, ਨਿਜਾਬਤ ਖ਼ਾਂ, ਹਯਾਤ ਖ਼ਾਂ ਤੇ ਭੀਖਨ ਖ਼ਾਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਨਰਾਜ਼ਗੀ ਕਾਰਨ ਕਿਸੇ ਨਵਾਬ ਪਾਸ ਪਨਾਹ ਲੈਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਨਾਹ ਦੇਣ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਹੀਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਰਿਹਾ। ਸਈਅਦ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਰੱਖ ਲਿਆ। ਇਹ ਬੜੀ ਹੀ ਦਲੇਰੀ ਤੇ ਹੌਸਲੇ ਦਾ ਕੰਮ ਸੀ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵਰਗਾ ਦਿਲ ਗੁਰਦੇ ਵਾਲਾ ਸੂਰਮਾ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਚੰਗਾ ਸਿੱਟਾ ਨਾ ਨਿਕਲਿਆ। ਰਾਜਾ ਭੀਮ ਚੰਦ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਜੰਵ ਲੈ ਕੇ ਰਾਜਾ ਫ਼ਤਹਿ ਸ਼ਾਹ ਸ਼੍ਰੀਨਗਰ ਦੇ ਕੋਲ ਢੁਕਾ। ਇਸ ਸ਼ਾਦੀ ਦੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕੁਝ ਤੋਹਫ਼ੇ ਰਾਜਾ ਫ਼ਤਹਿ ਸ਼ਾਹ ਵੱਲ ਆਪਣੇ ਦੀਵਾਨ ਨੰਦ ਚੰਦ ਹੱਥ ਭੇਜੇ। ਭੀਮ ਚੰਦ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਨਰਾਜ਼ਗੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਨਰਾਜ਼ਗੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਰਾਜਾ ਫ਼ਤਹਿ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਤੋਹਫ਼ੇ ਸਵੀਕਾਰ ਨਾ

ਕੀਤੇ ਤੇ ਨੰਦ ਚੰਦ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਲੈ ਕੇ ਪਰਤ ਆਇਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਰਾਜਿਆਂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵਿਚ ਖਿੱਚੋਤਾਣ ਵਧ ਗਈ। ਰਾਜਾ ਭੀਮ ਚੰਦ ਨੇ ਕਿਰਪਾਲ ਚੰਦ ਕਟੋਚੀਏ, ਰਾਜਾ ਕੇਸਰੀ ਚੰਦ ਜਸਵਾਲੀਏ, ਰਾਜਾ ਸੁਖ ਦਿਆਲ ਜਸਰੋਟੀਏ, ਰਾਜਾ ਹਰੀ ਚੰਦ ਹੰਡੂਰੀਏ, ਰਾਜਾ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਡਡਵਾਲੀਏ ਅਤੇ ਰਾਜਾ ਫਤਹਿ ਸ਼ਾਹ ਸ਼੍ਰੀਨਗਰ ਆਦਿ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਕਦੀ ਕਦੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰਨ ਤੇ ਸਤਾਣ ਲੱਗ ਪਏ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਵਿਸਾਖ ਸੰਮਤ ੧੭੪੨ ਵਿਚ ਸਾਂਝੀ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਉੱਤੇ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਹੱਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਦੋਂ ਅਜੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਪੈਰ ਰੱਖੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਤਜਰਬਾ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਭੀਮ ਚੰਦ ਆਦਿ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਫੌਜ ਸਾਹਮਣੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪਣੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਨਾ-ਤਜਰਬਾਕਾਰ ਤੇ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਅਨਜਾਣ ਜਮਾਤ ਨੂੰ ਟਾਕਰੇ 'ਤੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਲੈ ਆਏ। ਅਜੇ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਝੜਪ ਹੀ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜ ਸੌ ਉਦਾਸੀ ਸਾਧੂਆਂ ਦਾ ਟੋਲਾ, ਜੋ ਹਲਵਾ ਖਾ ਖਾ ਕੇ ਪਲਿਆ ਸੀ, ਪੱਲਾ ਖਿਸਕਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸਾਥ ਛੱਡ ਗਿਆ। ਕਾਲੇ ਖਾਂ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀ ਪਠਾਣ ਵੀ ਮੌਕੇ ਸਿਰ ਧੋਖਾ ਦੇ ਗਏ ਅਤੇ ਉਹ ਭੀਮ ਚੰਦ ਨਾਲ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਨਾਲ ਜਾ ਰਲੇ। ਸਈਅਦ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ, ਜਿਸ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਨਾਲ ਇਹ ਪਠਾਣ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਨੌਕਰ ਹੋਏ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸ ਧੋਖਾ-ਬਾਜ਼ੀ ਤੋਂ ਅਤੀ ਦੁਖੀ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਆਪਣੇ ਮੁਰੀਦਾਂ ਸਮੇਤ ਐਨ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਪੁੱਜਾ। ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਜਮਨਾ ਤੇ ਗਿਰੀ ਨਦੀ ਦੇ ਵਿਚਲੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਡਟਵੀਂ ਟੱਕਰ ਹੋਈ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖੁਦ ਇਸ ਬੇ-ਸਰੋ-ਸਾਮਾਨ ਤੇ ਬੇ-ਕਾਇਦਾ ਫੌਜੀ ਦਸਤੇ ਦੀ ਕਮਾਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਫੌਜ ਅਜੇ ਨਾ-ਤਜਰਬਾਕਾਰ ਸੀ ਅਤੇ ਅਜ਼ਮਾਈ ਹੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਨਾ ਹੀ ਪੂਰਾ ਜੰਗੀ ਸਾਮਾਨ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਮਾਮੂਲੀ ਕੰਮ ਕਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸੇਵਕ ਸਿਖ ਹੀ ਸਨ, ਜੋ ਲੜਾਈ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਵੀ ਕੁਝ ਫਕੀਰ ਤੇ ਇਕਾਂਤਵਾਸੀ ਸਾਧੂ ਹੀ ਸਨ। ਜਨਮ-ਸਾਖੀਆਂ ਵਿਚ ਜੰਗੀ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀ ਜਿਹੜੀ ਸੂਚੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਇਕ ਲਾਲ ਚੰਦ ਹਲਵਾਈ ਦਾ ਨਾਂ ਵੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ

ਤੋਂ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲੱਗ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸੇਵਕ ਕਿਸ ਸ਼੍ਰੇਣੀ, ਕਿਤਨੇ ਤਜਰਬੇ ਤੇ ਕਿਹੜੇ ਪੱਧਰ ਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਮਾਮਾ ਕਿਰਪਾਲ ਚੰਦ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਨੰਦ ਚੰਦ ਵੀ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ।

ਕਦੇ ਹਲਵਾਈਆਂ ਤੇ ਹਲਵਾ ਖਾਣ ਵਾਲੇ ਉਦਾਸੀ ਸਾਧੂਆਂ ਨਾਲ ਵੀ ਜੰਗ ਜਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ ? ਉਦਾਸੀ ਤਾਂ ਹਲਵਾ ਛਕ ਕੇ ਖਿਸਕ ਗਏ ਤੇ ਹਲਵਾਈ ਆਪਣੀ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਹਿੰਮਤ ਵਿਖਾ ਕੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਹੀ ਹਲਵਾ ਹੋ ਗਏ। ਹਾਂ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਜੱਟ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਬਹਾਦਰੀ ਵਿਖਾਈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਛਾਤੀ ਤਾਣ ਕੇ ਅਜਿਹੀ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਤੀਰ ਚਲਾਏ ਕਿ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਹਰੀ ਚੰਦ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਜ਼ਖਮੀ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਉਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਰਾਜਾ ਕੇਸਰੀ ਚੰਦ ਤੇ ਸੁਖਦੇਵ ਵੀ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਿਖ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਨ ਤੇ ਜਮਾਤ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਅਜਿਹੇ ਜਾਨ ਤੋੜ ਕੇ ਲੜੇ ਕਿ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲ ਟੁੱਟ ਗਏ ਤੇ ਛੱਕੇ ਛੁੱਟ ਗਏ। ਉਹ ਮੈਦਾਨ ਛੱਡ ਕੇ ਭੱਜ ਗਏ। ਮੈਦਾਨ ਇਤਫ਼ਾਕ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥ ਰਹਿਆ।

ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਸ ਲੜਾਈ ਸਮੇਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪਠਾਣਾਂ ਦੇ ਧੋਖਾ ਦੇ ਜਾਣ 'ਤੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬੜੇ ਔਖੇ ਸਮੇਂ ਓਟ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਰੱਖਿਆ ਸੀ, ਤੇ ਉਦਾਸੀ ਸਾਧੂਆਂ ਦੀ ਕਾਇਰਤਾ ਤੇ ਰਣ-ਖੇਤਰ ਵਿਚੋਂ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਭੱਜ ਜਾਣ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਜੋ ਤਜਰਬਾ ਹੋਇਆ, ਉਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਉਹ ਕੰਮ ਕਰਾਇਆ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਹੋਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਖ਼ਾਲਸਾ ਧਰਮ ਰਾਹੀਂ ਜੰਗੀ ਫ਼ਿਰਕੇ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁਖਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੜਾ ਕੀਮਤੀ ਤਜਰਬਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਕੀ ਵਤੀਰਾ ਹੈ।

ਕੌਮ ਵਿਚ ਦੁਬਾਰਾ ਕਸ਼ੱਤਰੀਪੁਣਾ ਤੇ ਬੀਰ-ਰਸ ਜਿਹੇ ਗੁਣ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦੀ ਲੜੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਣ ਲਈ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸਾਂਝੀ ਸੇਧ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੇ ਉੱਚ ਆਦਰਸ਼ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾਏ। ਇਸ ਲਈ ਹੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਲਈ ਅਦੁੱਤੀ ਤੇ ਮਹਾਨ

ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਹੀ ਬਦਲ ਗਈ। ਖੁਆਰ ਹੋਈ ਹੋਈ ਤੇ ਖਿੰਡੀ ਪੁੰਡੀ ਜਾਤੀ ਨੇ ਬਲਵਾਨ ਕੌਮ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਲਿਆ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਨਿਘਰਦੀ ਹਾਲਤ ਤੇ ਗੁਆਚੀ ਹੋਈ ਸ਼ਾਨ ਤੇ ਮਾਣ ਨੂੰ ਫਿਰ ਸੰਭਾਲਿਆ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਦੀਆਂ ਬਹਾਦਰ ਕੌਮਾਂ ਦੀ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਖੜਕੇ ਕੇ ਆਪਣੇ ਬਾਹੂ-ਬਲ ਤੇ ਵੀਰਤਾ ਦੀ ਸੁਗੰਧੀ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਵਿਚ ਫੈਲਾ ਦਿੱਤੀ।

ਇਸ ਯੁੱਧ ਪਿੱਛੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਿਖ ਸੇਵਕ ਜਿੱਤ ਦੇ ਨਗਾਰੇ ਵਜਾਉਂਦੇ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਵਾਪਸ ਆਏ। ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੀਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ, ਜਿਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਤੇ ਕੁਝ ਸਾਥੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ, ਇਕ ਸਨਦ (ਹੁਕਮਨਾਮਾ) ਤੇ ਇਕ ਦਸਤਾਰ ਬਖ਼ਸ਼ੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਿੰਘ ਅੱਜ ਤਕ ਉਸ ਦੇ ਘਰਾਣੇ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਯੁੱਧ ਤੋਂ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵਾਪਸ ਆਪਣੇ ਟਿਕਾਣੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਵਿਖੇ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਜ਼ਮੀਨ ਮੁੱਲ ਖ਼ਰੀਦ ਕੇ ਵਸਾਇਆ ਸੀ, ਆ ਗਏ। ਓਥੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੰਦਗੜ੍ਹ, ਹੋਲਗੜ੍ਹ, ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਤੇ ਫ਼ਤਹਿਗੜ੍ਹ ਨਾਂ ਦੇ ਚਾਰ ਕ੍ਰਿਲੇ ਬਣਵਾਏ। ਇਹ ਸ਼ਾਇਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਇਹਤਿਆਜ਼ ਕਾਰਨ ਬਣਵਾਏ ਕਿ ਜੇਕਰ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਦੋਬਾਰਾ ਹੱਲਾ ਕਰਨ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੀ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਸੇ ਸਾਲ ਹੀ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਸੂਬੇ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਨੇ, ਅਲਫ਼ ਖ਼ਾਂ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ, ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦਾ ਕਰ (ਮਸੂਲ) ਨਹੀਂ ਸੀ ਤਾਰਿਆ। ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਕਰ ਭਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਦੀ ਸੋਚੀ ਤੇ ਇਸ ਮੁਸੀਬਤ ਸਮੇਂ ਰਾਜਾ ਭੀਮ ਚੰਦ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਰਾਜੀਨਾਮੇ ਦੀ ਦਰਖ਼ਾਸਤ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਕਸੂਰ ਤੇ ਔਗੁਣ ਭੁਲਾ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤੀ।

ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ

ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ੌਜ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਖੁਲ੍ਹ-ਦਿਲੀ ਨਾਲ, ਕੌਮੀ ਉਸਾਰੀ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦਿਆਂ ਆਪਣੇ ਜਾਤੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਮੁਆਫ਼ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਸੁਲਹ ਕਰ ਲਈ। ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਚੁੱਪ ਕਰ ਕੇ ਵੇਖ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਕਦੇ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਲਿਤਾੜੇ

ਜਾਂਦੇ ਰਹਿਣ ਤੇ ਬਰਬਾਦ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿਣ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਵਿਰੋਧੀ ਨਾਲ ਤਾਂ ਮਿਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਕਦੇ। ਜੇ ਦਿਲ, ਲਿਤਾੜੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਲਈ ਤੇ ਦੁਖੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਜਿਸ ਦਿਲ ਵਿਚ ਦੁਖੀਆਂ ਲਈ ਸ਼ੁਭ ਇੱਛਾਵਾਂ ਸਨ, ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਪਈ ਬਿਪਤਾ ਸਮੇਂ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਮੰਗ ਕਿਵੇਂ ਰੱਦ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ਤੇ ਖਾਮੋਸ਼ ਰਹਿ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਰਬਾਦ ਹੁੰਦਾ ਕਿਵੇਂ ਵੇਖ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਜੇ ਉਹ ਕਿਨਾਰੇ ਖੜੇ ਰਹਿੰਦੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਨਾ ਦਿੰਦੇ, ਭਾਵੇਂ ਪਹਿਲੇ ਰਹਿ ਚੁੱਕੇ ਵਿਰੋਧ ਕਾਰਨ ਹੀ; ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਉੱਚੇ ਉਦੇਸ਼ ਤੇ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਵੱਟਾ ਲੱਗਣਾ ਸੀ। ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹੀ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਹਿੰਦੂ ਜ਼ਲੀਲ ਤੇ ਬਰਬਾਦ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਚੁੱਪ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਕੌਮੀ ਪਿਆਰ ਦਾ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦਾ ਜੋਸ਼ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਲਿਤਾੜੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹਿੰਦੂ ਜਾਤੀ ਦਾ ਅਪਮਾਨ ਸਹਾਰ ਨਾ ਸਕਿਆ। ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਭੀਮ ਚੰਦ ਵਾਲੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੰਗ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੁਲਹ ਕਰ ਲਈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਦੇਣਾ ਖੁਲ੍ਹ-ਦਿਲੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੰਧੀ ਕਰ ਕੇ ਪੰਜ ਸੌ ਸਵਾਰ ਤੇ ਪੈਦਲ ਲੜਾਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਦੀਵਾਨ ਮੋਹਰੀ ਚੰਦ ਤੇ ਦਇਆ ਰਾਮ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਭੇਜਿਆ। ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਕਰਨੀ ਐਸੀ ਕਿ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਹਾਰ ਹੋਈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਤਕ ਅਮਨ ਅਮਾਨ ਰਿਹਾ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਤਲਵਾਰ 'ਤੇ ਹੱਥ ਪਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਾ ਭਾਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪਣੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਡੂੰਘਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ, ਉਸ ਨੂੰ ਪਕੇਰਾ ਕਰਨ ਤੇ ਆਪਣੇ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਲਈ ਤਿਆਰੀ ਵਿਚ ਜੁਟੇ ਰਹੇ। ਈਸ਼ਵਰ-ਭਗਤੀ ਤੇ ਆਤਮ-ਉਪਦੇਸ਼ ਰਾਹੀਂ ਜਿਥੇ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਆਤਮਿਕ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਉਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਹੂ ਨੂੰ ਵੀ ਗਰਮਾਂਦੇ ਰਹੇ।

ਭਾਦੋਂ ਸੰਮਤ ੧੭੪੫ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸੂਬੇ ਨੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਲਈ ਫੌਜ ਭੇਜੀ ਅਤੇ ਇਕ ਵੱਖਰਾ ਫੌਜੀ ਦਸਤਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਰੁਸਤਮ ਖਾਂ ਦੀ ਕਮਾਨ ਵਿਚ ਭੇਜਿਆ। ਮੌਸਮ ਬਰਸਾਤ ਦਾ ਸੀ ਤੇ ਸਾਰੇ ਨਦੀ ਨਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਹੜ੍ਹ ਸੀ। ਬਾਰਸ਼ ਤੇ ਤੂਫਾਨ ਕਾਰਨ ਰੁਸਤਮ ਖਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ

ਦੇਰ ਟਿਕ ਨਾ ਸਕਿਆ ਤੇ ਕਿਸੇ ਹੱਲੇ-ਗੁੱਲੇ ਬਗੈਰ ਹੀ ਵਾਪਸ ਪਰਤ ਗਿਆ। ਜੇ ਨਾਲਾ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੀ ਤੇ ਜਿਸ ਨੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਤੋਂ ਰੋਕ ਪਾਈ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ 'ਹਮਾਇਤੀ ਨਾਲਾ' ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਹੁਣ ਤਕ ਵੀ ਇਸ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਇਸ ਨੂੰ ਇਸੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਰੁਸਤਮ ਖ਼ਾਂ ਨੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਚਿਰ ਪਿੱਛੋਂ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ 'ਤੇ ਫਿਰ ਹੱਲਾ ਕੀਤਾ, ਇਸ ਵਾਰ ਵੀ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਹਾਰ ਹੋਈ। ਇਸ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸੌ ਜਵਾਨ ਭਾਈ ਸੰਗੀਨਾ ਜੀ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ।

ਆਖਰਕਾਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਸ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਮੁਅੱਜ਼ਮ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ। ਮੁਅੱਜ਼ਮ ਸ਼ਾਹ ਆਪ ਤਾਂ ਲਾਹੌਰ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਮੁਖੀ ਸਰਦਾਰ ਮੀਰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਬੇਗ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭਾਗ ਦੇ ਕੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਦਬਾਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਬੇਗ ਨੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਲੁੱਟਿਆ, ਮਾਰਿਆ ਤੇ ਲਿਤਾੜਿਆ। ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਉਜਾੜ ਦਿੱਤੇ, ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਬੇਇਜ਼ਤ ਤੇ ਖੁਆਰ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਸ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਪਹਾੜੀ ਟਿਕਾਣੇ 'ਤੇ ਹੀ ਟਿਕੇ ਰਹੇ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਅਨੰਦਪੁਰ ਨੂੰ ਵੀ ਲੁੱਟਿਆ ਤੇ ਇਸ ਲੁੱਟ ਦਾ ਵਰਣਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ 'ਬਚਿੱਤ੍ਰ ਨਾਟਕ' ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਦੇਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦਾ ਕਿੱਸਾ

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕਾਰਜ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵਿਚ ਜੁੱਟੇ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਜੰਗੀ ਸਾਮਾਨ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪੰਡਤਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਜਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਦੇਵੀ-ਪੂਜ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚਣ ਤੇ ਪ੍ਰੇਰਨ ਲਈ ਪੰਡਤਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਕ ਖ਼ਾਸ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੱਗ ਤੇ ਹਵਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਦੇਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਤੇ ਬਰਕਤ ਨਾਲ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦਾ ਨਾਸ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਮਾਲਕਾਰ (ਨੈਣਾਂ ਦੇਵੀ) ਪਹਾੜ ਉੱਤੇ ਯੱਗ ਦੀ ਸਮੱਗਰੀ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਯੱਗ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਬਨਾਰਸ ਤੋਂ ਕਾਲੀਦਾਸ ਤੇ ਕੇਸ਼ੋਦਾਸ ਨਾਮੀ ਦੋ ਪੰਡਤ ਬੁਲਾਏ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪੰਡਤ ਬਿਸ਼ੰਬਰ ਦਾਸ ਜੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ

ਕੀਤੇ ਗਏ। ਹਵਨ ਕਈ ਦਿਨ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਦੇਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਨਾ ਹੋਈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੇ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੇ ਇਹ ਢੁੱਚਰ ਖੜਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਦੇਵੀ ਉਦੋਂ ਤਕ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ਜਦੋਂ ਤਕ ਕਿ ਇਸ ਹਵਨ-ਕੁੰਡ ਵਿਚ ਦੇਵੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਮਹਾਤਮਾ ਦੀ ਬਲੀ ਨਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪੰਡਤਾਂ ਨੂੰ ਹੱਸ ਕੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਆਪ ਨਾਲੋਂ ਕੌਣ ਵੱਡਾ ਮਹਾਤਮਾ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਚੰਗਾ ਹੋਵੇ ਜੇ ਕਿਸੇ ਪੰਡਤ ਨੂੰ ਹੀ ਦੇਵੀ ਅੱਗੇ ਬਲੀਦਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਸੁਣਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਪੰਡਤ ਪਿਸ਼ਾਬ ਕਰਨ ਤੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਉਥੋਂ ਖਿਸਕ ਗਏ ਤੇ ਯੱਗ ਉਥੇ ਦਾ ਉਥੇ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ।

ਕਈ ਰਵਾਇਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਇਹ ਵੀ ਰਵਾਇਤ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਪੰਡਤ ਹਵਨ ਨੂੰ ਅਧੂਰਾ ਤੇ ਅਧਵਾਟੇ ਹੀ ਛੱਡ ਕੇ ਤੁਰ ਗਏ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਾਕੀ ਬਚੀ ਹੋਈ ਸਾਰੀ ਸਮੱਗਰੀ ਨੂੰ ਇਕ-ਦਮ ਹਵਨ-ਕੁੰਡ ਵਿਚ ਸੁਟਵਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਪਹਾੜ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਚੰਡ ਅਗਨੀ ਦੀ ਬਹੁਤ ਉੱਚੀ ਲਾਟ ਨਿਕਲੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਖਿਆਲ ਕੀਤਾ ਕਿ ਦੇਵੀ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਗਈ ਹੈ।

ਪਰ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਰਵਾਇਤਾਂ ਗ਼ਲਤ ਜਾਪਦੀਆਂ ਹਨ। ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹੀ ਮਨੋ-ਕਲਪਿਤ ਹਨ, ਜੋ ਕਿ ਕੁਝ ਭੋਲੇ-ਭਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕੇਵਲ ਅਗਿਆਨਤਾ ਤੇ ਅੰਧ-ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਕਾਰਨ ਘੜੀਆਂ। ਇਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਲਿਖੀ 'ਚੰਡੀ ਦੀ ਵਾਰ' ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਘੜੀਆਂ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੇਵੀ ਨੂੰ ਹੀਰੋ ਬਣਾ ਕੇ ਜੰਗੀ ਮੈਦਾਨ ਦੇ ਵੀਰਤਾ ਦੇ ਹਾਲ ਵਰਣਨ ਕੀਤੇ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕਿਥੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦਾ ਹਵਨ, ਕਿਥੇ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਦੇਵੀ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣਾ ਅਤੇ ਕਿਥੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਹੀ ਸਿਖਿਆ ਜੋ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਉਲਟ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਤਾਂ ਇਹ ਉੱਕਾ ਹੀ ਉਲਟ ਸੀ ਤੇ ਆਸ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਵਿਚਾਰ ਜਾਂ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਅਜਿਹਾ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ। ਹਾਂ, ਇਹ ਗੱਲ ਮੰਨੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕ-ਪਰੰਪਰਾ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬਣੀ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਨਾਟਕੀ ਢੰਗ

ਨਾਲ ਫੋਕਟ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਰਮ ਜਾਲ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਸਵੈ-ਬਲ ਤੇ ਸਵੈ-ਭਰੋਸੇ ਦੇ ਧੁਰੇ 'ਤੇ ਟਿਕਾਉਣ ਲਈ ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਹਵਨ ਪਹਾੜ ਦੀ ਚੋਟੀ 'ਤੇ ਕਰਵਾਇਆ ਹੋਵੇ ਤੇ ਰਹਿੰਦੀ ਖੂੰਹਦੀ ਸਮੱਗਰੀ ਸੁੱਟਣ ਕਾਰਨ ਉੱਚੀਆਂ ਲਾਟਾਂ ਨਿਕਲੀਆਂ ਹੋਣ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੂਰ ਤਕ ਉਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਅਨੁਮਾਨ ਲਾਇਆ ਹੋਵੇ ਕਿ ਦੇਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਵੱਸ ਆ ਗਈ ਹੈ ਜਾਂ ਕੋਈ ਦੇਵਤਾ ਕਾਬੂ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਤੇ ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਉਪਰ ਅਵੱਸ਼ ਜਿੱਤ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਜੱਟ ਚਾਅ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਬਾਰੇ ਨਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਯੋਗ ਦਲੀਲਾਂ ਹਨ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਠੋਸ ਸਬੂਤ ਹੀ ਹੈ। ਸੋ ਅਸੀਂ ਇਹ ਹੀ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਨੀਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਨਾਟਕੀ ਢੰਗ ਵਰਤ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਾ ਸਾਧਨ ਸੀ, ਜੋ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜੰਗੀ ਰੁਚੀਆਂ ਵੱਲ ਪ੍ਰੇਰਨ ਲਈ ਸਹਾਇਕ ਸਿੱਧ ਹੋਇਆ।

ਇਸ ਸਾਰੇ ਨਾਟਕ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਣਾ ਨਿਰਮੂਲ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇਵੀ-ਪੂਜ ਸਨ ਜਾਂ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਦੀ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਆਗਿਆ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਅਜਿਹੇ ਨਾਟਕ ਜਾਂ ਟੋਟਕੇ ਲੜਾਈ ਸਮੇਂ ਕਈ ਵਾਰ ਕਈ ਸਮਿਆਂ 'ਤੇ ਕਈਆਂ ਨੇ ਅੱਗੇ ਵਰਤੇ ਸਨ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਕਈ ਗਵਾਹੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਜੇ ਰਾਜਸੀ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਸੱਚ-ਮੁੱਚ ਵਾਪਰੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਕਾਰਜ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸੀ, ਉਸ ਖ਼ਾਲਸਾ ਧਰਮ ਲਈ, ਜਿਸ ਲਈ ਉਹ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਰ ਖ਼ਾਲਸਾ ਧਰਮ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਰੱਖਣ ਸਮੇਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇਵੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਸੂਲਾਂ ਵਿਚ ਉੱਕਾ ਹੀ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਖ਼ਾਲਸਾ ਧਰਮ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅਸੂਲਾਂ ਵਿਚ ਦੇਵੀ-ਪੂਜਾ ਜਾਂ ਅਵਤਾਰ-ਪੂਜਾ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਵੀ ਮਨੁੱਖੀ-ਪੂਜਾ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖ਼ਾਤਮਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਕੋਈ ਅਜਿਹੀ ਘਟਨਾ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਅਜਿਹਾ ਅਨੁਮਾਨ ਲੱਗ ਸਕੇ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ ਦੀ ਪੂਜਾ ਨੂੰ ਜਾਇਜ਼ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅਸੂਲਾਂ 'ਤੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਧਰਮ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਰੱਖੀ ਗਈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਅਸੀਂ ਅਗਲੇ ਕਾਂਡ ਵਿਚ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

ਖਾਲਸਾ ਧਰਮ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ

ਪਿਛਲੇ ਪੰਨਿਆਂ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ ਜੋ ਆਚਰਨ ਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਭੂ-ਪੂਜ ਹੀ ਨਾ ਹੋਣ, ਸਗੋਂ ਨਾਲ ਹੀ ਫੌਜੀ ਸਪਿਰਟ, ਕੌਮੀ ਪਿਆਰ ਤੇ ਭਰਾਤਰੀ ਭਾਵ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੋਣ ਅਤੇ ਦੇਸ ਤੇ ਧਰਮ ਖ਼ਾਤਰ ਆਪਾ ਵਾਰਨ ਲਈ ਸਦਾ ਤਤਪਰ ਹੋਣ। ਭਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰੂ-ਮਾਲਾ ਦੇ ਦਸਾਂ ਮਣਕਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਇਕਾਂਤਵਾਸੀ ਦਰਵੇਸ਼ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਮਿਸ਼ਨ ਆਤਮਕ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਸਮੇਂ ਦੀ ਵੰਗਾਰ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਲੁੱਟ-ਮਾਰ ਤੇ ਜ਼ਲਮਾਂ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਨਿਰਬਲ ਦੁਖੀ ਦੀਨ ਅਵਸਥਾ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫ਼ਕੀਰੀ ਤੋਂ ਅਮੀਰੀ ਤੇ ਪੀਰੀ ਤੋਂ ਮੀਰੀ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕੀਤਾ। ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਣ-ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਨਿਤਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਖ਼ੁਦ ਕਦੀ ਵੀ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਜਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਦਾ ਮੌਕਾ ਨਾ ਦਿੱਤਾ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਾਰਸ਼ਲ ਸਪਿਰਟ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਉਜਾਗਰ ਤੇ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨ ਦੀ ਧੁਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ-ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਲੀਨ ਸਨ, ਜਦ ਕਿ ਈਰਖਾ-ਵਾਦੀਆਂ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਕਾਰਨ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਤਾਇਆ ਤੇ ਤੰਗ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋਲ ਨਾ ਹੀ ਤਿਆਰੀ ਲਈ ਸਮਾਂ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਚੋਖੇ ਹਥਿਆਰ ਆਦਿ। ਸੋ ਤਿਆਰੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਤਲਵਾਰ ਮਿਆਨ ਵਿਚੋਂ ਖਿੱਚਣ 'ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਤਰਸ ਯੋਗ ਸੀ ਅਤੇ ਨਿੱਘਰੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਪਾਠਕਾਂ ਅੱਗੇ ਅਸੀਂ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਮੌਜੂਦਾ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਕਾਰਜ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਹੋ ਸਕਣੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਜਾਪੀ। ਸੋ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਈ ਜੋ ਪੁਰਾਣੇ ਸੂਰਬੀਰ ਕਸ਼ੱਤਰੀਆਂ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਹੋਣ। ਆਪਾ ਵਾਰਨ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਧਰਮ ਤੋਂ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਵਿੱਤਰ ਧਰਮ ਸਮਝਦੇ ਹੋਣ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਓਦੋਂ ਤਕ ਇਸ ਪਾਸੇ ਹੀ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਧਿਆਨ ਇਸੇ ਇਕ ਨੁਕਤੇ 'ਤੇ ਹੀ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਦੋਂ ਤਕ

ਕਿ ਉਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਇਕ ਉਦੇਸ਼, ਇਕ ਵਲਵਲੇ, ਇਕ ਮਕਸਦ ਤੇ ਇਕ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਨਾਲ ਜੋੜ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੇ। ਵੱਖ ਵੱਖ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣਾ ਜਾਂ ਇਕ ਬਣਨਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕਠਨ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੋ ਮਕਸਦ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖ ਕੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਧਰਮ ਦੇ ਮਹਿਲ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਰੱਖੀ :

੧. ਵੱਖ ਵੱਖ ਹਿੰਦੂ ਆਪਸ ਵਿਚ ਮਿਲ ਕੇ ਇਕ ਹੋ ਜਾਣ।
੨. ਮੁਸਲਮ ਰਾਜ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਹੋਵੇ।

ਇਥੇ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦੇਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਮੰਤਵ ਇਸਲਾਮ ਵਿਰੁੱਧ ਜਹਾਦ ਕਰਨਾ ਉੱਕਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਯਤਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸਲਾਮ ਵਿਰੁੱਧ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਜਬਰ ਵੇਖ ਕੇ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਾਜਸੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਨਾ ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਧਰਮ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਇਹ ਹੀ ਕਾਰਨ ਸੀ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਤਾਂ ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਰਗੀ ਕਿਸੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਕੌਮ ਨਾਲ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਜਹਾਦ ਕਰ ਸਕਣ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਕੌਮੀ ਜਾਂ ਜ਼ਾਤੀ ਲਾਭ ਹੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਰਾਜਸੀ ਬਲ ਨੂੰ ਤੋੜਨਾ ਹੀ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਕਾਰਜ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਉਹ ਨਵੀਨ ਤਰੀਕੇ ਰਾਹੀਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਹਿੰਮਤ ਤੇ ਹੌਸਲੇ ਦੀ ਚਾਸ਼ਨੀ ਨਾਲ ਨਵੀਂ ਰੂਹ ਫੂਕਣੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਆਪਣੀ ਬੀਤੀ ਆਯੂ ਦੇ ਤਜਰਬਿਆਂ ਨੇ ਵੀ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਮਾਰਸ਼ਲ ਸਪਿਰਿਟ ਵਾਲਾ ਚੋਲਾ ਏਨਾ ਪੁਰਾਣਾ ਤੇ ਖੀਨ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੀਣ ਪਾ ਕੇ ਜਾਂ ਮੁਹੰਮਤ ਕਰ ਕੇ ਜਾਂ ਟਾਕੀ ਲਾ ਕੇ ਕੰਮ ਸਾਰ ਸਕਣਾ ਅਸੰਭਵ ਸੀ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨਵੀਂ ਪੁਸ਼ਾਕ ਦੀ ਹੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਵਾਂ ਰੂਪ ਤੇ ਨਵਾਂ ਲਿਬਾਸ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ, ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਖ਼ੁਦਗਰਜ਼ੀ, ਸੁਸਤੀ, ਬੇਹਿੰਮਤੀ ਤੇ ਬੁਜ਼ਦਿਲੀ ਦੀ ਥਾਂ ਦੇਸ਼-ਭਗਤੀ, ਪ੍ਰਭੂ-ਭਗਤੀ, ਵੀਰਤਾ ਤੇ ਸੇਵਾ-ਭਾਵ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਬਣ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਸੀ

ਕਿ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਜਮਾਤ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ, ਜਿਸ ਦਾ ਕਰਤੱਵ, ਭਾਰਤਵਰਸ਼ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਮਜ਼ਲੂਮ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਹੋਵੇ। ਅਖੀਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਪੂਰਿਆਂ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਕੱਢ ਹੀ ਲਿਆ।

੧੭੫੬ ਸੰਮਤ ਵਿਸਾਖੀ ਦੇ ਦਿਨ ਆਪਣੇ ਪਵਿੱਤਰ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਖ਼ਾਲਸਾ ਧਰਮ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ, ਜੋ ਕਿ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਦੂਰੋਂ ਦੂਰੋਂ ਇਸ ਸੁਭ ਤਿਉਹਾਰ 'ਤੇ ਬੁਲਾਏ ਗਏ ਸਨ, ਇਕ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਇਕੱਤਰ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਆਨਾ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਦ ਮੈਦਾਨ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੰਗੀ ਕਿਰਪਾਨ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਖਲੋ ਗਏ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰ ਕੇ ਬੋਲੇ ਕਿ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਆਗਿਆ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ ਮਜ਼ਲੂਮ ਧਰਮ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਪਹਿਲੀ ਬਲੀ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਇਕ ਸਿਖ ਦੇ ਸਿਰ ਦੀ ਦੇਈਏ, ਤਾਂ ਜੁ ਉਸ ਸਿਖ ਦਾ ਲਹੂ ਦੁਖੀ ਹੋ ਰਹੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ, ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੇਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਖ਼ਾਤਰ ਜੀਉਂਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਬਣ ਸਕੇ। ਜੋ ਵੀ ਸਿਖ ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੇ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਆਪਣਾ ਸੀਸ ਵਾਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਬਲੀਦਾਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਦੀ ਭੇਟ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ, ਤਾਂ ਜੁ ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਕੱਟ ਕੇ ਕੌਮੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਲਹੂ ਨਾਲ ਸੁਰਜੀਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਸੁਣਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਦਇਆ ਰਾਮ ਖੱਤਰੀ, ਲਾਹੌਰ ਨਿਵਾਸੀ, ਉੱਠ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਤੇ ਅਰਜ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਸੀਸ ਐਸੇ ਪਵਿੱਤਰ ਕੰਮ ਲਈ ਹਾਜ਼ਰ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਲਈ ਆਪਣਾ ਸਰੀਰ ਬਲੀਦਾਨ ਕਰਨ ਵਿਚ ਮਾਣ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਂਹ ਤੋਂ ਫੜ ਕੇ ਇਕ ਤੰਬੂ ਵਿਚ ਲੈ ਗਏ। ਤੰਬੂ ਵਿਚ ਤਲਵਾਰ ਚੱਲਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ ਤੇ ਲਹੂ ਦੀ ਧਾਰਾ ਬਾਹਰ ਵਗ ਤੁਰੀ ਤੇ ਬਾਹਰ ਬੈਠੇ ਸਭ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਦਇਆ ਰਾਮ ਦਾ ਸੀਸ ਧੜ ਨਾਲੋਂ ਅਲੱਗ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਹੂ ਨਾਲ ਲਿੱਬੜੀ ਹੋਈ ਤਲਵਾਰ ਲੈ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆਏ ਤੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਇਕ ਹੋਰ ਸਿਰ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਹੁਣ ਧਰਮ ਰਾਏ ਜੱਟ, ਹਸਤਨਾਪੁਰ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ

ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਤੰਬੂ ਵਿਚ ਲੈ ਗਏ ਤੇ ਫਿਰ ਪਹਿਲੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ ਤੇ ਲਹੂ ਬਾਹਰ ਵਗ ਤੁਰਿਆ। ਫਿਰ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਹੋਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਿਰਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਤੇ ਵਾਰੀ ਵਾਰੀ ਹਿੰਮਤ ਕੁਹਾਰ, ਮੁਹਕਮ ਛੀਬਾ ਤੇ ਸਾਹਿਬ ਨਾਈ ਅੱਗੇ ਵਧੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸੀਸ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਤੰਬੂ ਵਿਚ ਲੈ ਗਏ ਤੇ ਪਹਿਲੀ ਕਿਰਿਆ ਦੁਹਰਾਈ।

ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕੁਝ ਵੀ ਸਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਮਿਲਣੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਹੁਕਮ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕੌਮ ਤੋਂ ਵਾਰਨ ਲਈ ਨਿੱਤਰੇ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਤੁੱਛ ਸਮਝਿਆ ਤੇ ਜੀਵਨ ਬਲੀਦਾਨ ਦੇਣ ਲਈ ਉਹ ਤਤਪਰ ਹੋ ਗਏ। ਉਹ ਭਾਰਤਵਰਸ਼ ਦੇ ਸੱਚੇ ਸਪੂਤ ਸਨ, ਦੇਸ਼-ਪਿਆਰ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਸਨ, ਮਹਾਨ ਆਤਮਾ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਪੰਜ-ਭੂਤਕ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼-ਵਾਸੀਆਂ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਸੋਝੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਰੱਤ ਨਾਲ ਮਜ਼ਲੂਮ ਹਿੰਦੂ ਕੌਮ ਦੀਆਂ ਟੁੱਟੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਅਜਿਹੇ ਮਹਾਂਬਲੀ ਸਨ ਕਿ ਕੌਮ ਦੀ ਭਲਾਈ ਲਈ ਮੌਤ ਨੂੰ ਤੁੱਛ ਸਮਝਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੂਰਬੀਰ ਯੋਧਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਹੀ, ਜੋ ਜਾਨ ਤਲੀ 'ਤੇ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਹੋਣ, ਦੇਸ਼ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਤੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਆਸ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ।

ਇਸ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਕਾਰਜ ਆਰੰਭ ਕਰਨ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਦੋ ਭੇਦ ਸਨ :

ਇਕ, ਇਹ ਵੇਖਣਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਕੌਮੀ ਸੇਵਾ ਤੇ ਦੇਸ਼-ਭਗਤੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਆ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁੱਦਤਾਂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਕੀ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ? ਕੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਯੋਗਤਾ ਆ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਹੱਸਦੇ ਹੱਸਦੇ ਦੂਜਿਆਂ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਦੀ ਆਹੂਤੀ ਦੇ ਸਕਣ? ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਵਿਚ ਪੂਰੇ ਉਤਰੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਸਿਰਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਤੇ ਪੰਜਾਂ ਨੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਅੱਗੇ ਅਰਪਨ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਜੇ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਹੁਕਮ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਸਿਰ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਨਾ ਕਰਦੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਿਤਨੀ ਸਾਧਨਾ, ਪਰਿਸ਼੍ਰਮ, ਤਪੱਸਿਆ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਿਆ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਅਜਿਹੇ ਤਿਆਗੀ ਯੋਧੇ ਸਿਖ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ। ਆਪਣੀ ਸਾਧਨਾ ਨੂੰ ਸਫਲ ਹੁੰਦਾ ਵੇਖ ਕੇ ਜੋ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਹੋਈ ਹੋਵੇਗੀ, ਉਹ ਦੱਸਣ ਨਾਲੋਂ ਕਿਆਸ ਨਾਲ ਵਧੇਰੇ ਸਮਝੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਦੂਸਰਾ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਜਾਤੀ ਦਾ ਭਲਾ ਕੇਵਲ ਉਹ ਪੁਰਸ਼ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜੋ ਆਪਣੇ ਲਹੂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਲ ਤੇ ਤਾਕਤ ਦੇਣਗੇ। ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਤੋਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਖ਼ਾਲਸਾ ਧਰਮ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਉਪਰੰਤ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਜਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਕਰ ਵਿਖਾਏ।

ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਨੂੰ ਤੰਬੂ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਲਿਆਏ ਤੇ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਦਰਬਾਰ ਸਜਾ ਕੇ, ਪੰਜਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਵਰਦੀ ਸਜਾ ਕੇ ਤੇ ਖੁਦ ਵੀ ਵਰਦੀ ਪਹਿਨ ਕੇ ਦਰਿਆ ਦਾ ਪਾਣੀ ਮੰਗਵਾਇਆ ਤੇ ਇਕ ਸਰਬ ਲੋਹ ਦੇ ਬਾਟੇ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਕੁਝ ਪਤਾਸੇ ਪਾਏ ਤੇ ਆਪਣੇ ਖੰਡੇ ਨਾਲ ਪੰਜ ਬਾਣੀਆਂ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜ ਵਾਰ ਪੰਜ ਪੰਜ ਚੁਲ੍ਹੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੇ ਪਿਲਾਏ ਤੇ ਹਰ ਚੁਲ੍ਹੇ ਪਿਲਾਉਣ ਸਮੇਂ ਆਪ ਵੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੀ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖ਼ਾਲਸਾ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫ਼ਤਹਿ' ਦਾ ਜੈਕਾਰਾ ਗਜਾਇਆ। ਇਸ ਰੀਤੀ ਦਾ ਨਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ 'ਪਾਹੁਲ' ਰੱਖਿਆ ਤੇ ਇਸ ਪੰਥ ਦਾ ਨਾਂ 'ਖ਼ਾਲਸਾ' ਤੇ ਇਸ ਸੰਗਤ ਦਾ ਨਾਂ 'ਖ਼ਾਲਸਾ ਧਰਮ' ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ 'ਸਿੰਘ' ਦਾ ਖ਼ਿਤਾਬ ਬਖ਼ਸ਼ਿਆ ਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਹੁਕਮ ਖ਼ਾਲਸਾ ਧਰਮ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅਸੂਲ ਦਰਸਾਏ।

ਖ਼ਾਲਸਾ ਧਰਮ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅਸੂਲ

- ਜੋ ਵੀ ਖ਼ਾਲਸਾ ਧਰਮ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰੇਗਾ ਤੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਧਰਮ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਹ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪੰਜਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਉਪਰ ਦਰਸਾਈ ਮਰਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਪਾਹੁਲ ਛਕੇਗਾ।

੨. ਜੋ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਹੁਲ ਲਵੇਗਾ, ਉਸ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ 'ਸਿੰਘ' ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਲਾਉਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋਵੇਗੀ।
੩. ਜਿਥੇ ਪੰਜ ਸਿੰਘ ਇਕੱਤਰ ਹੋਣਗੇ, ਖ਼ਾਲਸਾ ਧਰਮ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਪੰਜਾਂ ਵਿਚ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਤੇ ਪੰਜ ਹੀ ਪਾਹੁਲ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਹੋਣਗੇ। ਉਹ ਕੌਣ ਹੋਣਗੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਵਿਤਕਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਦਰਸਾਈ ਵਿਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਪਾਸੋਂ ਪਾਹੁਲ ਲਈ ਤੇ ਆਪਣਾ ਨਾਂ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਹੁਣ ਤਕ ਸੱਦੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਕੇ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਰੱਖਿਆ।
੪. ਜੋ ਖ਼ਾਲਸਾ ਧਰਮ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰੇਗਾ, ਉਹ ਸਿੰਘ ਅਖਵਾਏਗਾ ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਕੇਸ ਧਾਰਨ ਕਰੇਗਾ। ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਲੋਹੇ ਦਾ ਹਥਿਆਰ ਕਿਰਪਾਨ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਜ਼ਰੂਰ ਰੱਖੇਗਾ, ਕਛਹਿਰਾ ਪਾਏਗਾ, ਕੰਘਾ ਤੇ ਕੜਾ ਸਜਾਏਗਾ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸਿੰਘ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਨਿਸ਼ਾਨਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜ ਕੱਕੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
੫. ਸਭ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਇਕ ਹੀ ਜ਼ਾਤ ਹੋਵੇਗੀ, ਛੋਟੇ ਵੱਡੇ ਸਾਰੇ ਭਰਾ ਹੋਣਗੇ। ਪਹਿਲੀ ਜ਼ਾਤ ਪਾਤ ਤੇ ਵਰਣ ਨਾਸ਼ ਸਮਝੇ ਜਾਣਗੇ। ਹਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਿਛਲੀ ਜ਼ਾਤ ਖ਼ਾਲਸਾ ਧਰਮ ਵਿਚ ਦਾਖ਼ਲ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਮਿਟ ਜਾਏਗੀ। ਸਿੰਘ ਸਜ ਕੇ ਚਾਰੋਂ ਵਰਣ ਇਕ ਭਾਂਡੇ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਖਾਣਗੇ।
੬. ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਕਿਰਤ-ਨਾਸ਼, ਕੁਲ-ਨਾਸ਼, ਧਰਮ-ਨਾਸ਼ ਤੇ ਕਰਮ-ਨਾਸ਼ ਹੋਣਗੇ, ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਛੋਕੜ ਤੋਂ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਨਵੇਂ ਧਰਮ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨਗੇ।
੭. ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਭਾਵਨਾ ਲੋਹੇ ਨਾਲ ਜੋੜਨਗੇ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹੀ ਸਾਰੀਆਂ ਰਿਧੀਆਂ ਸਿਧੀਆਂ ਦਾ ਦਾਤਾ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਗੇ। ਸ਼ਸਤਰ ਧਾਰਨ ਕਰਨਾ, ਸ਼ਸਤਰ ਚਲਾਣਾ ਤੇ ਯੁੱਧ ਕਰਨਾ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਪਰਮ ਧਰਮ ਹੋਵੇਗਾ।
੮. ਜੋ ਵੀ ਸਿੰਘ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਵੇਗਾ, ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਵੇਗਾ, ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰੇਗਾ ਤੇ ਲਤਾੜੇ ਜਾ ਕੇ ਵੀ ਢਹਿੰਦੀ ਕਲਾ ਦੀ ਥਾਂ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਰਹੇਗਾ, ਉਹ ਮਹਾਨ ਪਦਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੇਗਾ।

੯. ਸਿੰਘ ਕਦੇ ਵੀ ਜੰਝੂ ਨਹੀਂ ਪਾਵੇਗਾ।
੧੦. ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਮੁਕਤੀ ਕੇਵਲ ਖ਼ਾਲਸਾ ਧਰਮ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗੀ।
੧੧. ਸਿੰਘ ਹਿੰਦੂ ਜਾਤੀ ਦੀਆਂ ਕੁੱਲ ਰਸਮਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤੀਰਥਾਂ ਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਭਾਵਨਾ ਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਕਰਨਗੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਿਤਾੜੇ ਜਾ ਰਹੇ ਧਰਮ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਹੋਵੇਗਾ।
੧੨. ਤੁਰਕਾਂ (ਦੁਸ਼ਟਾਂ) ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਨਾ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਕਰਤੱਵ ਹੋਵੇਗਾ।
੧੩. ਸਿੰਘ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪੂਜਾ ਸੱਚਾਈ ਤੇ ਸ਼ੁਭ ਅਮਲਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕਰਨਗੇ। ਕੇਵਲ ਇਕ-ਓਂਕਾਰ, ਨਿਰੰਕਾਰ ਅਕਾਲ ਦੀ ਪੂਜਾ ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ ਤੇ ਕਿਸੇ ਕਿਰਤਮ ਦੀ ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।
੧੪. ਸਿੰਘ ਕਿਸੇ ਵੀ ਇਨਸਾਨ ਅੱਗੇ ਆਪਣਾ ਸੀਸ ਨਹੀਂ ਨਿਵਾਉਣਗੇ। ਕਿਸੇ ਕਬਰ ਜਾਂ ਮੜੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪੂਜਣਗੇ ਤੇ ਪੂਜਾ ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ।
੧੫. ਸਦਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਗੁਰੂ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਗੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ-ਅਧਿਕਾਰੀ ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ 'ਤੇ ਅਮਲ ਕਰਨਗੇ।
੧੬. ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਕਦੇ ਕਦੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨਗੇ ਜੇ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਤੀਰਥ ਹੋਵੇਗਾ।
੧੭. ਸਿੰਘ ਜਦ ਵੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਤਾਂ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖ਼ਾਲਸਾ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫ਼ਤਹਿ' ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬੋਲਾ ਹੋਵੇਗਾ।
੧੮. ਤਮਾਕੂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ।
੧੯. ਸਿੰਘ ਖ਼ਾਲਸੇ ਵਿਚ ਈਸ਼ਵਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨਗੇ।

ਖ਼ਾਲਸਾ ਧਰਮ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣੋਂ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਰਜਿਆ ?

ਖ਼ਾਲਸਾ ਧਰਮ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ :

(੧) **ਮਸੰਦ** : ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਧਰਮਸਾਲਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ੇ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਧਰਮਸਾਲਾਂ ਦੇ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੈਨੇਜਰ (ਪ੍ਰਬੰਧਕ) ਸਨ, ਜੋ ਧੀਰੇ ਧੀਰੇ ਪੁਜਾਰੀ ਬਣ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਇਸ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਲੋਕੀਂ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੁਜ਼ਦਿਲ, ਕਾਇਰ, ਆਲਸੀ ਤੇ ਨਿਕੰਮੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ।

(੨) **ਧੀਰਮੱਲੀਏ** : ਭਾਵ ਧੀਰ ਮੱਲ ਦੇ ਉਪਾਸ਼ਕ ਤੇ ਸੇਵਕ। ਧੀਰ ਮੱਲ ਨੇ ਗੱਦੀ ਦੀ ਖਾਤਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਝਗੜਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸਖ਼ਤ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਗੋਲੀ ਚਲਵਾਈ ਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰਦਾ ਤੇ ਤਕਲੀਫ਼ ਦਿੰਦਾ ਰਿਹਾ।

(੩) **ਰਾਮਰਾਈਏ** : ਰਾਮਰਾਏ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਾਚਾ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਦੋਵੇਂ ਵੇਲੇ ਈਰਖਾ ਤੇ ਝਗੜਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਕਲੀਫ਼ ਦਿੱਤੀ।

(੪) **ਸਿਰਗੰਮ**।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਕੁੜੀਆਂ ਮਾਰਨ ਦੀ ਭੈੜੀ ਵਾਦੀ ਜ਼ੋਰਾਂ 'ਤੇ ਸੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਜਿਹੇ ਨੀਚਾਂ ਨੂੰ ਅੱਡਰੇ ਰੱਖਣਾ ਹੀ ਯੋਗ ਸਮਝਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਕੋਈ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਖ਼ਾਲਸਾ ਧਰਮ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਇਸ ਬੁਰਾਈ ਦੀ ਆਦਤ ਤੋਂ ਬਾਜ਼ ਆਉਂਦੇ ਕਿ ਨਾ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੁੜੀ-ਮਾਰ ਨਾਲ ਮੇਲ-ਜੋਲ ਤੇ ਵਿਆਹ ਸ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਵੀ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਧਰਮ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਰੱਖਣ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰੇਮ-ਸੰਦੇਸ਼ ਤੇ ਆਪਣਾ ਇਸ਼ਕ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਧਰਮ ਦੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅਸੂਲਾਂ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਤੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪੰਨਿਆਂ ਉਪਰ ਬੜੇ ਸੁੰਦਰ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ। ਇਸ ਲਿਖਤ ਉਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਸਖ਼ਤ ਕਰਨੇ ਸੀ ਤੇ ਅਜੇ ਸ਼ਹਾਦਤ (ਗਵਾਹੀ) ਰਾਹੀਂ ਤਸਦੀਕ ਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਬਾਕੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਖ਼ੂਨ ਨਾਲ ਇਸ ਪ੍ਰੇਮ-ਸੰਦੇਸ਼ ਉਪਰ ਦਸਖ਼ਤ ਕੀਤੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਚਾਰ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ (ਕੁਰਬਾਨੀ) ਨਾਲ ਇਸ ਨੂੰ ਤਸਦੀਕ ਕਰਾਇਆ।

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਪਰਖ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਖ਼ਾਲਸਾ ਧਰਮ ਵਿਚ ਦਾਖ਼ਲ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਤੇ ਆਪ ਵੀ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਤੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਧਰਮ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅਸੂਲ ਵੀ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦੇ ਦਿਲਾਂ 'ਤੇ ਅੰਕਿਤ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਤਾਂ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਗੈਰ-ਸਿਖ ਖੱਤਰੀ ਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਉਥੇ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਕਾਰਵਾਈ ਨੂੰ ਉੱਕਾ ਹੀ ਪਸੰਦ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਉੱਠ ਕੇ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਤੇ ਰਸਮਾਂ ਵਿਚ ਵਿਘਨ ਤੇ ਦਖ਼ਲ ਵਿਰੁੱਧ ਰੋਲਾ-ਰੱਪਾ ਪਾਉਣ ਲੱਗੇ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰ ਕੇ ਆਖਿਆ :

ਜਾ ਕੀ ਛੋਤਿ ਜਗਤ ਕਉ ਲਾਗੈ ਤਾ ਪਰ ਤੂਹੀ ਢਰੈ ॥

ਨੀਚਹ ਉਚ ਕਰੈ ਮੇਰਾ ਗੋਬਿੰਦੁ ਕਾਹੂ ਤੇ ਨ ਡਰੈ ॥੧॥

ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਖਿਆ, ਨੀਚਾਂ ਨੇ ਅਵੱਸ਼ ਹੀ ਉੱਚਿਆਂ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਅਸੀਂ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਜਾਤ ਵਾਲੇ ਘਿਰਣਾ ਤੇ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਮੇਰੇ ਪਿੱਛੋਂ ਉਹੋ ਹੀ ਮੇਰੇ ਵਾਰਸ ਹੋਣਗੇ ਤੇ ਸਨਮਾਨ ਪਾਉਣਗੇ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਬਚਨ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਤੇ ਰੋਲੇ-ਰੱਪੇ ਦੀ ਉੱਕਾ ਹੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕੀਤੀ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ-ਢੰਗ ਤੇ ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ

ਜੇ ਕੁਝ ਵੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਲੱਗ ਸਕਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਾ ਕਰਨਾ ਜੀਵਨ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਲਿਖਣ ਦੇ ਫ਼ਰਜ਼ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜਨਾ ਤੇ ਭੁੱਲ ਹੋਵੇਗੀ, ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਇਥੇ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਕੁਝ ਲਿਖਦੇ ਹਾਂ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸਰੀਰ ਕੁਝ ਭਾਰੀ ਤੇ ਬਹੁਤ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸੀ। ਕੱਦ ਲੰਮਾ, ਚਿਹਰਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਜਲਾਲ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਉਹ ਸਖ਼ਤ ਮਿਹਨਤੀ ਸਨ। ਗੁਰਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਥਾਂ ਸ਼ਿਕਾਰ ਵਿਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲੈਂਦੇ ਤੇ ਰੁਚੀ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਸ਼ਿਕਾਰ ਵਿਚ ਹੀ ਬਤੀਤ ਕਰਦੇ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ

ਵਿਚ ਵੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਭਰਦੇ। ਰਿੱਛ, ਚੀਤਾ, ਸ਼ੇਰ ਆਦਿ ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਸ਼ਸਤਰ ਵਿਦਿਆ ਖ਼ੁਦ ਵੀ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਿਖਲਾਈ। ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿਦਿਆ ਦਿੱਤੀ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਸਿਖ ਘੋੜਾ ਜਾਂ ਸ਼ਸਤਰ ਭੇਟ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੁੰਦੇ।

ਘੋੜੇ ਪਾਲਣ ਤੇ ਘੋੜ-ਸਵਾਰੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਆਪ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਘੋੜ-ਸਵਾਰ ਸਨ। ਤਲਵਾਰ ਤੇ ਤੀਰ ਦੇ ਕਾਫ਼ੀ ਮਾਹਰ ਤੇ ਧਨੀ ਸਨ। ਸ਼ਿਕਾਰ ਵਿਚ ਤੇਗ, ਕਟਾਰ, ਸਰੋਹੀ ਤੇ ਨੇਜ਼ਾ ਵੀ ਵਰਤਦੇ ਸਨ। ਤਬੇਲੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਘੋੜੇ ਸਨ। ਅਮੀਰਾਂ ਵਾਂਗ ਦਰਬਾਰ ਸਜਾਉਂਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕ ਦੀਵਾਨ ਸੀ, ਜੋ ਮੀਰ ਮੁਨਸ਼ੀ ਤੇ ਘਰੇਲੂ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਲਿਬਾਸ ਅਮੀਰਾਨਾ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਲੱਕ ਨਾਲ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤਲਵਾਰ ਰੱਖਦੇ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉੱਚ-ਕੋਟੀ ਦੇ ਕਵੀ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਦੇਸ਼-ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਮਾਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਰਚਦੇ ਸਨ ਤੇ ਖ਼ੂਬ ਰਚਦੇ ਸਨ। ਕਵਿਤਾ ਬੜੇ ਢੰਗ ਤੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਦਾ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਉੱਘੇ ਵਿਦਵਾਨ, ਸ਼ਾਇਰ, ਪੰਡਤ ਤੇ ਕਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਸਨ, ਜੋ ਆਪਣੀ ਵਿਦਵਤਾ ਰਾਹੀਂ ਉੱਤਮ ਸਾਹਿੱਤ ਰਚਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਕਦਰ ਤੇ ਹੌਸਲਾ-ਅਫ਼ਜ਼ਾਈ ਕਰਦੇ ਤੇ ਮਾਇਕ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਸੁਣਨ ਤੇ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਫ਼ਾਰਸੀ ਅਤੇ ਅੰਰਬੀ ਅੱਛੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦੇ ਸਨ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਗਿਆਤਾ ਸਨ। ਜੰਗੀ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਬੜੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਾਲ ਸੁਣਦੇ ਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਲਗਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਉਪਨਿਸ਼ਦ, ਵੇਦ, ਉਪ-ਵੇਦ, ਪੁਰਾਣ, ਸਿੰਮ੍ਰਿਤੀਆਂ ਵੀ ਸੁਣਿਆ ਕਰਦੇ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਤੇ ਮਜ਼ਹਬੀ ਮਸਲਿਆਂ ਤੋਂ ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜਾਣੂ ਸਨ। ਉਹ ਵਿਦਿਆ ਵਿਚ ਨਿਪੁੰਨ ਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਮਿੱਤਰ ਸਨ। ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਤੇ ਪੰਡਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰੱਖਦੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ। ਆਪਣੇ

ਕਈ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਂਸ਼ੀ ਭੇਜਿਆ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵਾਂਗ ਰਾਗ ਤੇ ਸਰੋਦ ਵੱਲ ਬਹੁਤੀ ਰੁਚੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਭਜਨ ਕੀਰਤਨ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਕਰਦੇ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਦੇ ਸਨ। ਭੱਟਾਂ ਤੋਂ ਵੀਰਤਾ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਤੇ ਵਾਰਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਅਤੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਧਿਕ ਪ੍ਰੇਮ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਿੱਤਨੇਮੇ ਦੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪੱਕੇ ਤੇ ਪਾਬੰਦ ਸਨ। ਬੜੇ ਪੱਕੇ ਇਰਾਦੇ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਬਹੁਤ ਸਵੇਰੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਉੱਠਦੇ, ਸਿਮਰਨ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ-ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਜੁੜਦੇ। ਜਪੁਜੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਤੇ ਇਲਾਹੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਦੇ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਸੋਦਰ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਰਹਿਰਾਸ ਦਾ ਪਾਠ ਸੁਣਦੇ। ਉਹ ਹਰ ਸਮੇਂ ਹੀ ਈਸ਼ਵਰ-ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਮਗਨ ਰਹਿੰਦੇ।

ਇਹ ਕਿਤੋਂ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਉਹ ਹੋਲੀਆਂ ਦੇ ਮੌਕੇ ਨਾਚ ਰੰਗ ਵਿਚ ਕਦੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਹੋਣ। ਉਸ ਪਾਸੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਕੋਈ ਰੁਚੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਐਸ਼-ਪ੍ਰਸਤੀ ਤੇ ਰੰਗ-ਰਲੀਆਂ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਉਲਟ ਸਨ।

ਖ਼ਾਲਸਾ ਧਰਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਫੈਲਿਆ ?

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਤੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਧਰਮ ਦੀ ਵਿਉਂਤ ਤੇ ਬਣਤਰ ਨੇ ਆਮ ਜੱਟਾਂ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਘਰ ਬਣਾ ਲਿਆ ਤੇ ਉਹ ਖ਼ਾਲਸੇ ਸਜਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਖ਼ਾਲਸਾ ਦੇ ਸਾਦਾ ਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਅਸੂਲਾਂ, ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲਗਨ ਤੇ ਉੱਚੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਬਿਜਲੀ ਵਰਗੀ ਚਮਕ ਤੇ ਖਿੱਚ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਲੋਕ ਆਪ-ਮੁਹਾਰੇ ਖਿੱਚੇ ਆਉਣ ਲੱਗੇ ਤੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਹੀ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕਾਮਯਾਬੀ ਹੋਈ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਆਦਮੀ ਸਿਖ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਿੰਘ ਸਜ ਗਏ। ਜੱਟ ਨੂੰ ਉੱਚੀ ਜਾਤ ਵਾਲੇ ਸੂਦਰ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਪਿਆਰ-ਸੋਮੇ ਵੱਲ ਉਹ ਇੰਜ ਦੌੜੇ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਮੁੱਦਤਾਂ ਦਾ ਵਿਆਕੁਲ ਪਿਆਸਾ ਪਾਣੀ ਦੇ ਚਸ਼ਮੇ ਵੱਲ ਭੱਜਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬੜੇ ਹੀ ਸੱਚੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਪ੍ਰੇਮ-ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਇਹ ਕਾਰਜ ਆਰੰਭਿਆ ਸੀ। ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਦੀ ਪੂਰੀ ਕਦਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਧਰਮ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀ ਨਵਿਰਤੀ ਤੇ ਆਪਣੇ

ਉਦੇਸ਼ ਤੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਤੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਵੰਗਾਰ ਸਮਝ ਕੇ ਮੰਤਰ ਵਾਂਗ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ। ਇੰਜ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਵਧਣ ਲੱਗੀ।

ਇਸ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਖੂਬੀ ਤੋਂ ਕਿਵੇਂ ਇਨਕਾਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਖ਼ਾਲਸਾ ਧਰਮ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਾਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਵੱਲ ਮਿਕਨਾਤੀਸ ਵਾਂਗ ਖਿੱਚਿਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਵੱਲੋਂ ਕੰਮ ਵਿਚ ਲਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਾਤਾਂ ਦੇ ਬੰਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਨਿਕੰਮੇ, ਘਟੀਆ, ਜ਼ਲੀਲ ਤੇ ਕੇਵਲ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਲਈ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਖ਼ਾਲਸਾ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੱਚੇ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਪੱਕੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਾਲੀਆਂ ਉੱਚੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਸ਼ੱਤਰੀ ਸਦਵਾਉਂਦੇ, ਆਪਣੀਆਂ ਬੇਟੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਉੱਚੀ ਜਾਤ ਦੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੀ ਜੋ ਆਪਣੀ ਧੋਤੀ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਵੀ ਵੇਚਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਤੇ ਇੱਜ਼ਤਾਂ ਗ਼ਜ਼ਨੀ ਦੇ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਦੋ ਦੋ ਦੀਨਾਰਾਂ (ਸਵਾ ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪੌਣੇ ਦੋ ਰੁਪਏ ਤਕ) ਵਿਕ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਤਾਂ ਉਹ ਜਮਾਤ ਸੀ ਜੋ ਆਪਣੇ ਮਾਸ ਤੇ ਹੱਡੀਆਂ ਦੇ ਢੇਰ ਉਸਾਰ ਕੇ ਮਾਸੂਮ ਹਿੰਦੂ ਕੌਮ ਲਈ ਇੱਜ਼ਤ ਤੇ ਸ਼ਾਨ ਦਾ ਉੱਚਾ ਚਬੂਤਰਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਜੁਟੀ ਪਈ ਸੀ। ਜੋ ਸੱਤ ਸੌ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਅਪਮਾਨ, ਬੇ-ਇੱਜ਼ਤੀ, ਬੇ-ਅਣਖੀ ਤੇ ਬੇ-ਗ਼ੈਰਤੀ ਦੇ ਦਾਗ਼ਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰੱਤ ਨਾਲ ਧੋਣ ਤੇ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਨਿੱਤਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਹ ਆਪਣੀ ਜੀਵਨ-ਆਹੁਤੀ ਪਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਵਿਚ ਨਵਾਂ ਜੀਵਨ ਤੇ ਨਵੀਂ ਰੂਹ ਫੂਕਣ ਵਾਸਤੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਧਰਮ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਜੁ ਭਾਰਤਵਰਸ਼ ਨੂੰ ਹੀ ਖ਼ਾਲਸਾ ਭੂਮੀ ਬਣਾ ਸਕਣ। ਇਸ ਗ਼ਰੀਬੜੇ ਟੋਲੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਆਪਣੀ ਵਡਿੱਤਣ ਦੇ ਅਭਿਮਾਨ ਵਿਚ ਤੇ ਆਪਣੀ ਕੁਲ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਵਿਚ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਤਾਹਨਾ ਮਾਰਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਿੜੀਆਂ ਤੋਂ ਤੁਸੀਂ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਾਓਗੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਿੱਲੀਆਂ ਕੋਲੋਂ ਸ਼ੇਰਾਂ ਦਾ

ਟਾਕਰਾ ਕਰਾਓਗੇ ? ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਸੀ :

ਸਵਾ ਲਾਖ ਸੇ ਏਕ ਲੜਾਉਂ,
ਚਿੜੀਉਂ ਸੇ ਮੈਂ ਬਾਜ਼ ਤੜਾਉਂ,
ਬਿੱਲੀਉਂ ਸੇ ਸ਼ੇਰ ਮਰਾਉਂ,
ਤਬੀ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨਾਮ ਧਰਾਉਂ।

ਇਸ ਗੱਲ ਬਾਰੇ ਅਸਹਿਮਤੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਿਸ ਵੇਲੇ ਆਖਿਆ, ਕਿਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਹ ਕਥਨ ਅੱਖਰ ਅੱਖਰ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਬਚਨ ਵਾਂਗ ਪੂਰੇ ਸਿੱਧ ਕਰ ਵਿਖਾਏ। ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਕਰ ਕੇ ਵਿਖਾ ਦਿੱਤਾ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਉਪਾਸ਼ਕ ਤੇ ਸਿੰਘ ਕਿਸ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਕਿਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸੱਚਾਈ, ਦਲੇਰੀ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਲਈ ਸੀ, ਅਸੀਂ ਉਸ ਦਾ ਕੁਝ ਵਰਣਨ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿਚ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ, ਦਲੇਰੀ, ਨਿਡਰਤਾ, ਮਾਰਸ਼ਲ ਸਪਿਰਟ (ਜੁੱਧ ਬੀਰਤਾ) ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਤੋਂ ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਿੱਧ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਰ ਵਿਖਾਏ ਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਅੱਜ ਤਕ ਕਰਦੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਥੇ ਅਸੀਂ ਕੇਵਲ ਦੋ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਹੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਾਂ :

ਇਕ ਵਾਰ ਜਦ ਕਿਸੇ ਸਿਖ ਨੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਬੰਦੂਕ ਭੇਟ ਕੀਤੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਬੰਦੂਕ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਪਰਖਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਮੰਗੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਈ ਸਿੰਘ ਨਿੱਤਰ ਕੇ ਆਏ ਤੇ ਹਰ ਇਕ ਇਹੋ ਆਖਦਾ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਕਿਰਪਾ ਕਰੋ, ਮੈਨੂੰ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਓ।

ਇਕ ਹੋਰ ਵਾਰ ਹੱਸਦੇ ਹੱਸਦੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਸਿਖ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰ ਕੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਦਿਉ। ਇਸ ਦੀ ਨਾ ਕੋਈ ਵਜ੍ਹਾ ਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਕਸੂਰ ਹੀ ਦੱਸਿਆ। ਬੱਸ ਇਹੀ ਆਖਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਉਸ ਸਿਖ ਨੇ ਕਿਸੇ ਹੀਲ ਹੁੱਜਤ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ

ਤੇ ਆਖਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਮਰਜ਼ੀਵੜੇ ਤੇ ਸਿਦਕੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਮਜ਼ਲੂਮ ਹਿੰਦੂ ਜਾਤੀ ਦਾ ਉੱਧਾਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਫੌਜੀ ਹਮਲੇ

ਖੱਤਰੀ ਕੁਲ ਦੇ ਰਾਜੇ ਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਕੀ ਸਲੂਕ ਕੀਤਾ ? ਉਹ ਤਾਂ ਐਲਾਨੀਆ ਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹਮ-ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਤੇ ਜ਼ਾਤ ਦੇ ਸਖਤ ਵਿਰੋਧੀ ਹੋ ਗਏ। ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੇ ਵਰਣ-ਜਾਤੀ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਟੁੱਟਦੀਆਂ ਤੇ ਜੰਦੂ ਅਲੋਪ ਹੁੰਦੇ ਵੇਖ ਕੇ ਹੀ ਬਹੁਤ ਰੌਲਾ ਪਾਇਆ ਕਿ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦਾ ਧਰਮ ਹੀ ਲੁੱਟ ਗਿਆ, ਨਸ਼ਟ ਤੇ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਹ ਆਖ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਭੜਕਾਇਆ। ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਇਕ ਤਾਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਔਖੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਖੜਾ ਕਰੀ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਈਰਖਾ ਦੀ ਅਗਨੀ ਦੇ ਵੱਸ ਹੋਇਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਵੀ ਭਾਰੀ ਤੌਖਲਾ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਵਧਦੀ ਤਾਕਤ ਕਿਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਹੀ ਨਾ ਪੁੱਟ ਕੇ ਰੱਖ ਦੇਵੇ। ਕੁਝ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਜ਼ਾਤੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਾਇਮ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਚੁੱਕਿਆ ਤੇ ਭੜਕਾਇਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹਨ, ਸਾਨੂੰ ਸਭ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਨੱਕ ਵਿਚ ਦਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਸੁਖ ਦਾ ਸਾਹ ਨਾ ਮਿਲ ਸਕੇ। ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਧਰਮ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਆਪਣੀ ਕੁਲ ਤੇ ਜਾਤ ਦੇ ਅਭਿਮਾਨ ਵਿਚ ਫਸੇ ਹੋਇਆਂ ਨੇ ਘਿਰਣਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ।

ਹਾਏ! ਹਿੰਦੂ ਕੌਮ! ਤੇਰੇ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਅਕ੍ਰਿਤਘਣ ਕੌਣ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਤੇਰੇ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਨਾ-ਸ਼ੁਕਰਾਪਨ ਕਿਸ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਚ ਹੋਵੇਗਾ ? ਸੱਚੇ ਕੌਮੀ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਨਾ-ਕਦਰੀ ਤੈਥੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਰ ਕਿਸ ਨੇ ਕਰਨੀ ਹੈ ? ਸੱਚੇ ਦੇਸ਼-ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਤੇ ਤਸੀਹੇ ਦੇਣ ਵਿਚ ਤੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜਾਂਗਲੀ ਤੇ ਵਹਿਸ਼ੀ ਹੋਰ ਕੌਣ ਹੈ ? ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਖ਼ਾਤਰ ਘਰ ਬਾਹਰ ਤੇ ਜਾਨ

ਮਾਲ ਵਾਰਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਆਪਾ ਵਾਰਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵਿਚ ਜੁੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜ਼ਿੱਲਤ ਦੀ ਨੀਵੀਂ ਖੱਡ ਵਿਚੋਂ ਡਿੱਗਿਆਂ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਆਕਾਸ਼ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਾਣ ਦੀ ਧੁਨ ਵਿਚ ਮਗਨ ਸੀ। ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਹੀ ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ, ਕੀਨੇ ਤੇ ਈਰਖਾ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਉਸ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਵਿਦਰੋਹ ਖੜਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ। ਇਸ ਨਾ-ਸੁਕਰਾਪਨ, ਇਸ ਬੁਗਜ਼, ਕੀਨੇ ਤੇ ਈਰਖਾ ਕਾਰਨ ਹੀ ਸਦਾ ਤੁਸੀਂ ਗੁਲਾਮੀ ਦੇ ਪਟੇ ਨੂੰ ਗਲ ਵਿਚ ਪਾਈ ਫਿਰਦੇ ਰਹੇ ਹੋ।

ਜੇ ਹੋਣਾ ਸੀ, ਸੋ ਹੋ ਕੇ ਰਿਹਾ। ਰਾਜਪੂਤ ਕਸ਼ੱਤਰੀਪੁਣੇ ਦੇ ਜ਼ਬਾਨੀ ਦਾਅਵੇਦਾਰ ਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਬੇਵਕੂਫ਼ ਤੇ ਜੰਗਲੀ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਹੋ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਤਕਲੀਫ਼ਾਂ ਦੇਣ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਆਰੰਭ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਮਹਾਨ ਤੇ ਬਲਵਾਨ ਦਿਲ ਅਜਿਹੀਆਂ ਤਕਲੀਫ਼ਾਂ ਤੇ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਤੋਂ ਘਾਬਰਨ ਤੇ ਡਰਨ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਉਦੇਸ਼ 'ਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਚੋਟ ਵੱਜੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਖੱਤਰੀਆਂ ਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਉਪਰ ਪੱਥਰ-ਦਿਲੀ, ਬੁਜ਼ਦਿਲੀ ਤੇ ਘਟੀਆ-ਪਨ ਦੇ ਜੋ ਦਾਗ਼ ਸਦਾ ਵਾਸਤੇ ਲੱਗ ਗਏ, ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਉਤਰ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ।

ਪਹਿਲਾ ਵਾਰ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਇਹ ਕੀਤਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਣ ਤੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਛੱਡ ਜਾਣ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਹ ਵੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਰਜਾ ਦਾ ਜੋ ਨੁਕਸਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਇਵਜ਼ਾਨਾ ਰੁਪਿਆਂ ਵਿਚ ਭਰਨ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਫੌਜੀ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਤਿਆਗਦੇ, ਜਦ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਜ਼ਮੀਨ ਮੁੱਲ ਖਰੀਦ ਕੇ ਨਗਰ ਵਸਾਇਆ ਸੀ ?

ਉਹ ਕਸ਼ੱਤਰੀ ਮਹਾਨ ਬੀਰ, ਯੋਧੇ ਗੁਰੂ, ਜੋ ਸਮੁੱਚੇ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਜਾਬਰ ਜਰਵਾਣਿਆਂ ਦੀ ਕੈਦ ਵਿਚੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਚਿੰਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਗਿੱਦੜ-ਭਬਕੀਆਂ ਸੁਣ ਕੇ ਆਪਣਾ ਫਕੀਰੀ

ਆਲ੍ਹਣਾ, ਭਾਵ ਘਰ-ਬਾਰ ਕਿਵੇਂ ਛੱਡਣਾ ਸੋਚ ਸਕਦੇ ਸਨ ? ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਬੀਰਤਾ ਦੇ ਪੁੰਜ ਯੋਧੇ ਪਾਸੋਂ ਆਸ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਰੁਪਿਆ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਤੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਹ ਕਰੜਾ ਜਵਾਬ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਾ ਆਇਆ।

ਇਸ ਉੱਤਰ ਨਾਲ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਦੇ ਖੂਨ ਨੇ ਜੋਸ਼ ਤੇ ਉਬਾਲ ਖਾਧਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਲਵਾਰ ਮਿਆਨ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਵੱਲ ਵਧੇ। ਕਈ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਫੌਜਾਂ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਅਤੇ ਹਰ ਵਾਰੀ ਜੋ ਨਤੀਜਾ ਨਿਕਲਦਾ ਰਿਹਾ, ਉਸ ਦਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਸੰਖੇਪ ਜ਼ਿਕਰ ਹੇਠਾਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਇਸ ਤੂਫਾਨਿ-ਬੇਤਮੀਜ਼ੀ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਤਅੱਸਬ ਦੇ ਹੜ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਧਰਮ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰ ਕੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਤੇ ਮੁਲਾਣਿਆਂ ਦੇ ਝੂਠੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਤੇ ਬੇਕਾਰ ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਨੇਮਾਂ ਉੱਤੇ ਤਾਂ ਵਿਜੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ ਸੀ, ਪਰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦੇਣੀ ਅਜੇ ਬਾਕੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਲਈ ਉਹ ਅਜੇ ਵਿਉਂਤ ਬਣਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਕਈਆਂ ਦੀ ਇਹ ਰਾਇ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਇਰਾਦੇ ਤੇ ਵਿਉਂਤਾਂ ਤਾਂ ਐਵੇਂ ਸੁਫਨਿਆਂ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਹੀ ਸਨ। ਏਡੀ ਵੱਡੀ ਹਕੂਮਤ ਤੇ ਤਾਕਤ ਦਾ ਕਿਸੇ ਜੰਗੀ ਸਾਮਾਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਟਾਕਰਾ ਇਕ ਵਿਅਰਥ ਸੁਫਨੇ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਹੋਰ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਵਿਰੁੱਧ ਅਜਿਹਾ ਕਹਿਣਾ ਠੀਕ ਸੋਚ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਇਕ ਐਸੀ ਨੁਕਤਾਚੀਨੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤਾ ਵਜ਼ਨ ਨਹੀਂ। ਉਦੋਂ ਕੇਵਲ ਹਿੰਮਤ ਤੇ ਹੌਸਲੇ ਦੀ ਹੀ ਤਾਂ ਲੋੜ ਸੀ। ਏਸ਼ੀਆ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਹਕੂਮਤਾਂ ਕੇਵਲ ਇਕ ਇਕ ਆਦਮੀ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾਲ ਹੀ ਕਾਇਮ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਨਾਦਰਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸਲਤਨਤ, ਬਾਬਰ ਦੀ ਸਲਤਨਤ ਆਦਿ ਆਦਿ। ਕੇਵਲ ਇਕ ਆਦਮੀ ਨੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਆਦਮੀ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ। ਧੀਰੇ ਧੀਰੇ ਤਾਕਤ ਵਧਾਈ ਤੇ ਉਹ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਬਣ ਗਿਆ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵਿਚ ਹਿੰਮਤ ਸੀ, ਦਲੇਰੀ ਸੀ ਤੇ ਨਾਲ ਜਾਨਾਂ ਵਾਰਨ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ ਵੀ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਕਾਮਯਾਬ ਹੁੰਦੇ, ਪਰ ਕੁਝ ਕਾਰਨ ਅਜਿਹੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਮੁਕੰਮਲ ਪ੍ਰਾਪਤੀ

ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ ਅਤੇ ਉਹ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਅਸਲੋਂ ਹੀ ਪੁੱਟ ਨਹੀਂ ਸਕੇ। ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਲੜਾਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਰਾਹੀਂ ਅਜਿਹਾ ਭਾਂਬੜ ਬਾਲ ਗਏ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਅੰਤ ਨੂੰ ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਸੜ ਕੇ ਸਵਾਹ ਹੋ ਗਈ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ-ਕਾਲ ਵਿਚ ਉਦੇਸ਼ ਮੁਕੰਮਲ ਨਾ ਹੋ ਸਕਣ ਦੇ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਾਰਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਹਿਲਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਿਵਾ ਜੀ ਵਾਂਗ ਉਹ ਚਾਲਬਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਸਨ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਫ਼ਰੇਬ ਤੇ ਧੋਖਾ ਕਦੇ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਨ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਸਮਝਿਆ। ਉਹ ਕੇਵਲ ਬਾਹੂ-ਬਲ ਨਾਲ ਹੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਤੇ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤਕ ਸਦਾ ਹੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਫ਼ਰੇਬ, ਠੱਗੀ, ਧੋਖਾ ਤਾਂ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਪੈਂਤੜੇ ਤੇ ਜੰਗੀ ਮੋਰਚੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾ ਕਦੇ ਵਰਤਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਦੇ ਵਰਤ ਸਕੇ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਕਾਮਯਾਬੀ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿ ਗਏ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੜਚੋਲੀਏ ਮੁਕੰਮਲ ਕਾਮਯਾਬੀ ਆਖਦੇ ਹਨ।

ਦੂਜਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨਾਲ ਸੁਲਹ-ਸਫਾਈ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਸਾਧਨ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਘਰੇਲੂ ਜੰਗ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਾਰਨ ਜੰਗ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵਰਗੇ ਖੁੱਦਾਰ ਬਲਵਾਨ ਯੋਧੇ ਲਈ ਅਜਿਹੇ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਕੰਡੇ ਨੂੰ ਕੱਢਣ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਸ ਚੈਲੰਜ ਨੂੰ ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਦੇ ਸਿਵਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਹੋਰ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਹੀ ਨਾ ਰਿਹਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਿਆਰੀ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਹੀ, ਸਗੋਂ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਲੜਾਈ ਛੇੜ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫੌਜੀ ਸਾਮਾਨ ਤੇ ਤਾਕਤ ਨੂੰ, ਜੋ ਅੱਗੇ ਹੀ ਕਾਫ਼ੀ ਸੀਮਤ ਸਨ, ਹੋਰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਤੇ ਜ਼ਾਇਆ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਪਿੱਛੇ ਪਾ ਦਿੱਤਾ।

ਤੀਜਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਬਹੁਤ ਦਲੇਰ ਬਹਾਦਰ ਤੇ ਲੜਾਕੇ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫੌਜੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦਾ ਅਜੇ ਕੋਈ ਅੱਛਾ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਲੜਾਈ ਉਨ੍ਹਾਂ

ਦੇ ਗਲ ਪਾ ਦਿੱਤੀ। ਨਾਲ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਪੂਰਾ ਜੰਗੀ ਸਾਮਾਨ ਤੇ ਰਾਸ਼ਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕੋਈ ਮੁਲਕ, ਜਾਗੀਰ ਜਾਂ ਰਾਜ ਦੀ ਆਮਦਨ ਉੱਕਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦਾ ਉੱਤਰ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਮੈਦਾਨ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਨਿਤਰਨ ਲਈ ਵਕਤ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਈ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ :

ਪਹਿਲਾ ਹਮਲਾ

ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਹਾੜ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿਚ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਉਸ ਮੌਕੇ ਦਾ ਫ਼ਾਇਦਾ ਉਠਾ ਕੇ ਰਾਜਾ ਆਲਮ ਚੰਦ ਤੇ ਰਾਜਾ ਬਲੀਆ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ 'ਤੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਸਾਥੀ ਸਿੰਘਾਂ ਸਮੇਤ, ਜੋ ਸ਼ਿਕਾਰ ਵਿਚ ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ, ਬੜੀ ਦਲੇਰੀ ਤੇ ਹੌਸਲੇ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਹੀ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਤਿੱਖੀ ਟੱਕਰ ਹੋਈ ਤੇ ਰਾਜਾ ਬਲੀਆ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਜਿੱਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਹੋਈ।

ਦੂਜਾ ਹਮਲਾ

ਇਸ ਹਾਰ ਤੋਂ ਗੁੱਸਾ ਖਾ ਕੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਸੂਬਾ ਸਰਹੰਦ ਪਾਸੋਂ ਫ਼ੌਜੀ ਮਦਦ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ ਤੇ ਅਨੰਦਪੁਰ 'ਤੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ। ਤੀਹ ਦਿਨ ਤਕ ਬੜੇ ਜ਼ੋਰ ਸ਼ੋਰ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਪੈਂਦੇ ਖ਼ਾਂ ਦੇ ਕੰਨ ਵਿਚ ਤੀਰ ਲੱਗਣ ਨਾਲ ਉਹ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਦੀਨ ਬੇਗ਼ ਮੈਦਾਨ ਛੱਡ ਕੇ ਨੱਠ ਗਿਆ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਰੋਪੜ ਤਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸਪੁੱਤਰ ਨੇ ਕਾਫ਼ੀ ਬਹਾਦਰੀ ਵਿਖਾਈ। ਕੇਸਰੀ ਚੰਦ ਵੀ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਅਨੰਦਪੁਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਤੋੜਨ ਲਈ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਇਕ ਮਸਤ ਹਾਥੀ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਅੱਗੇ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਦੁਨੀ ਚੰਦ ਨਾਮੀ ਖੱਤਰੀ ਸਿਖ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਅੱਗੇ ਵਧ ਕੇ ਹਾਥੀ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਕਰੇ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਤੋਂ ਰੋਕੇ, ਪਰ ਉਹ ਨੱਸ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਜੀ

ਨੇ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਲੁਬਾਣਾ ਕੰਮ ਵਿਚੋਂ ਸੀ ਤੇ ਜਿਸ ਨੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਧਰਮ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੜੀ ਦਲੇਰੀ ਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧ ਕੇ ਹਾਥੀ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਕਰ ਕੇ ਪਛਾੜ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਉਦਾਹਰਣ ਨਾਲ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਖੱਤਰੀਆਂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚਲਾ ਫ਼ਰਕ ਸਾਫ਼ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਜਾਤ ਦੇ ਖੱਤਰੀ ਸਨ, ਉਹ ਕਿਤਨੇ ਗਿਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਤੇ ਨੀਵੇਂ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਖੱਤਰੀ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਕੀ ਸਨ। ਇਸ ਜਿੱਤ ਪਿੱਛੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਤੋਂ ਕੂਚ ਕਰ ਕੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਇਕ ਉੱਚੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਜਾ ਟਿਕੇ।

ਤੀਜਾ ਹਮਲਾ

ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਇਸ ਹਾਰ ਤੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਸ਼ਰਮਸਾਰ ਹੋ ਕੇ ਸੂਬਾ ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਫਿਰ ਮਿੰਨਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਨਕਦ ਦਿੱਤਾ। ਇਕ ਰਵਾਇਤ ਅਨੁਸਾਰ ਭੀਮ ਚੰਦ ਨੇ ਆਪਣੇ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਡੋਲਾ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਫਿਰ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਇੰਨੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਕੁਝ ਫੌਜੀ ਤਿਆਰੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵੀ ਬਣਵਾਏ, ਜੋ ਲੋੜ ਵੇਲੇ ਕੰਮ ਆ ਸਕਣ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਹਿੰਦ ਦੀ ਮੁਖ਼ਾਲਫ਼ਤ ਦੇ ਸਿੱਟਿਆਂ ਦਾ ਵੀ ਗਿਆਨ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਕਿਲ੍ਹੇ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਵਿਉਂਤਾਂ 'ਤੇ ਪਾਣੀ ਫੇਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਹਿਲੀ ਲੜਾਈ ਪਿੱਛੋਂ ਜੋ ਬਾਰ ਬਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲੇ ਹੋਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹਾਲਤ ਤੇ ਫੌਜੀ ਤਾਕਤ ਸੰਵਾਰਨ ਤੇ ਸੰਭਾਲਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਤੇ ਮੌਕਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਸਿਵਾਏ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਹੋਰ ਹੈ ਕੀ ਸੀ। ਆਮਦਨੀ ਦਾ ਕੋਈ ਵਸੀਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹੀ ਸਿਖ ਖ਼ਾਲੀ ਪੇਟ, ਬਗ਼ੈਰ ਫੌਜੀ ਸਾਮਾਨ ਜੰਗ ਵਿਚ ਲੜਦੇ ਸਨ ਤੇ ਉਹੀ ਸਿਖ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਾਨੇ ਤੇ ਭੇਟਾ ਦੇ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਹੱਥ ਵਟਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕੁਝ ਪਠਾਣ ਵੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਰੱਖ ਲਏ ਸਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਇਤਨੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਕੋਈ

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲ ਸਕਦਾ। ਆਖ਼ਰ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਸੂਬਾ ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਫੌਜੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ੧੭ ਮੱਘਰ ਸੰਮਤ ੧੭੫੫ ਨੂੰ ਕੀਰਤਪੁਰ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਤੇ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਏਡੀ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਦੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਟੱਕਰ ਲੈਣੀ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਲ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਫਿਰ ਵੀ ਕਾਫੀ ਸ਼ਰਧਾਵਾਨ ਸਿਖ ਜੋਗਾ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਸਨ। ਜੋਗਾ ਸਿੰਘ ਇਸ ਲੜਾਈ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਸਮੇਂ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਦੀ ਅਧੂਰੀ ਛੱਡ ਕੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਲੜਾਈ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਸਮੇਂ ਜੋਗਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦਾ ਮਹੂਰਤ ਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਆਗਿਆ ਲੈ ਕੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਗਿਆ। ਜਦ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਉਹ ਫੌਰਨ ਚਲਾ ਆਵੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮਿਲਦੇ ਸਾਰ ਸ਼ਾਦੀ ਦੀ ਰਸਮ ਅਧੂਰੀ ਛੱਡ ਕੇ ਜੋਗਾ ਸਿੰਘ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਹੀ ਤੁਰ ਪਿਆ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਣ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਤੇ ਹੋਰ ਪਰਵਾਰ ਨੇ ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ, ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਵੀ ਬਚਨ ਵੱਲ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਉਥੋਂ ਫੌਰਨ ਤੁਰ ਪਿਆ ਤੇ ਪ੍ਰਣ ਨਿਭਾਇਆ।

ਕੁਝ ਦਿਨ ਘੇਰਾ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ। ਸਿੰਘ ਬਹੁਤ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਰਹੇ। ਇਥੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਰਾਜਾ ਸੋਹਲੀ ਕੋਲ ਚਲੇ ਗਏ। ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਆਉਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਜੰਗ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਘੱਟ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਸਿਖ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਸਾਰਿਆਂ ਹੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫੌਜ ਦਾ ਹਮਲਾ

ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੋ ਸਾਲ ਤਕ ਫਿਰ ਤਿਆਰੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਇਹ ਤਾਂ ਖਿਆਲ ਕਰਨਾ ਹੀ ਸ਼ਰਮਨਾਕ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਜਾਂ ਹਿੰਮਤ ਤੇ ਦਲੇਰੀ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੜਾਈਆਂ ਕਰਕੇ ਕੋਈ ਕਮੀ ਜਾਂ ਢਿੱਲ ਆਈ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਤਾਂ ਹੌਸਲੇ, ਹਿੰਮਤ ਤੇ ਤਜਰਬਾ ਇਤਨਾ ਵਧ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਗਾਂਹ ਹੀ ਵਧਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਉਹ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਕਰਦੇ

ਰਹੇ ਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਤਿਆਗੀ ਵਿਚ ਜੁਟੇ ਰਹੇ। ਰਾਜਾ ਸੋਹਲੀ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸੈਰ ਤੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਦੇ ਰਹੇ। ਫਿਰ ਰਾਜਾ ਭੰਬੋਰ ਦੇ ਸੱਦੇ 'ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸਮਾਂ ਉਥੇ ਬਿਤਾ ਕੇ ਰਵਾਲਸਰ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਵਿਸਾਖੀ ਦਾ ਮੇਲਾ ਉਥੇ ਕੀਤਾ। ਉਥੋਂ ਦੋਹਰ ਸੇਨ ਮੰਡੀ ਦੇ ਰਾਜੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਉਥੇ ਇਕ ਕਿਲ੍ਹਾ ਵੀ ਬਣਵਾਇਆ। ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸੇਵਕ ਸਿਖ ਕੁਝ ਭੇਟਾ ਤੇ ਤੁਹਫੇ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਆਏ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਕਲਮੋਟਾ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਲਿਆ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਬੇਪਤੀ ਤੇ ਅਪਮਾਨ ਤੇ ਨਿਰਾਦਰੀ ਦੀ ਦਰੁਸਤੀ ਲਈ ਆਪਣੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ। ਰਾਜਾ ਕਲਮੋਟਾ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਮਹੰਤ ਜਵਾਲਾ ਮੁਖੀ ਪੰਜ ਸੌ ਆਦਮੀ ਲੈ ਕੇ ਪੁੱਜਾ। ਇਸ ਮਹੰਤ ਨੇ ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਾਰਨ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਬਹੁਤ ਹੀ ਭੜਕਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਵੀ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਸਪੁੱਤਰ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਰਾਜਾ ਕਲਮੋਟਾ ਨੇ ਹਾਰ ਖਾਧੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮਹੰਤ ਦੀ ਖਬਰ ਲਈ ਤੇ ਸੋਧ ਸੁਧਾਈ ਕੀਤੀ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਜਵਾਲਾ ਮੁਖੀ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਲਿਆ।

ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕੀਂ ਇਸ ਲੜਾਈ ਦਾ ਕਾਰਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਨਿਰਪੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੂਰੀ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਪਤਾ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਕੋਈ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਵੀ ਉਹ ਠੀਕ ਸਨ ਤੇ ਸੱਚਾਈ ਤੇ ਹੱਕ ਦੇ ਰਸਤੇ 'ਤੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਵਸੀਲਾ ਤੇ ਫੌਜੀ ਜ਼ਖੀਰਾ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਇਹ ਸਿਖ ਹੀ ਸਨ। ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਰਾਜੇ ਡਾਕਾ ਮਾਰ ਕੇ ਲੁੱਟਣ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਚੁੱਪ ਸਾਧ ਕੇ ਖਾਮੋਸ਼ ਬੈਠ ਜਾਣ ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਆਉਂਦਾ ਹੀ ਕੌਣ, ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਸਹਾਇਤਾ ਪਹੁੰਚਦੀ, ਤੇ ਇਹ ਉਹ ਇਤਨਾ ਕੰਮ ਵੀ ਕਿਵੇਂ ਕਰਦੇ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਉਸ ਰਾਜੇ 'ਤੇ ਹੱਲਾ ਕਰਨਾ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅੱਗੋਂ ਵਾਸਤੇ ਅਜਿਹੀ ਜੁਰਅਤ ਕਰਨ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਤੋਂ ਤਾੜਨਾ ਕਰਨੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਗੱਲ ਸੀ ਤੇ ਇਹ ਹਮਲਾ ਹੱਕੀ ਤੇ ਜਾਇਜ਼ ਸੀ। ਇਸ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਨੁਕਤਾਚੀਨੀ ਅਯੋਗ ਭਾਸਦੀ ਹੈ। ਸੰਮਤ ੧੭੫੮ ਦੇ ਵਿਸਾਖ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਆਏ।

ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ, ਜੋ ਅਨੰਦਪੁਰ ਨੂੰ ਵੀ ਲੁੱਟ ਕੇ ਬਰਬਾਦ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੋਬਾਰਾ ਮੁਰੰਮਤ ਕਰਵਾਈ। ਚੌਹਾਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਪਾਹੁਲ ਦੇ ਕੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਸਜਾਇਆ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਰੁਸਤ ਕੀਤੇ। ਸੰਮਤ ੧੭੫੯ ਵਿਚ ਵੱਖ ਵੱਖ ਥਾਵਾਂ ਦੀ ਸੈਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੁਰਕਸ਼ੇਤਰ ਦੇ ਮੇਲੇ 'ਤੇ ਗਏ।

ਆਖਰ ਉਹ ਫਿਰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ ਤੇ ਜੰਗੀ ਤਿਆਰੀਆਂ ਵਿਚ ਰੁੱਝ ਗਏ। ਸਿਖ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਸੱਚਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਆਖਣ ਲੱਗ ਪਏ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੂਰ ਨੇੜੇ 'ਸੱਚਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ' ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋ ਗਏ। ਇਹ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਪਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਵੀ ਕਈ ਵਾਰ ਇਸੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕੀਤਾ, ਪਿਆਰਿਆ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਇਤਨੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਜਿਤਨਾ ਕਿ ਹੁਣ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆਂ। ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਵਧਦਾ ਜਾਹੋ-ਜਲਾਲ ਤੇ ਸ਼ਾਨ-ਸ਼ੌਕਤ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਕੰਡੇ ਵਾਂਗ ਚੁਭਦੀ ਸੀ ਤੇ ਇਸ 'ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ' ਦੇ ਨਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੜਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਹਸਤੀ ਖ਼ਤਰੇ ਵਿਚ ਵੇਖ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਹਸਤੀ ਮਿਟਾਉਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਲੱਕ ਬੰਨ੍ਹ ਲਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਤਾ ਪਕਾਇਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਚੁੱਕਿਆ ਤੇ ਭੜਕਾਇਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਪਰ ਸਾਂਝੀ ਫ਼ੌਜੀ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਪੱਕੀ ਸਲਾਹ ਤੇ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰ ਕੇ ਇਕ ਕਾਸਦ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਪਾਸ ਭੇਜਿਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਸ਼ਾਹੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਚੁੱਕਿਆ ਤੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਉਸ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿਖ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਕੇ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਤਾਕਤਵਰ ਫ਼ੌਜ ਬਣਾ ਲਈ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕ ਨਵਾਂ ਧਰਮ ਬਣਾ ਕੇ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਲੜਾਉਣ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਖ਼ੁਦ ਵੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਉਹ ਸ਼ਾਹੀ ਲਿਬਾਸ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਡਾਕੂ ਤੇ ਲੁਟੇਰੇ ਉਸ ਦੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਧਰਮ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਮੁਰੀਦ ਬਣ ਗਏ ਹਨ। ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਉਹਦੀ ਤਾਕਤ ਵਧ ਰਹੀ ਹੈ। ਜੇ ਇਸ ਫੁਟ ਰਹੇ ਚਸ਼ਮੇ ਨੂੰ ਹੁਣੇ ਹੀ ਨਾ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਫਿਰ ਇਹ ਹੜ੍ਹ ਬਣ ਜਾਏਗਾ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਕਠਨ ਹੋ ਜਾਏਗਾ, ਭਾਵ ਜੇ

ਇਸ ਵਿਚ ਕੁਝ ਦੇਰ ਲੱਗ ਗਈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨਾ ਔਖਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਸੁਣ ਕੇ ਭੜਕ ਉਠਿਆ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਮੁਤਅਸਬੀ ਤੇ ਜਨੂੰਨੀ ਖੂਨ ਉਬਾਲੇ ਖਾਣ ਲੱਗਾ। ਉਸ ਨੇ ਸਾਰੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਹੋਣਾ ਖੁਸ਼-ਕਿਸਮਤੀ ਸਮਝੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਹੀ ਮੇਟਣ ਦਾ ਪੱਕਾ ਇਰਾਦਾ ਕਰ ਲਿਆ।

ਚੌਥਾ ਹਮਲਾ

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਬਾਜ਼ੀਦ ਖ਼ਾਂ ਸੂਬਾ ਸਰਹੰਦ ਨੂੰ ਤਾਕੀਦੀ ਹੁਕਮ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਹਾਜ਼ਰ-ਦਰਬਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਅਮੀਰ ਖ਼ਾਂ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰੀ, ਨਿਜਾਬਤ ਖ਼ਾਂ ਤੇ ਵਹੀਦ ਖ਼ਾਂ ਫੌਜੀ ਜਰਨੈਲ ਸੂਬਾ ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਭੇਜੇ। ਇਹ ਫੌਜ ਮੁਖੀ ਰਾਜਾ ਅਜਮੇਰ ਚੰਦ ਦੇ ਨਾਲ ਘੱਲੀ ਗਈ ਤੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਫੌਜ ਵੀ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਈ। ੧੭ ਫੱਗਣ ੧੭੫੯ ਨੂੰ ਇਸ ਫੌਜ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਦਾ ਘੇਰਾ ਘੱਤ ਲਿਆ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋਲ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹੀ ਫੌਜ ਸੀ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਉਹ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਇਤਨੀ ਵੱਡੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੈ ਸਕਦੇ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਅਨੰਦਪੁਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਾ ਨਿਕਲੇ। ਪੰਜ ਦਿਨ ਬਹੁਤ ਭਿਆਨਕ ਜੰਗ ਹੋਈ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਵੈਰੀਆਂ ਦਾ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਨੁਕਸਾਨ ਕੀਤਾ। ਛੇਵੇਂ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਬੜੇ ਜ਼ੋਰ ਦਾ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਅਜ਼ੀਮ ਖ਼ਾਂ ਇਕ ਨਾਮੀ ਸਿਪਾਹ-ਸਲਾਰ ਤੇ ਪਾਇੰਦ ਖ਼ਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਮਾਰਿਆ। ਹਰੀ ਚੰਦ ਜਸਵਾਲੀਆ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਇਕ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਮਾਮੂ ਖ਼ਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਰਾਜਾ ਅਜਮੇਰ ਚੰਦ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਇਆ ਤੇ ਆਖ਼ਰ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਹਾਰ ਹੋਈ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਦਾ ਰੋਪੜ ਤਕ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਆਖ਼ਰ ਜਿੱਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਹੋਈ।

ਪੰਜਵਾਂ ਹਮਲਾ

ਇਸ ਹਾਰ ਨਾਲ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਬਹੁਤ ਹੇਠੀ ਹੋਈ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਫੌਜ ਭੇਜਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਸੂਬਾ ਲਾਹੌਰ

ਤੇ ਸੂਬਾ ਕਸ਼ਮੀਰ ਨੂੰ ਵੀ ਫ਼ਰਮਾਨ ਭੇਜੇ ਗਏ ਕਿ ਉਹ ਸੂਬਾ ਸਰਹੰਦ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਪਛਾੜਨ ਤੇ ਜੀਉਂਦਾ ਗਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ। ਜ਼ਰਾ ਦੇਖੋ, ਇਕ ਨੁਕਰੇ ਭਗਤੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਫ਼ਕੀਰ ਦਰਵੇਸ਼ ਦੀ ਦਲੇਰੀ, ਬਹਾਦਰੀ ਤੇ ਹਿੰਮਤ ! ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਦਾ ਉੱਤਰੀ ਹਿੱਸਾ ਉਸ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਜੰਗ ਕਰਨ ਲਈ ਨਿਕਲਿਆ ਹੈ। ਆਖ਼ਰ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਫ਼ੌਜ ਸੂਬਾ ਦਿੱਲੀ, ਸਰਹੰਦ, ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਮਿਲਵੀਂ ਫ਼ੌਜ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕੂਚ ਕਰ ਕੇ ਆਈ। ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਜ਼ਫ਼ਰ ਬੇਗ, ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਦਿਲਾਵਰ ਖ਼ਾਂ ਤੇ ਸਫ਼ਦਰ ਖ਼ਾਂ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਆਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸ ਟਿੱਡੀ ਦਲ ਫ਼ੌਜ ਦੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਪੁਜੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਇਕ-ਮੁੱਠ ਹੋਣ ਲਈ ਵੰਗਾਰਿਆ ਅਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਾਮਾਨ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ।

ਇਹ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਇਸ ਧਰਮ ਯੁੱਧ ਲਈ ਇਕੱਤਰ ਕੀਤੇ। ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹਾ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਪੁਰਦ ਕੀਤਾ ਤੇ ਨਾਲ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਫ਼ੌਜ ਰੱਖੀ। ਮਾਹਿਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘਾਂ ਸਮੇਤ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ। ਆਲਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੁਕੇਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘਾਂ ਸਮੇਤ ਦਮਦਮੇ 'ਤੇ ਟਿਕਾਇਆ। ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅਗਮਪੁਰ ਵਿਚ। ਇਹ ਵੰਡ ਕੁਝ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਭਾਸਦੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਵੱਡਾ ਟਾਕਰਾ ਅਨੰਦਪੁਰ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਤੇ ਇਹ ਸਾਰੇ ਹੀ ਉਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰੇ ਟਾਕਰੇ ਵੇਲੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਆ ਗਏ ਹੋਣ। ਸ਼ੇਰ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਅਨੰਦਪੁਰ ਵਿਚ ਹੀ ਸਨ ਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਆ ਕੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਨੂੰ ਚੌਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਬੜੀ ਭਿਆਨਕ ਜੰਗ ਹੋਈ। ਸਿੰਘ ਬੜੀ ਹੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜੇ ਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਛੱਕੇ ਛੁੜਾਏ ਤੇ ਮੂੰਹ ਫੇਰੇ। ਸਿਖ ਜਾਨ ਤੋੜ ਕੇ ਲੜੇ, ਪਰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਵਾਰ ਤਾਜ਼ਾ-ਦਮ ਫ਼ੌਜੀ ਮਦਦ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ੋਰ ਦਾ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਬਿਲਕੁਲ ਸੰਭਵ ਸੀ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ ਅਨੰਦਪੁਰ ਵਿਚ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਕਿ ਉਸ ਮੌਕੇ ਉੱਤੇ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਕੁੱਦ ਪਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਨਾਜ਼ਕ ਮੌਕਾ ਵੇਖ ਕੇ ਆਪ ਧਾਵਾ ਕੀਤਾ। ਬਹੁਤ ਹੀ ਭਿਆਨਕ ਤੇ ਖ਼ੂਬਾਰ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਅੱਗੇ ਵਧ ਵਧ ਕੇ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ। ਆਖ਼ਰ ਅਜੀਮ ਖ਼ਾਂ

ਤੇ ਦਿਲਾਵਰ ਖ਼ਾਂ ਵਰਗੇ ਸ਼ਾਹੀ ਅਫ਼ਸਰ ਮਾਰੇ ਗਏ ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਪੈਰ ਉੱਖੜ ਗਏ ਤੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਭੱਜ ਨਿਕਲੇ ਤੇ ਉਸ ਦਿਨ ਮੈਦਾਨ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਰਿਹਾ।

ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਜੰਗ ਫਿਰ ਭਖਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਮਦਮਾ ਵਿਚ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਖ਼ਾਂ ਨੇ ਤੋਪ ਦਾ ਗੋਲਾ ਉਸ ਤਰਫ਼ ਮਾਰਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਤਾਂ ਬਚ ਗਏ, ਕੁਝ ਸਿਖ ਜੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਖੜੇ ਸਨ, ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਕੁਝ ਦਿਨ ਤਕ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਜ਼ੋਰ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਹਮਲੇ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ, ਜੋ ਸਿਖ ਪੂਰੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾਲ ਠੋਕਦੇ ਰਹੇ। ਪਰ ਆਖ਼ਰ ਮੁੱਠੀ ਭਰ ਸਿਖ ਇਸ ਟਿੱਡੀ ਦਲ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਿੰਨੀ ਦੇਰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਜਦ ਗਿਣਤੀ ਘਟ ਗਈ ਤਾਂ ਅਨੰਦਪੁਰ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬੰਦ ਕਰ ਕੇ ਅੰਦਰ ਬੈਠ ਗਏ। ਬਾਹਰ ਤੋਂ ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਰਸਦ ਆਉਣੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਕ ਰਾਤ ਸਿੱਖਾਂ ਮੌਕਾ ਪਾ ਕੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ੌਜ 'ਤੇ ਛਾਪਾ ਮਾਰਿਆ। ਕਾਫ਼ੀ ਖਲਬਲੀ ਮਚੀ। ਸ਼ਾਹੀ ਲਸ਼ਕਰ ਕੁਝ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਗਿਆ। ਰਾਜਾ ਡਡਵਾਲ ਤੇ ਰਾਜਾ ਜਸਵਾਲ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ੌਜ ਦੀ ਕੁਝ ਰਸਦ ਤੇ ਸਾਮਾਨ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਲੱਗਾ। ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ੌਜ ਹੋਰ ਮਦਦ ਦੀ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਉਥੇ ਹੀ ਟਿਕੀ ਰਹੀ। ਆਖ਼ਰ ਹਰ ਪਾਸਿਉਂ ਫ਼ੌਜ ਇਕੱਠੀ ਕਰ ਕੇ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਕੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਉਥੇ ਬੈਠੀ ਪਹਿਲੀ ਫ਼ੌਜ ਲਈ ਹੋਰ ਸਹਾਇਤਾ ਭੇਜੀ।

ਛੇਵਾਂ ਹਮਲਾ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ

ਚੇਤਰ ੧੭੬੧ ਸੰਮਤ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਦਾ ਫਿਰ ਘੇਰਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਬੜੇ ਸਬਰ ਤੇ ਹਿੰਮਤ ਨਾਲ ਘੇਰੇ ਦੇ ਕਸ਼ਟਾਂ ਤੇ ਦੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਹਾਰਿਆ। ਜਦ ਖਾਣ ਲਈ ਬਾਕੀ ਕੁਝ ਨਾ ਬਚਿਆ ਤਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਭੁੱਖੇ ਮਰਨ ਨਾਲੋਂ ਲੜ ਕੇ ਮਰਨ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਸਮਝਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੁਝ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਹੋਰ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਉਚਿਤ ਸਮਝਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਕਈ ਸਿਖ ਇਸ 'ਤੇ ਰਾਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਜੋ ਰਾਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਉਹ ਲਿਖ ਦੇਣ ਕਿ ਉਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਿਖ ਨਹੀਂ। ਕਈ ਲਿਖ ਕੇ ਦੇਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ ਤੇ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਿਖ ਵੀ ਦਿੱਤਾ। ਕਈ ਸਾਬਤ-ਕਦਮ ਟਿਕੇ ਰਹੇ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕਾਰਨਾਮਾ ਕੀਤਾ। ਜਾਨ ਦੇਣਾ ਤਾਂ ਮਨਜ਼ੂਰ, ਪਰ ਸਿੱਖੀ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨਾ ਔਖਾ ਸਿੱਧ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਖ਼ਾਲਸਾ ਧਰਮ ਦੀ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਜਜ਼ਬੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਪਿਆਰਾ ਤੇ ਕੀਮਤੀ ਦਰਸਾਇਆ।

ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਇਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਹੁੰ ਖਾ ਕੇ ਤੇ ਗਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਸੰਦੇਸ਼ ਭੇਜਿਆ ਤੇ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਅਨੰਦਪੁਰ ਨੂੰ ਖ਼ਾਲੀ ਕਰ ਜਾਣ ਤੇ ਛੱਡ ਦੇਣ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਧੋਖਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਤੇ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਵੱਲ ਹੋ ਤੁਰੇ। ਸ਼ਾਹੀ ਲਸ਼ਕਰ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਇਕਰਾਰ ਨੂੰ ਤੇ ਕਸਮਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ। ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀਰਤਪੁਰ ਤੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਕੰਵਲਸਰ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਅੱਪੜੇ। ਨਦੀ ਵਿਚ ਸਖ਼ਤ ਹੜ੍ਹ ਸੀ। ਪਿੱਛੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ੌਜ ਚਲੀ ਆਉਂਦੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘਿਰ ਗਏ, ਜਿਵੇਂ ਸੰਨ ੧੮੯੯ ਵਿਚ ਟਰੰਸਵਾਲ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਜਨਰਲ ਕਰਾਉਂਜੀ ਬੋਇਰ ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਆਦਮੀਆਂ ਨਾਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਨਦੀ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪਹਾੜ। ਫਿਰ ਆਖ਼ਰਕਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਇਹੋ ਹੀ ਹਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸੀ। ਅਗਲੇ ਪਾਸੇ ਨਦੀ ਸ਼ੁਕਦੀ ਤੇ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦੀ ਸੀ। ਕਹਿਰ ਦੀ ਸਰਦੀ ਵਿਚ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸਿਓਂ ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ੌਜ ਮਾਰੇ ਮਾਰ ਕਰਦੀ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਇਕ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋਰ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਰਵਾਰ ਤੇ ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਕੁਝ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਹਿੰਮਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਨਦੀ ਵਿਚੋਂ ਪਾਰ ਲੈ ਗਏ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਪਿੱਛੋਂ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਜੋ ਸਿੰਘ ਬਾਕੀ ਬਚੇ, ਉਹ ਡੱਟ ਖੜੋਤੇ, ਪਰ ਟਾਕਰੇ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨਾ ਹੁੰਦਿਆਂ ਤੇ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਘੱਟ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਖਿੰਡ ਪੁੰਡ ਗਏ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਦੋ ਵੱਡੇ ਸਪੁੱਤਰਾਂ ਤੇ ਚਾਲੀ ਬਚੇ ਹੋਏ

ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਚਮਕੌਰ ਵਿਚ ਇਕ ਕੱਚੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਜਾ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋਏ ਤੇ ਉਥੇ ਪਨਾਹ ਲਈ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਸ ਹਫ਼ੜਾ-ਦਫ਼ੜੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦੋ ਮਹਿਲ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੋ ਮਾਸੂਮ ਪੋਤਰਿਆਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਰਸੋਈਏ ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੇ ਘਰ ਜਾ ਪਨਾਹ ਲਈ। ਉਸ ਦਾ ਹਾਲ ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ ਵੱਖਰਾ ਲਿਖਾਂਗੇ ਤੇ ਇਥੇ ਕੇਵਲ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਚਮਕੌਰ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਵਿਖਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚੋਂ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪਣੇ ਚਾਲੀ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਕੱਚੀ ਗੜ੍ਹੀ (ਹਵੇਲੀ) ਵਿਚ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋਏ ਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ੌਜ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਫ਼ੌਜ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਦੀ ਆ ਰਹੀ ਸੀ, ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਹੁਣ ਕੋਈ ਫ਼ੌਜ ਨਹੀਂ ਤੇ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਕੁਝ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਇਕ ਕੱਚੀ ਹਵੇਲੀ ਦੀ ਚਾਰ-ਦੀਵਾਰੀ ਵਿਚ ਇਕ ਸ਼ੇਰ ਵਾਂਗ, ਪਿੰਜਰੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਸਨ। ਅਜਿਹੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਉਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੀਉਂਦੇ ਕੈਦ ਕਰਨ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਮੌਕਾ ਹੱਥੋਂ ਗੁਆਣਾ ਨਹੀਂ ਸਨ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਆ ਕੇ ਉਸ ਕੱਚੀ ਗੜ੍ਹੀ ਦਾ ਘੇਰਾ ਘੱਤ ਲਿਆ।

ਪਾਠਕ ਖ਼ੁਦ ਹੀ ਇਸ ਨਾਜ਼ਕ ਮੌਕੇ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾ ਲੈਣ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਸ਼ਾਹੀ ਲਸ਼ਕਰ ਦੇ ਲੱਖਾਂ ਫ਼ੌਜੀ ਤੇ ਦੂਜੀ ਤਰਫ਼ ਕੇਵਲ ਚਾਲੀ ਬੇ-ਸਰੋ ਸਾਮਾਨ, ਥੱਕੇ ਟੁੱਟੇ ਤੇ ਭੁੱਖੇ ਸਿੰਘ। ਕੀ ਕੋਈ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਵਰਕੇ ਉਲਟਾ ਕੇ ਵਿਖਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਜਰਨੈਲ ਜਾਂ ਸਿਪਾਹ-ਸਲਾਰ ਜਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕੇਵਲ ਚਾਲੀ ਆਦਮੀਆਂ ਨਾਲ, ਲੱਖਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਜੰਗੀ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਡਟਣ ਦਾ ਹੀਆ ਹੀ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਫਿਰ ਅਜਿਹੀ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਹੋਵੇ? ਅਜਿਹੀ ਮਿਸਾਲ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਉੱਕਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮਿਲੇਗੀ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੁਜ਼ਦਿਲ, ਕਾਇਰ ਤੇ ਡਰਪੋਕ ਜਾਂ ਭਗੌੜੇ ਨਹੀਂ

ਸਨ, ਜੋ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਖਾਤਰ ਉਥੋਂ ਭੱਜੇ ਹੋਣ। ਕੇਵਲ ਉਹ (ਖ਼ਾਲਸੇ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨ ਕੇ) ਉਥੋਂ ਬਚ ਕੇ ਨਿਕਲ ਗਏ ਕਿ ਅਜੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਉਦੇਸ਼ ਤੇ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਜਹਾਦ ਜਾਰੀ ਰੱਖ ਸਕਣ ਤੇ ਵਿਦਰੋਹ ਦੇ ਪ੍ਰਚੰਡ ਭਾਂਬੜ ਇਸਲਾਮੀ ਰਾਜ ਵਿਰੁੱਧ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਲਾਮ-ਬੰਦ ਕਰ ਸਕਣ ਤੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਧੁਖ ਰਹੀ ਚੰਗਿਆੜੀ ਨੂੰ ਉੱਕਾ ਬੁਝਣ ਤੋਂ ਬਚਾਅ ਸਕਣ। ਜੋ ਉਹ ਘਬਰਾਏ ਹੁੰਦੇ, ਬੁਜ਼ਦਿਲ ਤੇ ਬੇਹੌਸਲਾ ਹੁੰਦੇ ਤੇ ਜਾਨ ਹੀ ਪਿਆਰੀ ਸਮਝਦੇ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਭੱਜਦੇ। ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵੇਂ ਪੁੱਤਰ ਆਪਣੀ ਹੱਥੀਂ ਜੰਗ ਵਿਚ ਤੌਰ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਵਾਏ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਖ਼ੂਨ ਨਾਲ ਉਸ ਪ੍ਰੇਮ-ਸੰਦੇਸ਼ (ਖ਼ਾਲਸਾ ਧਰਮ ਦੇ ਚਾਰਟਰ) ਉਪਰ ਗਵਾਹੀ ਪਾਈ ਤੇ ਫਿਰ ਗੜੀ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੇ, ਜੋ ਕਿ ਉਹ ਅਪਾਹਜ, ਬੁਜ਼ਦਿਲ, ਬੇਗ਼ੈਰਤ ਤੇ ਨਾ-ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰ ਹਿੰਦੂ ਕੌਮ ਲਈ ਲਿਆਏ ਸਨ। ਉਸ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਦੋ ਨੌਜਵਾਨ ਬੇਟਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਖ਼ੂਨ ਨਾਲ ਦਸਖ਼ਤ ਕੀਤੇ ਤੇ ਦੋ ਮਾਸੂਮ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਬਲੀਦਾਨ ਨਾਲ ਇਸ ਨੂੰ ਤਸਦੀਕ ਕੀਤਾ।

ਕੌਣ ਐਸਾ ਬੁਜ਼ਦਿਲ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਦਿਲ ਵਿਚ ਖ਼ੂਨ ਰੱਖਦਾ ਹੋਵੇ, ਕੌਣ ਐਸਾ ਬੇ-ਸਬਰ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਰੌਸ਼ਨੀ ਹੋਵੇ, ਕੌਣ ਐਸਾ ਕੋਹੜ-ਮਗੜ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਫ਼ਖ਼ਰ ਹੋਵੇ ਤੇ ਫਿਰ ਉਹ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਤੇ ਬੁਜ਼ਦਿਲੀ, ਹਿੰਮਤ ਛੱਡਣ ਜਾਂ ਖ਼ੁਦਗਰਜ਼ੀ ਦਾ ਦੂਸ਼ਣ ਲਾਵੇ? ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨੇ ਅਜਿਹੀ ਦਲੇਰੀ, ਅਜਿਹੀ ਨਿਡਰਤਾ, ਅਜਿਹੀ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਤੇ ਬੇਖ਼ੌਫ਼ ਜੁਰਅਤ ਅੱਜ ਤਕ ਨਹੀਂ ਵਿਖਾਈ। ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਜਰਮਨ, ਰੂਸ ਅਤੇ ਆਸਟਰੀਆ ਨੇ ਲੱਖਾਂ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨੈਪੋਲੀਅਨ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤਾ। ਮਿਸਰ ਦੇ ਇਸਲਾਮ ਨੇ ਨੈਪੋਲੀਅਨ ਸਾਹਮਣੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਬੁਰਾਈ ਨਹੀਂ ਸਮਝੀ। ਵਰਤਮਾਨ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਕਰਾਉਂਜੀ ਜਿਹੇ ਦਿਲਚਲੇ ਬੋਇਰ ਜਰਨੈਲ ਨੇ ਕਈ ਤੋਪਾਂ ਤੇ ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿਪਾਹੀ ਕੋਲ ਹੁੰਦਿਆਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾਲ ਜ਼ਰਾ ਇਨਸਾਫ਼ ਤਾਂ ਕਰੋ ਕਿ ਕੇਵਲ ਚਾਲੀ ਆਦਮੀਆਂ

ਨਾਲ ਜਦ ਉਹ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਆ ਗਏ ਤਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਦੇ ਜਰਨੈਲ ਨੇ ਪੈਗਾਮ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹੁਣ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦੇਵੋ ਤੇ ਆਪਣੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਧਰਮ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦੇਵੋ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹਵਾਲੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਨੇ ਇਸ ਪੈਗਾਮ ਦਾ ਜਵਾਬ ਆਪਣੀ ਕਿਰਪਾਨ ਨਾਲ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਉਸ ਕਾਸਦ ਨੂੰ ਉਥੇ ਹੀ ਚਿੱਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਇਕ ਸਿਖ ਰਾਹੀਂ ਉੱਤਰ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹਵਾਲੇ ਕਰਨ ਦਾ ਨਹੀਂ, ਲੜ ਮਰਨ ਦਾ ਹੈ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਆਗਿਆ ਧਰਮ ਛੱਡਣ ਦੀ ਨਹੀਂ, ਖ਼ਾਲਸਾ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਤੇ ਫੈਲਾਉਣ ਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋਲ ਕੇਵਲ ਚਾਲੀ ਜਾਨਾਂ ਹੀ ਬਾਕੀ ਸਨ। ਫਿਰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਾਲੀਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪਣੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ 'ਚਿੜੀਉਂ ਸੇ ਮੈਂ ਬਾਜ਼ ਤੁੜਾਉਂ, ਸਵਾ ਲਾਖ ਸੇ ਏਕ ਲੜਾਉਂ' ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਦਾ ਡਟਵਾਂ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ। ਕੀ ਇਹ ਆਖਣਾ ਸੱਚ ਨਹੀਂ ਕਿ ਐਸਾ ਮਹਾਨ ਪੁਰਸ਼ ਬੀਰ ਯੋਧਾ (ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ) ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੀ ਅੱਖ ਨੇ ਅੱਜ ਤਕ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ? ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਅਜੇ ਤਕ ਜ਼ਮਾਨੇ ਨੇ ਪੈਦਾ ਹੀ ਕੀਤਾ? ਸਾਰੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਆਪਣੇ ਬਹਾਦਰਾਂ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਜਿੰਨਾ ਵੀ ਫ਼ਖ਼ਰ ਕਰਨ ਤੇ ਸਨਮਾਨ ਕਰਨ, ਯੋਗ ਹੈ, ਪਰ ਜੇ ਫ਼ਖ਼ਰ ਹਿੰਦੂ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਸਾਰੇ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਤੇ ਇਸ ਵਿਸ਼ਾਲ ਜਹਾਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕੌਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਤੇ ਅਜਿਹੀ ਮਿਸਾਲ ਕੋਈ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜੀ ਵਿਚ ਘਿਰੇ ਹੋਏ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਆਪਣੇ ਚਾਲੀ ਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਮੌਕੇ ਤੇ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਖ਼ੁਦ ਤਲਵਾਰਾਂ ਲੈ ਕੇ ਪਹੁੰਚਦੇ ਤੇ ਤੀਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੇ ਤੇ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਵਾਲੇ ਤੁਰਕਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਪਿਆਰੇ ਲਾਲਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਉਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਘੋਲ ਘੁਮਾਈ ਹੁੰਦਿਆਂ ਤੇ ਪ੍ਰਾਣ ਵਾਰਦਿਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਉਛ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਮਲਾਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਹੰਝੂ ਨਹੀਂ ਕੇਰਦਾ, ਦੁੱਖ ਨਹੀਂ ਮਨਾਉਂਦਾ, ਉਦੇਸ਼ ਦਾ ਤਿਆਗ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਸਗੋਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰ ਤੇ ਧੰਨਵਾਦ ਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਰੁਸਤਮ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਤਾਂ ਆਪ ਨੂੰ ਯਾਦ ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਗਲਤੀ ਨਾਲ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਤੇ ਪਿੱਛੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਣ 'ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਉਹ ਰੁਦਨ ਕਰਦਾ ਪਛਤਾਉਂਦਾ ਗਿੜਗਿੜਾਉਂਦਾ ਤੇ ਗ਼ਸ਼ੀਆਂ ਖਾਂਦਾ ਸੀ। ਨੈਪੋਲੀਅਨ ਜਿਹਾ ਬਹਾਦਰ ਵੀ ਰੂਸ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਇਕ ਆਪਣੇ ਬਹਾਦਰ ਜਰਨੈਲ ਦੀ ਮੌਤ 'ਤੇ ਕੀਰਨੇ ਪਾਉਂਦਾ ਤੇ ਹੰਝੂ ਕੇਰਦਾ ਸੀ। ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਆਪਣੇ ਭਾਈ ਲਛਮਣ ਦੇ ਮੂਰਛਿਤ (ਬੇਹੋਸ਼) ਹੋਣ 'ਤੇ ਰੋਂਦੇ ਰੋਂਦੇ ਥੱਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਤੇ ਹਨੂੰਮਾਨ ਨੂੰ ਪਹਾੜ ਤੋਂ ਸੰਜੀਵਨੀ ਬੂਟੀ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕਹਿਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਸਨ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੀ ਸਨ ਕਿ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਬੇਟੇ ਦਾ ਬਲੀਦਾਨ ਦੇ ਕੇ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਹਾਰੀ। ਉਹ ਮਹਾਂਬਲੀ ਆਪਣੇ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਡਟੇ ਰਹੇ। ਵੱਡੇ ਬੇਟੇ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਿੱਛੋਂ ਦੂਜਾ ਬੇਟਾ, ਜਿਸ ਦੀ ਉਮਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਚੌਦਾਂ ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲ ਸੀ, ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਕੇ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਿਤਾ ਜੀ ਆਪਣੇ ਵੀਰ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿਉ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਜਵਾਨੀ ਤੇ ਪਿਤਾ ਪਿਆਰ ਵਿਸਾਰ ਕੇ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਯਕੀਨੀ ਮੌਤ ਨੂੰ ਵੀ ਸਾਹਮਣੇ ਪਰਤੱਖ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹਾਂ ਬੇਟਾ, ਜਾਉ ਤੇ ਆਪਣੇ ਖੂਨ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ (ਖ਼ਾਲਸਾ ਧਰਮ ਦੀ ਅਸੂਲਾਂ ਦੀ ਲਿਖਤ) ਪੂਰੀ ਕਰੋ ਤਾਂ ਜੁ ਅਸੀਂ ਤੇਰੇ ਤੇ ਤੇਰੇ ਭਰਾ ਦੇ ਖੂਨ ਨਾਲ ਉਸ 'ਤੇ ਦਸਖ਼ਤ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰੀਏ ਤੇ ਸਾਡਾ ਉਦੇਸ਼ ਤੇ ਪ੍ਰਣ ਸਫਲ ਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਵੇ !

ਪੁੱਤਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਾਣੀ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪਿਤਾ ਉਸ ਨੂੰ ਉੱਤਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਤੈਨੂੰ ਇਥੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਜਾਉ, ਤੇਰਾ ਪਾਣੀ ਉਹ ਖੂਨ ਹੈ, ਜੋ ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਰਾਹੀਂ ਵਹਾਏਂਗਾ। ਜਾਉ, ਰਣ-ਭੂਮੀ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸ਼ਰਬਤ ਪੀਉ। ਤੇਰਾ ਪਿਆਸਾ ਰਹਿਣਾ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਖ਼ਾਲਸਾ ਧਰਮ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦੀ ਜਾਨ ਦਾ ਪਿਆਸਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਰਾਹ 'ਤੇ ਚੱਲ ਕੇ ਤੇਰਾ ਵੀਰ ਸਵਰਗ ਵਿਚ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਸੇ ਰਸਤੇ ਜਾਉ। ਆਗਿਆਕਾਰੀ ਬੀਰ ਸਪੁੱਤਰ ਆਪਣੇ ਗੁਰਦੇਵ ਪਿਤਾ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਤੇ ਆਗਿਆ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨ ਲਈ ਤਲਵਾਰ ਸੂਤ ਕੇ ਰਣ-ਭੂਮੀ ਵਿਚ ਪਿਤਾ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਕੁੱਦ ਪਿਆ ਤੇ ਆਪਣੇ ਵੀਰ

ਵਾਂਗ ਹੀ ਆਪਣਾ ਲਹੂ ਮਜ਼ਲੂਮ ਹਿੰਦੂ ਕੌਮ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਗਿਆ। ਕੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਕਾਇਰ ਤੇ ਬੁਜ਼ਦਿਲ ਸਨ ? ਨਹੀਂ, ਹਰਗਿਜ਼ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਮੂੰਹ ਹੀ ਕਾਲਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਸੜਦੀ ਸਵਾਹ ਪਵੇ, ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਨਿਕਲਣ। ਜੇ ਉਹ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਗਏ ਤਾਂ ਇਸ ਉਮੀਦ ਨਾਲ ਕਿ ਦੁਨੀਆ ਉਮੀਦ 'ਤੇ ਹੀ ਕਾਇਮ ਹੈ। ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ 'ਜਦ ਤਕ ਸਾਸ, ਤਦ ਤਕ ਆਸ'। ਉਹ ਇਸ ਆਸ ਤੇ ਵਲਵਲੇ ਭਰਪੂਰ ਦਿਲ ਨਾਲ ਕਿ ਅਜੇ ਉਹ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਜਾਤੀ ਦੀ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦਾ ਇਸ਼ਕ ਰੱਖਦੇ ਸਨ ਤੇ ਉਸ ਸੇਵਾ ਦੇ ਇਸ਼ਕ ਦੀ ਚੰਗਿਆੜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੋਸ਼ ਤੇ ਧੜਕਣ ਵਿਚ ਅਜੇ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੈਣ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮਘਾਈ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਤੇ ਜੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਹਿਫ਼ਾਜ਼ਤ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬੇਟੇ ਪਿਆਰੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਿਫ਼ਾਜ਼ਤ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ ਨਹੀਂ ਸਨ ? ਜੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਬਚਾ ਕੇ ਨਿਕਲ ਸਕਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਕੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੀ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਨਿਕਲ ਸਕਦੇ ? ਨਹੀਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਤਾਂ ਆਪ ਹੀ ਆਪਣੇ ਸਪੁੱਤਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਅਜਿਹੇ ਨੁਕਤਾਚੀਨ ਤੇ ਜ਼ਬਾਨ-ਦਰਾਜ਼ਾਂ ਲਈ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜ਼ਮਾਨਾ ਇਹ ਨਾ ਕਰੇ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਾ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਾਈ ਰੱਖੇ।

ਸ਼ਾਮ ਤਕ ਸਿੰਘ ਬੜੇ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ੩੫ ਉਸ ਰਣ-ਭੂਮੀ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਕੇਵਲ ਪੰਜ ਧਰਮ ਸਿੰਘ, ਮਾਨ ਸਿੰਘ, ਦਇਆ ਸਿੰਘ, ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਗਏ। ਪਾਠਕ ਜ਼ਰਾ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੋਚਣ ਕਿ ਕੇਵਲ ਛੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦਾ ਜਥਾ ਹੈ, ਪਰ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੀ।

ਰਾਤ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਉਸ ਹਵੇਲੀ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਰੋਹਬ ਤੇ ਭੈ ਕਾਰਨ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਉਸ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋਣ ਦਾ ਹੀਆ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਉਹ ਬੇ-ਨਜ਼ੀਰ, ਬਹਾਦਰ, ਬੇਮਿਸਾਲ, ਦਲੇਰ ਤੇ ਹਿੰਮਤ ਵਾਲੇ ਰਣ-ਭੂਮੀ ਨੂੰ ਘਿਰਣਾ ਨਾਲ ਲਿਤਾੜਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਚੁੰਮਦੇ ਹੋਏ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਆਪਣੇ

ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰਿਆਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਉਥੇ ਹੀ ਛੱਡ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਪਿਆਰੀ ਕਿਹੜੀ ਚੀਜ਼ ਸੀ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੌਮ ਤੋਂ ਲੁਕਾ ਕੇ ਰੱਖੀ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਕੁਰਬਾਨ ਨਾ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ।

ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਰਣ-ਭੂਮੀ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਣਾ, ਤਕਲੀਫਾਂ ਤੇ ਮਾਸੂਮ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਕਤਲ

ਸਵਾਲ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਥੋਂ ਨਿਕਲੇ ਕਿਵੇਂ? ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਕੀ ਤਿੰਨ ਬਚੇ ਹੋਏ ਸਾਥੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਰੌਲਾ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਪੀਰ ਨਿਕਲੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਹਫੜਾ-ਦਫੜੀ ਤੇ ਖਲਬਲੀ ਮੱਚ ਗਈ। ਗੜਬੜ ਸਖ਼ਤ ਪੈ ਗਈ ਤਾਂ ਮੌਕਾ ਤਾੜ ਕੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਏ ਤੇ ਨੰਗੇ ਪੈਰ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਦਿਲ ਨਾਲ ਜੰਗਲ ਦਾ ਰਾਹ ਲਿਆ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਇਥੇ ਛੱਡ ਕੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਦੋ ਛੋਟੇ ਮਾਸੂਮ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਦਰਦ-ਭਰੀ ਤੇ ਦਿਲ-ਕੰਬਾਊ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਹਾਲ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਹਾਂ। ਜਦੋਂ ਅਨੰਦਪੁਰ ਤੋਂ ਨਿਕਲਦਿਆਂ ਹੀ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਕੁਝ ਸਿਖ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦੋਹਾਂ ਮਹਿਲਾਂ ਨੂੰ ਦਰਿਆ ਤੋਂ ਪਾਰ ਲਿਜਾ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਲੈ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮਾਤਾ ਨੇ ਰੋਪੜ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਖੇੜੀ ਪਿੰਡ ਆਪਣੇ ਰਸੋਈਏ ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੇ ਘਰ ਆਸਰਾ ਲਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਦੋ ਮਾਸੂਮ ਬੱਚੇ ਵੀ ਸਨ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਪਾਸ ਕੁਝ ਹੀਰੇ ਜਵਾਹਰਾਤਾਂ ਦਾ ਬਕਸਾ ਵੀ ਸੀ, ਜੀਹਦੇ ਲਾਲਚ ਨੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੇ ਮਨ ਬਦਲਾ ਦਿੱਤੇ। ਉਹ ਲੂਣ-ਹਰਾਮੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀ ਵਹੁਟੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਮਝਾਇਆ, ਪਰ ਉਸ ਲੂਣ-ਹਰਾਮੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਪੁਰਾਣੀ ਸੇਵਾ ਤੇ ਭਾਵਨਾ 'ਤੇ ਪਾਣੀ ਫੇਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਬਦ-ਕਲਾਮੀ 'ਤੇ ਉਤਰ ਆਇਆ। ਦਰ-ਅਸਲ ਹੀਰਿਆਂ ਦੀ ਚਮਕ ਨੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਲਾਲਚ ਨਾਲ ਅੰਨ੍ਹੀਆਂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ।

ਉਸ ਗੰਗੂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੇ ਸੂਬਾ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਨਾਇਬ ਨਵਾਬ ਜਾਨੀ ਖ਼ਾਨ

ਨੂੰ ਚੁਗਲੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਛੋਟੇ ਬੇਟੇ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਪਨਾਹ ਲੈ ਰਹੇ ਹਨ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਚੋਂ ਹਨ, ਜੋ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਹਿੰਦੂ ਜਾਤੀ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚੋਂ ਜੋਕਾਂ ਵਾਂਗ ਖੂਨ ਪੀਂਦੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਉਸ ਖੂਨ ਨਾਲ ਨਿਰਬਾਹ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਆਪਣੀ ਗ਼ਰਜ਼ ਤੇ ਪੇਟ ਖ਼ਾਤਰ ਆਪਣੇ ਰਾਜਾ, ਮੁਲਕ, ਕੌਮ ਤੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼-ਵਾਸੀਆਂ ਨਾਲ ਕਦੇ ਠੱਗੀ ਕਰਨ ਵਿਚ ਢਿੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਭਾਰਤ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਇਤਿਹਾਸ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੀਆਂ ਠੱਗੀਆਂ, ਦਗ਼ਾਬਾਜ਼ੀਆਂ, ਨਿਮਕ-ਹਰਾਮੀਆਂ, ਖ਼ੁਦਗ਼ਰਜ਼ੀਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਭਰਪੂਰ ਹੈ। ਨਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੀਖ ਮੰਗਣ ਤੋਂ ਸ਼ਰਮ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੱਥ ਅੱਡਣ ਵਿਚ। ਇਹ ਨਾ ਕਿਸੇ ਦੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਦੀ ਭਲਾਈ ਦੇ ਅਹਿਸਾਨਮੰਦ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਖ਼ੈਰ, ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਉਸ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀ ਚੁਗਲੀ 'ਤੇ ਨਵਾਬ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਸਮੇਤ ਪਕੜ ਲਿਆ ਤੇ ਸੂਬਾ ਸਰਹੰਦ ਪਾਸ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀ ਬਦਜ਼ਾਤੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਵੀ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਸਾਰਾ ਮਾਲ ਮਤਾ, ਹੀਰੇ ਜਵਾਹਰਾਤ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦਾ ਦਿਲ ਬੇਈਮਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਖੋਹ ਕੇ ਆਪਣੀ ਤਿਜੌਰੀ ਵਿਚ ਪਾ ਲਏ। ਇਸ ਖ਼ਿਦਮਤ ਦਾ ਇਵਜ਼ਾਨਾ ਉਸ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੇਵਤਾ ਨੂੰ ਇਹ ਮਿਲਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਜਾਨ ਬਖ਼ਸ਼ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦੋ ਬੱਚੇ ਜੋ ਸੂਬੇ ਪਾਸ ਭੇਜੇ ਗਏ, ਇਕ ਦਾ ਨਾਂ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਉਮਰ ੯ ਸਾਲ, ਤੇ ਦੂਜੇ ਦਾ ਨਾਂ ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ ਉਮਰ ੭ ਸਾਲ ਸੀ। ਉਥੇ ਲਿਜਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਦਾਦੀ ਸਮੇਤ ਇਕ ਬੁਰਜ਼ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਬੁਰਜ਼ ਅੱਜ ਤਕ 'ਚੰਡਾਲ ਬੁਰਜ਼' ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਸੂਬੇ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣੀ ਕਚਹਿਰੀ (ਦਰਬਾਰ) ਵਿਚ ਸੱਦਿਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕਰਨ, ਅਤੇ ਮਜ਼ੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਹੀ ਠਾਠ ਬਾਠ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਿਤਾਉਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਦੇ ਇਨਕਾਰ 'ਤੇ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦਿੱਤੀ।

ਪਿਆਰੇ ਪਾਠਕੋ! ਕੀ ਆਪ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਾਸੂਮ ਤੇ ਨੰਨ੍ਹੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਕੀ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਹ ਹੀ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਤੇ ਯੋਗ ਸੀ ਤੇ ਜੋ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ

ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਤੇ ਮਾਣ ਨੂੰ ਚਾਰ ਗੁਣਾ ਉੱਚਾ ਕਰੇ, ਅਤੇ ਜਿਸ ਉੱਤਰ ਦੀ ਏਡੀ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਾਲੇ ਬੱਚਿਆਂ ਤੋਂ ਕਦੇ ਆਸ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਉੱਤਰ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜਿਗਰ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਹਾਂ, ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਸਿਰਤਾਜ ਦਾਦਾ ਦੇ ਪੋਤੇ ਹਾਂ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਤਾਰੇ ਹਾਂ। ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਬਹਾਦਰ ਤੇ ਬੀਰ ਯੋਧੇ ਪਿਤਾ ਪਿਤਾਮਾ ਦਾ ਖੂਨ ਜੀਉਂਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇਸਲਾਮ ਨੂੰ ਘਿਰਣਤ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਤੱਕਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਖਾਲਸਾ ਧਰਮ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਦੀ ਨਕਦੀ ਨਾਲ ਵੇਚਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਜੇ ਪ੍ਰਾਣ ਜਾਂਦੇ ਨੇ ਤਾਂ ਚਲੇ ਜਾਣ, ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰ ਕੇ ਅਸੀਂ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦਾ ਦੀਨ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਦੇ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ। ਵੱਡੇ ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਦਲੇਰ ਤੇ ਨਿਡਰ ਹੋ ਕੇ ਤਕਰੀਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਗੱਜ ਕੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਇਸਲਾਮ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਜੇ ਅਸੀਂ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਚ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਤੇ ਆਖਰ ਅਸਾਂ ਮਰਨਾ ਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਮਰਨਾ ਉਚਿਤ ਹੈ। ਸੋ ਉਸ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਮਰਨ ਲਈ ਅਸੀਂ ਤਿਆਰ ਹਾਂ।

ਅਜਿਹੇ ਛੋਟੇ ਤੇ ਮਾਸੂਮ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਖਰੀਆਂ ਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਨਿਝੱਕ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਸੂਬਾ ਤਾਂ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ ਤੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਸਿਰ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਉਡਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ।

ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆ ਬੇਦਰਦ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਨਾ ਸਾਰੇ ਦਿਲ ਹੀ ਕਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਨਵਾਬ ਸ਼ੇਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਕੋਟਲੀ ਨੇ ਸੂਬੇ ਕੋਲੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਕਸੂਰ ਪੁੱਛਿਆ ਤੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਕਸੂਰ ਪਿਉ ਦਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਸਜ਼ਾ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ, ਇਹ ਕਿਧਰ ਦਾ ਇਨਸਾਫ਼ ਤੇ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਸ਼ਰ੍ਹਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਸੂਬਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੇਗੁਨਾਹਾਂ ਦਾ ਖੂਨ ਨਾ ਹੀ ਕਰਦਾ, ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ ਖੱਤਰੀ ਨੇ, ਜਿਸ ਦੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਕੁਝ ਜ਼ਾਤੀ ਰੰਜਸ਼ ਸੀ, ਆਖਿਆ ਕਿ ਆਮ ਕਹਾਵਤ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੈ :

“ਤੂੰਮਿਉਂ ਤਰਬੂਜ਼ ਨਾ ਹੁੰਦੇ ਜੇ ਲੱਖ ਪਿਉਂਦਾਂ ਲਾਈਏ। ਖਾਰੇ ਖੂਹ ਨਾ ਮਿੱਠੇ ਹੁੰਦੇ ਜੇ ਸੈ ਮਣਾ ਖੰਡ ਪਾਈਏ। ਸੱਪਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤ ਮਿੱਤ ਨਾ ਹੁੰਦੇ ਭਾਵੇਂ ਚੁਲੀਆਂ ਭਰ ਭਰ ਦੁੱਧ ਪਿਆਈਏ।”

ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਛੱਡਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ।

ਐ ਭਾਰਤ ਭੂਮੀ ! ਤੇਰੀ ਸੰਤਾਨ ਦਾ ਇਹ ਹਾਲ ਤੇ ਕਰਤੂਤ ਹੈ ! ਆਪਣੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਬੇਟੇ (ਗੰਗੂ) ਦੀ ਕਰਤੂਤ ਤੂੰ ਵੇਖੀ ਹੀ ਹੈ, ਹੁਣ ਖੱਤਰੀ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਕਰਤੂਤ ਵੇਖ ! ਦੀਵਾਨ ਜੀ ਦੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਤੇ ਬਦਲਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਾਸੂਮ ਬੱਚਿਆਂ ਪਾਸੋਂ ! ਹੇ ਭਾਰਤ ਭੂਮੀ ! ਤੈਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਖ਼ੁਦਗਰਜ਼ ਤੇ ਕਮੀਨੀ ਔਲਾਦ ਨੇ ਪੀੜਤ ਤੇ ਕੈਦ ਕਰ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਹੇ ਭਾਰਤ ਭੂਮੀ ! ਤੇਰੀ ਅਜਿਹੀ ਆਚਰਨਗੀਣ ਈਰਖਾਵਾਦੀ ਸੰਤਾਨ ਨੇ ਤੇਰਾ ਇਹ ਸਤਿਆਨਾਸ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਦੁਖੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਦ ਤੇਰੇ ਆਪਣੇ ਸਪੁੱਤਰ ਹੀ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਖ਼ੂਨ ਦੇ ਪਿਆਸੇ ਹੋਣ, ਬਦਲੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਹੀ ਭਰਾਵਾਂ ਦਾ ਲਹੂ ਪੀਣ ਤਾਂ ਫਿਰ ਗਿਲਾ ਕਿਸ 'ਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਰੰਜ ਕਾਹਦਾ ? ਜਦੋਂ ਤੇਰੀ ਸੰਤਾਨ ਹੀ ਆਪਸ ਵਿਚ ਕਟ ਮਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਵੇ ਤੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਖ਼ੂਨ ਦੀ ਪਿਆਸੀ ਹੋਵੇ, ਤੇਰੀ ਰੱਖਿਆ ਕੌਣ ਕਰੇਗਾ ? ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਦੋਹਾਂ ਵਡ-ਜਾਤੀਏ ਪੁੱਤਰਾਂ—ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਤੇ ਖੱਤਰੀ—ਦਾ ਹਾਲ ਵੇਖ ਹੀ ਲਿਆ। ਮਸਕੀਨ ਤੇ ਛੋਟੇ ਆਜਜ਼ ਭਰਾ ਸ਼ੁਦਰ ਦਾ ਹੱਥ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਲਈ ਫੜਿਆ ਕਿ ਉਹ ਤੇਰੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰ ਸਕੇ। ਪਰ ਇਹ ਵੱਡੇ (ਮਗਰਮੱਛ) ਵੀਰ ਇਸ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਉਪਰ ਆਉਣ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ? ਐ ਭਾਰਤ ਭੂਮੀ ! ਤੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਅੱਗੇ ਆਪਣੀ ਸੰਤਾਨ ਲਈ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰ ਕਿ ਉਹ ਆਪਸ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਕਰਨਾ ਸਿੱਖਣ ਤੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਸਦ-ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਮੇਲ-ਮਿਲਾਪ ਤੇ ਮੁਹੱਬਤ ਨਾਲ ਰਹਿਣ !

ਸੂਬੇ ਨੇ ਦੋ ਦਿਨ ਪਿੱਛੋਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਫਿਰ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਬੁਲਾ ਕੇ ਦੀਨ ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਇਨਾਮ ਤੇ ਜਾਗੀਰ ਦੇਣ ਦੇ ਚਕਮੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ। ਪਰ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਵਾਲਾ ਹੀ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਚਾਰ ਦਿਨ ਐਸ਼ ਲਈ ਤੇ ਝੂਠੇ ਜੀਵਨ ਲਈ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਵੇਚਣਗੇ। ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਹਾਂ ਤੇ ਮੌਤ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਡਰਦੇ, ਨਾ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਮੌਤ ਤੋਂ ਡਰਾਉ। ਜੇ ਤੇਰੇ ਜੀਅ ਵਿਚ ਆਵੇ, ਤੂੰ ਕਰ ਵੇਖ। ਅਫ਼ਸੋਸ ਹੈ ਤੇਰੇ 'ਤੇ, ਜੇ ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦਾ ਅਰਮਾਨ ਨਾ ਕੱਢੇਂ। ਲਾਹਨਤ ਹੈ ਸਾਡੇ 'ਤੇ ਵੀ ਜੇ ਅਸੀਂ ਮੌਤ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਨਾ ਕਰੀਏ।

ਆਖਰ ਬੇਦਰਦ ਤੇ ਜ਼ਾਲਮ ਸੂਬੇ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਜੀਵਿੱਚੇ ਦੀਵਾਰ ਵਿਚ ਚਿਣਵਾ ਦੇਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਦੋਹਾਂ ਵੀਰਾਂ ਦੁਆਲੇ ਦੀਵਾਰ ਉਸਾਰੀ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਈ ਤੇ ਉਹ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਮੌਤ ਨੂੰ 'ਜੀ ਆਇਆਂ' ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਅਡੋਲ ਰਹੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੋਠ ਨਾ ਕੰਬੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅੱਥਰੂ ਨਹੀਂ ਵਗੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਨਹੀਂ ਲੜਖੜਾਈਆਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦਾ ਰੰਗ ਚਿੱਟਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਪਸੀਨਾ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਵਾਹ ! ਵਾਹ !! ਕਿੱਡਾ ਹੌਸਲਾ ਤੇ ਕਿੰਨੀ ਦਲੇਰੀ, ਕਿੱਡੀ ਹਿੰਮਤ, ਕਿੱਡਾ ਜਿਗਰਾ ਤੇ ਕਿਤਨਾ ਬਲ, ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਜੋਸ਼ ਹੈ ! ਪਾਠਕ ਵੀ ਜ਼ਰਾ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਅੰਦਰ ਝਾਤੀ ਮਾਰਨ, ਕਿਵੇਂ ਉਹ ਬਾਲਕ ਸ਼ਾਂਤ ਬੇਪਰਵਾਹ ਤੇ ਅਡੋਲ ਰਹੇ।

ਇਹ ਹਿੰਮਤ, ਇਹ ਜੋਸ਼-ਮੁਹੱਬਤ, ਇਹ ਰੂਹ, ਇਹ ਖੂਨ ਤੇ ਇਹ ਨਿਡਰਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸ ਸਿਖਾਈ ਸੀ ? ਪਿਆਰੇ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ।

ਜਦੋਂ ਦੀਵਾਰ ਜ਼ਰਾ ਉੱਚੀ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਛੋਟੇ ਵੀਰ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਕੋਈ ਕਸ਼ਟ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦਿੱਸਦਾ ਤਾਂ ਵੱਡਾ ਵੀਰ ਲਲਕਾਰ ਕੇ ਆਖਦਾ ਕਿ ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ ! ਆਖ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖ਼ਾਲਸਾ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫ਼ਤਹਿ'। ਖ਼ਬਰਦਾਰ, ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਕਸ਼ਮ, ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ ਦੇ ਦੁੱਖ ਦੀ ਸੁਗੰਧ, ਜੇ ਤੂੰ ਘਬਰਾਵੇਂ। ਤੇ ਉਹ ਸੰਭਲ ਜਾਂਦਾ। ਦੀਵਾਰ ਛਾਤੀ ਉਪਰ ਅੱਪੜ ਗਈ ਤੇ ਸਾਹ ਘੁਟਣ ਲੱਗਾ। ਅਜਿਹੇ ਕਸ਼ਟ ਸਮੇਂ ਫਿਰ ਦੀਨ ਕਬੂਲਣ ਤੇ ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਚੋਣ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨਕਾਰ 'ਤੇ ਮੌਤ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਵਿਖਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਉੱਤਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਦੀਵਾਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਸਵਰਗ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੁੱਖ ਦੀ ਸਾਨੂੰ ਰੰਚਕ ਮਾਤਰ ਵੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ। ਸਾਨੂੰ ਖ਼ਾਲਸਾ ਧਰਮ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਿਆਰਾ ਹੈ ਤੇ ਅਸੀਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਾਂਗੇ।

ਆਖਰ ਦੀਵਾਰ ਸਿਰ ਤਕ ਪੁੱਜ ਗਈ ਤੇ ਮਾਸੂਮ ਬੱਚੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਸੌਂ ਗਏ ਤੇ ਆਪਣੀ ਮਾਤ-ਭੂਮੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਸਦਾ ਲਈ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਲੇਟ ਰਹੇ। ਉਹ ਦੁਨੀਆ ਛੱਡ ਗਏ ਪਰ ਆਪਣਾ ਨਾਂ ਸਦਾ ਲਈ ਕਾਇਮ ਕਰ ਗਏ ਅਤੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਧਰਮ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰ ਗਏ। ਉਹ ਮਾਸੂਮ ਬੱਚੇ ਦੁਨੀਆ

‘ਤੇ ਰੋਸ਼ਨ ਕਰ ਗਏ ਕਿ ਉਹ ਕੌਮ ਸਦਾ ਹੀ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਵੀਰ ਬੱਚੇ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਧਰਤੀ ਪਾਕ ਪਵਿੱਤਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਪੁੱਤਰ ਪਲਦੇ ਹਨ। ਕਿਥੇ ਨੇ ਉਹ ਮਰਦੂਦ ਮਰਦ, ਜੋ ਚੰਦ ਟਕਿਆਂ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਤਲਾਂਜਲੀ ਦਿੰਦੇ ਤੇ ਆਪਣੀ ਇੱਜ਼ਤ ਛਿੱਕੇ ਟੰਗਦੇ ਹਨ ? ਕਿਥੇ ਨੇ ਉਹ ਡੀਂਗ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ, ਜੋ ਇਕ ਇਸਤ੍ਰੀ ਖ਼ਾਤਰ ਧਰਮ ਤਿਆਗਦੇ ਹਨ ? ਕੋਈ ਮੁਹੰਮਦੀ ਜਮਾਤ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਕੋਈ ਈਸਾ ਦੇ ਟੋਲੇ ਦੀ ਰੋਣਕ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਹੇ ਮੇਰੇ ਹਮ-ਵਤਨੋ ! ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਓ ! ਇਹ ਦੋ ਬੱਚੇ ਹੀ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ-ਸੰਦੇਸ਼ ਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਉਪਰ ਆਪਣੇ ਲਹੂ ਨਾਲ ਗੁਆਹੀ ਪਾਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੱਚੇ ਸਿਦਕੀ ਸਪੂਤ ਤੇ ਆਗਿਆਕਾਰੀ ਹੋਣ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿੱਤਾ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਬਲਵਾਨ ਤੇ ਜਵਾਨ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਤੋਂ ਬਦਲਾ ਲਿਆ। ਉਸ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਤੇ ਤੁਲਨਾ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੰਨ੍ਹੇ ਤੇ ਮਾਸੂਮ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਵੀਰਤਾ ਤੇ ਹਿੰਮਤ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ! ਪਿਤਾ ਨੇ ਭਾਵੇਂ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਫਿਰ ਵੀ ਪਿਤਾ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਤੇ ਮਿਸ਼ਨ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋ ਗਏ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜਿਤਨੇ ਬਲਵਾਨ ਤੇ ਜਵਾਨ ਭਾਵੇਂ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਪਰ ਹਿੰਮਤ ਤੇ ਹੌਸਲਾ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਵੱਧ ਵਿਖਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਾਸੂਮ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਨ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਐਸੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਤੋਂ ਕੋਈ ਘਟ ਜ਼ੁਲਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਪੈਗੰਬਰਾਂ ਦੇ ਮਾਸੂਮਾਂ ਉੱਤੇ ਕਰਬਲਾ ਦੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਢਾਹੇ ਸਨ। ਸ਼ੀਆ ਮੁਸਲਮਾਨ ਅੱਜ ਤਕ ਰੋ ਪਿੱਟ ਕੇ ਤੇ ਬਾਕੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦਿਲ ਦੇ ਦਰਦ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਤਾਜ਼ਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਾਸੂਮ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਗਮ ਤੇ ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਬੜੇ ਸੁਚੱਜੇ ਢੰਗ ਤੇ ਹੌਸਲੇ ਨਾਲ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ।

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਮਾਤਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨੰਨ੍ਹੇ ਪੋਤਿਆਂ ਦੀ ਦਰਦਨਾਕ ਵਾਰਤਾ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਉਸ ਅਸਹਿ ਕਸ਼ਟ ਦੇ ਸਦਮੇ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਤਮਾ ਵੀ ਪ੍ਰਵਾਜ਼ ਕਰ ਗਈ। ਇਹ ਆਖਦੀ ਰਹੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਤੇ ਲਾਡਲੇ ਬੱਚਿਓ, ਮੇਰੇ ਲਾਲ ਤੇ ਪੋਤਿਓ, ਮੇਰੇ ਨੌਨਿਹਾਲੋ, ਜ਼ਰਾ ਠਹਿਰਨਾ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਲੋਰੀਆਂ ਦੇ ਕੇ, ਥਪਕੀਆਂ ਦੇ ਕੇ ਸਵਾਉਣ ਲਈ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਉੱਡ

ਕੇ ਆ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਉਹ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਵਕਤ ਤੇ ਕਿਹਾ ਭਿਆਨਕ ਸਮਾਂ ਹੋਏਗਾ, ਜਿਸ ਦਾ ਹਾਲ ਅੱਜ ਵੀ ਸੁਣ ਕੇ ਤਬੀਅਤ ਬੇਚੈਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਕਲੋਜਾ ਮੂੰਹ ਨੂੰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਦਿਲ ਲਹੂ ਦੇ ਅੱਥਰੂ ਕੋਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨਾ ਦੁੱਖ, ਕਿੰਨਾ ਫਿਕਰ ਤੇ ਕਿੰਨਾ ਦਰਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ! ਈਸ਼ਵਰ ਤੇਰੀ ਇੱਛਾ ਸਦਾ ਪੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਨਿਰੰਕਾਰ ਤੇਰਾ ਭਾਣਾ ਸਦਾ ਅਮਿੱਟ ਤੇ ਅਟੱਲ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਚਮਕੌਰ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲਣਾ ਤੇ ਬਾਅਦ ਦਾ ਹਾਲ

ਪਿਆਰੇ ਪਾਠਕੋ ! ਇਹ ਦਰਦਨਾਕ ਨਜ਼ਾਰੇ ਤੇ ਚਾਰ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੀ ਝਾਕੀ ਤਾਂ ਤੁਸਾਂ ਵੇਖ ਲਈ। ਹੁਣ ਪਿਤਾ ਦੀ ਦਰਦ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣੋ। ਅੰਨ੍ਹੇਰੀ ਰਾਤ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੰਗੇ ਪੈਰੀਂ ਨਿਕਲ ਤੁਰੇ। ਅੰਨ੍ਹੇਰੇ ਵਿਚ ਕੰਡੇ ਤੇ ਝਾੜੀਆਂ ਵਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੰਦੀਆਂ ਤੇ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਚ ਕਿਵੇਂ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਪੈਰ ਕੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਛਲਨੀ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਵਿਚੋਂ ਲਹੂ ਸਿੰਮ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਲਹੂ-ਲੁਹਾਨ ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਸੂਰਜ ਨਿਕਲਣ ਤਕ ਚੱਲਦੇ ਰਹੇ।

ਸ਼ਾਂਹੀ ਫੌਜ ਨੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੁਝ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੂਰਜ ਨਿਕਲਦਿਆਂ ਹੀ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੇ ਢੇਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਪਛਾਣਨ ਤੇ ਲੱਭਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਨਾ ਮਿਲਣ ਕਾਰਨ ਫੌਜ ਹਰ ਪਾਸੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਕੜਨ ਲਈ ਚੱਲ ਪਈ।

ਹੁਣ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹ ਆਇਆ ਸੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਲੱਗੀ ਫੌਜ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਕ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਘਣੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਦੋ ਢੀਮਾਂ ਦਾ ਸਰ੍ਹਾਣਾ ਬਣਾ ਕੇ ਲੇਟ ਗਏ। ਥੱਕੇ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਕਈ ਰਾਤਾਂ ਦਾ ਉਨੀਂਦਰਾ ਤੇ ਬੇਅਰਾਮੀ ਸੀ। ਕੁਝ ਨੀਂਦ ਆ ਗਈ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਵੀ ਉਸੇ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਹੀ ਟਿਕੇ ਰਹੇ। ਕੁਝ ਖਾਧਾ ਪੀਤਾ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਅੱਜ ਕੱਲ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਇਥੋਂ ਪਿਛਲੀ ਰਾਤ ਚੱਲ ਕੇ ਕਸਬਾ ਮਾਛੀਵਾੜਾ ਦੇ ਚੜ੍ਹਦੇ ਪਾਸੇ ਇਕ ਬਾਗ ਵਿਚ ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਟਿਕੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਬਾਗ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਇਕ ਯਾਦਗਾਰ ਚਰਨ ਕੰਵਲ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਥੇ ਦੋ ਪਠਾਣ ਭਰਾ ਨਬੀ ਖਾਂ ਤੇ ਗ਼ਨੀ ਖਾਂ ਆਪਣੇ ਬਾਗ ਦੀ ਸੈਰ ਨੂੰ ਆਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਉਹ ਘੋੜੇ ਵੇਚਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਪੋਸ਼ਾਕ ਤੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਮਾਨ ਲਾ ਲਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਰਣ-ਤੱਤੇ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਨਿਕਲ ਕੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਨ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਅਹਿਸਾਨਮੰਦ ਸਨ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਕਾਫੀ ਲਾਭ ਉਠਾ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਫ਼ਰਜ਼ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕੀਤੀ। ਨਿਮਕ-ਹਰਾਮੀ ਨਹੀਂ ਬਣੇ, ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਅਹਿਸਾਨ ਭੁਲਾਏ ਤੇ ਅਕ੍ਰਿਤਘਣਤਾ ਦੇ ਕਮੀਨੇ ਦਾਗ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਚਾਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਰਾਜ ਫ਼ਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ। ਫ਼ੌਜ ਨੂੰ ਖਬਰ ਨਾ ਦਿੱਤੀ, ਸਗੋਂ ਆਪਣੀ ਹਿਫ਼ਾਜ਼ਤ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਬਹਿਲੋਲਪੁਰ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ।

ਇਸ ਟਿਕਾਣੇ 'ਤੇ ਰਾਤ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਵਿਛੜੇ ਤਿੰਨ ਸਿਖ, ਜੋ ਰੌਲਾ ਪਾ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ, ਫ਼ੌਜ ਦੀ ਗੜਬੜ ਵਿਚੋਂ ਉਹ ਵੀ ਨਿਕਲ ਤੁਰੇ ਸਨ ਤੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਭੇਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਦੇ ਕਰਦੇ ਇਸ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਆ ਮਿਲੇ। ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਫ਼ੌਜ ਦੀ ਇਕ ਟੋਲੀ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਦੀ ਆ ਪਹੁੰਚੀ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਥੇ ਗੁਲਾਬਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਬਿਸਰਾਮ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਬਹਿਲੋਲਪੁਰ ਦੇ ਕਾਜ਼ੀ ਪੀਰ ਮੁਹੰਮਦ (ਜਾਂ ਮੀਰ ਮੁਹੰਮਦ) ਦੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚਾ ਆਇਆ। ਇਹ ਕਾਜ਼ੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਚਪਨ ਦੇ ਦੋਸਤ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਫ਼ਰਜ਼ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਭਾਇਆ।

ਕਾਜ਼ੀ ਪੀਰ ਮੁਹੰਮਦ ਦੇ ਮਕਾਨ 'ਤੇ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਤੇ ਤਜਵੀਜ਼ ਪਾਸ ਹੋਈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪੀਰ ਦੀ ਪੋਸ਼ਾਕ ਪਾ ਲੈਣ ਤੇ 'ਉਚ ਦੇ ਪੀਰ' ਬਣ ਜਾਣ। ਕਾਜ਼ੀ ਤੇ ਗ਼ਨੀ ਖਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਦੇਣ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਉਚ ਦੇ ਪੀਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਕੇ ਮਾਲਵਾ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।

ਉਸ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਦਸਤੂਰ ਸੀ ਕਿ ਪੀਰ ਜੀ ਨੂੰ ਚਾਰਪਾਈ ਉੱਤੇ ਬਿਠਾ ਕੇ ਲੋਕ ਇਕ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਪਿੰਡ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਵਿਉਂਤ 'ਤੇ ਅਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਸਾਥੀ ਤਿੰਨਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਵੀ ਮੁਸਲਮ ਪੁਸ਼ਾਕ ਪਾ ਲਈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਨੀਲੀ ਪੋਸ਼ਾਕ ਪਾ ਲਈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਚਾਰਪਾਈ 'ਤੇ ਬਿਠਾਲ ਕੇ ਉੱਚ ਦਾ ਪੀਰ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕਰਦੇ ਤੇ ਪਿੰਡੋਂ ਪਿੰਡ ਫਿਰਾਉਂਦੇ ਮਾਲਵਾ ਦੇਸ਼ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਏ।

ਉਹ ਕਿਤਨੇ ਮੁਬਾਰਕ ਸਨ ਜੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਇੰਜ ਲੈ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬੜੀ ਹਿੰਮਤ ਤੇ ਦਲੇਰੀ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਿਆ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਪਨਾਹ ਲਈ। ਇਹ ਗੱਲ ਬੜੀ ਅਜੀਬ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸਵਾਲ ਉੱਠਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਆੜੇ ਤੇ ਨਾਜ਼ਕ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਕੋਲ ਕਿਉਂ ਪਨਾਹ ਲਈ? ਜਿਥੇ ਖ਼ਤਰਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ ਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਆਸ ਬਹੁਤ ਘੱਟ। ਕਾਰਨ ਇਹ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬੜੇ ਨਬਜ਼-ਸ਼ਨਾਸ ਤੇ ਮੌਕੇ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਨ ਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਨੇੜੇ ਤੇੜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਿਖ ਸੇਵਕ ਕੋਈ ਵਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਥੇ ਉਹ ਜਾ ਕੇ ਪਨਾਹ ਲੈਂਦੇ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਬੁਜ਼ਦਿਲੀ ਤੇ ਖ਼ੁਦਗਰਜ਼ੀ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ। ਸੱਚਮੁੱਚ ਜੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਖੱਤਰੀ ਜਾਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੇ ਘਰ ਪਨਾਹ ਲੈਂਦੇ ਤਾਂ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਜ਼ਹਿਰ ਮਿਲਾ ਕੇ ਸ਼ਰਬਤ ਪੀਣ ਲਈ ਹਾਜ਼ਰ ਕਰਦਾ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤਜਰਬਾਕਾਰ ਅੱਖ ਨਾਲ ਵੇਖ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਭਰੋਸੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਤਜਰਬਾ ਠੀਕ ਨਿਕਲਿਆ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਨਾਹ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਤਕ ਆਖ਼ਰ ਲੈ ਗਏ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਪੀਰ ਦੇ ਭੇਸ ਵਿਚ ਘੁੰਗਰਾਲੀ ਪਿੰਡ ਅੱਪੜੇ ਤੇ ਉਥੋਂ ਝੰਡਾ ਮਿਸਤਰੀ ਪਾਸੋਂ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਸਿੰਘਾਂ ਲਈ ਹਥਿਆਰ ਖ਼ਰੀਦੇ। ਉਥੋਂ ਪਿੰਡ ਹੋਰ ਮਹੰਤ ਕਿਰਪਾਲ ਦਾਸ ਦੇ ਡੇਰੇ ਅੱਪੜੇ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਗੱਦੀਦਾਰ ਮਹੰਤ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਡੇਰੇ ਟਿਕਣ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਬਾਗ਼ੀ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਡੇਰੇ ਠਹਿਰਨ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ। ਪਿਆਰੇ ਪਾਠਕ ਜ਼ਰਾ ਮਹੰਤ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਵੀ ਵੇਖ ਲੈਣ।

ਰਾਏ ਕੋਟ ਦੇ ਰਈਸ ਰਾਏ ਕਲ੍ਹਾ ਦੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਜੱਟਪੁਰਾ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੇ।

ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਕਾਫੀ ਆਉ-ਭਗਤ ਕੀਤੀ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਵੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੀ ਸੀ। ਉਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਘੋੜੇ ਤੇ ਹਥਿਆਰ ਭੇਟ ਕੀਤੇ ਤੇ ਇਥੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੋ ਛੋਟੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੀ ਖਬਰ ਮਿਲੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੜੇ ਸ਼ਾਂਤ-ਚਿੱਤ ਤੇ ਹੌਸਲੇ ਨਾਲ ਸੁਣਿਆ ਤੇ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪੂਰਨ ਹੋਣ 'ਤੇ ਈਸ਼ਵਰ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਤੇ ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਕ ਦਿਨ ਅਜਿਹਾ ਜ਼ਰੂਰ ਆਏਗਾ ਕਿ ਖ਼ਾਲਸਾ ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਇੱਟ ਨਾਲ ਇੱਟ ਖੜਕਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮਾਸੂਮ ਬੇਗੁਨਾਹ ਭਰਾਵਾਂ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲਵੇਗਾ। ਇਹ ਇਕ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਵੱਲੋਂ ਵਸੀਅਤ ਸੀ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੂਰੀ ਕਰ ਵਿਖਾਈ।

ਸ਼ੇਖ਼ੂਪੁਰਾ, ਧਨੌਲਾ ਤੇ ਨਾਮਗਹਾਹ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਦੇ ਹੋਏ ਮਘਰ ੧੭੬੧ ਸੰਮਤ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਨੇ ਅੱਪੜੇ। ਕੁਝ ਦਿਨ ਉਥੇ ਆਰਾਮ ਕੀਤਾ। ਹਾਲਤ ਫਿਰ ਦੋਬਾਰਾ ਸੰਭਲੀ ਤੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਸਜਾ ਕੇ ਸ਼ਸਤਰ ਬਸਤਰ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ। ਸਿੰਘਾਂ ਕੋਲੋਂ ਨਜ਼ਰਾਨੇ ਹਾਸਲ ਕੀਤੇ। ਇਕ ਖਤ ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਤੋਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ, ਜੋ 'ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮਾ' ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਇਸ ਖਤ ਨੂੰ ਗ਼ੈਰ-ਫ਼ਾਰਸੀਦਾਨ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਜ਼ਬਾਨ ਵਿਚ ਲਿਖ ਕੇ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਸਮਝ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਪਤਾ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਕਸਮ ਖਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਸੱਦ ਭੇਜਿਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਨਮਾਨ ਦਾ ਵਾਇਦਾ ਤੇ ਇਕਰਾਰ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬੜੇ ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਤੇ ਅਨੋਖੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੱਤਰ ਲਿਖਿਆ ਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਚਰਿੱਤ੍ਰ ਨੂੰ ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨੰਗਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਫ਼ਰੋਬ ਦੀ ਨਕਾਬ ਉਤਾਰੀ। ਬੜੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਤੇਰੇ ਕੌਲ-ਇਕਰਾਰ 'ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਇਤਬਾਰ ਜਾਂ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ। ਤੂੰ ਤਾਂ ਬੇ-ਈਮਾਨ ਤੇ ਬੇ-ਦੀਨ ਹੈਂ ਤੇ ਅਜਿਹੇ ਬੇ-ਦੀਨ ਦੇ ਵਾਇਦੇ 'ਤੇ ਇਤਬਾਰ ਕਰਨਾ ਹੀ ਯੋਗ ਨਹੀਂ। ਨਾਲ ਇਹ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਜਬਰ 'ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਤੋਂ ਬਾਜ਼ ਆ ਜਾਵੇ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਖ਼ੁਦਾ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਸੁਝਣਾ ਨਹੀਂ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮਾੜੇ ਕਰਮਾਂ ਤੇ ਅਮਲਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਸਫ਼ਾਈ ਅਹੁੜਨੀ ਨਹੀਂ। ਨਾਲੇ ਇਹ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਖ਼ੁਦ ਆਪ ਹੁਣ ਦੁਨੀਆ ਨਾਲ

ਜ਼ਿਆਦਾ ਲਗਾਉ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੇ। ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਸੋਧ-ਸੁਧਾਈ ਲਈ ਸਿੰਘ ਸੂਰਮੇ ਸਦਾ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨਗੇ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਪੁੱਟਣ ਵਿਚ ਸਦਾ ਜੁਟੇ ਰਹਿਣਗੇ। ਸਿੰਘ ਉਸ ਦੀ ਭਾਜੀ ਮੋੜ ਕੇ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਦਾ ਸਭ ਲੇਖਾ-ਪਤਾ ਚੁਕਾ ਕੇ ਹੀ ਸਾਹ ਲੈਣਗੇ।

ਇਸ ਪੱਤਰ ਦਾ ਮਜ਼ਮੂਨ ਇਹ ਗੱਲ ਭਲੀ-ਭਾਂਤ ਸਿੱਧ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਬਹੁਤ ਅਨੋਖੇ ਬਹਾਦਰ ਤੇ ਪਰਲੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਨਿਡਰ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਖਰੀ ਤੇ ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਆਖਣ ਤੋਂ ਰੰਚਕ ਮਾਤਰ ਵੀ ਖੰਫ਼ ਜਾਂ ਸੰਕੋਚ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਦੀਨੇ ਤੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਤੇ ਕਈ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਦੇ ਹੋਏ ਕੋਟਕਪੂਰਾ ਪਹੁੰਚੇ। ਰਾਏ ਕਪੂਰਾ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਬੜਾ ਸਨਮਾਨ ਦਿੱਤਾ। ਕਈ ਘੋੜੇ, ਨਕਦੀ ਤੇ ਹਥਿਆਰ ਭੇਟ ਕੀਤੇ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਦਿਲੀ ਖ਼ਾਹਿਸ਼ ਕੋਟਕਪੂਰੇ ਵਿਚ ਬਿਸਰਾਮ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਨ ਦੀ ਪੂਰੀ ਨਾ ਹੋਈ। ਰਾਏ ਕਪੂਰਾ ਇਸ ਗੱਲ ਲਈ ਨਾ ਮੰਨਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਤੋਂ ਨਾ-ਉਮੀਦ ਜਿਹੇ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅੱਗੇ ਵਧ ਕੇ ਪਿੰਡ ਢਿਲਵਾਂ ਕਲਾਂ ਅੱਪੜੇ, ਜਿਥੇ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਸੋਢੀ ਖੱਤਰੀ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਕੌਲ ਸਾਹਿਬ ਨਿਵਾਸ ਰੱਖਦੇ ਸੀ। ਉਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਮਿਲੇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਨੀਲਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਉਤਾਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਨੀਲੇ ਕੱਪੜੇ ਉਤਾਰ ਕੇ ਅੱਗ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿੱਤੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਕੱਪੜੇ ਅੱਗ ਵਿਚ ਕਿਉਂ ਸਾੜੇ? ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਸਿਖ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਰੱਖ ਕੇ ਪੂਜਾ ਨਾ ਕਰਦੇ ਫਿਰਨ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਸੋਚ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀ ਤੇ ਦੂਰ-ਅੰਦੇਸ਼ੀ ਵਾਲੀ ਸੀ, ਪਰ ਸਿਖ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਰ ਕਦਮ ਤੇ ਅਹਿਸਾਨਾਂ ਹੇਠ ਦੱਬੇ ਪਏ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਸਾਂਭ ਕੇ ਰੱਖਣ ਤੋਂ ਕਿਵੇਂ ਰੁਕ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਕਈ ਚਿੰਨ੍ਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੰਭਾਲੇ, ਜਿਵੇਂ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ, ਚੋਲਾ ਸਾਹਿਬ, ਜੋ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀਆਂ ਯਾਦਗਾਰੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਪਰ ਅਫ਼ਸੋਸ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪੂਜਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ੀ ਦਾ ਜ਼ਰੀਆ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਯਾਦਗਾਰੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਸੰਭਾਲਣਾ ਆਪਣੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ, ਅਹਿਸਾਨ ਤੇ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਵਜੋਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ।

ਇਸ ਟਿਕਾਣੇ 'ਤੇ ਉਹ ਸਿਖ, ਜੋ ਅਨੰਦਪੁਰ ਵਿਚ ਯੁੱਧ ਸਮੇਂ ਸਾਥ ਛੱਡ ਗਏ ਸਨ, ਵਾਪਸ ਆ ਪੁੱਜੇ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਪਰਤੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਤੇ ਪਰਵਾਰਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਤੇ ਜ਼ਲੀਲ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਅਜਿਹੇ ਨਾਜ਼ਕ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਪਿੱਠ ਦੇ ਕੇ ਤੇ ਬੇਮੁਖ ਹੋ ਕੇ ਆ ਗਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡਾਂ ਤੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਟਿਕਣਾ ਔਖਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰਾਂ ਤੇ ਬਰਾਦਰੀ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਤੋਂ ਡਿੱਗ ਗਏ। ਬੇਬੱਸ ਹੋ ਕੇ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਪਰਤਣਾ ਪਿਆ।

• ਇਸ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਖ਼ਾਲਸਾ ਧਰਮ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਹਰ ਦਿਲ ਵਿਚ ਘਰ ਕਰ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਪਿਆਰ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਹੀ ਧੜਕ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਹਰ ਕੋਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਵਧ-ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਮਿਸ਼ਨ ਹਰਮਨ-ਪਿਆਰਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਸੂਬਾ ਸਰਹੰਦ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਢਿਲਵਾਂ ਕਲਾਂ ਨਗਰ ਲਾਗੇ ਹਨ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿਖ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਫਿਰ ਆ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਸੂਬੇ ਦੇ ਕੁਝ ਆਪਣੇ ਪਾਪ ਕੰਬ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਕੁਝ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਉੱਕਾ ਹੀ ਖ਼ਤਮ ਜਾਂ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੀ ਫ਼ੌਜ ਲੈ ਕੇ ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਜੀ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਜਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਅੱਗੋਂ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਜੋ ਵੀ ਸਿਖ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਸਕਿਆ, ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਦਸਤੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੇ ਰੇਤਲੇ ਟਿੱਬਿਆਂ ਵਿਚ ਮੋਰਚੇ ਬਣਾ ਕੇ ਸੂਬਾ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਆਖ਼ਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਂ ਸੂਬਾ ਸਰਹੰਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਦਾ ਉਥੇ ਪੁੱਜਾ ਤੇ ਪਹਿਲੀ ਮਾਘ ੧੭੬੨ ਨੂੰ ਟੱਕਰ ਹੋਈ ਤੇ ਖ਼ੂਬ ਜੰਮ ਕੇ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਸਿੰਘ ਬੜੇ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਜਾਨਾਂ ਤੋੜ ਕੇ ਲੜੇ ਤੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਵਿਚ ਹੀ ਲੋਥਾਂ ਦੇ ਢੇਰਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਲੱਗ ਗਏ। ਇਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਪਾਣੀ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰ ਲਿਆ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਫ਼ੌਜ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਨਾ ਮਿਲਣ ਕਰਕੇ ਬੜੀ ਤੰਗੀ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਪਿਆਸ

ਨਾਲ ਮਰਨ ਲੱਗੇ। ਕਈ ਤਾਂ ਲੜਨ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਫੇਰ ਬੈਠੇ ਤੇ ਕਈ ਲੜਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੀ ਨਾ ਰਹੇ। ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਂ ਨੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਢਾਬ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਈ ਵਾਰ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਹਾਰ ਖਾਧੀ ਤੇ ਪਿੱਛੇ ਹਟਣਾ ਪਿਆ। ਆਖ਼ਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਂ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਪਾਣੀ ਦੀ ਪਿਆਸ ਦੇ ਮਾਰੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਭੱਜ ਨੱਠੇ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਮੀਲ ਤਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ। ਮੁਸਲਿਮ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਤੇ ਉਹ ਹਾਰ ਕੇ ਵਾਪਸ ਸਰਹੰਦ ਚਲੇ ਗਏ। ਆਖ਼ਰ ਜਿੱਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਹੋਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨਾ ਵੈਰਾਨ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਹੋਰ ਵੀ ਕਠਨ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਸੂਬੇ ਨੇ ਹੋਰ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਣੇ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਹਰ ਸਮੇਂ ਤਤਪਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਯੋਗ ਮੌਕੇ ਦੀ ਤਾੜ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਚਮਕੌਰ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਆਉਣਾ ਕਿਸੇ ਡਰ ਜਾਂ ਬੁਜ਼ਦਿਲੀ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ, ਜਦੋ-ਜਹਿਦ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਤੇ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਅਤਿਅੰਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਕੌਮ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅਰਪਨ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਤੇ ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਹੀ ਉਹ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਲੇਖੇ ਲਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਅਜੇ ਬਹੁਤ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬਾਕੀ ਸਨ। ਮਿਸ਼ਨ ਵੀ ਪੂਰਾ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਇਕ ਗੱਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਰਾਏ ਕਪੂਰਾ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ 'ਤੇ ਹਮਲੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਲੜਿਆ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੋਂ ਮਦਦ ਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀ ਮਿਲਣੀ ਸੀ, ਹਰ ਸਮੇਂ ਵਿਰੋਧਤਾ ਤੇ ਕਸ਼ਟ ਹੀ ਮਿਲਦਾ ਰਿਹਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਹਿੰਦੂ ਤਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਵਿਸਾਰ ਕੇ ਪਿੱਠ ਦੇ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਕੇ ਖ਼ੁਦਗਰਜ਼ੀ ਵਿਚ ਗਰਕ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੌਮੀ ਜਜ਼ਬੇ ਦਾ ਨਾਮ ਨਿਸ਼ਾਨ ਤਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਕੋਈ ਬੂ ਵੀ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਜਿਹਿਆਂ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਕੀ ਆਸ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ ਤੇ ਮਦਦ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਸੀ ?

ਭਾਸਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਵੀ ਅਕਲ ਦੇ ਅੰਨ੍ਹੇ ਹੀ ਸਨ ਤੇ ਮਗਜ਼

ਦੇ ਕੋਹੜੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਬਿਲਕੁਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੇ ਡੰਕੇ ਦੀ ਚੋਟ ਨਾਲ ਜ਼ਾਹਰ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ ਹਿੰਦੂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਹੀ ਕਰੀ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਉਲਟਾ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਹਮਲੇ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਤਲਵਾਰ ਉਠਾਉਂਦੇ ਸਨ।

ਜਦੋਂ ਮੁਸਲਮ ਫੌਜ ਮੈਦਾਨ-ਜੰਗ ਵਿਚੋਂ ਭੱਜ ਗਈ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਲੜਾਈ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਪਾਸ ਅੱਪੜੇ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹਾਂ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਗੁਮਾਲ ਨਾਲ ਲਹੂ ਪੁੰਝਿਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੀ ਉਪਮਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਵਰਦਾਨ ਦਿੱਤੇ। ਸ਼ਾਬਾਸ਼ ਬਹਾਦਰੋ, ਤੁਸੀਂ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਰਸਤੇ ਸਵਰਗ ਵਿਚ ਜਾ ਪਹੁੰਚੇ। ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਮਾਝੇ ਦੇ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਅਜੇ ਕੁਝ ਸਾਹ ਬਾਕੀ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਚੋਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵੇਖਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵਰ ਮੰਗਣ ਲਈ ਆਖਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅੱਗੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, “ਜੇ ਤਰੁੱਠੇ ਹੋ ਤਾਂ ਮਾਝੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਉਹ ਬੇਦਾਵਾ ਪਾੜ ਦਿਉ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਸੂਰ ਮੁਆਫ਼ ਕਰ ਦਿਉ।” ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਸ ਬੇਨਤੀ ਨੂੰ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਹ ਬੇਦਾਵੇ ਦਾ ਕਾਗਜ਼ ਕਮਰਕੱਸੇ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਪਾੜ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਫਿਰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਾਲਸਾ ਧਰਮ ਨਾਲ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਮਿਲਾ ਲਿਆ।

ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਹ ਕੰਮ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਸਵਾਸਾਂ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਤੇ ਵਤਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ੁਭ ਇੱਛਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰ ਕੇ ਪ੍ਰਾਣ ਤਿਆਗਦਾ ਹੈ। ਮਹਾਨ ਹਨ ਉਹ ਪੁਰਸ਼, ਜੋ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਦੇਸ਼-ਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਤੇ ਸ਼ਾਨ ਦੇ ਲੇਖੇ ਲਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਦੇਸ਼ ਜਾਂ ਕੌਮ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਪਵਿੱਤਰ ਵਿਚਾਰਾਂ ਉਪਰ ਅਮਲ ਹੋਇਆ, ਉਹ ਦੇਸ਼ ਹੀ ਤਰੱਕੀ ਦੀਆਂ ਸਿਖਰਾਂ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਉਸ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਕੌਮ ਨੇ ਸਨਮਾਨ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਕਾਮਯਾਬੀ ਨੇ ਸਦਾ ਉਸ ਦੇ ਹਰ ਮੈਦਾਨ ਕਦਮ ਚੁੰਮੇ। ਕੁਰਬਾਨੀ ਬਿਨਾਂ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਜਾਂ ਦੇਸ਼ ਨੇ ਨਾ ਤਰੱਕੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਕੌਮ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਿਆ। ਕੌਮੀ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿਚ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਸਦਾ ਹੀ ਹਰ ਵਕਤ, ਹਰ ਕਾਲ, ਹਰ ਜ਼ਬਾਨ

ਤੇ ਹਰ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਜ਼ਰੂਰਤ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਰਹੇਗੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਕੌਮ ਵੱਡੀ ਨਹੀਂ ਅਖਵਾ ਸਕਦੀ ਤੇ ਵੱਡੀ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦੀ। ਕੁਰਬਾਨੀ ਤਰੱਕੀ ਦੀ ਜਾਨ ਹੈ, ਬਲੀਦਾਨ ਬੁਲੰਦੀ ਦਾ ਨਿਰਵਾਨ ਹੈ। ਕੌਮੀ ਇੱਜ਼ਤ ਦਾ ਵਸੀਲਾ ਸ਼ਹਾਦਤ ਹੈ, ਕੁਰਬਾਨੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਖੀਰ ਪਹਿਰ ਤਕ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਅੰਤਮ ਸੰਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਅੱਗੇ ਚਲੇ ਗਏ।

ਇਸ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਇਕ ਸਰੋਵਰ ਬਣਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਮੁਕਤਸਰ, ਭਾਵ ਮੁਕਤੀ ਜਾਂ ਨਿਜਾਤ ਦਾ ਤਾਲਾਬ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਥੇ ਮਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ 'ਮੁਕਤਾ' ਕਹਿ ਕੇ ਸਨਮਾਨਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਰੋਵਰ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਇਕ ਤਕੜਾ ਕਸਬਾ ਵੀ ਆਬਾਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਈ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘ ਕੇ ਬਜੀਦਪੁਰ ਪਹੁੰਚੇ, ਪਰ ਉਸ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਠਹਿਰਨ ਨਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਕੁਝ ਬਰਾੜ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਤਨਖਾਹ ਲਈ ਝਗੜਾ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਸਿਵਾਏ ਭੁੱਖ ਦੇ ਹੋ ਕੀ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਵਾਰ ਦੋ ਦੋ ਦਿਨ ਸਾਰੇ ਸਾਥੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਭੁੱਖਿਆਂ ਰਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ। ਤਨਖਾਹ ਕਿਥੋਂ ਆਉਂਦੀ ? ਇਸ ਸਮੇਂ ਇਕ ਸ਼ਰਧਾਵਾਨ ਸਿਖ ਵੱਲੋਂ ਮਾਲੀ ਸਹਾਇਤਾ ਅੱਪੜ ਜਾਣ 'ਤੇ ਤਨਖਾਹ ਵੀ ਵੰਡੀ ਗਈ, ਪਰ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਨਾਮੀ ਸਿਖ ਨੇ ਤਨਖਾਹ ਲੈਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਫਕੀਰ ਨੂੰ, ਜੋ ਜਨਮ ਤੋਂ ਹੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਪਾਹੁਲ ਛਕਾ ਕੇ ਸਿੰਘ ਸਜਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ।

ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤਲਵੰਡੀ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਉਥੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਮਹਿਲ ਵੀ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਆ ਪੁੱਜੇ। ਕੁਝ ਦਿਨ ਇਥੇ ਠਹਿਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਬਠਿੰਡੇ ਤੇ ਦਮਦਮਾ ਅੱਪੜ ਗਏ। ਇਸ ਥਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਾਫ਼ੀ ਦੇਰ ਟਿਕਾਣਾ ਕੀਤਾ। ਆਮ ਰਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਥੇ ਆਰਾਮ ਕੀਤਾ ਤੇ ਦਮ ਲਿਆ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਥਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਪੈ ਗਿਆ। ਕਈਆਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਮਹਿਲ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਮਿਲੇ। ਇਥੋਂ ਹੀ ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਕੋਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਜਵਾਬੀ ਖਤ ਲੈ ਕੇ ਗਏ ਤੇ ਫਿਰ ਉੱਤਰ ਲੈ ਕੇ ਆਏ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਬੜੇ ਨਰਮ

ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਆਉਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਿੱਲੀ ਜਾਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਫਿਰ ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਇਕਰਾਰ ਤੇ ਵਾਇਦੇ ਦਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਇਤਬਾਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਤੇ ਅਜੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਾਫ਼ੀ ਕੰਮ ਹੋਰ ਕਰਨੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਾਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਬਦਲ ਲਿਆ। ਚੰਗਾ ਅਉਸਰ ਵੇਖ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਕ ਬੜੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕੰਮ ਵਿਚ ਰੁੱਝ ਗਏ।

ਇਕ ਰਵਾਇਤ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਪੱਤਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ, ਉਹ ਇਥੋਂ ਲਿਖਿਆ। ਉਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੜੇ ਸਵੈਮਾਨ ਤੇ ਭਰੋਸੇ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬੜੀ ਦਲੇਰੀ ਤੇ ਨਿਡਰਤਾ ਨਾਲ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਸਖ਼ਤ ਲਾਹਨਤ ਮਲਾਮਤ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮੇ ਵਿਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਖ਼ੁਦਾ ਦਾ ਕਹਿਰ ਤੇਰੇ 'ਤੇ ਪਵੇਗਾ। ਖ਼ੁਦਾ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਤੇ ਡਰ ਨਹੀਂ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਕਾਰਜ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਨਿਭਾਅ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ ਤੇ ਸਾਡਾ ਹੁਣ ਸੰਸਾਰ ਨਾਲ ਕੋਈ ਮੋਹ ਤੇ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਤੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਅੰਤ ਕਾਲ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਸਿਵਾ ਕਿਸੇ ਦਾ ਭੈ ਨਹੀਂ। ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਤੇ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦੀਆਂ ਆਹਾਂ ਕਦੇ ਵਿਅਰਥ ਨਹੀਂ ਜਾਣਗੀਆਂ ਤੇ ਕਿਆਮਤ ਦੇ ਦਿਨ ਤੈਨੂੰ ਤੇਰੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ, ਜ਼ਬਰਾਂ ਤੇ ਗੁਨਾਹਾਂ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲੇਗੀ ਤੇ ਅਸੀਂ ਵੇਖਾਂਗੇ ਕਿ ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਅਮਲਾਂ ਦੀ ਸਫ਼ਾਈ ਕਿਵੇਂ ਪੇਸ਼ ਕਰੇਂਗਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਵੀ ਸੱਦ ਭੇਜਿਆ, ਪਰ ਉਹ ਨਹੀਂ ਗਏ।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮੁੜ ਲਿਖਵਾਣਾ

ਦਮਦਮੇ ਦੇ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮੁੜ ਲਿਖਵਾਇਆ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਲਿਖਵਾਈ। ਬਾਅਦ 'ਚ ਇਸ ਬੀੜ ਦਾ ਨਾਂ ਦਮਦਮਾ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਪੈ ਗਿਆ। ਕਈ ਲੋਕ ਇਹ ਖ਼ਿਆਲ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਲਿਖਤ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਦੋ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਕੁਝ ਤਬਦੀਲੀ ਕਰ ਕੇ ਲਿਖਵਾਇਆ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਅਸਲ ਭਜਨ ਸੀ 'ਕਹੁ ਕਬੀਰ ਜਨ ਭਏ ਖਲਾਸੇ' ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ 'ਜਨ ਭਏ ਖਲਾਸੇ' ਲਿਖਵਾ

ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਇਸ ਲਈ ਵੀ ਕੋਈ ਭਰੋਸੇ ਵਾਲੀ ਦਲੀਲ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਇਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਾਰਨ ਸਨ। ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੇ ਧੀਰਮੱਲੀਏ ਬੀੜ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਛਪਾਈ ਦਾ ਕੋਈ ਰਿਵਾਜ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਜੰਗਾਂ ਵਿਚ ਰੁੱਝੇ ਰਹਿਣ ਕਾਰਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲਿਆ ਤੇ ਹੁਣ ਕੁਝ ਥੋੜ੍ਹੀ ਫੁਰਸਤ ਕਾਰਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਲਿਖਤ ਕਰਾਈ।

ਕਈ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭਾਗ ਇਸੇ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਹੀ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਦੂਜੀ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਲੋਕੀਂ ਇਸ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਮੰਨਣ ਜਾਂ ਨਾ ਮੰਨਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਸਬੂਤ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ। ਹਾਂ, ਇਹ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਫੁਰਸਤ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਲਿਖਤ ਵੱਲ ਵੀ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਤੇ ਉੱਕਾ ਹੀ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚਲੇ 'ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ' ਦੇ ਭਾਗ ਦੀ ਰਚਨਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸੇ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਹੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਮੁਕੰਮਲ ਕੀਤਾ। 'ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ' ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਨੌਵਾਂ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਬੀਤੇ ਸਮਾਚਾਰ ਲਿਖੇ ਹਨ ਤੇ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾਏ ਹਨ। ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਖੁਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਸਗੋਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਾ ਪਾਲਣ ਹੀ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਬਾਕੀ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਥੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਆਪਣੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਉਂ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਦੇ ਯਤਨ ਕੀਤੇ, ਪਰ ਬਹੁਤੇ ਸਿਖ ਇਕੱਠੇ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਜਾਣਾ

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੂਜਿਆਂ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਵਿਚ ਕਰਨ ਲਈ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਗਏ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਰਾਜਪੂਤਾਨੇ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘੇ ਤੇ ਉਸ ਪਾਸੇ ਜਾਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਵੀ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਰਾਜਪੂਤ ਰਾਜਿਆਂ

ਤੇ ਰਾਜਪੂਤ ਪਰਜਾ ਦਾ ਧਿਆਨ ਖਿੱਚਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣਾ ਉਦੇਸ਼ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਜਿਸ ਜਿਸ ਜਗ੍ਹਾ ਵੀ ਰਾਜਪੂਤਾਨੇ ਵਿਚੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਲੰਘੇ, ਉਥੋਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਬੜੀ ਇੱਜ਼ਤ ਤੇ ਸ਼ਾਨ ਮਾਨ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਆਉ-ਭਗਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਬੜੀ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਸੁਣਿਆ।

ਇਕ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਮਹੰਤ ਚੇਤ ਰਾਮ ਦਾਦੂ ਪੰਥੀ ਨਾਲ ਮੇਲ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਨਮਾਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵੀ ਆਮ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ।

ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਕੱਤਕ ੧੭੬੩ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਦੀ ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ ਦਾ ਮੇਲਾ ਪੁਸ਼ਕਰ ਰਾਜ ਵੇਖਿਆ। ਜਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਜਮੇਰ ਗਏ ਸਨ ਤਾਂ ਇਕ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿਖ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਉਥੇ ਇਕ ਘਾਟ ਬਣਵਾਇਆ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਗੋਬਿੰਦ ਘਾਟ ਰੱਖਿਆ। ਬਘੌਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਤੰਬੂ ਲਾ ਕੇ ਠਹਿਰੇ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਉਥੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਮਰਨ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲੀ, ਜੋ ਸੰਮਤ ੧੭੬੪ ਵਿਚ ਮਰਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਚੁਪ ਚਾਪ ਤੇ ਗੰਭੀਰ ਰਹੇ ਤੇ ਕੁਝ ਦੇਰ ਸੋਚ ਵਿਚ ਰਹੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਜਾਂ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਕੋਈ ਚਿੰਨ੍ਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਸਿਆ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਮਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਤਖ਼ਤ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਿਚ ਖ਼ੂਬ ਤਲਵਾਰ ਚੱਲੀ ਤੇ ਤਿੱਖੀ ਜੰਗ ਛਿੜੀ। ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਉਸ ਦੇ ਮਰਨ ਸਮੇਂ ਕਾਬਲ ਵਿਚ ਸੀ। ਅਜ਼ੀਮ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਕਾਮ ਬਖ਼ਸ਼ ਨੂੰ ਧੋਖੇ ਨਾਲ ਬੁਲਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਕਦਮਾਂ 'ਤੇ ਚੱਲਦਿਆਂ ਮਿਆਨ ਵਿਚੋਂ ਤਲਵਾਰ ਧੂਹ ਕੇ ਮੁਰਾਦ ਵਾਂਗ, ਬੇਗੁਨਾਹ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਇਕ ਸਖ਼ਤ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨਾਲ ਆ ਪਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਕਿਤੇ ਉਸ ਦਾ ਵੀ ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ ਵਾਲਾ ਹੀ ਹਾਲ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਉਸ ਨੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੀ ਸਖ਼ਤ ਤਿਆਰੀ ਕੀਤੀ। ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਪਾਸੋਂ ਵੀ ਮਦਦ ਮੰਗੀ।

ਹੁਣ ਤਕ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਫ਼ੌਜੀ ਫ਼ਿਰਕਾ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਫ਼ੌਜੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਲਾਭ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦਾ ਜ਼ਰੀਆ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੀ ਨਜ਼ਰ ਆਏ। ਇਸ ਵਿਚ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਹੋਵੇ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ, ਪਿੱਛੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ ਤੇ ਇਸ ਇਰਾਦੇ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਭੁਲੇਖਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਜ਼ੁਲਮੀ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਸਫ਼ਾਇਆ ਹੀ ਕਰਨ 'ਤੇ ਤੁਲੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਦੋ ਹਿੰਦੂ ਦੀਵਾਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਸਹਾਇਤਾ ਮੰਗਣ ਲਈ ਭੇਜੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਸੋਚ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨੀ ਹੀ ਉਚਿਤ ਸਮਝੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਕਿਸੇ ਹਿੰਦੂ ਟਾਕਰੇ ਦਾ ਤਾਂ ਸਵਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਹੋ ਹੀ ਯੋਗ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰੱਖਣ ਨਾਲੋਂ ਇਹ ਚੰਗਾ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਬਣਨ ਵਾਲੇ ਸਮਰਾਟ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਚੰਗੇ ਮੌਕੇ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਾਕਾਇਦਾ ਸਿਖਲਾਈ ਤੇ ਹੋਰ ਫ਼ੌਜੀ ਸਾਮਾਨ ਨਾਲ ਅਰਾਸਤਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤੀ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਸ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਉਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਬੜੀ ਇੱਜ਼ਤ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਇਆ। ਆਖ਼ਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ। ਆਗਰੇ, ਜੋ ਵੱਡੀ ਜੰਗ ਦੋਹਾਂ ਭਰਾਵਾਂ, ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਤੇ ਆਜ਼ਮ ਸ਼ਾਹ ਵਿਚ ਹੋਈ, ਉਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵੀ ਆਪਣੀ ਖ਼ਾਲਸਈ ਫ਼ੌਜ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਇਹ ਸਾਖੀ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੈ ਕਿ ਆਜ਼ਮ ਨੂੰ ਹਾਥੀ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਤੀਰ ਮਾਰ ਕੇ ਗਿਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਗੱਲ ਮੰਨਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਦੀ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ।

ਭਾਵੇਂ ਆਜ਼ਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਤੀਰ ਨਾਲ ਮਰਿਆ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇ ਤੀਰ ਨਾਲ, ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਇਸ ਜਿੱਤ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਯੋਗਦਾਨ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਸਿਲੇ ਵਿਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਆਗਰੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਲਿਆਇਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਆਗਰੇ ਟਿਕੇ।

ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਜਦੋਂ ਦੱਖਣ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ 'ਤੇ ਗਿਆ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵੀ

ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਗਏ। ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੀ ਧਰਮ-ਪਤਨੀ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੂੰ ਇਕ ਪੁੱਤਰ ਗੋਦ ਲੈਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਮਥਰਾ, ਭਰਤਪੁਰ, ਜੈਪੁਰ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਜੈਨ ਪਹੁੰਚੇ। ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਇਕ ਵੱਡੀ ਫੌਜ ਦਾ ਕਮਾਂਡਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰ ਕੇ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਭੇਜਣਾ ਚਾਹਿਆ। ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਨਾਲ ਟਕਰਾ ਕੇ ਆਪਣਾ ਉੱਲੂ ਸਿੱਧਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।

• ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤਾਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਨੀਤੀ ਦੇ ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਗਿਆਤਾ ਸਨ ਤੇ ਅਜਿਹੀ ਚਾਲ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਸੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ 'ਤੇ ਜਾਣਾ ਪਸੰਦ ਨਾ ਕੀਤਾ।

ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਬਦਲੇ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ

ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਥੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਦੀ ਸੈਰ ਕਰਦੇ ਨਾਂਦੇੜ ਪੁੱਜ ਗਏ। ਉਥੇ ਇਕ ਫਕੀਰ ਨਰਾਇਣ ਦਾਸ ਉਰਫ ਮਾਧੋਦਾਸ ਬੈਰਾਗੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਿਲੇ। ਉਸ ਵਿਚ ਕਸ਼ੱਤਰੀਆਂ ਦੀ ਸਪਿਰਟ ਵੇਖੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਨੁਮਾਨ ਲਾਇਆ ਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਲਿਤਾੜੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਤੇ ਅਣਖ, ਪਿਆਰ ਦਾ ਵਲਵਲਾ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸੇਵਕ ਬਣਾਇਆ, ਪਰ ਪਾਹੁਲਾ ਨਾ ਦੇਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਭਾਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ

੧. ਮਾਧੋਦਾਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਬਖਸ਼ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਬਖਸ਼ਿਆ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਡਾ: ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ' ਵਿਚ ਕੁਝ ਹਵਾਲੇ ਦਿਉਂ ਦਿੱਤੇ ਹਨ :

ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਬਟਾਲੀਆ : ਪਸ ਹਮਾਗਾਹ ਓ ਰਾ ਪਾਹੁਲ ਦਾਦਾ ਸਿੰਘ ਕਰਦ ਵਾ ਬਾ-ਖੁਦ ਬ-ਡੇਰਾ ਆਵਰੁਦ (ਫੇਰ ਉਥੇ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਹੁਲ ਦੇ ਕੇ ਸਿੰਘ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਡੇਰੇ ਲੈ ਆਂਦਾ)।

(ਜ਼ਿਕਰਿ ਗੁਰੂਆਂ, ਇਬਤਿਦਾਇ ਸਿੰਘਾਂ, ਪੰਨਾ ੧੧) ◀

ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਬੈਠਣ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਪਰਵਾਰ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਫੁੱਟ ਪੈਣੀ ਤੇ ਧੜੇਬੰਦੀ ਵਧਣੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਕਿਸ ਕਿਸ ਪਰਕਾਰ ਦੀ ਤਾਕਤ, ਹੌਸਲੇ ਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਪੁਰਸ਼ ਗੁਰੂ ਬਣ ਬੈਠਣ। ਇਸ ਨਾਲ ਖ਼ਾਲਸੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਫੁੱਟ ਦਾ ਖ਼ਤਰਾ ਸੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਹੋ ਹੀ ਵਿਚਾਰ ਬਣਾਈ ਸੀ ਕਿ ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੋਂ ਇਸ ਸਿਲਸਿਲੇ ਨੂੰ ਸਮਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਿਘਨ ਨਾ ਪਵੇ। ਮਾਧੋਦਾਸ ਨੂੰ ਪਾਹੁਲ ਨਾ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਜੁ ਉਹ ਗੁਰਿਆਈ ਦਾ ਦਾਅਵੇਦਾਰ ਨਾ ਬਣੇ। ਜੇ ਪਾਹੁਲ ਹੀ ਨਾ ਹੋਵੇਗੀ ਤਾਂ ਉਹ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦੀ ਗੁਰਿਆਈ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕੇਗਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਖ਼ਾਲਸਾ ਉਸ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਦਾਅਵੇ ਨੂੰ ਕਦੇ ਸਵੀਕਾਰ ਹੀ ਕਰੇਗਾ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਬੰਦਾ ਰੱਖ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਰਹੰਦ ਵੱਲ ਤੋਰਿਆ ਤੇ ਉਹ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਲਿਖੇ ਗਏ ਕਿ ਉਹ ਬੰਦੇ

ਅਲੀ-ਉ-ਦੀਨ, ਮੁਫਤੀ : ਬੰਦਾ ਬ-ਇਸਤਮਾਇ-ਈਂ ਮਾਅਨੀ ਅਜ਼ ਦਿਲੋ ਜਾਨ ਇਰਾਦਤਮੰਦ ਸੁਦ ਵ ਪਾਹੁਲ ਗਰਿਫਤਾ ਮੁਸਤਾਦ ਹੰਗਾਮਾ ਓ ਮੁਹਾਰਕਾ ਗਰਦੀਦ (ਬੰਦਾ ਇਹ ਕੁਝ ਸੁਣ ਕੇ ਤਨ-ਮਨ ਨਾਲ ਚੇਲਾ ਬਣ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪਾਹੁਲ ਲੈ ਕੇ ਜੰਗ ਲਈ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ।) (ਇਬਰਤਨਾਮਾ, ਪੰਨਾ ੩੯)

ਕਨ੍ਹਈਆ ਲਾਲ : ਬਾਵਜੂਦੇ ਕਿ ਅੱਵਲ ਵਹ ਖ਼ਾਨਦਾਨਿ ਬੈਰਾਗ ਕਾ ਚੇਲਾ ਥਾ, ਇਸ ਸਿਲਸਿਲੇ ਸੇ ਅਲਹਿਦਾ ਹੋ ਕਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਕਾ ਚੇਲਾ ਬਨ ਗਿਆ ਔਰ ਪਾਹੁਲ ਲੇ ਕੇ ਗੁਰੂ ਕਾ ਸਿਖ ਹੂਆ। (ਤਾਰੀਖਿ ਪੰਜਾਬ, ਪੰਨਾ ੫੬)

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਣੇਸ਼ ਦਾਸ ਬਡੇਹਰਾ, ਬਖ਼ਤ ਮੱਲ, ਜ਼ਕਾਉੱਲਾ, ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖ਼ਾਨ, ਇਰਾਦਤ ਖ਼ਾਨ, ਫ਼ਾਰੈਸਟਰ, ਜੇਮਜ਼ ਬਰਾਉਨ, ਮੈਗਰੈਗਰ, ਮੁਹੰਮਦ ਲਤੀਫ਼, ਸ਼ਰਧਾ ਰਾਮ ਫਿਲੌਰੀ ਆਦਿ।

ਡਾ: ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਹਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਗਿ: ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੀਤਲ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ' ਦੇ ਪੰਨਾ ੧੨-੧੩ 'ਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਵੀ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਸਿਖ ਬਣਾਇਆ। (ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ)

ਦਾ ਸਾਥ ਦੇਣ ਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੂੰ ਕੀਤੀ ਦਾ ਫਲ ਚਖਾਉਣ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕੁਝ ਮੁਖੀ ਸਿੰਘ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸਹਾਇਤਾ ਤੇ ਸੰਗਤ ਲਈ ਤੋਰੇ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਤੋਰਨ ਲੱਗਿਆਂ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਪੰਜ ਵਚਨ ਲਏ ਕਿ ਉਹ (੧) ਜਤੀ ਰਹੇਗਾ, (੨) ਝੂਠ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਬੋਲੇਗਾ, (੩) ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਜਾਂ ਗੱਦੀ ਨਹੀਂ ਤੋਰੇਗਾ, (੪) ਗੁਰਗੱਦੀ ਲਗਾ ਕੇ ਨਹੀਂ ਬੈਠੇਗਾ, (੫) ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਵੀਰ ਤੇ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਸਮਝੇਗਾ।

ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮਨਾਮਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਸੂਚਿਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਬੰਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਥ ਦੇਣ ਤੇ ਹੱਥ ਵੰਡਾਉਣ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਬਖਸ਼ੀ। ਬੰਦੇ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕਾਰਜ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਹੀ ਆਰੰਭ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ।

ਸਰਹੰਦ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣ ਤੇ ਬਰਬਾਦ ਕਰਨ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਅੱਪੜੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਅੱਵਲ ਤਾਂ ਇਹ ਕੰਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਸਾਹਮਣੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਭੁੱਲ ਸੀ। ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਇਹ ਦੁਨਿਆਵੀ ਸੁਖ ਤੇ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਮਾਨਣ ਲਈ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਭਲੇ ਤੇ ਬਿਹਤਰੀ ਲਈ ਦੁਖ ਤੇ ਕਸ਼ਟ ਸਹਿਣ ਲਈ ਹੀ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਤੁੱਛ ਕਾਮਯਾਬੀ 'ਤੇ ਸੁਖ ਤੇ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ।

ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਸੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਹ ਦਰਸਾਉਣ ਆਏ ਸਨ ਕਿ ਕੁਰਬਾਨੀ ਤੇ ਕਸ਼ਟਾਂ ਦੇ ਖ਼ਮੀਰ ਨਾਲ ਸੁੱਖ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਸਰੀਰ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬੰਦੇ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਦੀ ਝਾਕੀ 'ਤੇ ਤਸੱਲੀਬਖ਼ਸ਼ ਕਾਰਵਾਈ ਵੇਖਣ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਸਮਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਨਾ ਮਿਲਿਆ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵੱਲੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਵਾ ਆ ਪੁੱਜਾ, ਜਿਸ ਲਈ ਹਰੇਕ ਨੂੰ ਹਰ ਵਕਤ ਤਿਆਰ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਂਦੇੜ ਦੇ ਨੇੜੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਗੁਦਾਵਰੀ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਸੁੰਦਰ ਕੁਦਰਤੀ ਨਜ਼ਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਤੰਬੂ ਲਗਾ ਕੇ ਟਿਕੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਇਕ ਭੂਮੀ ਦਾ ਟੁਕੜਾ ਖ਼ਰੀਦ ਕੇ ਇਕ ਮਕਾਨ ਬਣਵਾ ਲਿਆ। ਅਫਜ਼ਲ ਨਗਰ ਉਰਫ ਅਬਚਲ ਨਗਰ ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ ਰੱਖਿਆ, ਜਿਥੇ ਅੱਜ ਕੱਲ ਇਸੇ ਨਾਂ ਦਾ ਇਕ ਮੰਦਰ ਮੌਜੂਦ ਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਇਥੇ ਗੁਰੂ

ਜੀ ਕਾਫੀ ਸਮਾਂ ਟਿਕੇ ਤੇ ਕਾਫੀ ਸਿਖ ਸੇਵਕ ਹਰ ਪਾਸਿਓਂ ਆ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ। ਇਥੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸਵੇਰੇ ਭਜਨ ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਬੀਤਦਾ, ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਭੋਜਨ ਛਕਦੇ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਭ ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਭੋਜਨ ਛਕਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਬਾਅਦ ਦੁਪਹਿਰ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਕਥਾ ਸੁਣਦੇ ਤੇ ਕਦੇ ਕਦੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਣ ਜਾਂਦੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਸ਼ੱਤਰੀ ਤੇ ਮਰਯਾਦਾ ਪਰਸ਼ੋਤਮ ਸਨ ਤੇ ਆਪਣੇ ਖ਼ਾਲਸੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਦਾ ਮਿਸਾਲ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦੇ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਖ਼ਾਲਸੇ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਈਸ਼ਵਰ-ਭਗਤੀ, ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਤੇ ਮੁਥਾਜਾਂ ਦੀ ਮਦਦ, ਕਸ਼ੱਤਰੀਪੁਣੇ ਤੇ ਵੀਰਤਾ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿਚ ਲਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲੀ ਕਿ ੧੩ ਜੇਠ ੧੭੬੪ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਨੂੰ ਬੰਦੇ ਨੇ ਸੂਬਾ ਸਰਹੰਦ ਨੂੰ ਲੜਾਈ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਕਤਲ ਕਰ ਕੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਬਦਲਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਤਾਂ ਖੁਸ਼ੀ ਮਨਾਈ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬੜੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਤੇ ਠਰੁੰਮੇ ਨਾਲ ਆਖਿਆ ਕਿ ਜੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੀ, ਉਹ ਹੀ ਹੋਇਆ। ਤੇ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ। ਜੇ ਦਿਲ ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਤਕਲੀਫ਼ਾਂ, ਕਸ਼ਟਾਂ ਤੇ ਮੁਸ਼ੀਬਤਾਂ ਤੋਂ ਘਾਬਰਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਹ ਅਜਿਹੀ ਤੁੱਛ ਕਾਮਯਾਬੀ 'ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਤਾਂ ਦਿਲ ਵਿਚ ਦਰਦ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਤੇ ਨੇਕ-ਦਿਲ ਮਹਾਨ ਇਨਸਾਨ ਸਨ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਦਾ ਲਹੂ ਵਹਾਣ ਤੇ ਬਰਬਾਦੀ 'ਤੇ ਖੁਸ਼ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਹਾਂ, ਫ਼ਰਜ਼ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦੂਜੀ ਗੱਲ ਹੈ ਤੇ ਫ਼ਰਜ਼ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਅਜਿਹੇ ਮੁਸ਼ਕਲ ਤੇ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਤਰੀਕੇ ਅਪਣਾਉਣ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਤੇ ਕਾਤਲਾਨਾ ਹਮਲਾ

ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੱਖਣ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਤੋਂ ਵਿਹਲਾ ਹੋ ਕੇ ਅਹਿਮਦ ਨਗਰ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਕੇ ਨਾਂਦੇੜ ਲਾਗਿਓਂ ਲੰਘਿਆ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲਿਜਾਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵੀ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ।

'ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਕੰਡੇ ਵਾਂਗ ਚੁਭਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਕੀ ਸੀ। ਉਹ ਦਿਲੋਂ ਸਦਾ ਲੋਚਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜਦ ਵੀ ਮੌਕਾ ਮਿਲੇ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਖ਼ਾਤਮਾ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਉਹ ਸਦਾ ਹੀ ਅਜਿਹੇ ਮੌਕੇ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਤਕ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੌਜੂਦ ਸਨ, ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਖਟਕਾ ਤੇ ਸਹਿਮ ਹੀ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਦਿਲੀ ਸਹਿਮ ਤੇ ਖ਼ਤਰੇ ਨੂੰ ਸਰਹੰਦ ਵਿਚ ਬੰਦੇ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਵਿਦਰੋਹ ਨੇ ਹੋਰ ਵੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸੋ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਇਸ ਵਿਚ ਤਤਪਰ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਖ਼ਤਰਾ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਿਰੋਂ ਟਾਲੇ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਤਾਂ ਉਹ ਉਥੋਂ ਤੁਰ ਕੇ ਅੱਗੇ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਪਰ ਇਕ ਤੁਰਕਜ਼ਾਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੂੰ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਨੌਕਰ ਸੀ, ਇਹ ਜੋਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਉਸ ਦੇ ਬਾਪ ਦਾਦੇ ਦਾ ਕਾਤਲ ਹੈ, ਤੇ ਬਾਪ ਦਾਦੇ ਦੇ ਖ਼ੂਨ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਤੂੰ ਇਤਨਾ ਬੇ-ਗ਼ੈਰਤ ਹੈਂ ਕਿ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਦੇ ਕਾਤਲ ਦੀ ਖ਼ਿਦਮਤ ਕਰਦਾ ਹੈਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਤੇ ਭੜਕਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਕਤਲ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਇਨਾਮ ਦੇਣ ਦਾ ਲਾਲਚ ਤੇ ਵਚਨ ਵੀ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਆਦਮੀ ਦਾ ਨਾਂ ਗੁਲ ਖ਼ਾਂ ਸੀ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਅਤਾਉਲਾ ਖ਼ਾਂ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਖ਼ਿਦਮਤ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਪੈਦੇ ਖ਼ਾਂ ਦੀ ਔਲਾਦ ਸਨ, ਜਿਹੜਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਮਾਰਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਸੀ।

ਇਹ ਡੂੰਘੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਰ ਗਈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਉਸ ਮੁਲਾਜ਼ਮ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ।

ਗੁਲ ਖ਼ਾਂ ਨੇ ੪ ਭਾਦੋਂ ੧੭੬੪ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਇਕੱਲੇ ਸੁੱਤੇ ਪਿਆਂ ਨੂੰ ਪੇਟ ਵਿਚ ਕਟਾਰ ਖੋਭ ਦਿੱਤੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਜ਼ਖ਼ਮ ਲੱਗਦੇ ਸਾਰ ਸਾਵਧਾਨ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਇਕ ਹੱਥ ਨਾਲ ਜ਼ਖ਼ਮ ਨੂੰ ਦਬਾ ਕੇ

---

੧. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਤੇ ਕਾਤਲਾਨਾ ਹਮਲੇ ਦੀ ਇਹ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਸੂਬਾ ਸਰਹੰਦ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਲਿਖੀ ਹੈ। (ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ)

ਤੇ ਦੂਜੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਤਲਵਾਰ ਫੜ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕਾਤਲ 'ਤੇ ਅਜਿਹਾ ਭਰਪੂਰ ਵਾਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਉਥੇ ਹੀ ਢੇਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜ਼ਖਮ ਭਾਵੇਂ ਬਹੁਤਾ ਡੂੰਘਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਨਾਜ਼ਕ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਜ਼ਰੂਰ ਸੀ। ਸਿਖ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਸਿਆਣਾ ਜਿਰਾਹ ਬੁਲਾ ਕੇ ਮਲੂਮ ਪੱਟੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤੇ ਜ਼ਖਮ ਨੂੰ ਟਾਂਕੇ ਲਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਖਮ ਭਰਨ ਲੱਗਾ ਤੇ ਸਿਹਤ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦਿੱਸਣ ਲੱਗੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਦਿਨ ਕਮਾਨ ਤੇ ਤੀਰ-ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਲਗਾਉਣ ਕਾਰਨ ਜ਼ਖਮ ਫਿਰ ਤਾਜ਼ਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਜ਼ਖਮ ਵਿਚ ਫਿਰ ਸੋਜ ਪੈ ਗਈ। ਜ਼ਖਮ ਨੂੰ ਅੱਛਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾਇਆ ਗਿਆ, ਪਰ ਜ਼ਖਮ ਅੱਛਾ ਨਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਖਰਾਬ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਤੇ ਵਿਰੋਧੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਪਠਾਣ ਹੱਥੋਂ ਘਾਇਲ ਤੇ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੇਮ-ਸੰਦੇਸ਼ ਤੇ ਵਤਨ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਚਾਰਟਰ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨਤਾ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਗਰਮ ਤੇ ਤਾਜ਼ਾ ਲਹੂ ਨਾਲ ਦਸਖਤ ਕੀਤੇ। 'ਅੱਖਰ ਅੱਖਰ ਸਾਰੀ ਹੀ ਲਿਖਤ ਸਮਾਪਤ' ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਤਕ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਖੂਨ ਦੀ ਲਾਲ ਸਿਆਹੀ ਨਾਲ ਹੀ ਲਿਖੇ, ਜਿਸ ਵਸੀਅਤ ਜਾਂ ਕੌਮੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਚਾਰਟਰ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਆਰਾਮ, ਸੁਖ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਸਿਆਹੀ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਜਿਗਰ ਦਾ ਖੂਨ ਪਾਣੀ ਦੀ ਥਾਂ ਮਿਲਾ ਕੇ ਦੇਸ਼-ਭਗਤੀ ਦੇ ਕਾਗਜ਼ 'ਤੇ ਕੌਮੀ ਪਿਆਰ ਦੀ ਕਲਮ ਨਾਲ ਲਿਖਣਾ ਆਰੰਭਿਆ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਖਿਆ ਸੀ: "ਕਭੀ ਹਮ ਔਰ ਤੁਮ ਭੀ ਥੇ ਆਸ਼ਨਾ, ਤੁਮਹੋ ਯਾਦ ਹੋ ਨਾ ਹੋ।" ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਕਦੇ ਮੇਰੀ ਤੇਰੀ ਵੀ ਸਾਂਝ ਸੀ, ਤੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਤੇ ਦਿਲਦਾਰੀ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਸੀ: "ਕਿਤਨਾ ਹਬਾਬਿ ਹਸਤੀ ਕਾ ਦਰਿਆ ਰਵਾਂ ਰਹੇ। ਅਫ਼ਸੋਸ ਮੈਂ ਨਾ ਰਹੂੰ ਔਰ ਜਹਾਂ ਰਹੇ।" ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਪਾਣੀ ਦੇ ਬੁਲਬੁਲੇ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦੀ ਨਦੀ ਕਦ ਤਕ ਵਹੇਗੀ? ਅਫ਼ਸੋਸ ਮੈਂ ਰਹਾਂ ਜਾਂ ਨਾ ਰਹਾਂ, ਪਰ ਜਹਾਨ ਕਾਇਮ ਰਹੇ।

ਇਸ ਤੋਸ਼ੇ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੋ ਵੱਡੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਤੇ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਖੂਨ ਨਾਲ ਖਤਮ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇਸ ਉੱਤੇ ਆਪਣੇ ਦੋ ਛੋਟੇ ਮਾਸੂਮ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਲਹੂ ਨਾਲ ਸ਼ਹਾਦਤ (ਗੁਆਹੀ) ਲਿਖਵਾਈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਖੂਨ ਨਾਲ ਇਸ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਵਸੀਅਤ ਦਾ ਆਦਿ ਤੇ ਅੰਤ ਖੂਨ

ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਖੂਨ ਨਾਲ ਇਸ ਵਸੀਅਤ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਜਵਾਨ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਖੂਨ ਨਾਲ ਇਸ ਦਾ ਮਜ਼ਮੂਨ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ, ਦੋ ਮਾਸੂਮ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਖੂਨ ਨਾਲ ਗੁਆਹੀ ਹੋਈ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਖੂਨ ਨਾਲ ਇਸ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਹੋਈ।

ਖ਼ਾਲਸੇ ਦੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਮਰਸੀਏ ਦਾ ਕੇਵਲ ਸਿਰਲੇਖ ਹੀ ਖੂਨ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ, ਉਸ ਦਾ ਹਰ ਨੁਕਤਾ, ਹਰ ਹਰਫ਼ ਤੇ ਹਰ ਸਤਰ ਖੂਨ ਨਾਲ ਹੀ ਲਿਖੀ ਗਈ। ਲਿਖੀ ਭੀ ਗਈ ਅਜਿਹੇ ਖੂਨ ਨਾਲ ਕਿ ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਸੁੱਕੇਗਾ ਨਹੀਂ ਤੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੇ ਅੰਤ ਤਕ ਤਾਜ਼ਾ ਰਹੇਗਾ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਦੇ ਮੁੜ ਤਾਜ਼ਾ ਹੋ ਜਾਣ ਪਿੱਛੋਂ ਜਿਤਨੀ ਵੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਨ ਦੀ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਉਹ ਖ਼ਰਾਬ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਗਏ ਤੇ ਅੰਤਮ ਸਮਾਂ ਨੇੜੇ ਆ ਪੁੱਜਾ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜ ਪੈਸੇ ਤੇ ਨਾਰੇਲ ਮੰਗਵਾ ਕੇ ਪ੍ਰਚਲਤ ਰਸਮ ਅਨੁਸਾਰ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਅੱਗੇ ਰੱਖੇ, ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ਤੇ ਖ਼ਾਲਸੇ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਸਾਡੇ ਪਿੱਛੋਂ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦਾ ਗੁਰੂ ਕੇਵਲ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਹੋਣਗੇ। ਇਹ ਅਜਿਹਾ ਜੁਗੋ ਜੁਗ ਅਟੱਲ ਗੁਰੂ ਹੋਵੇਗਾ ਜੋ ਪ੍ਰਲੋਕ ਤਕ ਤੁਹਾਡੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰੇਗਾ ਤੇ ਸਦਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼, ਆਤਮਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇਵੇਗਾ। ਤੁਸਾਂ ਸਾਡੇ ਪਿੱਛੋਂ ਕਦੇ ਵੀ, ਕਿਸੇ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਵੀ ਤੇ ਕਿਸੇ ਬਿਪਤ ਕਾਲ ਵਿਚ ਵੀ ਕਿਸੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਗੁਰੂ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ। ਸਿਵਾਏ ਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੇ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਕਿਸੇ ਅੱਗੇ ਵੀ ਸੀਸ ਨਹੀਂ ਝੁਕਾਉਣਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇ ਸਿਖ ਸੇਵਕ ਬਣਨਾ।

ਆਖ਼ਰੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹਿਦਾਇਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਦਿੜ੍ਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ, ਪੱਕੇ ਇਰਾਦੇ ਦੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣ। ਜਿਥੇ ਵੀ ਪੰਜ ਸਿਖ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣਗੇ, ਉਥੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖ਼ੁਦ ਮੌਜੂਦ ਹੋਣਗੇ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਖ਼ਾਲਸਾ ਧਰਮ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਪਾਹੁਲ ਦੇਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਕੇਵਲ ਪੰਜ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ।

ਗੁਰਿਆਈ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਦਾ ਅੰਤ

ਗੁਰਿਆਈ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਨੂੰ ਸਮਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਬੜੇ ਤਜਰਬਾਕਾਰ, ਦੂਰ-ਅੰਦੇਸ਼ ਤੇ ਪਾਰਦਰਸ਼ੀ ਸਨ। ਉਹ ਸੁਚੱਜੇ ਤੇ ਨਿਪੁੰਨ ਸਨ। ਸਮੇਂ ਦੀ ਨਬਜ਼ ਦੀ ਪਛਾਣ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੜੀ ਸਿਆਣਪ, ਸੁਘੜਦਾ ਤੇ ਦੂਰ-ਅੰਦੇਸ਼ੀ ਨਾਲ ਇਸ ਸਿਲਸਿਲੇ ਨੂੰ ਸਮਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਧਰਮ ਨੂੰ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਗਿਰਾਵਟਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾ ਲਿਆ। ਇਹੋ ਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਤਿੰਨ ਸੌ ਸਾਲ ਪਿੱਛੋਂ ਵੀ ਖ਼ਾਲਸਾ ਧਰਮ, ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਇਸ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਅਸੂਲਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ, ਅਜੇ ਤਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਹੀ ਹੈ।

ਪੰਜ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਪਾਹੁਲ ਦੇਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇਣਾ, ਧਾਰਮਿਕ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਨੀਂਹ ਤੇ ਨਵੀਨ ਬਰਾਦਰੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਗੁਰੂ-ਡੰਮ ਤੇ ਗੁਲਾਮੀ ਜਿਹੇ ਮਾੜੇ ਤੇ ਭਿਆਨਕ ਰੋਗ, ਜਿਸ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਆਮ ਵੇਖੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਜੋ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਧਰਮ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਨੇ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਸਨ, ਦਾ ਉੱਕਾ ਹੀ ਖ਼ਾਤਮਾ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਇਹ ਅਜਿਹਾ ਉਦੇਸ਼ ਸੀ, ਜਿਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਹੀ ਜੁੜੇ ਤੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਇਸ ਤੋਂ ਅਵੇਸਲੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਦੇ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਆਖ਼ਰੀ ਸਮਾਂ

ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅਸਥਾਪਨ ਕਰਨ ਦੇ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ੧੫ ਕਤਕ ੧੭੬੫ ਸੰਮਤ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਸੋਧ ਕੇ ਬਸਤਰ ਸਸਤਰ ਸਜਾਏ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਉਪਰੰਤ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਲੇਟ ਗਏ ਤੇ ਬਾਣੀ ਸੁਣਦੇ ਸਦਾ ਲਈ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖ਼ਾਲਸਾ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫ਼ਤਹਿ' ਬੁਲਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਜੋਤਿ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵਿਚ ਲੀਨ ਕਰ ਗਏ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਅਗਨੀ-ਕੁੰਡ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਆਹੂਤੀ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੁਸੀਬਤ ਫਸੀ ਹਿੰਦੂ ਜਾਤੀ ਲਈ ਸਾਜਿਆ ਤੇ ਭੇਜਿਆ ਹੋਇਆ ਵਿਅਕਤੀ,

ਜਿਸ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਜਾਤੀ ਨੇ ਦੁਬਾਰਾ ਵੇਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਦੀ ਗਰਮਾਇਸ਼ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉੱਜੜੇ ਬਾਗਾਂ ਦੇ ਸੁੱਕੇ, ਮੁਰਝਾਏ ਤੇ ਕੁਮਲਾਏ ਬੂਟਿਆਂ ਵਿਚ ਫਿਰ ਮੁੜ ਹਰਿਆਵਲ ਤੇ ਰੌਣਕ ਆਈ, ਕਾਲ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਸਦਾ ਲਈ ਛੁਪ ਗਿਆ। ਉਹ ਕੌਮ ਲਈ ਆਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਕਿਰਨ, ਦੇਸ਼ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਕੜਕਦੀ ਬਿਜਲੀ, ਭਾਰਤ-ਭੂਮੀ ਦੀ ਦੇਸ਼-ਭਗਤੀ ਦੇ ਕਤਰਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਬੱਦਲ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹਿੰਦੂ ਜਾਤੀ ਦੇ ਸੜਦੇ ਹਿਰਦੇ ਤੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਅਤੇ ਤਪਦੇ ਹਿਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਠੰਢਕ ਮਿਲਦੀ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਲ ਦੀ ਹਨੇਰੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਆਕਾਸ਼ ਤੋਂ ਉਡੀਕੇ ਲੈ ਗਈ। ਉਹ ਦਰਿਆ, ਜਿਸ ਦੇ ਨਿਰਮਲ ਜਲ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਨਾਲ ਭਾਰਤਵਰਸ਼ ਦੇ ਉੱਜੜੇ ਹੋਏ ਖੇਤ, ਬਿਛ ਤੇ ਬੂਟੇ ਮੁੜ ਹਰੇ ਭਰੇ ਹੋਣਾ ਸਦਾ ਲੋਚਦੇ ਸਨ, ਤੇਜ਼ ਹੜ੍ਹ ਬਣ ਕੇ ਵਹਿ ਗਿਆ। ਉਹ ਮਹਾਨ ਆਤਮਾ, ਜੋ ਮੁਰਦਾ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹਿੰਦੂ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨ ਆਈ ਸੀ, ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਈ। ਉਹ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਮਘਦਾ ਦਿਲ, ਜੋ ਹਿੰਦੂ ਜਾਤੀ ਲਈ ਜਿਗਰ ਦਾ ਲਹੂ ਪੀ, ਉਸ ਦੀ ਭਲਾਈ ਤੇ ਉੱਨਤੀ ਲਈ ਤੜਪਦਾ ਸੀ, ਸਦਾ ਲਈ ਠੰਢਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਦੇਸ਼ ਦਾ ਸੱਚਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਤੇ ਹਿੰਦ ਵਾਸੀਆਂ ਦਾ ਸੱਚਾ ਮਿੱਤਰ ਤੇ ਦਰਦੀ ਤੇ ਗਮ ਵੰਡਣ ਵਾਲਾ, ਸੁਭ ਇੱਛਕ ਤੇ ਸੱਚਾ ਸੁੱਚਾ ਰਹਿਬਰ, ਆਗੂ ਤੇ ਜਰਨੈਲ ਆਖਰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਪਰ ਆਪਣੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਦੀ ਖਾਦ ਤੇ ਆਪਣੇ ਖੂਨ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਕੌਮੀ ਬੂਟੇ ਦੀ ਕਲਮ ਲਾ ਗਿਆ, ਜੋ ਫੁੱਟਿਆ, ਵਧਿਆ, ਫੁੱਲਿਆ ਤੇ ਫਲ ਲਿਆਇਆ।

ਜਿਸ ਪ੍ਰੇਮ ਭਰੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਸੱਚੀ ਤੇ ਦਿਲੀ ਲਗਨ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਿਰੰਤਰ ਯਤਨ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ, ਜਿਸ ਦਰਦ ਭਰੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਆਰੰਭਿਆ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਿਆ, ਜਿਸ ਜੋਸ਼ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰ ਤੇ ਆਪਣੇ ਖੂਨ ਦੀ ਗਰਮਾਇਸ਼ ਤੇ ਲਹੂ ਡੋਲਿਆ, ਉਹ ਸਭ ਯਤਨ ਸਫਲ ਹੋਏ। ਉਹ ਬਾਮੁਰਾਦ ਗਏ ਤੇ ਕਾਮਯਾਬ ਗਏ। ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਕਰ ਗੁਜ਼ਰੇ, ਜਿਸ ਦਾ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੰਕਲਪ ਧਾਰਿਆ। ਖਾਲਸਾ ਜੀ, ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜੀਉਂਦੀ ਜਾਗਦੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ? ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਆਖਰੀ ਸਮੇਂ, ਭਾਵ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਉਣ ਸਮੇਂ, ਪੂਰਨ ਭਰੋਸਾ ਤੇ ਤਸਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਰ ਚੱਲੇ

ਹਨ, ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਪੂਰਾ ਕਰ ਚੱਲੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਫਰਜ਼ ਦੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਪੂਰਾ ਤੇ ਅਧਵਾਟੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਛੱਡਿਆ। ਉਹ ਅੰਤਮ ਸਮੇਂ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸੰਨ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤ ਸਨ ਤੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਦਾਸੀ ਤੇ ਗ਼ਮੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਸ਼ਿਵਾ ਜੀ ਮਰਹੱਟਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸਮਕਾਲੀ ਹੀ ਸੀ। ਸ਼ਿਵਾ ਜੀ ਨੂੰ ਜੋ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ, ਉਸ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਤੇ ਤੁਲਨਾ ਕਰ ਕੇ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਪਰ ਇਹ ਨਤੀਜਾ ਉੱਕਾ ਹੀ ਨਿਰਮੂਲ ਤੇ ਗ਼ਲਤ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਨਤੀਜਾ ਕੱਢਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਉਪਰ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘੋਖਣਾ ਬੜਾ ਹੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਗ਼ੈਰ ਸਹੀ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ।

ਸ਼ਿਵਾ ਜੀ ਜੋ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਵਿਚ ਵੀ ਕੌਮੀ ਭਲਾਈ ਦਾ ਅਵਸਰ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਸਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਯਤਨ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਸਵਾਰਥ ਤੇ ਨਿੱਜੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੀ ਸਮੋਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਨਿਰੋਲ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਲਈ ਰਾਜ ਭਾਗ ਤੇ ਤਾਕਤ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਜਹਾਦ ਕਰਨਾ ਵੱਖਰੀ ਗੱਲ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਨੀਅਤ ਨਾਲ ਅੰਦੋਲਨ ਕਰਨਾ ਤੇ ਇਨਕਲਾਬ ਲਿਆਉਣਾ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ, ਹਿੰਦੂ ਜਾਤੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੁਲਕ ਨੂੰ ਹੀ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ, ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਵੱਖਰੀ ਗੱਲ ਹੈ।

ਸ਼ਿਵਾ ਜੀ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਲਈ ਯੁੱਧ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੂਜਿਆਂ ਲਈ। ਸ਼ਿਵਾ ਜੀ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਆਪਣੇ ਲਈ ਰਾਜ ਕਾਜ ਤੇ ਰਾਜਸੀ ਤਾਕਤ ਹਾਸਲ ਕਰਨਾ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਦੀ ਨਿੱਜੀ ਤਾਕਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਨਾਲ ਕੌਮ ਨੂੰ ਵੀ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਮਿਸ਼ਨ ਰਾਜਸੀ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਉਜਾਗਰ ਕਰ ਕੇ ਕੌਮੀਅਤ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਸੀ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਹਾਸਲ ਕਰਨਾ ਸੀ।

ਸ਼ਿਵਾ ਜੀ ਲਈ ਸਿਆਸੀ ਤਾਕਤ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਹਿਕਮਤ ਅਮਲੀ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਭੰਡਾਰ, ਝੂਠ, ਫ਼ਰੋਬ, ਠੱਗੀ ਜਿਹੇ ਹਥਿਆਰ ਉਸ ਪਾਸ ਬਥੇਰੇ ਸਨ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਪੇਸ਼ਵਾ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂ ਤੇ

ਗੁਰੂ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਸ਼ਿਵਾ ਜੀ ਵਾਲੇ ਭੰਡਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਉੱਕਾ ਹੀ ਬੰਦ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਿੱਜੀ ਬਾਹੂਬਲ ਨਾਲ ਸਿੱਧੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਜੁੜਵੀਂ ਤੇ ਡਟਵੀਂ ਲੜਾਈ ਰਾਹੀਂ ਕਾਮਯਾਬੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਸ਼ਿਵਾ ਜੀ ਦੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਲੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਭੀੜ ਆਪ-ਮੁਹਾਰੀ ਖਿੱਚਦੀ ਤੇ ਜੋੜਦੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਿੱਤਾਂ ਜਿੱਤਣ ਲਈ ਆਦਮੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨੇ, ਪ੍ਰੇਰਨੇ ਤੇ ਤਿਆਰ ਕਰਨੇ ਪੈਂਦੇ ਸਨ। ਸ਼ਿਵਾ ਜੀ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਹਿੰਦੂ ਜਾਤੀ ਵੱਲੋਂ ਉੱਕਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਰੱਜ ਕੇ ਹੋਈ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਜਿਹੇ ਕਾਰਨਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਸਫਲ ਰਹੇ, ਉਹ ਆਸ਼ਾਵਾਦੀ ਤੇ ਕਾਮਯਾਬ ਹੀ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਏ। ਆਪਣੇ ਕਰਤੱਵ ਤੇ ਕਾਰਜ ਦੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਲਨਾ ਕਰ ਕੇ ਗਏ। ਉਹ ਜਿਸ ਖੇਤੀ ਨੂੰ ਦਿਲ ਦੇ ਖੂਨ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਰ-ਸਬਜ਼ ਤੇ ਲਹਿਰਾਉਂਦਾ ਛੱਡ ਕੇ ਗਏ। ਇਹ ਖੇਤ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਤੇ ਸਰ-ਸਬਜ਼ ਹੀ ਤੁਰਿਆ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਹਿਸਾਨ ਹੇਠਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀਆਂ ਗਰਦਨਾਂ ਸਦਾ ਹੀ ਝੁਕੀਆਂ ਤੇ ਨੀਵੀਆਂ ਹੀ ਰਹਿਣਗੀਆਂ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੁਣ

ਇੰਨਾ ਕੁਝ ਲਿਖਣ 'ਤੇ ਵੀ ਜੇ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੁਣ ਅੰਕਿਤ ਨਾ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਅਪੂਰਾ ਹੀ ਰਹੇਗਾ। ਜੋ ਪਿਛਲਿਆਂ ਪੰਨਿਆਂ 'ਤੇ ਅਸੀਂ ਸਮਾਚਾਰ ਲਿਖਦੇ ਆ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਜੋ ਗੁਣ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਖ਼ੁਬੀਆਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਅਸੀਂ ਵੇਖ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ, ਕੇਵਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੀ ਜ਼ਿਕਰ ਅਸੀਂ ਏਥੇ ਕਰਾਂਗੇ। ਅਜੇ ਤਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਲਿਖਣ ਵੱਲ ਕਿਸੇ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਤੇ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਵਸਨੀਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਹਨ। ਮੇਰੀ ਹੀ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਣ ਲਿਖਣ ਲਈ ਕਲਮ ਚਲਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਤੇ ਜੇ ਕਿਧਰੇ ਮੈਂ ਕੋਈ ਟਪਲਾ ਖਾ ਜਾਵਾਂ ਤਾਂ ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਅੱਖੋਂ ਓਹਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਇਸ ਮਜ਼ਮੂਨ ਵਿਚ ਕਈ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਦੀ ਦੁਹਰਾਈ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਭਿੰਨਤਾ, ਰੰਗਤ ਵਿਚ ਫ਼ਰਕ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਸ਼ਿਵਾ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ

ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਅਜੇ ਤਕ ਕਿਸੇ ਕਲਮ ਹੀ ਨਹੀਂ ਚੁੱਕੀ ਤੇ ਹੁਣ ਪਿੱਛੇ ਲਿਖੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਸਿੱਟੇ ਤੇ ਨਤੀਜੇ ਕੱਢਣ ਲੱਗਿਆਂ ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਖਿਆਲ ਜਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਵਾਧਾ ਘਾਟਾ ਹੋ ਜਾਵੇ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੱਚੇ ਤਿਆਗੀ ਸਨ ਤੇ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਦੇਸ਼-ਭਗਤ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਤੇ ਭੀਸ਼ਮ ਨੇ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਵਿਚ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਆਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਤਿਆਗੀ ਪੁਰਸ਼ ਉਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਾਣ ਤਿਆਗਦਾ ਹੈ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਲਾਭ ਲਈ ਨਾ ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਾਣ ਹੀ ਤਿਆਗੇ, ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਕੁਝ, ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਸੀ, ਤੇ ਕਿਸੇ ਇਨਸਾਨ ਕੋਲ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਦੇਸ਼-ਭਗਤੀ 'ਤੇ ਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਜੋ ਪਾਈ ਪੈਸਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਆਇਆ, ਸਾਰਾ ਕੌਮ ਦੇ ਅਰਪਨ ਕੀਤਾ। ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਸੰਤਾਨ ਕੌਮ ਤੋਂ ਘੋਲ ਘੁਮਾਈ। ਆਪਣੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਕੌਮ ਤੋਂ ਵਾਰੇ। ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਤੇ ਭੁਜ-ਬਲ ਨੂੰ ਕੌਮ ਦੇ ਲੇਖੇ ਲਾਇਆ। ਆਪਣੀ ਦਿਮਾਗੀ ਸ਼ਕਤੀ ਕੌਮ ਲਈ ਵਕਫ਼ ਕੀਤੀ। ਉਸਾਰੂ ਸਾਹਿੱਤ ਰਚਿਆ ਤੇ ਕੌਮ ਵਿਚ ਨਵਾਂ ਜੀਵਨ ਤੇ ਸਾਹਸ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ। ਆਪਣੇ ਸੁਖ-ਚੈਨ ਨੂੰ ਕੌਮ ਤੋਂ ਘੋਲ ਘੁਮਾਇਆ। ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਤੇ ਜਿਸਮ ਦੇ ਲਹੂ ਨੂੰ ਕੌਮ ਤੋਂ ਨਿਛਾਵਰ ਕੀਤਾ। ਕਿਹੜੀ ਚੀਜ਼ ਸੀ ਜੋ ਕੌਮ ਦੇ ਅਰਪਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ? ਕਿਹੜੀ ਚੀਜ਼ ਸੀ ਜੋ ਕੌਮ ਤੋਂ ਛੁਪਾ ਕੇ ਰੱਖੀ? ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਭਾਰਤਵਰਸ਼ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਤਿਆਗੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੀ ਸਨ।

ਤਿਆਗ ਉਸ ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੁਝ ਪਾਸ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ, ਵਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਬੁੱਧ ਦਾ ਤਿਆਗ ਸੀ, ਭੀਸ਼ਮ ਦਾ ਤਿਆਗ ਵੀ ਸੀ। ਬੁੱਧ ਦਾ ਤਿਆਗ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਕਲੇਸ਼ਾਂ ਤੇ ਤਕਲੀਫ਼ਾਂ ਤੋਂ ਉਪਰਾਮ ਹੋ ਕੇ ਸੀ, ਡਰ ਕਾਰਨ ਸੀ। ਭੀਸ਼ਮ ਦਾ ਤਿਆਗ ਖ਼ੁਦਗਰਜ਼ੀ ਕਾਰਨ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸੀ।

ਪਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਤਿਆਗ ਮਹਾਨ ਤਿਆਗ ਸੀ ਤੇ ਨਿਰੋਲ ਕੌਮ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਸੀ। ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਤਿਆਗ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿ ਸੱਚਾ ਤਿਆਗ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਤਿਆਗ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਜਿਸ ਪਾਸ ਕੁਝ ਹੋਵੇ ਹੀ ਨਾ, ਤੇ ਆਲਸ ਕਾਰਨ ਕੋਈ ਕੰਮ ਹੀ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਤਿਆਗੀ

ਅਖਵਾਉਣ ਲੱਗ ਜਾਏ। ਤਿਆਗੀ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਉਹ ਪੁਰਸ਼ ਹੈ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਜੋ ਕੁਝ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰੇ, ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਵਾਰੇ। ਭੁੱਖੇ ਨੰਗਿਆਂ ਦਾ ਤਿਆਗ 'ਤਿਆਗ' ਨਹੀਂ ਅਖਵਾ ਸਕਦਾ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਐਡੇ ਵੱਡੇ ਤਿਆਗ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਤਿਆਗ ਵੀ ਬੇਗਰਜ਼ ਤੇ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਕੀਤੇ। ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਜਾਤ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਤਿਆਗ ਵਿਚ ਵੀ ਨਿੱਜੀ ਜਾਂ ਸੁਆਰਥ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਭ ਕੁਝ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਲਈ ਹੀ ਸੀ। ਸਾਰੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕੇਵਲ ਲਿਤਾੜੀ ਤੇ ਕੁਚਲੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹਿੰਦੂ ਜਾਤੀ ਦੇ ਉੱਧਾਰ ਤੇ ਸੁਧਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤਾ ਲਈ ਹੀ ਸਨ।

ਜੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਗੁਰੂ-ਪਦ 'ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋ ਕੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਰਾਮ, ਸੁੱਖ, ਚੈਨ, ਐਸ਼, ਦੌਲਤ, ਧਨ, ਮਾਲ ਨਾਲ ਮਾਲਾ-ਮਾਲ ਹੋ ਕੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਦੇ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਇੱਛਿਆ ਜਾਂ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਨਾ ਧਨ, ਨਾ ਦੌਲਤ, ਨਾ ਆਰਾਮ, ਨਾ ਵਡਿਆਈ, ਮੁੱਕਦੀ ਗੱਲ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਨੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਉਹ ਥਾਂ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਦੁਖਿਤ ਹੋ ਰਹੀ ਹਿੰਦੂ ਜਾਤੀ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੇ ਕੀਤੀ। ਨਾ ਕਦੇ ਕਾਰਜ ਦਾ ਸਿਲਾ ਹੀ ਮੰਗਿਆ, ਨਾ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਕਦਰ ਕੀਮਤ ਪੁਆਉਣ ਜਾਂ ਕੋਈ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਜਿਹੇ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਦੇਸ਼-ਭਗਤ ਸਨ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦੀ ਸ਼ਾਬਾਸ਼ ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਦੇ ਮੁਥਾਜ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਤਿਆਗ ਸੱਚੇ ਤਿਆਗ ਦੀ ਉਪਮਾ ਵਿਚ ਹੀ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਉਪਮਾ ਹੈ।

ਇਕੋ ਹੀ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਗੁਣ ਮਿਲਣੇ ਅਸੰਭਵ ਹਨ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਕਾਮਿਲ ਸਨ। ਉੱਚ-ਕੋਟੀ ਦੇ ਕਵੀ, ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂ, ਧਰਮ ਸੁਧਾਰਕ ਤੇ ਪਾਰਦਰਸ਼ਕ ਸਿਪਾਹ-ਸਾਲਾਰ, ਭਾਵ ਫੌਜੀ ਜਰਨੈਲ। ਕਵੀ ਵੀ ਐਸੇ ਸਨ ਕਿ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇ-ਵਸਤੂ ਤੇ ਵਲਵਲੇ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸਨ। ਬੜੀ ਸੂਝ ਤੇ ਤੀਖਣ ਬੁੱਧੀ ਵਾਲੇ ਗੀਫਾਰਮਰ ਸਨ, ਜੋ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਨੂੰ ਹੀ ਪਛਾਣਦੇ ਤੇ ਪਕੜਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜੜ੍ਹੋਂ ਹੀ ਉਖਾੜਦੇ ਸਨ। ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂ ਅਜਿਹੇ ਹਰਮਨ-ਪਿਆਰੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨੇਕ ਸਿਖ ਸੇਵਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਣ ਨਿਛਾਵਰ ਕਰ ਗਏ। ਰਣ ਖੇਤਰ ਦੇ ਅਦੁੱਤੀ ਤੇ ਨਿਡਰ

ਫੌਜੀ ਕਮਾਂਡਰ। ਦੂਰ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਾਲੇ ਸੂਝਵਾਨ। ਸੱਚੇ ਸੁੱਚੇ ਦੇਸ਼-ਭਗਤ, ਕੌਮ ਤੋਂ ਆਪਾ ਵਾਰਨ ਵਾਲੇ, ਸਭ ਕੁਝ ਘੋਲ ਘੁਮਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸੱਚੇ ਆਸ਼ਕ, ਅਣਥੱਕ ਕੌਮੀ ਉਸਰੱਈਏ, ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮੁਖੀ ਸ਼ਹੀਦ।

ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ, ਰਾਮਚੰਦਰ ਜੀ ਤੇ ਸ਼ੰਕਰ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਵੱਡੇ ਆਦਮੀ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੀ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ ਤੇ ਸਮੇਂ ਬਹੁਤ ਉੱਚੇ ਤੇ ਵੱਡੇ ਕੰਮ ਪੂਰੇ ਕੀਤੇ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਅਸਥਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਪਾਸੋਂ ਕੌਮੀ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਅੱਗੇ ਨਿਕਲ ਗਏ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡ ਗਏ, ਜਿਵੇਂ ਸਮੇਂ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਆਪ ਕਾਫੀ ਪਿੱਛੋਂ ਕਾਰਜ-ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਆਏ ਸਨ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਤੇ ਰਜਵਾੜਿਆਂ ਦੇ ਮਨ ਅੰਦਰੋਂ ਕਾਇਰਤਾ ਨੂੰ ਕੱਢਣ ਦਾ ਬੀੜਾ ਚੁੱਕਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਉੱਚਿਆਂ ਚੁੱਕ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹਿੰਮਤ ਤੇ ਬਲ ਭਰ ਰਹੇ ਸਨ ਜੋ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਲਿਤਾੜੇ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਮਿਲ ਕੇ ਮਿੱਟੀ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਦੇ ਸੁਫਨੇ ਵਿਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਉਹ ਉੱਚਾ ਤੱਕ ਸਕਣਗੇ ਤੇ ਸਿਰ ਉੱਚਾ ਕਰ ਕੇ ਤੁਰ ਸਕਣਗੇ, ਜਾਂ ਫਿਰ ਰਣ-ਭੂਮੀ ਵਿਚ ਉਹ ਅਜਿਹੇ ਕਰਤੱਬ ਦਿਖਾਉਣਗੇ ਤੇ ਅਜਿਹੀ ਵੀਰਤਾ ਦਿਖਾ ਕੇ ਮੱਲਾਂ ਮਾਰਨਗੇ ਕਿ ਅਰਜਨ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਵੀ ਭੁੱਲ ਜਾਣਗੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫੌਜੀ ਅਸਲੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤਵਰਸ਼ ਦੀ ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰ ਕੇ ਵਿਖਾਇਆ।

ਉਹ ਉੱਚੇ ਹੌਸਲੇ ਵਾਲੇ ਤੇ ਪੱਕੇ ਇਰਾਦੇ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜੋ ਉਦੇਸ਼ ਕਲਪਿਆ ਤੇ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਆਖਰੀ ਸਵਾਸਾਂ ਤਕ ਨਿਭਾਇਆ। ਕੋਈ ਸਮਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ, ਕੋਈ ਵਕਤ, ਕੋਈ ਮਹੀਨਾ, ਕੋਈ ਹਫਤਾ ਜਾਂ ਕੋਈ ਦਿਨ ਨਹੀਂ, ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਉਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਮੁੱਖ ਮੋੜਿਆ ਹੋਵੇ। ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਹੀ ਉਸੇ ਲਗਨ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਰਹੇ। ਜੋ ਵੀ ਧੁਨ ਧਾਰਨ ਕੀਤੀ, ਅੰਤ ਤਕ ਉਸ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹੋ ਨਿੱਬੜੇ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਵੀ ਉਸ ਧੁਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਉਹਲੇ ਨਾ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ। ਕੋਈ ਮੁਸੀਬਤ, ਕੋਈ ਰੰਜ ਫਿਕਰ, ਕੋਈ ਸਖਤੀ ਤੇ ਔਕੜ ਜਾਂ ਕਠਨਾਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੋਚ-ਸ਼ਕਤੀ 'ਤੇ ਬੋਝਲ ਨਹੀਂ ਬਣ

ਸਕੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਮਾਗ 'ਤੇ ਹੀ ਭਾਰੂ ਹੋ ਸਕੀ।

ਪਾਠਕ ਜਨ ਖੁਦ ਹੀ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾ ਲੈਣ ਕਿ ਇਕਾਂਤ-ਵਾਸ ਫਕੀਰ ਤੇ ਇਕਾਂਤ-ਪਸੰਦ ਦਰਵੇਸ਼ ਕੋਲ ਕੀ ਕੁਝ ਰਸਦਾਂ ਤੇ ਜੰਗੀ ਸਾਮਾਨ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ! ਆਮਦਨੀ ਦੇ ਕਿਹੜੇ ਸਾਧਨ ਹੋ ਸਕਦੇ ਸਨ ਤੇ ਕਿਤਨਾ ਕੁ ਧਨ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ! ਪਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਖਿਆਲ, ਖੁੜ੍ਹ ਜਾਂ ਘਾਟ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਪਿਰਟ ਤੇ ਟੇਕ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਘਨ ਨਹੀਂ ਪੈਣ ਦਿੱਤਾ। ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਿਹੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗਮਗੀਨ ਨਾ ਕਰ ਸਕੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਥਿੜਕਾ ਸਕੀ। ਮਾਤਾ, ਪਿਤਾ, ਪੁੱਤਰਾਂ ਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ, ਭਾਵ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦੀ ਜੁਦਾਈ ਨੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨੂੰ ਡੇਰਿਆ ਜਾਂ ਡੋਲਾਇਆ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਇਕ-ਸਾਰਤਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭੂ-ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਮਗਨ, ਲੀਨ ਤੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਉਚਿਆਣ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿਚ ਮਖ਼ਮੂਰ ਹੀ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਏ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਿਮਾਲੀਆ ਪਰਬਤ ਵਾਂਗ ਅਹਿੱਲ ਤੇ ਅਚੱਲ ਸਨ। ਸਭ ਕੁਝ ਗਵਾ ਕੇ, ਦਾਅ 'ਤੇ ਲਾ ਕੇ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਕੀਤੇ ਸੰਗਰਾਮ ਵਿਚ ਵੱਡੀ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਕੇ ਵੀ ਨਾ ਥਕਾਵਟ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਆਰਾਮ ਯਾ ਦਮ ਲੈਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ। ਘਰ ਘਾਟ ਗਵਾ ਕੇ, ਸਾਰਾ ਸਾਜ਼ੋ ਸਾਮਾਨ ਲੁਟਾ ਕੇ ਤੇ ਵਤਨ ਤੋਂ ਵਿੱਛੜ ਕੇ ਜਦੋਂ ਵੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਫੁਰਸਤ ਮਿਲੀ, ਦਮ ਲੈਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਆਇਆ, ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਆਰੰਭ ਦਿੱਤਾ। ਮੁਸੀਬਤਾਂ, ਦੁੱਖਾਂ, ਔਕੜਾਂ ਤੇ ਮਾਯੂਸੀਆਂ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਵਧਦੀ, ਤਬੀਅਤ 'ਤੇ ਹੋਰ ਹੀ ਰੰਗ ਚੜ੍ਹਦਾ ਤੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਲਾਲੀ ਭਖਦੀ। ਅੰਤਮ ਸਮੇਂ ਤਕ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਿਆ ਤੇ ਰੰਚਕ ਮਾਤਰ ਇਧਰ ਉਧਰ ਨਹੀਂ ਹੋਏ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਾਂ ਮਹਾਂਬਲੀ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਦੇ ਵੀ ਇਕ ਕਦਮ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਬੜੇ ਬਹਾਦਰ, ਨਿਡਰ ਤੇ ਉੱਚੇ ਇਰਾਦੇ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਜਥੇ ਨਾਲ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਨਾ ਖਾਣ ਲਈ ਚੌਖਾ ਰਾਸ਼ਨ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਪੂਰੇ ਸ਼ਸਤਰ ਬਸਤਰ ਹੀ ਸਨ, ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਫਿਰ ਹਰ ਸਮੇਂ ਜਥੇ ਦੇ ਮੋਹਰੀ ਰਹੇ।

ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਕ ਮਿਸਾਲ ਕਾਇਮ ਕਰ ਵਿਖਾਈ

ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਧ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਕਿੱਡੇ ਵੱਡੇ ਦਲੇਰ ਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਇਰਾਦੇ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ। ਉਹ ਅਜਿਹੇ ਮਰਦਿ-ਮੈਦਾਨ ਸਨ ਕਿ ਕੇਵਲ ਚਾਲੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਕੱਚੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਲੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਾਲੀ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਹਥਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੁੱਟੇ ਤੇ ਡਟੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਆਖਰੀ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਤਕ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਰਣ-ਭੂਮੀ ਵਿਚ ਇਕ ਨਿਪੁੰਨ ਜਰਨੈਲ ਵਾਂਗ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦੇ ਤੇ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਕਈ ਵਾਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਹਾਰ ਦੇ ਸਕੇ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਨਿਡਰ ਸਨ ਤੇ ਕਿਸੇ ਖ਼ਤਰੇ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦੇ। ਉਹ ਆਪ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਹਰ ਪਾਸੇ ਤੇ ਹਰ ਸਮੇਂ ਬਿਜਲੀ ਵਾਂਗ ਚਮਕਦੇ ਤੇ ਗੱਜਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਬੜੇ ਚੁਸਤ, ਫੁਰਤੀਲੇ ਤੇ ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਸਨ। ਜਿਧਰ ਵੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ, ਤੁਰਤ ਅੱਪੜ ਜਾਂਦੇ।

ਉਹ ਬੜੇ ਮਿਹਨਤੀ, ਪਰਿਸ਼੍ਰਮੀ ਤੇ ਹੱਦ ਦਰਜੇ ਦੇ ਉੱਦਮੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਲਸ ਨਾਂ-ਮਾਤਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗਿਆ। ਕਸ਼ਟਾਂ ਤੇ ਤਕਲੀਫ਼ਾਂ ਤੋਂ ਸਦਾ ਬੇਨਿਆਜ਼ ਤੇ ਬੇਪਰਵਾਹ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਬੜੇ ਖੁੱਦਾਰ ਤੇ ਅਣਖੀ ਯੋਧੇ ਸਨ। ਕੌਮ ਲਈ ਦਿਲ ਵਿਚ ਦਰਦ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਚਾਰੇ ਪੱਤਰਾਂ ਦੀ, ਭਾਰਤ ਮਾਤਾ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਅਗਨੀ-ਕੁੰਡ ਵਿਚ, ਆਹੂਤੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ।

ਘਰ ਬਾਰ ਤੋਂ ਦੂਰ, ਇਕੱਲਿਆਂ ਵਿਚਰਦੇ ਹੋਏ, ਦੇਸ਼ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਵਿੱਛੜ ਕੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੰਮ ਦੁਆਰਾ ਜਾਂ ਕੋਈ ਬਚਨ ਬੋਲ ਕੇ ਕੌਮ ਨੂੰ ਕਦੇ ਨਿਰਾਸ਼ ਜਾਂ ਮਾਯੂਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।

ਉਹ ਸਮੇਂ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਅੱਗੇ ਉੱਕਾ ਝੁਕੇ ਨਹੀਂ। ਦੋ ਵਾਰ ਪੱਤਰ ਰਾਹੀਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਬੁਲਾਵੇ ਨੂੰ ਠੁਕਰਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਉਸ ਪਾਸ ਜਾਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਗਏ ਨਹੀਂ। ਆਪਣੀ ਅਣਖ ਤੇ ਖੁੱਦਾਰੀ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਨਿਭਾਇਆ। ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਬੜੀ ਦਲੇਰੀ ਤੇ ਜੁਰਅਤ ਨਾਲ, ਕਿਸੇ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਦੇ ਕੋਈ ਝਿਜਕ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਦੋ ਪੱਤਰਾਂ ਦਾ ਉੱਤਰ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿਚ ਬੜੀ

ਜੋਸ਼ੀਲੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਸਾਫ਼ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਜਬਰ ਜ਼ੁਲਮ ਤੇ ਪਾਪਾਂ ਕੁਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਨੰਗਿਆਂ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਚਿਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਕਿਆਮਤ ਦੇ ਦਿਨ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਕਾਲੀਆਂ ਕਰਤੂਤਾਂ ਦਾ ਖ਼ੁਦਾ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਹਿਸਾਬ ਦੇਣਾ ਪਵੇਗਾ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਖ਼ੁਦਾ ਅੱਗੇ ਉਸ ਦੀ ਕੋਈ ਚਲਾਕੀ ਤੇ ਮੱਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਚੱਲੇਗੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਹ ਕਿਹੜੀ ਸਫ਼ਾਈ ਪੇਸ਼ ਕਰੇਗਾ ? ਉਸ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਖ਼ਾਲਸਾ, ਜੋ ਪੈਦਾ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਉਹ ਉਸ ਨਾਲ ਲੇਖਾ ਡਿਉਢਾ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਦਮ ਲਵੇਗਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਛੱਡੇਗਾ ਨਹੀਂ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਦੇ ਵੀ ਕੰਮ ਵਿਚ ਕਾਹਲੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰਦੇ ਤੇ ਹਰ ਕੰਮ ਨੂੰ ਆਰੰਭ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘੋਖ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਲੈਂਦੇ ਸਨ।

ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੀਰਘ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਚਿੰਤਨ ਦਾ ਹੀ ਚਮਤਕਾਰ ਸੀ ਕਿ ਖ਼ਾਲਸਾ ਧਰਮ ਦੀ ਪੱਕੇ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਅਸੂਲਾਂ 'ਤੇ ਐਸੀ ਬੁਨਿਆਦ ਰੱਖੀ ਕਿ ਤਲਵਾਰਾਂ ਦੀ ਛਾਂ ਹੇਠਾਂ, ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਭਾਰੀ ਮਾਰ ਅੱਗੇ ਤੇ ਇਸਲਾਮੀ ਰਾਜ ਦੇ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦੇ ਜੋਸ਼, ਜ਼ੁਲਮ ਜਬਰ ਅੱਗੇ ਅਸਹਿ ਤੇ ਅਕਹਿ ਕਸ਼ਟਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਛਾਂਗੇ ਹੋਏ ਬ੍ਰਿਛ ਵਾਂਗ ਵਧਦਾ ਹੀ ਗਿਆ। ਹਰ ਪ੍ਰਾਣੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਪਾਹੁਲ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ, ਉਸ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਤੇਜ ਪ੍ਰਤਾਪ ਨਾਲ ਅਜਿਹੇ ਗੁਣ ਭਰੇ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਐਸੀ ਕਾਇਆਂ-ਕਲਪ ਕਰ ਕੇ ਨਵੀਨ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਉਹ ਮੌਤ ਨਾਲ ਮਖ਼ੌਲਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਤੇ ਸਿਰ ਤਲੀ 'ਤੇ ਧਰ ਕੇ ਰਣ-ਭੂਮੀ ਵਿਚ ਭੰਗੜਾ ਪਾਉਣ ਲੱਗਾ। ਜਿਥੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਪਸੀਨਾ ਝੁਲ੍ਹਦਾ, ਉਥੇ ਸਿੰਘ ਲਹੂ ਡੋਲਦੇ। ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਹਿੰਮਤ ਤੇ ਹੌਸਲੇ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਫੂਕ ਮਾਰੀ, ਅਜਿਹੀ ਜੀਵਨ-ਜੋਤਿ ਜਗਾਈ ਕਿ ਇਕ ਇਕ ਸਿਖ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਅਜਿਹੇ ਕੌਮੀ ਪਰਵਾਨੇ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸੁੱਖ, ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰਾਂ ਦਾ ਮੋਹ ਪਿਆਰ ਵੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਰਾਹ 'ਚੋਂ ਰੋਕ ਨਾ ਸਕੇ। ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਦੁਨਿਆਵੀ ਸੁਖ ਜਾਂ ਚਿੰਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਰਾਦਿਆਂ ਅੱਗੇ ਖੜੋ ਸਕੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫ਼ੌਲਾਦੀ ਪਾਹ ਦੇ ਕੇ, ਸਰਬ ਲੋਹ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਪਿਲਾ ਕੇ, ਫ਼ੌਲਾਦੀ ਇਰਾਦੇ ਦੇ ਮਾਲਕ, ਫ਼ੌਲਾਦੀ ਇਨਸਾਨ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ, ਜੋ ਹਰ ਮੁਸੀਬਤ ਤੇ ਹਰ ਤਕਲੀਫ਼ ਨੂੰ ਇਸ ਫ਼ੌਲਾਦੀ

ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਤੇ ਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਪਾਠ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਤੇ ਅਜਿਹਾ ਮੰਤਰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਕੌਮੀ ਖੇਰਤੱਵ ਦਾ ਅਜਪਾ ਜਾਪ ਹੀ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿੱਲਤ ਦੀ ਖੱਡ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਉੱਚਾ ਮਰਤਬਾ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਤਪ ਤੇਜ ਦੇ ਸੂਰਜ ਅੱਗੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਤੇ ਪੰਡਤਾਂ ਦੇ ਮੰਡਲਾਉਂਦੇ ਬੱਦਲ ਕਾਫ਼ੂਰ ਹੋ ਗਏ। ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਤੇ ਪੰਡਤਾਂ ਪਾਸੋਂ ਕੁਝ ਨਾ ਸਰਿਆ ਤੇ ਉਹ ਚੁੰ-ਚਰਾਂ ਵੀ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਸਭ ਕੁਝ ਕਿਸੇ ਕਾਹਲੀ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਦੀ ਨੀਂਹ ਦੀਰਘ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਡੂੰਘੇ ਚਿੰਤਨ 'ਤੇ ਰੱਖੀ ਗਈ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਹਰ ਕੰਮ ਨੂੰ ਪਾਰਦਰਸ਼ਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਪਰਖ ਕੇ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮਾਪ ਤੋਲ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਇਹੋ ਹੀ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਦੂਰ-ਅੰਦੇਸ਼ੀ ਨਾਲ ਖ਼ਾਲਸਾ ਧਰਮ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਉਣਤਾਈਆਂ ਸ਼ਾਮਲ ਨਾ ਹੋਣ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨ ਖ਼ਾਲਸਾ ਢਹਿੰਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਜਾਵੇ, ਜ਼ਲੀਲ ਤੇ ਖ਼ੁਆਰ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਉੱਚੇ ਆਦਰਸ਼ ਤੋਂ ਡਿੱਗ ਕੇ ਆਪਣੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨੂੰ ਢਾਗ਼ ਲਾਵੇ। ਇਹ ਹੀ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਸਮੇਂ ਦੇ ਗੇੜ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਖ਼ਾਲਸੇ ਵਿਚ ਅਜੇ ਵੀ ਜੋਸ਼ ਤੇ ਜਾਨ ਬਾਕੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੂਰ-ਅੰਦੇਸ਼ੀ ਨਾਲ ਇਹ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਫਲ ਲਿਆਵੇਗਾ। ਉਹ ਕਦੇ ਨਿਰਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੋਏ ਤੇ ਆਖਰੀ ਦਮ ਤਕ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੇ ਹੋਏ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਏ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਜਿਸ ਮਿਸ਼ਨ ਤੇ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਭੇਜਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਲਈ ਆਪਣੇ ਅਮੁੱਕ ਤੇ ਅਤੁੱਟ ਗੁਣਾਂ—ਤੀਖਣ ਬੁੱਧੀ, ਸੋਚ, ਚਿੰਤਨ, ਬੀਰਤਾ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ-ਮਾਤਰ ਲਈ ਪ੍ਰੇਮ ਆਦਿ ਨੂੰ ਵਰਤਦੇ ਹੋਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਵਾਰ ਦਿੱਤਾ।

ਵਿਰੋਧ ਤੇ ਬਦਲੇ ਦੀਆਂ ਛੱਲਾਂ ਅੱਗੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਚੱਟਾਨ ਵਾਂਗ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋ ਕੇ ਡਟੇ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਰਾਮ ਰਾਏ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ 'ਤੇ ਉਸ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਮਸੰਦਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਿਆਂ ਕੀਤਾ ਤੇ ਗਿਰੇ ਹੋਏ ਆਚਰਨ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਮਾੜੇ ਜੀਵਨ ਵਾਲੇ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਗਰਮ ਤੇਲ ਵਿਚ ਪਾ ਪਾ ਕੇ ਸੜਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਮਸੰਦਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਾਲਸਾ ਧਰਮ

ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਾਖਲੇ 'ਤੇ ਰੋਕ ਲਾ ਦਿੱਤੀ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਲਵਾਨ ਤੇ ਬਹਾਦਰ ਸਨ ਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਤੇ ਦਲੇਰੀ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਬੜੇ ਪਰਿਸ਼੍ਰਮੀ ਸਨ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸਿੰਘਾਂ ਤੇ ਸੇਵਕਾਂ ਵਿਚ ਕਠਨ ਸਾਧਨਾ ਤੇ ਸਿਖਲਾਈ ਲਈ ਲਗਨ ਤੇ ਸ਼ੌਕ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਜਿਹੋ ਜਿਹਾ ਸਰੀਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸੀ, ਉਤਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਿਲ ਵੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਤੇ ਉਦਾਰ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਸੇਵਕ ਸਿਖ ਘੋੜਾ ਜਾਂ ਸ਼ਸਤਰ ਭੇਟ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਤੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਸ਼ਿਕਾਰ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਤੇ ਸਮਾਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਦਿੰਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਜੁ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਗਿਆਨ, ਆਦਤ ਤੇ ਮਸ਼ਕ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਫੌਜੀ ਟੋਲੇ ਨੂੰ ਬੜੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਬੜੇ ਹੀ ਯੋਗ ਤੇ ਨੇਮ-ਬੱਧ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਸਨ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦਾ ਚੰਗਾ ਤੇ ਪੂਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨਾ ਜਾਣਦੇ ਸਨ। ਆਮਦਨੀ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਸੁਚੱਜਾ ਢੰਗ ਤੇ ਯੋਗ ਵਰਤੋਂ ਸੀ ਕਿ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿੰਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕਾਰ-ਭੇਟਾ ਤੋਂ ਹੀ ਚੰਗੀ ਫੌਜ, ਸ਼ਾਹੀ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਈ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿੰਨੇ ਖਰਚ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕਾਫੀ ਵੱਡੀ ਜਮਾਤ (ਸੰਗਤ) ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਮੁੱਕਦੀ ਗੱਲ, ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਪੂਰਾ ਤੇ ਸੁਚੱਜਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਰੱਖਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੇ ਬੋਲਾਂ ਵਿਚ ਚੁੰਬਕ ਵਾਲੀ ਖਿੱਚ ਤੇ ਮਿਸ਼ਰੀ ਵਾਲੀ ਤਾਸੀਰ ਸੀ। ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਉਹ ਸਿੱਖ ਹਰ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਮੰਨਣ ਲਈ ਹਾਜ਼ਰ ਖੜੇ ਰਹਿੰਦੇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਾਣ ਵਾਰਨ ਲਈ ਸਦਾ ਤਤਪਰ ਰਹਿੰਦੇ। ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਅਗਾਧ ਸ਼ਰਧਾ ਸੀ। ਇਹ ਕਹਿਣ ਮਾਤਰ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਤਿਹਾਸ ਗਵਾਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਦਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਤੋਂ ਜਾਨਾਂ ਵਾਰਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਸਭ ਕੁਝ ਲੁਟਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਦਾ ਡੂੰਘਾ ਭੇਦ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿਚ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪਣੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਸਭ ਨਾਲ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਵਰਤਾਉ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਸਭ ਬਰਾਬਰ ਸਨ ਤੇ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੀ ਭਿੰਨ-ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਸੀ

ਤੇ ਹਰ ਸਿਖ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਘਰ ਕਰ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਹੁਤ ਮਿੱਠ-ਬੋਲੇ, ਮਿੱਠੇ ਸੁਭਾ ਵਾਲੇ ਤੇ ਨਿੱਘੇ ਵਰਤਾ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਸੱਚੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਤੇ ਆਸ਼ਕ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਜ਼ਾਲਮ ਤੇ ਜਾਬਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਕਈ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਹਰਮਨ-ਪਿਆਰੇ ਸਨ। ਕਾਫ਼ੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰ ਅੱਖੀਆਂ 'ਤੇ ਬਿਠਾਇਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖ਼ਤਰੇ ਵੇਲੇ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉੱਚ ਦੇ ਪੀਰ ਬਣਾ ਕੇ, ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖ਼ਤਰੇ ਮੁੱਲ ਲੈ ਕੇ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਦੀ ਬਾਜ਼ੀ ਲਗਾ ਕੇ ਅਤਿ ਨਾਜ਼ਕ ਸਮੇਂ ਖ਼ਤਰੇ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਿਆ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀਆਂ ਵੰਡੀਆਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਉੱਚੇ ਸਨ। ਉਹ ਹਰ ਇਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਤਕਰੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਮੁਹੱਬਤ, ਦਇਆ ਤੇ ਉਦਾਰਤਾ ਵਾਲਾ ਵਰਤਾਅ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਤਨੇ ਨਿੱਘੇ ਸੁਭਾ ਵਾਲੇ ਸਨ ਕਿ ਦੁਸ਼ਮਣ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਦਿਲ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਨਹੀਂ ਸਕੇ।

ਹਾਤਮ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਖੀ ਸਨ। ਹਰ ਇਕ ਦੀ ਲੋੜ ਪੂਰੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਜੋ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਪੂਰੀ ਕਰੇ, ਉਹ ਹਾਤਮ ਸਖੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਜਾਤੀ ਦੀ ਲੋੜ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰ ਤੇ ਪਿਆਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਾਣ ਤਕ ਅਰਪਨ ਕੀਤੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸਖੀ ਕਿਹੜਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਲੰਗਰ ਹਰ ਅਮੀਰ ਗ਼ਰੀਬ ਲਈ ਬਗ਼ੈਰ ਜਾਤੀ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਦੇ ਸਦਾ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਲੰਗਰ ਵਿਚੋਂ ਅਭਿਆਗਤ ਤੇ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਦਾ ਭੋਜਨ ਤੇ ਬਸਤਰ ਮਿਲਦੇ ਰਹੇ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸੁਭਾਉ ਵਿਚ ਕੁਝ ਹਾਸ-ਰਸ ਤੇ ਵਿਅੰਗ ਵੀ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਇਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ਼ੇਰ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਪੂਰੀ ਖੱਲ ਸਿਰ ਸਮੇਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਭੇਂਟ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਖੱਲ ਨੂੰ ਖੋਤੇ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਦੀ ਵੱਸੋਂ ਲਾਗੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਲੋਕੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਘਾਬਰ ਗਏ। ਕੋਈ ਕੋਠੇ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਤੇ ਕੋਈ ਲੁਕ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਘਰ ਦਾ ਬੂਹਾ ਬੰਦ ਕਰ ਲਿਆ। ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਰੋਲਾ ਪੈ ਗਿਆ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹ ਸੁੱਕ ਗਏ। ਜਦੋਂ ਖੋਤੇ ਨੇ ਹੀਂਗਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਸਭ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਹਿਮ ਭੱਜ ਗਿਆ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ

ਦੇ ਚਿਹਰਿਆਂ ਦਾ ਰੰਗ ਉੱਡ ਗਿਆ ਸੀ, ਹੱਸਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਇਹ ਦਿਲ-ਲਗੀ ਤੇ ਠੱਠਾ ਆਪਣੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੀ ਤੇ ਹੈਸੀ ਮਤਲਬ ਭਰਪੂਰ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਸਬਕ ਦੇਣਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਸ਼ੇਰਾਂ ਵਾਲਾ ਬਾਣਾ ਪਾਇਆ ਜੇ ਤਾਂ ਅੰਦਰੋਂ ਵੀ ਸ਼ੇਰ ਹੀ ਰਹਿਣਾ। ਜੇ ਅੰਦਰੋਂ ਸ਼ੇਰ ਨਾ ਰਹੇ ਤੇ ਅਸਲੀਅਤ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਲੋਕੀਂ ਤੁਹਾਥੋਂ ਡਰਨਗੇ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਤੁਹਾਡੇ 'ਤੇ ਹੱਸਣਗੇ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਦਵਾਨ ਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਕਦਰਦਾਨ ਵੀ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਤੇ ਸਾਹਿੱਤ ਨਾਲ ਅਤਿ ਪ੍ਰੇਮ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਸ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਵੱਲ ਕਾਫੀ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਇਸ ਪਾਸੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਾਫੀ ਸਮਾਂ, ਰੁਚੀ, ਪਰਿਸ਼੍ਰਮ ਤੇ ਧਨ ਖਰਚ ਕੀਤਾ। ਭਾਰਤਵਰਸ਼ ਦੇ ਯੋਧਿਆਂ, ਵੀਰ ਬਹਾਦਰਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਚਰਿੱਤਰ, ਕਾਰਨਾਮੇ ਤੇ ਯੁੱਧ-ਵਾਰਤਾਵਾਂ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਸੁਣਨ ਦੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਲਗਨ ਸੀ। ਕਵਿਤਾ ਤੇ ਕਵੀਆਂ ਦਾ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਹੁਤ ਸਨਮਾਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਵੀ (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ੫੨ ਦੱਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ) ਆਪਣੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਬੀਰ-ਰਸੀ ਕਵਿਤਾ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਫ਼ਾਰਸੀ ਤੇ ਅਰਬੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਚੰਗੇ ਮਾਹਿਰ ਸਨ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਸਮਝਦੇ ਤੇ ਜਾਣਦੇ ਸਨ। ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਤੇ ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਗ੍ਰੰਥਾਂ, ਛੇ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ, ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਤੇ ਪੁਰਾਣਾਂ ਤੋਂ ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜਾਣੂ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਪ੍ਰਭੂ-ਭਗਤੀ ਤੇ ਭਜਨ ਬੰਦਗੀ ਵਿਚ ਸਦਾ ਹੀ ਮਗਨ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਦਾ ਲਾਈ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਹਰ ਰੋਜ਼ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਦੀ ਕਥਾ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣਦੇ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹਿੰਦੇ। ਸਵੇਰੇ ਸ਼ਾਮ ਜਪੁਜੀ ਤੇ ਰਹਿਰਾਸ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪਣੇ ਕਰਮ ਤੇ ਨੇਮ ਦੇ ਬੜੇ ਪੱਕੇ ਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਸਨ। ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ ਤੇ ਸਰਾਧ ਆਦਿ ਦੇ ਸਖ਼ਤ ਵਿਰੋਧੀ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਸੱਚ ਦੇ ਮੁਤਲਾਸ਼ੀ, ਸੱਚ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ, ਸੱਚ ਦੇ ਧਾਰਨੀ, ਸੱਚ ਦੇ ਢੁੰਡਾਊ, ਸੱਚ ਦੇ ਖੋਜੀ, ਸੱਚ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ, ਸੱਚ ਦੇ ਪ੍ਰੇਰਕ, ਸੱਚ ਦੇ ਉਪਾਸ਼ਕ ਤੇ ਸੱਚ ਦੇ ਹੀ ਪੁਜਾਰੀ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਉਦੇਸ਼ ਤੇ ਨਿੱਤ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿਚ ਸੱਚ ਦਾ ਸਾਥ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ, ਭਾਵੇਂ ਰਣ-ਭੂਮੀ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਉਥੇ ਵੀ ਕੋਈ ਕੰਮ, ਕੋਈ ਹਰਕਤ ਤੇ ਕੋਈ

ਪੈਂਤੜਾ ਐਸਾ ਨਹੀਂ ਜੋ ਸੱਚ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਹੋਵੇ। ਨਾ ਹੀ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਸੱਚ ਨੂੰ ਤਿਆਗਿਆ। ਕਈ ਵਾਰ ਲੋਕਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਕਰਾਮਾਤ ਵਿਖਾਉਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਐਸੇ ਈਸ਼ਵਰ-ਪ੍ਰੇਮੀ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਕੇਵਲ ਇਹੋ ਹੀ ਉੱਤਰ ਦਿੰਦੇ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਕੋਈ ਕਰਾਮਾਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਕਰਾਮਾਤ ਕੇਵਲ ਈਸ਼ਵਰ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿਚ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਹੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ।

ਆਗਰੇ ਵਿਚ ਇਕ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਇਹ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਕਰਾਮਾਤ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ? (ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ। ਕੁਝ ਕੁ ਦਾ ਇਹ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਇਕ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ)। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਆਦਮੀ ਕਦੇ ਕੋਈ ਕਰਾਮਾਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕਰਾਮਾਤ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ :

(੧) ਪਹਿਲਾ ਲੋਹਾ। ਸਰਬ ਲੋਹ ਦੀ ਕਰਾਮਾਤ ਅਜਿਹੀ ਕਰਾਮਾਤ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਦੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਜੇ ਮੰਗੋ, ਸੋ ਸਭ ਕੁਝ ਇਸ ਪਾਸੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਹੀ ਤਾਜ ਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਰਾਜ ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਅਰਥ, ਕਾਮ, ਮੋਕਸ਼ ਤੇ ਧਰਮ ਸਭ ਕੁਝ ਹੀ ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਕਿਤੇ ਨਾ ਲੱਭਦਾ ਹੋਵੇ, ਸਰਬ ਲੋਹ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਆਇਆਂ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਹੀ ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਤੇ ਬੁਲੰਦੀ ਦੀ ਪਉੜੀ ਹੈ। ਜੇ ਇਸ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਚਾਰੇ ਪਦਾਰਥ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸਰਬ ਲੋਹ ਤੋਂ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਸੀ। ਜਿਹੜੀ ਕੰਮ ਤੇ ਜਾਤੀ ਸ਼ਸਤਰ-ਧਾਰਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ਸਤਰ ਦੀ ਸੱਚੀ ਸੁੱਚੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਬਰਕਤਾਂ ਤੇ ਨਿਆਮਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਜ਼ਮੀਨ, ਦੌਲਤ, ਤਾਜ-ਤਖ਼ਤ ਰਾਜ-ਭਾਗ, ਇੱਜ਼ਤ, ਮਾਣ, ਸੁਖ ਆਰਾਮ, ਸ਼ਾਨ-ਸ਼ੌਕਤ, ਸਭ ਉਸ ਦਾ ਪਾਣੀ ਭਰਦੇ ਤੇ ਖ਼ਿਦਮਤ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸਵਰਗ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵੀ ਉਸ ਲਈ ਸਦਾ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਦੀ ਤੇਗ ਉਸ ਦੀ ਹੀ ਦੇਗ। ਮੁਕਤੀ ਇਸ ਦੁਆਰਾ ਸੌਖੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਆਦਮੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਮਰ ਕੇ ਸਿੱਧਾ ਪਰਮ-ਅਨੰਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀ ਉਸ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਵੀਰ ਪੁਰਸ਼ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਬਣ

ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਤੇ ਪੁਜਾਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਇਹ ਸਭ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਹੀ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਵਿਚ ਲੋਹੇ ਨੇ ਤਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਮੱਲਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕ ਕੰਮ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਜੋ ਉਪਰਲੀਆਂ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਘੱਟ ਨਹੀਂ। ਲੋਹੇ ਦੇ ਬਣੇ ਇੰਜਣ ਹਵਾ ਵਿਚ ਉੱਡਦੇ ਤੇ ਸੈਂਕੜਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਉਡਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਲੋਹੇ ਦੀ ਬਰਕਤ ਨਾਲ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਤੇ ਕਾਰਖਾਨੇ ਚਲਦੇ ਨੇ, ਜੋ ਲੁਕਾਈ ਨੂੰ ਲੁੜੀਂਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਸਸਤੀਆਂ ਤੇ ਸੁਥਰੀਆਂ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਲੋਹਾ ਸੋਨੇ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਕੀਮਤੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਗੁਣਕਾਰੀ ਤੇ ਲਾਭਦਾਇਕ ਸਿੱਧ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਦੀ ਤਾਂ ਲੋਹੇ ਦਾ ਹੀ ਯੁਗ ਹੈ।

(੨) ਦੂਜੀ ਕਰਾਮਾਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਵੀਰਤਾ ਜਾਂ ਬਲ ਦੱਸੀ। ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਵੀਰਤਾ ਹੀ ਰਾਜ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਤੇ ਨਿਰਬਲ ਪੁਰਸ਼ ਸਦਾ ਬਹਾਦਰ ਤੇ ਬਲਵਾਨ ਦੇ ਨੌਕਰ ਤੇ ਗੁਲਾਮ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਾਰੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਵਿਚ ਇਹ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਨੇਮ ਹੈ ਕਿ ਕਮਜ਼ੋਰ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਰਹੇ, ਭਾਵੇਂ ਦਿਮਾਗੀ ਬਲ ਹੋਵੇ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਭੁਜਾ ਬਲ। ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਹੀ ਸਦਾ ਸਰਦਾਰੀ, ਬਜ਼ੁਰਗੀ ਤੇ ਤਾਜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਇਹੋ ਨਿਯਮ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੇ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵੀ ਲਾਗੂ ਹੈ। ਕੀੜੇ ਮਕੌੜਿਆਂ, ਪਸ਼ੂ ਪੰਛੀਆਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰਾਂ ਤਕ ਸਾਰੇ ਹੀ ਤਾਕਤ ਅੱਗੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਇਨਸਾਨ ਵੀ ਤਾਕਤ ਅੱਗੇ ਹੀ ਝੁਕਦੇ ਹਨ। ਕੌਮਾਂ ਇਸ ਬਲ ਤੋਂ ਹੀ ਨਵਾਂ ਜੀਵਨ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਬਲ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਹੀ ਕੌਮਾਂ ਵਧਦੀਆਂ ਫੁੱਲਦੀਆਂ, ਜੀਉਂਦੀਆਂ ਤੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਬਲ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖ ਪਸ਼ੂਆਂ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਬਲ ਨਾਲ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਦੰਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਾਬੂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਮੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਇਸ ਬਲ ਦੇ ਹੀ ਹਨ। ਬਲ-ਹੀਣ ਜ਼ਲੀਲ ਤੇ ਖੁਆਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਬਲਵਾਨ ਆਤਮਾ ਲਈ ਬਲਵਾਨ ਸਰੀਰ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਤੇ ਬਲਵਾਨ ਜਿਸਮ ਬਲਵਾਨ ਰੂਹ ਬਿਨਾਂ ਮੁਰਦਾ ਹੈ। ਬਲ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਰਾਮਾਤ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।

(੩) ਤੀਜੀ ਕਰਾਮਾਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਧਨ ਨੂੰ ਆਖਿਆ। ਧਨ ਦੇ ਵੀ ਅਜੀਬ

ਕ੍ਰਿਸ਼ਮੇ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਹਨ। ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਜਿਸ ਵਸਤੂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੋਵੇ, ਧਨ ਨਾਲ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਜੋ ਧਨ ਰਾਹੀਂ ਪੂਰੀ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ। ਕੋਈ ਭੁੱਖ ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਹ ਦੂਰ ਨਾ ਕਰੇ। ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਜੋ ਇਸ ਨਾਲ ਸਿਰੇ ਨਾ ਚੜ੍ਹ ਸਕੇ। ਜੇ ਧਨ ਪੱਲੇ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਪਾਸ ਨਹੀਂ ਫਟਕਣ ਦਿੰਦਾ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਇਸ ਦੀ ਕਰਾਮਾਤ ਵੀ ਪਹਿਲੀਆਂ ਦੋਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਰਲ ਤੇ ਸਾਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਪਿਆਰ ਤੇ ਹਸਮੁੱਖ ਚਿਹਰੇ ਨਾਲ ਮਿਲਦੇ ਸਨ। ਸਾਰੀ ਮਾਨਵਤਾ ਨਾਲ ਹੀ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪਿਆਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਢੰਡੋਰਾ ਸੀ। ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ਼ਕ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਰਚਨਾ ਤੇ ਜੀਵਨ-ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਤੱਤ 'ਪ੍ਰੇਮ' ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਦੇ ਕੇ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਆਖਿਆ :

ਸਾਚੁ ਕਹੋਂ ਸੁਨ ਲੇਹੁ ਸਭੈ

ਜਿਨ ਪ੍ਰੇਮ ਕੀਓ ਤਿਨ ਹੀ ਪ੍ਰਭ ਪਾਇਓ ॥

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਹੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਇਸ ਨੂੰ ਕਮਾਇਆ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਿਆ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੀ ਕੋਈ ਤਰੁੱਟੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਨਾ ਤਾਰੀਫ਼ ਦੀ ਖ਼ਾਹਿਸ਼, ਨਾ ਕਿਸੇ ਅਪਮਾਨ ਦਾ ਸਹਿਮ। ਉਹ ਬੜੇ ਸ਼ੇਰ-ਦਿਲ ਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹ-ਦਿਲੇ ਸਨ। ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤਕਲੀਫ਼ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ, ਪਰ ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਹਾਇਤਾ ਮੰਗੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਔਗੁਣ ਅਪਰਾਧ ਭੁਲਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ, ਫੌਜੀ ਮਦਦ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਵਿਰੁੱਧ। ਜਦੋਂ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਜਾਗੀਰ ਦੇਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਸੂਲਾਂ ਤੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਜਾਗੀਰ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਲੈਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਮਜ਼ਲੂਮ ਹਿੰਦੂ ਜਾਤੀ ਦੇ ਸੱਚੇ ਦਰਦਮੰਦ ਤੇ ਸ਼ੁਭ-ਇੱਛਕ ਸਨ।

ਵੱਖ ਵੱਖ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਬਾਰੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰ

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਵਤਾਰ-ਵਾਦ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਹਾਮੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਹ ਅਵਤਾਰਾਂ ਦੇ ਵਜੂਦ ਨੂੰ ਉੱਕਾ ਨਹੀਂ ਸਨ ਮੰਨਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਈਸ਼ਵਰ ਦਾ ਕੋਈ ਅਵਤਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।

ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ, ਰਾਮਚੰਦਰ, ਵਿਸ਼ਨੂੰ, ਬ੍ਰਹਮਾ ਆਦਿ ੨੪ ਅਵਤਾਰਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਕਾਰਨ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਰਾਏ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਵਤਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪਣੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਤੇ ਜੇ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਵਤਾਰ ਨਾ ਮੰਨਦੇ ਤਾਂ ਉਹ ਜ਼ਿਕਰ ਹੀ ਨਾ ਕਰਦੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਾਰੀਫ ਵੀ ਨਾ ਕਰਦੇ।

ਇਹ ਦਲੀਲ ਵਜ਼ਨਦਾਰ ਨਹੀਂ। ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਤਾਰੀਫ ਕਰਨਾ ਹੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਉਸ ਨੂੰ ਅਵਤਾਰ ਕਿਵੇਂ ਸਿੱਧ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਤੇ ਵੀ ਸਿੱਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਵਤਾਰ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਦੇ ਨਾਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਵਤਾਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਚਲਤ ਕਥਾ ਨੂੰ ਦੇਸ਼-ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਅੰਕਤ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੀਰਤਾ ਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਜੋਸ਼ੀਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ, ਆਪਣੇ ਸਿੰਘਾਂ ਅੰਦਰ ਵੀਰਤਾ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਲਈ ਅੰਕਤ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਕਿਵੇਂ ਨਿਕਲ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਵਤਾਰ ਮੰਨਣ ਲੱਗ ਪਏ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਤੇ ਰਾਮਚੰਦਰ ਆਦਿ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਵਤਾਰ ਤਸਲੀਮ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਲੀਲਾਂ ਤੇ ਅੰਦਾਜ਼ਿਆਂ 'ਤੇ ਬਹਿਸ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦਾ ਕੀ ਲਾਭ, ਜਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੀ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਈਸ਼ਵਰ ਦਾ ਉੱਕਾ ਹੀ ਕੋਈ ਅਵਤਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਿਖਤੀ ਵਿਚਾਰ ਹਨ। ਇਕ ਉਹ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਸ਼ਾਰੇ ਮਾੜ੍ਹ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਾਵ ਤੋਂ ਅਵਤਾਰ ਖੰਡਨ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜਾ ਸਿੱਧਾ ਖੰਡਨ।

ਪਹਿਲੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਾਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਮੂਨੇ ਮਾੜ੍ਹ ਕੁਝ ਹੇਠਾਂ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ :

(੧) ਅਕਾਲ ਉਸਤਤਿ (ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ) ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

ਨਮਸਤੁੰ ਅਕਾਲੇ ॥

(ਭਾਵ ਨਮਸਕਾਰ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਕਾਲ ਦਾ ਅਸਰ ਨਹੀਂ।)

ਨਮਸਤੰ ਅਜਨਮੇ ॥

(ਉਸ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ, ਜੋ ਜਨਮ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ।)

(੨) ਇਕ ਹੋਰ ਥਾਂ ਕਿਹਾ ਹੈ :

ਅਜਨਮ ਹੈਂ ॥

(ਉਸ ਦਾ ਸਰੀਰ ਤੇ ਜਨਮ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਵਰਣ ਨਹੀਂ ਹੈ।)

(੩) **ਕੇਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸੇ ਕੀਟ ਕੋਟੈ ਉਪਾਏ ॥**

ਉਸਾਰੇ ਗੜ੍ਹੇ ਫੇਰ ਮੇਟੇ ਬਣਾਏ ॥੯੬॥

(ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜਿਹੇ ਲੱਖਾਂ ਕੋੜਾਂ ਕੀੜੇ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ, ਫਿਰ ਬਣਾਏ ਤੇ ਫਿਰ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤੇ।)

ਤੇਰੀ ਸਵੈਯਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

(੪) **ਕਾਹੂੰ ਲੈ ਠੋਕ ਬਧੇ ਉਰ ਠਾਕੁਰ,**

ਕਾਹੂੰ ਮਹੇਸ਼ ਕੌ ਈਸ਼ ਬਖਾਨਯੋ ॥੧੨॥

(ਕਿਸੇ ਨੇ ਪੱਥਰ ਦਾ ਠਾਕਰ ਗਲ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹ ਲਿਆ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਮਹੇਸ਼ ਨੂੰ ਹੀ ਈਸ਼ਵਰ ਆਖ ਦਿੱਤਾ।)

ਕਾਹੂੰ ਕਹਯੋ ਹਰਿ ਮੰਦਰ ਮੈ ਹਰਿ,

ਕਾਹੂੰ ਮਸੀਤ ਕੇ ਬੀਚ ਪ੍ਰਮਾਨਯੋ ॥੧੨॥

(ਕੋਈ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੂੰ ਮੰਦਰ ਵਿਚ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕੋਈ ਉਸ ਨੂੰ ਮਸਜਿਦ ਵਿਚ ਮੰਨਦਾ ਹੈ।)

ਕਾਹੂੰ ਨੇ ਰਾਮ ਕਹਿਯੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਕਹੁ,

ਕਾਹੂੰ ਮਨੈ ਅਵਤਾਰਨ ਮਾਨਿਯੋ ॥੧੨॥

(ਕੋਈ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਮ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਹੀ ਈਸ਼ਵਰ ਦੇ ਅਵਤਾਰ ਨੇ, ਪਰ ਕੋਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਈਸ਼ਵਰ ਅਵਤਾਰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ।)

ਫੋਕਟ ਧਰਮ ਬਿਸਾਰ ਸਭੈ

ਕਰਤਾਰ ਹੀ ਕਉ ਕਰਤਾ ਜੀਅ ਜਾਨਯੋ ॥੧੨॥

(ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਝੂਠੇ ਧਰਮਾਂ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤੇ ਕੇਵਲ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ-ਕਰਤਾ ਨੂੰ ਹੀ ਈਸ਼ਵਰ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ।)

(੫) ਜੌ ਕਹੌ ਰਾਮ ਅਜੋਨਿ ਅਜੈ

ਅਤਿ ਕਾਹੇ ਕੌ ਕੋਸ਼ਲ ਕੁਖ ਜਯੋ ਜੂ ॥੧੩॥

● (ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਰਾਮ ਨੂੰ ਨਾ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਤੇ ਨਾ ਸਰੀਰ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮੰਨਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਹ ਕੌਸ਼ਲਿਆ ਦੇ ਪੇਟ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਆ ਗਿਆ ?)

ਕਾਲ ਹੂੰ ਕਾਲ ਕਹੈ ਜਿਹਿ ਕੌ,

ਕਿਹਿ ਕਾਰਣ ਕਾਲ ਦੇ ਦੀਨ ਭਯੋ ਜੂ ॥੧੩॥

(ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਾਲ ਨਹੀਂ ਨਾਸ਼ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦਾ ਕੀ ਭੈ ?)

(੬) ਕੌ ਕਹੁ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕ੍ਰਿਪਾਨਿਧ ਹੈ,

ਕਿਹੁ ਕਾਸ ਤੇ ਬੱਧਕ ਬਾਣ ਲਗਾਯੋ ॥

ਅਉਰ ਕੁਲੀਨ ਉਧਾਰਤ ਜੋ

ਕਿਹੁ ਤੇ ਅਪਨੋ ਕੁਲ ਨਾਸੁ ਕਰਾਯੋ ॥

ਆਦਿ ਅਜੋਨਿ ਕਹਾਇ ਕਹੋ

ਕਿਮ ਦੇਵਕਿ ਕੇ ਜਠਚੰਤਰ ਆਯੋ ॥

ਤਾਤ ਨਾ ਮਾਤ ਕਹੈ ਜਿਹ ਕੌ

ਤਿਹ ਕੌ ਬਸੁਦੇਵਹਿ ਬਾਧੁ ਕਹਾਯੋ ॥੧੪॥

(ਤੁਸੀਂ ਲੋਕ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਪਾਂਧੀ (ਬਾਣਾਂ ਦਾ ਮਾਹਿਰ) ਆਖਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਹ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਹੱਥੋਂ ਕਿਉਂ ਮਰਿਆ ? ਜੇ ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਲਾਂ ਦਾ ਤਾਰਕ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਯਾਦਵ ਕੁਲ ਦਾ ਨਾਸ ਉਸ ਕਿਉਂ ਕਰਾਇਆ ? ਜਿਸ ਦਾ ਆਦਿ ਨਹੀਂ ਤੇ ਜੋ ਜਨਮ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਦਿਉਕੀ ਦੇ ਗਰਭ ਵਿਚ ਕਿੱਦਾਂ ਆ ਗਿਆ ? ਜਿਸ ਦਾ ਕੋਈ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਦਾ ਪਿਤਾ ਫਿਰ ਵਾਸੁਦੇਵ ਕਿਵੇਂ ਹੋਇਆ ?)

(੭) ਜਾਲ ਬਧੇ ਸਬ ਹੀ ਮ੍ਰਿਤ ਕੇ
 ਕੋਊ ਰਾਮ ਰਸੂਲ ਨਾ ਬਾਚਨ ਪਾਏ ॥.....
 ਅੰਤ ਮਰੈ ਪਛਤਾਇ ਪ੍ਰਿਥੀ ਪਰ
 ਜੇ ਜਗ ਮੈ ਅਵਤਾਰ ਕਹਾਏ ॥
 ਰੇ ਮਨ ਲੈਲ ਇਕੇਲ ਹੀ ਕਾਲ ਕੇ,
 ਲਾਗਤ ਕਾਹੇ ਨ ਪਾਇਨ ਧਾਏ ॥੨੩॥

(ਸਾਰੇ ਹੀ ਮੌਤ ਦੇ ਜਾਲ ਵਿਚ ਬੱਧੇ ਪਏ ਹਨ, ਕੋਈ ਰਾਮ ਰਸੂਲ ਨਹੀਂ ਬਚ ਸਕਦਾ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅਵਤਾਰ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ, ਉਹ ਆਖਰ ਪਛਤਾਅ ਕੇ ਮਰ ਗਏ। ਹੇ ਮਨ! ਤੂੰ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਚਰਨ ਸਰਨ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ ?)

(੮) ਮੈ ਨ ਗਨੇਸ਼ਹਿ ਪ੍ਰਿਥਮ ਮਨਾਉਂ ॥
 ਕਿਸ਼ਨ ਬਿਸ਼ਨ ਕਬਹੂੰ ਨਹ ਧਿਆਉਂ
 ਕਾਨ ਸੁਨੇ ਪਹਿਚਾਨ ਨ ਤਿਨ ਸੋਂ ॥
 ਲਿਵ ਲਾਗੀ ਮੋਰੀ ਪਗ ਇਨ ਸੋਂ ॥
 ਮਹਾ ਕਾਲ ਰਖਵਾਰ ਹਮਾਰੋ ॥

ਮਹਾ ਲੋਹ ਮੈਂ ਕਿੰਕਰ ਥਾਰੋ ॥੪੩੪-੩੫॥ (ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਅਵਤਾਰ)

(ਮੈਂ ਗਨੇਸ਼, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਤੇ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਮੇਰੀ ਲਿਵ ਕੇਵਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਮਹਾਂ ਕਾਲ ਪ੍ਰਭੂ ਹੀ ਮੇਰੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਾਰੇ ਕਸ਼ਟਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਉਂਦਾ ਹੈ।)

(੯) ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਰਾਖਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਚੰਗੇ ਕੰਮ ਕੀਤੇ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਵੀ ਕਰ ਵਿਖਾਇਆ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਜੇ ਆਪ ਕਾਲ ਦੇ ਵੱਸ ਵਿਚ ਸੀ ਤੇ ਮੌਤ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਪਿਆ, ਉਹ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਮੌਤ ਕੋਲੋਂ ਬਚਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਖੁਦ ਡੁੱਬਦਾ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਤਾਰੇਗਾ ? ਕੇਵਲ ਈਸ਼ਵਰ ਹੀ ਸਰਬ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਹੈ, ਉਹ ਹੀ ਜਨਮ ਦਿੰਦਾ ਤੇ ਉਹ ਹੀ ਵਿਨਾਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।

(੧੦) ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਕੋਈ ਸ਼ਰੀਕ ਨਹੀਂ, ਨਾ ਮਿੱਤਰ ਨਾ ਵਿਰੋਧੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਉਪਮਾ ਦੀ ਭੁੱਖ ਨਹੀਂ, ਤੇ ਨਾ ਬਦਖੋਈ ਜਾਂ ਨਿੰਦਾ ਨਾਲ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਹ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਜਿਸ ਦਾ ਕੋਈ ਮਾਂ ਬਾਪ ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਦੀ ਕੋਈ ਔਲਾਦ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਦੇਵਕੀ ਦੇ ਪੇਟ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਆਇਆ?

ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ

ਜਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਵਤਾਰਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉੱਕਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ ਸਨ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਉਹ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਮੰਨਦੇ, ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ ਨੂੰ ਪੂਜਣ ਯੋਗ ਹੀ ਮੰਨਦੇ ਸਨ।

(੧) ਰਾਮ ਰਹੀਮ ਦੇ ਨਾਂ ਲੈਣ ਨਾਲ ਮੁਕਤੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਬ੍ਰਹਮਾ, ਵਿਸ਼ਨੂੰ, ਸ਼ਿਵ, ਸੂਰਜ, ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਆਦਿ ਸਾਰੇ ਹੀ ਕਾਲ ਵੱਸ ਹਨ।

(੨) ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਅਉ ਬਿਸਨ ਜਪੇ ਤੁਹਿ ਕੋਟਿਕ

ਰਾਮ ਰਹੀਮ ਭਲੀ ਬਿਧਿ ਧਿਆਯੋ ॥

ਬ੍ਰਹਮ ਜਪਿਓ ਅਰੁ ਸੰਭੁ ਬਪਿਓ

ਤਿਹ ਤੇ ਤੁਹਿ ਕੋ ਕਿਨਹੂੰ ਨ ਬਚਾਯੋ ॥

ਕੋਈ ਕਰੀ ਤਪਸਾ ਦਿਨ ਕੋਟਿਕ

ਕਾਹੂੰ ਨ ਕੌਡੀ ਕੋ ਕਾਮ ਕਢਾਯੋ ॥

ਕਾਮਕੁ ਮੰਤ੍ਰ ਕਸੀਰੇ ਕੇ ਕਾਮ ਨ

ਕਾਲ ਕੋ ਘਾਉ ਕਿਨਹੂੰ ਨ ਬਚਾਯੋ ॥੯੭॥ (੧) (ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ)

(ਤੂੰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਬਿਸਨ ਕ੍ਰੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕੀਤੀ, ਰਾਮ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਰਹੀਮ ਦੀ ਵੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵ (ਉਪਾਸ਼ਨਾ) ਕੀਤੀ, ਸ਼ਿਵ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੀ ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਵੀ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਤੈਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਬਚਾਅ ਨਾ ਸਕਿਆ। ਤੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਕ੍ਰੋੜਾਂ ਦਿਨ ਕ੍ਰੋੜਾਂ ਵਾਰ ਹੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕੌਡੀ ਜਿੰਨਾ ਵੀ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੰਵਾਰਿਆ। ਦੁਨਿਆਵੀ ਲਾਲਚ ਖਾਤਰ ਬਥੇਰੇ ਤੰਤ੍ਰ ਮੰਤ੍ਰ ਕੀਤੇ, ਪਰ ਮੌਤ ਦੇ ਵਾਰ ਤੋਂ ਕੋਈ ਉਪਾਅ ਤੇ ਬਚਾਅ ਨਾ ਹੋਇਆ।)

ਜਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਕ ਮਾਮੂਲੀ ਇਨਸਾਨ ਤੇ ਬਹੁਤ

ਨਿਰਮਾਣ ਸਮਝਦੇ ਸਨ, ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਸਮਝਦੇ। ਲੋਕਾਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਚਾਹਿਆ, ਦੇਵਤਾ ਬਣਾ ਲਿਆ, ਜਿਹਨੂੰ ਚਾਹਿਆ ਅਵਤਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਪੂਜਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਇਸ ਹਨੇਰ-ਗਰਦੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਬਣਨਾ ਕੋਈ ਅਜੀਬ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੜੀ ਦੂਰ-ਅੰਦੇਸ਼ੀ ਨਾਲ ਇਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਤੇ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਕ ਨਿਰਮਾਣ ਸੇਵਕ ਤੋਂ ਉਪਰ ਕੋਈ ਦਰਜਾ ਆਪਣੀ ਰਸਨਾ ਤੋਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਮੁਹੰਮਦ ਖੁਦਾ ਦਾ ਹਬੀਬ, ਮੂਸਾ ਖੁਦਾ ਦਾ ਨਬੀ ਤੇ ਮਹਿਬੂਬ ਅਤੇ ਈਸਾ ਖੁਦਾ ਦਾ ਇਕਲੌਤਾ ਪੁੱਤਰ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਆਪ ਭਗਵਾਨ, ਬੁੱਧ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ; ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਸੇਵਕ ਤੇ ਮਾਮੂਲੀ ਇਨਸਾਨ ਹੀ ਆਖਿਆ ਹੈ :

(੩) ਜੋ ਹਮ ਕੋ ਪਰਮੇਸਰ ਉਚਰਿ ਹੈਂ ॥
 ਤੇ ਸਭ ਨਰਕ ਕੁੰਡ ਮਹਿ ਪਰਿ ਹੈਂ ॥
 ਮੈ ਕੋ ਦਾਸ ਤਵਨ ਕਾ ਜਾਨੋ ॥
 ਯਾ ਮੈ ਭੇਦ ਨ ਰੰਚ ਪਛਾਨੋ ॥੩੨॥
 ਮੈ ਹੋ ਪਰਮ ਪੁਰਖ ਕੋ ਦਾਸਾ ॥

ਦੇਖਨ ਆਯੋ ਜਗਤ ਤਮਾਸਾ ॥੩੩॥(੬) (ਬਚਿੱਤ੍ਰ ਨਾਟਕ)

(ਮੈਨੂੰ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਆਖਣ ਵਾਲਾ ਨਰਕ-ਕੁੰਡ ਵਿਚ ਪਵੇਗਾ। ਮੈਨੂੰ ਸਾਰੇ ਲੋਕੀਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਕੇਵਲ ਸੇਵਕ ਹੀ ਸਮਝਣ। ਇਸ ਵਿਚ ਰੰਚਕ ਮਾਤ੍ਰ ਵੀ ਸ਼ੱਕ ਨਾ ਸਮਝੋ ਕਿ ਮੈਂ ਈਸ਼ਵਰ ਦਾ ਦਾਸ (ਸੇਵਕ) ਹਾਂ ਤੇ ਜਗਤ ਦਾ ਤਮਾਸ਼ਾ ਵੇਖਣ ਹੀ ਆਇਆ ਹਾਂ।)

ਇਹੋ ਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸੱਚਾ ਗੁਰੂ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰਹਿਬਰਾਂ ਤੇ ਆਗੂਆਂ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਚਮਕਦਾ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਹੱਦ ਤਕ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਧ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵੇਦਾਂਤ ਦੇ ਉਸ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਮੰਨਦੇ, ਜਿਹੜਾ ਆਖਦਾ ਹੈ ਜੀਵ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਇਕ ਹੀ ਹਨ। ਉਹ ਜੀਵ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਹੀ ਮੰਨਦੇ ਸਨ। ਜੀਵ ਤਾਂ ਕਰਤੇ, ਕਾਦਰ, ਕਰਤਾਰ ਦੀ ਕਿਰਤ ਹੈ, ਬਰਾਬਰ ਕਿਵੇਂ ਤੇ ਇਕ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ!

ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ ਤੇ ਅਵਤਾਰਾਂ ਦੀ ਹਸਤੀ ਤੇ ਵਜੂਦ ਨੂੰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਦਾ ਕਿਵੇਂ ਸਵਾਲ ਪੈਦਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮੂਰਤੀ-ਪੂਜਾ ਦੇ ਸਖ਼ਤ ਵਿਰੁੱਧ ਸਨ। ਉਹ ਕਬਰਾਂ ਮੜੀਆਂ ਤੇ ਮਕਬਰਿਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਨੂੰ ਵੀ ਪਾਪ ਹੀ ਆਖਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਮਿਲਦੇ ਹਨ :

(੧) ਫੋਕਟ ਧਰਮ ਭਯੋ ਫਲ ਹੀਨ

ਜੁ ਪੂਜ ਸਿਲਾ ਜੁਗਿ ਕੋਟਿ ਗਵਾਈ ॥

ਸਿਧ ਕਹਾ ਸਿਲ ਕੇ ਪਰਸੇ ਬਲ

ਬਿਧ ਘਟੀ ਨਵ ਨਿਧ ਨ ਪਾਈ ॥

ਆਜੁ ਹੀ ਆਜੁ ਸਮੋ ਜੁ ਬਿਤਯੋ

ਨਹਿ ਕਾਜ ਸਰਯੋ ਕਛੁ ਲਾਜ ਨ ਆਈ ॥

ਸ੍ਰੀ ਭਗਵੰਤ ਭਜਯੋ ਨ ਅਰੇ ਜੜ

ਐਸੇ ਹੀ ਐਸ ਸੁ ਬੈਸ ਗਵਾਈ ॥੨੧॥

(ਤੇਤੀ ਸਵੈਯੇ)

(ਪਾਖੰਡ ਧਰਮ ਤਾਂ ਨਿਸਫਲ ਹੈ। ਜੇ ਸਿਲਾ (ਪੱਥਰ) ਦੀ ਯੁਗਾਂ ਤਕ ਕ੍ਰੋੜਾਂ ਸਾਲ ਵੀ ਪੂਜਾ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਵਕਤ ਹੀ ਜਾਇਆ ਕੀਤਾ। ਪੱਥਰ ਪੂਜਣ ਨਾਲ ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਤਾਕਤ ਤੇ ਤਰੱਕੀ ਨਾਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਪਰਮਾਨੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਹੇ ਮੂਰਖ! ਤੂੰ ਸਾਰਾ ਵਕਤ ਹੀ ਮੂਰਤੀ-ਪੂਜਾ ਵਿਚ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਤੈਨੂੰ ਸ਼ਰਮ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ, ਹੇ ਜੜ੍ਹ! ਭਾਵ, ਹੇ ਬੁੱਧੂ! ਤੂੰ ਈਸ਼ਵਰ ਨੂੰ ਤਾਂ ਯਾਦ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਤੇ ਬੁੱਤ ਹੀ ਪੂਜਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੂੰ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਹੀ ਵਿਅਰਥ ਗੁਆ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।)

(੨) ਕਾਹੇ ਕੋ ਪੂਜਤ ਪਾਹਨ ਕਉ

ਕਛੁ ਪਾਹਨ ਮੈ ਪਰਮੇਸਰ ਨਾਹੀ ॥੨੦॥

(ਤੇਤੀ ਸਵੈਯੇ)

(ਪੱਥਰਾਂ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਪੂਜਦੇ ਹੋ? ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੂਜਣ ਨਾਲ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਉਸ ਪਰੀਪੂਰਨ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੂੰ ਪੂਜੋ, ਜਿਸ ਦੀ ਪੂਜਾ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਦੁਖ

ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਣ। ਧੋਖੇ ਦੇ ਧਰਮ ਤੋਂ ਕੋਈ ਫਲ ਨਹੀਂ। ਕੇਵਲ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਨਾਮ ਲਓ।)

- (੩) ਜੌ ਜੁਗ ਤੈ ਕਰਿ ਹੈ ਤਪਸਾ
ਕਛੁ ਤੋਹਿ ਪ੍ਰਸੰਨ ਨ ਪਾਹਨ ਕੈ ਹੈ ॥
ਹਾਥ ਉਠਾਏ ਭਲੀ ਬਿਧ ਸੋ
ਜੜੁ ਤੋਹਿ ਕਛੁ ਬਰ ਦਾਨ ਨ ਦੈ ਹੈ ॥

(ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਜੁਗਾਂ-ਜੁਗਾਂਤਰਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਤਕ ਵੀ ਪੱਥਰ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਰਹੋ ਤਾਂ ਪੱਥਰ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਣੀ। ਹੇ ਮੂਰਖ! ਇਸ ਬੇਜਾਨ ਚੀਜ਼ ਨੇ ਤੈਨੂੰ ਕੋਈ ਬਰਕਤ ਨਹੀਂ ਦੇਣੀ। ਇਹ ਭੁਲੇਖਾ ਤੈਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮੂਰਤੀ ਤੇਰੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰੇਗੀ? ਹੇ ਬੇਸਮਝ ਬੰਦੇ! ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਰੱਖ ਕਿ ਇਸ ਝੂਠੇ ਧਰਮ ਰਾਹੀਂ ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਇੱਜ਼ਤ ਬਰਬਾਦ ਕਰੇਂਗਾ।)

- (੪) ਪਖਾਣ ਪੂਜ ਹੋਂ ਨਹੀਂ ॥
ਨ ਭੇਖ ਭੀਜ ਹੋਂ ਕਹੀਂ ॥
ਅਨੰਤ ਨਾਮੁ ਗਾਇ ਹੋਂ ॥

ਪਰਮ ਪੁਰਖ ਪਾਇ ਹੋਂ ॥੩੫॥(੬)

(ਬਚਿੱਤ੍ਰ ਨਾਟਕ)

(ਮੈਂ ਬੁੱਤ-ਪ੍ਰਸਤ ਨਹੀਂ, ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਭੇਖ ਨੂੰ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ। ਸਰਬ-ਵਿਆਪੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਸਦਾ ਵੱਸਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।)

- (੫) ਤਾ ਕੌ ਕਰਿ ਪਾਹਨ ਅਨੁਮਾਨਤ ॥
ਮਹਾ ਮੂੜੁ ਕਛੁ ਭੇਦ ਨ ਜਾਨਤ ॥
ਮਹਾਦੇਵ ਕੌ ਕਹਤ ਸਦਾ ਸਿਵ ॥
ਨਿਰੰਕਾਰ ਕਾ ਚੀਨਤ ਨਹਿ ਭਿਵ ॥੧੬॥

(ਕਬਿਯੋ ਬਾਰ ਬੇਨਤੀ ਚੌਪਈ)

(ਮਹਾਦੇਵ ਨੂੰ ਸ਼ਿਵ ਆਖਦੇ ਤੇ ਨਿਰੰਕਾਰ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਨਹੀਂ। ਲੋਕੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੱਥਰਾਂ ਦੇ ਬੁੱਤ ਵਿਚ ਪੂਜਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਭੇਦ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਸਕਦੇ।)

ਵਾਹਿਗੁਰੂ

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਸਿਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਮੁਰਾਦ ਪਰਮਾਤਮਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤੋਂ ਹੈ, ਜੋ ਇਨਸਾਨ ਦਾ ਸੱਚਾ ਸੁੱਚਾ ਰਹਿਬਰ ਤੇ ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਰਚਣਹਾਰ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਇਸੇ ਭਾਵਨਾ ਵਿਚ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ।

ਆਦਿ ਅੰਤਿ ਏਕੈ ਅਵਤਾਰਾ ॥

ਸੋਈ ਗੁਰੂ ਸਮਝਿਯਹੁ ਹਮਾਰਾ ॥੯॥

(ਕਬਿਯੋ ਬਾਰ ਬੇਨਤੀ ਚੌਪਈ)

ਤੀਰਥ

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਤੀਰਥ-ਅਸਥਾਨ ਨਿਯਤ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੀਰਥ ਇਸ਼ਨਾਨ ਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਕੋਈ ਬਹੁਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਤੀਰਥ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਵਿਚ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦਾ ਉਹ ਕੇਂਦਰ ਮੁਕੱਰਰ ਕਰਨਾ ਲੋੜਦੇ ਸੀ। ਜੇ ਹਿੰਦੂ ਜਾਤੀ ਵੀ ਆਪਣੇ ਤੀਰਥਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਹੀ ਬਣਾਉਣ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤੀਰਥਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਇਸ਼ਨਾਨ ਤੇ ਯਾਤਰਾ ਤੋਂ ਕੋਈ ਆਤਮ-ਉੱਨਤੀ ਜਾਂ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੰਨਦੇ।

ਜਲ ਕੈ ਮਜਨਿ ਜੇ ਗਤਿ ਹੋਵੈ

ਨਿਤ ਨਿਤ ਮੇਂਡੁਕ ਨਾਵਹਿ ॥

ਜੈਸੇ ਮੇਂਡੁਕ ਤੈਸੇ ਓਇ ਨਰ

ਫਿਰਿ ਫਿਰਿ ਜੋਨੀ ਆਵਹਿ ॥

(ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਨਹਾਉਣ ਕਰਕੇ ਜੇ ਗਤੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਡੱਡੂ ਹਰ ਵਕਤ ਹੀ ਨਹਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਡੱਡੂ, ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਉਹ ਆਦਮੀ ਫਿਰ ਫਿਰ ਜਨਮ ਮਰਨ ਦੇ ਗੇੜ ਕੱਟਦਾ ਹੈ।)

ਹੋਰ ਧਰਮ

ਸਾਰਿਆਂ ਧਰਮਾਂ ਦੀ ਸਿਖਿਆ, ਪੁਰਾਣਾਂ ਆਦਿ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਫਿਰਕਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸਿਖਿਆ ਤੇ ਤਾਲੀਮ ਨੂੰ ਉਹ ਧੋਖਾ ਹੀ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਤੇ ਇਸ ਠੱਗੀ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਬਾਰ ਬਾਰ ਆਪਣੇ ਖ਼ਾਲਸੇ ਨੂੰ ਤਾੜਨਾ ਕੀਤੀ।

ਸ਼ਰਾਬ ਤੇ ਸਾਰੇ ਨਸ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵਿਵਰਜਤ ਕੀਤਾ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਤਮਾਕੂ ਤਕ ਪੀਣ ਦੀ ਵੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਖੁਦ ਵੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਦੇ ਸਨ ਤੇ ਖ਼ਾਲਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖਿਡਾਉਂਦੇ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਉਹ ਖੁਦ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

ਰਾਜ ਸਾਜ ਹਮ ਪਰ ਜਬ ਆਯੋ ॥

ਜਥਾ ਸਕਤ ਤਬ ਧਰਮ ਚਲਾਯੋ ॥

ਭਾਂਤਿ ਭਾਂਤਿ ਬਨ ਖੇਲ ਸਿਕਾਰਾ ॥

ਮਾਰੇ ਗੀਛ ਰੋਝ ਝੰਕਾਰਾ ॥੧॥ (੮)

(ਬਚਿੱਤ੍ਰ ਨਾਟਕ)

(ਜਦ ਸਮੇਂ ਨੇ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ, ਯਥਾਸ਼ਕਤ ਧਰਮ ਚਲਾਇਆ ਤੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡੇ। ਰਿੱਛ ਵਗੈਰਾ ਮਾਰੇ।) ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕੋਈ ਸਾਹਿਸ਼ ਨਹੀਂ, ਸਿਵਾਏ ਇਸ ਦੇ ਕਿ ਧਰਮ-ਯੁੱਧ ਕਰੀਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਕ ਹੋਰ ਥਾਂ 'ਤੇ ਆਖਿਆ ਹੈ :

ਅਉਰ ਵਾਸਨਾ ਨਾਹਿ ਮੋਹਿ ਧਰਮ ਯੁਧ ਕੇ ਚਾਇ ॥

ਈਸ਼ਵਰ

ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਸੇ ਹੀ ਈਸ਼ਵਰ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਦਾ ਵਰਣਨ ਵੇਦਾਂ ਵਿਚ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਸਦਾ ਸਚ-ਦਾ-ਨੰਦ, ਅਕਾਲ, ਅਜਨਮਾ, ਅਜੂਨੀ, ਅਮਰ, ਅਭੈ, ਸਰਬ ਵਿਆਪਕ, ਬੇਅੰਤ, ਅਪਾਰ, ਅਰੂਪ, ਲਾ-ਮਹਿਦੂਦ, ਅਨੰਤ, ਸਰਵ-ਆਧਾਰ, ਨਿਰਲੇਪ, ਨਿਆਂਕਾਰੀ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਬਣਾਏ ਕਿਸੇ ਈਸ਼ਵਰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੰਨਦੇ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਅਵਤਾਰ ਨੂੰ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਜਪੁਜੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ

ਮੂਲ-ਮੰਤਰ ਰਾਹੀਂ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਉਪਮਾ ਇੰਜ ਕੀਤੀ ਹੈ :

ਚੱਕ੍ਰ ਚਿਹਨ ਅਰੁ ਬਰਨ ਜਾਤਿ ਅਰੁ ਪਾਤਿ ਨਹਿਨ ਜਹਿ ॥

ਰੂਪ ਰੰਗ ਅਰੁ ਰੇਖ ਭੇਖ ਕੋਊ ਕਹਿ ਨ ਸਕਤ ਕਿਹ ॥

ਅਚਲ ਮੂਰਤਿ ਅਨਭਉ ਪ੍ਰਕਾਸ ਅਮਿਤੋਜਿ ਕਹਿੱਜੈ ॥

ਕੋਟਿ ਇੰਦ੍ਰ ਇੰਦ੍ਰਾਣ ਸਾਹੁ ਸਾਹਾਣਿ ਗਣਿਜੈ ॥

ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਮਹੀਪ ਸੁਰ ਨਰ ਅਸੁਰ ਨੇਤ ਨੇਤ ਬਨ ਤ੍ਰਿਣ ਕਹਤ ॥

ਤਵ ਸਰਬ ਨਾਮ ਕਥੈ ਕਵਨ ਕਰਮ ਨਾਮ ਬਰਨਤ ਸੁਮਤਿ ॥੧॥

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਚੌਪਈ (ਬੇਨਤੀ), ਸ਼ਬਦ ਹਜ਼ਾਰੇ, ਅਕਾਲ ਉਸਤਤਿ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬਾਣੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਈਸ਼ਵਰ-ਮਹਿਮਾ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹਨ।

ਇਲਹਾਮ

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਦਾ ਹੀ ਆਖਿਆ ਕਿ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਉਹ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾਲ ਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਹ ਕਦੇ ਦਾਅਵਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਲਹਾਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਵਹੀ ਨਾਜ਼ਲ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂ ਕੋਈ ਆਕਾਸ਼ਬਾਣੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਤਾਂ ਕਰਾਮਾਤ ਦੇ ਵੀ ਹਾਮੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਦੇ ਕਰਾਮਾਤ ਵਿਖਾਈ ਜਾਂ ਉਸ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ। ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਹ ਇਲਹਾਮ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਿਵੇਂ ਕਰਦੇ ?

ਗੁਰੂ ਜੀ ਪੂਰਨ ਸੱਚ ਦੇ ਉਪਾਸ਼ਕ ਤੇ ਧਾਰਨੀ ਸਨ। ਧੌਖੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਪਾਪ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਤਮਾ ਮਹਾਂਬਲੀ ਸੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਤਮਕ ਬਲ ਖ਼ਾਲਸੇ ਵਿਚ ਕੌਮੀਅਤ ਤੇ ਜੋਸ਼ ਭਰਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਫ਼ਰੇਬ ਜਾਂ ਪਰਪੰਚ ਰਚਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਸਖ਼ਤ ਵਿਰੋਧੀ ਸਨ। ਕਿਸੇ ਫ਼ਰੇਬੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਖ਼ੁਦਾ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਫ਼ਸਾਦ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਉਹ ਨਿਖੇਧੀ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਕੁਝ ਲੋਕ ਮਹਾਤਮਾਂ ਤੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਦੇ

ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਨੂੰ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਮਿਣਦੇ ਤੇ ਤੋਲਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਵੱਲ ਦੁਆਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ, ਜੋ ਕਿ ਕਿਸੇ ਕਰਾਮਾਤ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਨਹੀਂ। ਖ਼ਾਲਸਾ ਧਰਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਹ ਕਰਾਮਾਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਕ੍ਰਿਸ਼ਮੇ ਫੁੱਟੇ ਕਿ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਹੀ ਚੁੰਧਿਆ ਗਈਆਂ। ਨਾਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਮਰਦ ਬਣਾਇਆ, ਲੁੰਬੜੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ੇਰ ਬਣਾਇਆ ਤੇ ਰਸਾਤਲ ਵੱਲ ਜਾਂਦੀ ਹਿੰਦੂ ਕੌਮ ਦੀ ਕਾਇਆਂ ਹੀ ਪਲਟ ਦਿੱਤੀ। ਖ਼ਾਲਸਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਜੀਉਂਦੀ ਜਾਗਦੀ ਕਰਾਮਾਤ ਹਰ ਵਕਤ ਸਾਹਮਣੇ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਤੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕਰਾਮਾਤ ਦੇ ਲੱਭਣ ਤੇ ਵੇਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੀ ਨਹੀਂ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਬਚਨ ਤੇ ਵਿਚਾਰ

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਜੋ ਬਚਨ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਮੇਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਵੱਜੋਂ ਕਹੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਥੇ ਵਰਣਨ ਕਰਨਾ ਕਾਫ਼ੀ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਜੀਵਨੀ 'ਤੇ ਹੋਰ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗੀ।

ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਹੋਰ ਵੀ ਦੋ ਲਿਖਤਾਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ। ਇਕ ਰਹਿਤਨਾਮਾ ਤੇ ਦੂਜਾ ਤਨਖ਼ਾਹਨਾਮਾ। ਰਹਿਤਨਾਮਾ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਅਬਚਲ ਨਗਰ, ਗੁਦਾਵਰੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਲਿਖਿਆ ਭਾਸਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕਈ ਕੀਮਤੀ ਗੱਲਾਂ ਦਰਜ ਹਨ, ਪਰ ਇਥੇ ਕੁਝ ਕੁ ਦਾ ਹੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ :

ਨੜੀਮਾਰ, ਕੁੜੀਮਾਰ, ਮਸੰਦਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਜੋਲ, ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਤਰੰਜ ਖੇਡਣਾ, ਸਿਰੋਂ ਪਗੜੀ ਲਾਹ ਕੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕਣਾ ਸਿੰਘਾਂ ਲਈ ਵਿਵਰਜਤ ਹੈ। ਜੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦਾ ਪਾਲਣ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ ਉਹ ਮਲੇਛ ਹੋਵੇਗਾ। ਪ੍ਰਥਮ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਦੂਜੇ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦਾ ਹੀ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਨਹੀਂ ਮੰਨੇਗਾ, ਉਹ ਨਰਕ-ਗਾਮੀ ਹੋਏਗਾ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਭਗਵਾ ਰੰਗ ਨਹੀਂ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਕੋਈ ਤਵੀਤ ਧਾਗਾ ਨਾ ਪਾਉਣ। ਪ੍ਰਭਾਤ ਵੇਲੇ ਨਾਸ਼ਤੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਪੁਜੀ ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰਹਿਰਾਸ ਪੜ੍ਹਨੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਪਾਠ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਸਵੇਰੇ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਾ ਆਰੰਭਣ।

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤੋਂ ਸਿਵਾਏ ਕਿਸੇ ਮੂਰਤੀ ਜਾਂ ਬੁੱਤ ਦੀ ਪੂਜਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ। ਸਿਖ ਤੋਂ ਸਿਵਾਏ ਕਿਸੇ ਅੱਗੇ ਵੀ ਪ੍ਰਣਾਮ ਵਿਚ ਸਿਰ ਨਹੀਂ ਝੁਕਾਉਣਾ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਨਾ ਭੁੱਲਣਾ। ਸਿਖ ਨਾਲ ਧੋਖਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ। ਜੋ ਵੀ ਮਸਜਿਦ, ਮੰਦਰ, ਕਬਰ, ਮੜੀ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਿਖ ਨਹੀਂ। ਜੋ ਟੋਪੀ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਣਾਮ ਜਾਂ ਸਲਾਮ ਕਰੇਗਾ ਜਾਂ ਹੱਥ ਮਿਲਾਏਗਾ, ਉਹ ਨਰਕ ਵਿਚ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਦਾ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮੁਗਲ ਅਮੀਰ ਤੇ ਨਵਾਬ ਟੋਪੀ ਪਾਉਂਦੇ ਸਨ ਜਾਂ ਫਿਰ ਕਿਉਂਕਿ ਸਮੇਂ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਾਕਮ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਪਗੜੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬੰਨ੍ਹਣ ਦਿੰਦੇ, ਸੋ ਟੋਪੀ ਪਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਐਸੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵੱਲ ਹੀ ਸੰਕੇਤ ਹੋਵੇ।

ਖ਼ਾਲਸੇ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਗੁਰੂ ਮੰਨੋ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਖ਼ਾਲਸੇ ਵਿਚ ਹੀ ਵੇਖੋ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਅੱਗੇ ਹੀ ਸਿਰ ਝੁਕਾਉ, ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ।

ਅੱਗੇ ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ 'ਤਨਖ਼ਾਹਨਾਮੇ' ਵਿਚੋਂ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਆਖੀਆਂ :

ਜੋ ਪੰਜ ਸਿੰਘ ਕਿਸੇ ਸਿਖ ਨੂੰ ਪਾਹੁਲ ਦੇਣਗੇ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੇਅੰਤ ਬਰਕਤਾਂ ਬਖ਼ਸ਼ੇਗਾ। ਜੋ ਸਿਖ ਕਿਸੇ ਮਸਕੀਨ ਗਰੀਬ ਸਿਖ ਲਈ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਅਸਥਾਨ ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਂਦੇ, ਉਹ ਸਿਖ ਨਹੀਂ। ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਿ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਹੀ ਵੰਡਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਿ ਤ੍ਰੈਭਾਉਲ ਦਾ (ਖੰਡ, ਆਟਾ ਤੇ ਘਿਉ ਬਰਾਬਰ ਬਰਾਬਰ ਪਾ ਕੇ) ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਜੋ ਸਿਖ ਤਵੀਤ ਜਾਂ ਧਾਗੇ ਪਾਵੇਗਾ ਤੇ ਲੋਹੇ ਨੂੰ ਪੈਰ ਲਾਵੇਗਾ, ਉਹ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਸਜ਼ਾ ਪਾਵੇਗਾ।

ਕੋਈ ਸਿਖ ਨਸਵਾਰ ਨਾ ਲਵੇ।

ਜੋ ਸਿਖ ਲੋਹਾ ਪਾਸ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ ਤੇ ਤੁਰਕ ਨੂੰ ਪ੍ਰਣਾਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਨਿੰਦਣ ਯੋਗ ਤੇ ਸਜ਼ਾ ਦਾ ਭਾਗੀ ਹੈ। ਸਿਖ ਨੂੰ ਦੋਨੋਂ ਸਮੇਂ ਕੇਸਾਂ ਵਿਚ ਕੰਘਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਿਖ ਜੰਝੂ ਨਾ ਪਾਵੇ, ਝੂਠ ਨਾ ਬੋਲੇ, ਬਚਨ ਦਾ ਧਨੀ ਰਹੇ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਲਏ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਕਾਰਜ ਆਰੰਭ ਨਾ ਕਰੇ।

ਜੋ ਸਿਖ ਲੋੜਵੰਦ ਦੀ ਮਦਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਜੋ ਜੁਆ ਖੇਡਦਾ ਹੈ,

ਜੋ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਸੁਣਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਫੂਕ ਮਾਰ ਕੇ ਅੱਗ ਨਾ ਬਾਲੋ ਤੇ ਜੂਠੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਅੱਗ ਨਾ ਬੁਝਾਓ।

ਖਾਲਸਾ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸੇ ਦੀ ਚੁਗਲੀ ਨਿੰਦਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਜੋ ਯੁਧ ਕਰਦਾ ਤੇ ਵੀਰਤਾ ਦੇ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਖ਼ਾਨ, ਭਾਵ ਮਲੇਛ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਵਲਵਲਿਆਂ 'ਤੇ ਕਾਬੂ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਰਸਮਾਂ ਤੋਂ ਉੱਤੇ ਤੇ ਬਰੀ ਹੈ, ਜੋ ਵਹਿਮਾਂ ਭਰਮਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿੰਦਾ ਤੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਬਚਨਾਂ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਦੇ ਭੈ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ ਭਾਵੇਂ ਕਾਮਯਾਬ ਨਾ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸਤਾਂਦਾ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਸਭ ਲੁਕਾਈ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸਾਜੀ ਹੋਈ ਤੇ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਅਮਲ ਕਰੇਗਾ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਉਸ ਨਾਲ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋਵੇਗਾ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਪੱਖ

ਇਕ ਹੋਰ ਫ਼ਿਰਕਾ ਇਹ ਇਤਰਾਜ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਭਗਤੀ, ਨਿਮਰਤਾ, ਦਾਨਾਈ, ਸ਼ਾਂਤੀ ਤੇ ਭਜਨ-ਬੰਦਗੀ ਦੀ ਥਾਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕੌਮ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਮੰਜ਼ਲ ਤੋਂ ਹਟਾ ਕੇ ਖ਼ੂਨ ਵਹਾਣਾ ਸਿਖਾਇਆ। ਭਗਤੀ ਦੇ ਦਰਜੇ ਤੋਂ ਉਠਾ ਕੇ ਬੇਰਹਿਮੀ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਦੁੱਖ ਸਹਿਣ ਦੀ ਮਹਾਨ ਪਵਿੱਤਰ ਤੇ ਪਾਕ ਆਦਤ ਨੂੰ ਮਿਟਾਅ ਕੇ ਦੁੱਖ ਦੇਣ ਦਾ ਆਦੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਰਮ ਸੁਭਾ ਦੇ ਜਜ਼ਬੇ ਨੂੰ ਮਾਰੂ ਵੀਰਤਾ ਵਿਚ ਬਦਲ ਕੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਤੂਫ਼ਾਨ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿਮਰਤਾ, ਖ਼ਾਕਸਾਰੀ ਤੇ ਆਜ਼ਜ਼ੀ ਵਾਲੀ ਰੁਚੀ ਨੂੰ ਮਲੀਆਮੇਟ ਕਰ ਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੌਮੀ ਗੌਰਵ ਤੇ ਮਾਣ ਵਿਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿੱਜੀ ਹਲੀਮੀ ਤੇ ਸਹਿਣ-ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਦਬਾਅ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਾਲਮ ਤੇ ਖ਼ੂਨੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨੂੰ ਗੁੱਸੇ ਤੇ ਕਹਿਰ ਵਿਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬਦਲੇ ਦੀ ਪ੍ਰਚੰਡ ਅਗਨੀ ਬਾਲ ਦਿੱਤੀ। ਅਮਨ-ਪਸੰਦਾਂ ਤੋਂ ਲੜਾਕੇ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਹਾਂ, ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਠੀਕ ਆਖਦੇ ਹੋ। ਜ਼ਰਾ ਕਿਰਪਾ ਕਰ ਕੇ ਅੱਖਾਂ ਤਾਂ ਖੋਲ੍ਹੋ

ਤੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਨਿਗਾਹ ਮਾਰ ਕੇ ਵੇਖੋ ਤੇ ਇੰਜ ਕਹੋ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੁੱਤਿਆਂ ਨੂੰ ਜਗਾਇਆ, ਡਿੱਗਦਿਆਂ ਨੂੰ ਉਠਾਇਆ। ਮਰਨ ਮਿਟਣ ਤੇ ਸੜਨ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ। ਕਿਸੇ ਕਵੀ ਨੇ ਠੀਕ ਆਖਿਆ ਹੈ :

ਨਾ ਕਹੋਂ ਅਬ ਕੀ ਨਾ ਕਹੋਂ ਤਬ ਕੀ।

ਅਗਰ ਨਾ ਹੋਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸੁੰਨਤ ਹੋਤੀ ਸਭ ਕੀ।

ਇਤਰਾਜ਼ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹਰ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਘੋਖ ਲਉ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਲਉ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਉਹ ਕਿਹੜਾ ਧਰਮ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਤਲਵਾਰ ਬਿਨਾਂ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪਰ ਫੈਲਾਏ ਹੋਣ। ਮੂਸਾ ਦੇ ਜੰਗਾਂ ਜੁੱਧਾਂ ਦਾ ਹਾਲ ਤੇ ਮਿਸਾਲਾਂ ਗਿਣਨ ਲਈ ਤੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਅਣਗਿਣਤ ਕਾਗਜ਼ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

ਈਸਾ ਨੇ ਭਾਵੇਂ ਇਕ ਚਪੇੜ ਇਕ ਗਲ੍ਹ ਉੱਤੇ ਖਾ ਕੇ ਦੂਜੀ ਗਲ੍ਹ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਨਾਹਰਾ ਮਾਰਿਆ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਿਆ, ਪਰ ਕੌਣ ਇਹ ਆਖ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਈਸਾਈ ਮੱਤ ਤਲਵਾਰ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਫੈਲਿਆ। ਸਾਰੇ ਯੋਰਪ ਤੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਸਾਫ਼ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਈਸਾਈ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਅੱਗੇ ਅੱਗੇ ਵਧਦੇ ਜਾਂਦੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਤਲਵਾਰ ਤੁਰੀ ਆਉਂਦੀ। ਜਿਥੇ ਕਿਤੇ ਈਸਾਈ ਮਿਸ਼ਨਰੀਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਰਾ ਜਿੰਨੀ ਵੀ ਤਕਲੀਫ਼ ਆਈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਤਲਵਾਰ ਤੁਰਤ ਮਿਆਨ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੀ। ਯੋਰੋਸ਼ਲਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਰੇ ਯੋਰਪ ਦੀ ਈਸਾਈ ਜਮਾਤ ਨੇ ਸਾਂਝਾ ਮੋਰਚਾ ਬਣਾਇਆ ਤੇ ਜਹਾਦ ਕੀਤਾ। ਇਤਿਹਾਸਕ ਸੱਚਾਈ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੈ।

ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਕੀ ਫੁਰਮਾਨ ਸੀ ? ਮੌਤ ਯਾ ਇਸਲਾਮ, ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ? ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਉਹ ਕਿਹੜਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ ਜਿਥੇ ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਤਬਲੀਗ਼ ਲਈ ਮਿਆਨ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਆਈ ? ਕੀ ਸਾਰੇ ਯੋਰਪ ਦੀ ਈਸਾਈ ਆਬਾਦੀ ਨੇ ਈਸਾ ਦੀ ਜਨਮ-ਭੂਮੀ ਯੋਰੋਸ਼ਲਮ ਖੋਹਣ ਲਈ ਇਸਲਾਮ ਨਾਲ ਲਗ ਭਗ ਸੱਤ ਸਾਲ ਜਹਾਦ ਵਿਚ ਤਲਵਾਰ ਨਹੀਂ ਖੜਕਾਈ ?

ਬੁੱਧ, ਜੋ ਕੀੜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਦੁੱਖ ਦੇਣਾ ਪਾਪ ਸਮਝਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਯੁਗਾਂ ਵਿਚ ਜੀਵ-ਹੱਤਿਆ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਵੇਖ ਕੇ ਬਹੁਤ ਨੱਕ ਮੂੰਹ ਚੜ੍ਹਾਉਂਦਾ ਤੇ ਸਭ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਸਮਾਨ ਜੀਵਨ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਦਾ ਹੱਕ ਸਵੀਕਾਰਦਾ ਤੇ

ਪ੍ਰਚਾਰਦਾ ਸੀ, ਤੇ 'ਅਹਿੰਸਾ ਪਰਮੋ ਧਰਮਾ' ਦਾ ਢੋਲ ਪਿੱਟਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਚੇਲਿਆਂ ਤੇ ਸ਼ਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਕੀ ਤਲਵਾਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਈ ? ਹਰਗਿਜ਼ ਨਹੀਂ। ਜਦੋਂ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਰਾਜ-ਸਿੰਘਾਸਨ 'ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋਇਆ, ਰਾਜਾ ਅਸ਼ੋਕ, ਜੋ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ੂਦਰ ਹੀ ਸੀ, ਨੇ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੀਤਾ ਤਾਂ ਉਸ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਫੈਲਾਇਆ, ਦੂਜੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਸਕਾਂ ਦੇ ਖੂਨ ਨਾਲ ਤਲਵਾਰ ਰੰਗ ਕੇ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਦਾ ਘੇਰਾ ਚੌੜਾ ਕੀਤਾ।

ਕੀ ਸ਼ੰਕਰਾਚਾਰੀਆ ਦੀ ਸੁੱਕੀ ਫਿਲਾਸਫੀ ਨੇ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਨੂੰ ਭਾਰਤਵਰਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ ? ਤੇ ਆਪਣੀ ਜੁਗਤੀ ਤੇ ਦਲੀਲ-ਬਾਜ਼ੀ ਨਾਲ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਦਾ ਬਿਸਤਰਾ-ਬੋਰੀਆ ਗੋਲ ਕੀਤਾ ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾ ਸੁੱਟਿਆ ? ਨਹੀਂ, ਹਰਗਿਜ਼ ਨਹੀਂ। ਸਗੋਂ ਰਾਜਪੂਤ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਫਿਰ ਤਲਵਾਰ ਉਠਾਈ ਤੇ ਉਹ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਹੀ ਛਤਰ-ਛਾਇਆ ਹੇਠ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋਏ। ਖੱਤਰੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਸ਼ੰਕਰ ਮਤ ਫੈਲਾਉਣ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਪਿਆਸ ਬੋਧੀਆਂ ਦੇ ਲਹੂ ਨਾਲ ਬੁਝਾਈ।

ਕੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਹੀ ਆਪਣੇ ਉਦੇਸ਼ ਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਦੂਜੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ 'ਤੇ ਤਲਵਾਰ ਵਰਤਣਾ ਅਯੋਗ ਸੀ ? ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰੱਖਿਆ ਤੇ ਮੁਸੀਬਤ-ਫਸੀ ਹਿੰਦੂ ਜਾਤੀ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਤਲਵਾਰ ਮਿਆਨ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਤਲਵਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਕੱਢੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖੁਦਾਈ ਹੁਕਮ ਭਾਸਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜੋ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਕਾਫ਼ਰ ਹੈ ਤੇ ਕਾਫ਼ਰ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਸਵਾਬ, ਭਾਵ ਪੁੰਨ ਤੇ ਧਰਮ ਹੈ। ਕਾਫ਼ਰਾਂ ਦਾ ਮਾਲ-ਮਤਾ, ਘਰ-ਬਾਰ, ਬਾਲ-ਬੱਚੇ ਅਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ, ਮੋਮਨਾਂ ਭਾਵ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਲਈ ਸਭ ਕੁਝ ਹਲਾਲ ਤੇ ਪਾਕ ਹੈ।

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਸਲਿਆਂ ਦਾ ਹੱਲ ਪਹਿਲੇ ਮੁਸਲਮ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਜੋ ਕੀਤਾ, ਉਹ ਕੀਤਾ ਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਤਾਂ ਪ੍ਰਣ ਹੀ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਬਲ ਨਾਲ ਦੀਨ ਵਿਚ ਦਾਖ਼ਲ ਕਰੇ ਤੇ ਬਹਿਸ਼ਤ ਵਿਚ ਹੂਰਾਂ ਤੇ ਗੁਲਾਮ ਹਾਸਲ ਕਰੇ। ਉਸ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਜਬਰਾਂ ਤੇ ਮਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਮਿਸਾਲਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ

ਇਥੇ ਥਾਂ ਦੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਨਹੀਂ, ਤਾਰੀਖ਼ ਦਾ ਹਰ ਪੰਨਾ ਗੁਆਹ ਹੈ। ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ, ਕਸਬਿਆਂ ਦੇ ਕਸਬੇ, ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ, ਕੌਮਾਂ ਦੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਜਬਰੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਕਿਸ਼ਤੀ ਇਸਲਾਮੀ ਤੂਫ਼ਾਨ ਵਿਚ ਘਿਰੀ ਹੋਈ ਡਗਮਗਾ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਟਕਰਾ ਕੇ ਚਕਨਾ-ਚੂਰ ਹੀ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਨਿੱਤਰੇ। ਨਾ ਨਿੱਤਰਦੇ ਤੇ ਫ਼ੌਜੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਬਣਾ ਕੇ ਟਾਕਰੇ 'ਤੇ ਖੜੀ ਨਾ ਕਰਦੇ ਤੇ ਲੋਹੇ ਦਾ ਜਵਾਬ ਲੋਹੇ ਨਾਲ ਨਾ ਦਿੰਦੇ ਤਾਂ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਸ਼ਾਂਤ ਸੁਭਾਵ ਤੇ ਸਹਿਨ-ਸ਼ੀਲਤਾ ਦੇ ਦੇਵਤੇ ਅਤੇ ਜੀਵ ਹੱਤਿਆ ਤੋਂ ਕੰਬਣ ਵਾਲੇ ਅਹਿੰਸਾ ਪਰਮੋ ਧਰਮਾ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਵੇਖਣੇ ਨਸੀਬ ਨਾ ਹੁੰਦੇ ਤੇ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਕਲਮਾ ਪੜ੍ਹਾ ਕੇ ਉਹੋ ਜਿਹੇ ਹੀ ਮੁਸਲਮ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੀਨ ਇਹ ਹੁਕਮ ਦੇਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਾਫ਼ਰਾਂ ਦੇ ਲਹੂ ਨਾਲ ਹੱਥ ਰੰਗਣੇ ਸਵਾਬ ਅਤੇ ਕਾਫ਼ਰਾਂ ਦੀਆਂ ਧੀਆਂ ਤੇ ਪੁੱਤਰ ਖੋਹ ਕੇ ਮਜ਼ੇ ਲੁੱਟਣਾ ਖ਼ੁਦਾਈ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਸੀ।

ਜ਼ਰਾ ਸੋਚੋ ਤਾਂ ਸਹੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੀਤਾ, ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਜਬਰੀ ਕੀਤਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਦੇ ਵੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਕੀਤੀ! ਜਦੋਂ ਉਹ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੀ ਜਬਰੀ ਕੀਤੇ ਗਏ ਤਾਂ ਕੀ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਸਦਾ ਲਈ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਗਈ। ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਅਪਣਾਉਣ ਤੋਂ ਤਿਆਗ ਕੀਤਾ, ਘਿਰਣਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਕਦੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਮਿਲਾਉਣ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਨਾ ਕੀਤਾ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ, 'ਲੋਹੇ ਨੂੰ ਲੋਹਾ ਕੱਟਦਾ ਹੈ' ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਦਮੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਖ਼ਤ ਲੋੜ ਸੀ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਦੀ ਰਣ-ਭੂਮੀ ਵਿਚ ਕੀਤਾ, ਭੀਸ਼ਮ ਨੇ ਜੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਯੁਧਿਸ਼ਠਰ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਪਿੱਛੋਂ ਗੱਦੀ ਦੇ ਤਿਆਗ ਸਮੇਂ ਕੀਤਾ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅੱਖਰ ਅੱਖਰ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ।

ਇਤਰਾਜ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸੱਜਣੋ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਮਿਸ਼ਨ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ ਹੈ, ਨਾ ਕਿ ਘਿਰਣਾ ਯੋਗ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਗੌਰਵਮਈ ਹੈ, ਨਾ ਕਿ ਨਿੰਦਣ ਯੋਗ। ਨਫ਼ਰਤ ਤੇ ਵਖੇਵੇਂ ਖੜੇ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਜਿਤਨੀ ਚਾਹੁਣ

ਨੁਕਤਾਚੀਨੀ ਕਰਨ ਕਿਉਂਕਿ ਨੁਕਤਾਚੀਨੀ ਬੜੀ ਆਸਾਨ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਨਾ ਕੁਝ ਤਕਲੀਫ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੁਝ ਖਰਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਕਦਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਘਰ ਕੋਈ ਖੋਹ ਕੇ ਮਾਲਕ ਬਣ ਜਾਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਧੱਕ ਦੇਵੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧੀਆਂ ਪੁੱਤਰ ਖੋਹ ਕੇ ਤੇ ਜਨਾਨੀ ਆਪਣੀ ਸੇਜਾ ਦਾ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਰੰਗ-ਰਲੀਆਂ ਮਨਾਵੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮਾਂ ਵਾਲੀ ਮੁਸ਼ੱਕਤ ਤੇ ਲਾਇਆ ਜਾਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਲ ਤੇ ਦੌਲਤ ਨਾਲ ਗੁੱਲਫ਼ਰੇ ਉਡਾਏ ਜਾਣ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਾਂ ਕਸ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੀਨ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਹ ਫਿਰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਤੇ ਸਹਿਨਸ਼ੀਲਤਾ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਨ। ਤਾਂ ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਮੰਨਾਂਗੇ ਕਿ ਉਹ ਸੱਚੇ ਤਿਆਗੀ, ਪੱਕੇ ਗਿਆਨੀ ਤੇ ਰਹਿਮ-ਦਿਲ ਪੂਰੇ ਨੇ। ਇਸ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਬਿਨਾਂ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਤੇ ਸਹਿਨਸ਼ੀਲਤਾ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਉੱਕਾ ਹੀ ਮੰਨਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ।

ਇਕ ਹੋਰ ਵੀ ਫਿਰਕਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਲੋਕੀਂ ਡੀਂਗਾਂ ਮਾਰਦੇ ਨੇ ਕਿ ਸਾਡਾ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਤਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਮਿਤਰਤਾ ਤੇ ਸਦ-ਭਾਵਨਾ ਸਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਸਾਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਤੇ ਫੈਲਾਉਣ ਲਈ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਕੌਮੀ ਤੇ ਵਤਨੀ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ।

ਚਲੋ, ਠੀਕ ਹੀ ਸਹੀ ਤੇ ਉਹ ਸੱਚ ਹੀ ਆਖਦੇ ਹੋਣਗੇ। ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਤਾਂ ਹੀ ਪੁੱਗਦੀ ਹੈ ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਦੋਸਤ ਸਮਝੇ, ਬਣਾਏ ਜਾਂ ਬਣਨ ਦੇਵੇ। ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਮਝੇ ਹੀ ਕਾਫ਼ਰ ਤੇ ਇਸ ਕੁਫ਼ਰ ਦੇ ਜੁਰਮ ਵਿਚ ਫ਼ਤਵਾ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇਵੇ ਤੇ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਸੋਂ ਜਬਰੀ ਲੁੱਟੇ, ਤਾਂ ਫਿਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਰਗਾ ਹੀ ਬਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਰਗਾ ਬਣਾਓ। ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਜੀ, ਜੋ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਸਵੈ-ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਕੁਝ ਬਲ ਧਾਰਨਾ, ਕੁਝ ਅੱਖਾਂ ਲਾਲ ਪੀਲੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ, ਕੁਝ ਜੋਸ਼ ਵਿਖਾਉਣਾ ਅਤੇ ਕੁਝ ਘੂਰਨਾ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਗੈਰਤ-ਮੰਦ ਬਣਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਇਸੇ ਸਵੈ-ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਹੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕੌਮੀ ਸ਼ਹੀਦ

ਤੇ ਧਰਮੀ ਯੋਧੇ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ ਤੇ ਇਸੇ ਵਾਸਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤਲਵਾਰ ਸੂਤੀ। ਜੇ ਸਾਡੇ ਉਪਰ ਪੱਖਪਾਤ ਦਾ ਇਲਜ਼ਾਮ ਨਾ ਲਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਨਿਡਰ ਹੋ ਕੇ ਆਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਜੇ ਕੋਈ ਅਣਖ ਤੇ ਗ਼ੈਰਤ ਵਾਲਾ ਹਿੰਦੂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਉਹ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਹੀ ਸੀ। ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਅੱਠ ਸੌ ਸਾਲ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਜੇ ਕਿਸੇ ਦੀਆਂ ਰਗਾਂ ਵਿਚ ਅਣਖ ਤੇ ਗ਼ੈਰਤ ਦੇ ਖ਼ੂਨ ਨੇ ਜੋਸ਼ ਮਾਰਿਆ ਤੇ ਉਬਾਲਾ ਖਾਧਾ ਤਾਂ ਉਹ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਪਾਕ ਪਵਿੱਤਰ ਖ਼ੂਨ ਹੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਅਣਖ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਉਪਕਾਰ, ਨੁਕਤਾਚੀਨਾਂ ਦੀ ਨੁਕਤਾਚੀਨੀ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਉੱਚੇ, ਸੁੱਚੇ ਤੇ ਪਾਕ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਲਿਖਤ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਹੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਕੁਝ ਭਾਗ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਤੇ ਕੁਝ ਭਾਗ ਦੂਜੇ ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਹਨ। ਜਿਹੜੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਲਿਖਤ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਵਾਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਕਾਫ਼ੀ ਵੱਡਾ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਕੁਲ ੧੦੬੬ ਪੰਨੇ ਹਨ। ਇਸ ਉੱਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਵਿਚਾਰ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਆਕਾਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਈਆਂ ਵੱਲ ਪਾਠਕਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਦਿਵਾਉਣਾ ਕਾਫ਼ੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਭਾਸਦਾ ਹੈ। ਸੰਖੇਪ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨੀ ਕਾਫ਼ੀ ਹੋਏਗੀ ਕਿ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਕੀ ਕੀ ਵੱਡੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਅੰਕਿਤ ਹਨ।

ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਕੁਝ ਭਾਗ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜੋਸ਼ੀਲੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਕੁਝ ਹਿੱਸੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਹੀਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀ ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਹਨ, ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਅਵਤਾਰਾਂ ਤੇ ਦੇਵੀ ਬਾਰੇ, ਯੁੱਧਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਕਵਿਤਾ ਅਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਚਰਿੱਤ੍ਰ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਕਲਾਮ ਸਾਰੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਹੀ ਥਾਂ ਥਾਂ ਉੱਤੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿੱਪੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ

੧. ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖ਼ਾਲਸਾ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਕੀਤੀ। ਖ਼ਾਲਸਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਇਕ ਨਿਰਾਲੀ ਕੌਮ ਹੈ।

ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਕਾਫੀ ਮਹੱਤਤਾ-ਪੂਰਬਕ ਹੈ। ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਆਖਰੀ ਹਿੱਸਾ ਤੇ ਜ਼ਫਰਨਾਮਾ, ਜੋ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਵੱਲ ਚਿੱਠੀ ਹੈ, ਫ਼ਾਰਸੀ ਜ਼ਬਾਨ ਵਿਚ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿੱਪੀ ਵਿਚ ਫ਼ਾਰਸੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸੌਖੀ ਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਭਾਸਦੀ। ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਈਸ਼ਵਰ-ਭਗਤੀ ਤੇ ਈਸ਼ਵਰ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾਇਨ ਤੇ ਵਰਣਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਉਚਿਤ ਸਾਮੱਗਰੀ ਹੈ ਤੇ ਬਹੁਤ ਕੀਮਤੀ ਭਾਵ ਹਨ। ਕਈ ਮਸਲਿਆਂ 'ਤੇ ਉੱਤਮ ਵਿਚਾਰ ਹਨ। ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹਿੱਸੇ ਹਨ :

(੧) ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਾਹਕਾਰ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜਪੁਜੀ ਦਾ ਇਸ ਨੂੰ ਖੁਲਾਸਾ ਹੀ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜਾਂ ਇਉਂ ਕਹੋ ਕਿ ਜਪੁਜੀ ਵਾਂਗ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਉਸਤਤਿ ਹੈ।

(੨) ਅਕਾਲ ਉਸਤਤਿ

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਰਚੀ ਬਾਣੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਬੜੀ ਜੋਸ਼ੀਲੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਹੈ।

(੩) ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਜੀਵਨੀ ਤੇ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਤੇ ਕੁਝ ਸਮਾਚਾਰ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜਨਮ ਦਾ ਕਾਰਨ, ਜੀਵਨ ਉਦੇਸ਼ ਤੇ ਵਾਪਰੀਆਂ ਜੰਗਾਂ ਦਾ ਬੜੇ ਢੁਕਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

(੪) ਚੰਡੀ ਚਰਿਤ੍ਰ ਪਹਿਲਾ, ਚੰਡੀ ਚਰਿਤ੍ਰ ਦੂਜਾ

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਰਾਕਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਦੇਵੀ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਯੁੱਧਾਂ ਤੇ ਸਫਲਤਾਵਾਂ ਦਾ ਹਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਬਹੁਤੇ ਹਾਲਾਤ ਭਾਵੇਂ ਫ਼ਰਜ਼ੀ ਹਨ, ਪਰ ਬੜੇ ਪੁਰ-ਜੋਸ਼ ਤੇ ਅਸਰ ਭਰਪੂਰ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਹਨ।

(੫) ਚੰਡੀ ਦੀ ਵਾਰ

ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਭਰਨ ਵਾਸਤੇ ਲਿਖੀ ਗਈ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਪਹਿਲਾਂ ਚਰਚਾ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ।

(੬) ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਬੋਧ

ਈਸ਼ਵਰੀ ਗਿਆਨ ਤੇ ਈਸ਼ਵਰੀ ਸਿਫਤ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੈ।

(੭) ਚੌਥੀਸ ਅਵਤਾਰ

ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦੇ ੨੪ ਅਵਤਾਰਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਬੜੀ ਜੋਸ਼ੀਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੇ ਹਨ ਤੇ ਚੰਡੀ ਚਰਿਤ੍ਰ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਤੇ ਮਨੋਰਥ ਵਾਂਗ ਉਹੋ ਜਿਹਾ ਅਸਰ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਲਈ ਲਿਖੇ ਜਾਪਦੇ ਹਨ।

(੮) ਮਹਿਦੀ ਮੀਰ

ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕਿਸ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਅਮਾਮ ਮਹਿਦੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ।

(੯) ਬਰੁਮਾ ਅਵਤਾਰ

ਇਸ ਵਿਚ ਬਰੁਮਾ ਦੇ ੭ ਅਵਤਾਰਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ।

(੧੦) ਰੁਦਰ ਯਾਸ਼ਵ ਅਵਤਾਰ

ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਿਵ ਦੇ ਅਵਤਾਰਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ।

(੧੧) ਸ਼ਸਤਰ ਨਾਮ ਮਾਲ

ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਤਾਰੀਫ਼ਾਂ ਦਰਜ ਹਨ। ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਮਤ-ਭੇਦ ਹੈ।

(੧੨) ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਵਾਕ ਸਵਈਏ ੩੩

ਇਸ ਵਿਚ ਪੁਰਾਨ ਤੇ ਕੁਰਾਨ ਦੀ ਤਾਲੀਮ ਨਾਲੋਂ ਭਿੰਨਤਾ ਦਰਸਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਵੇਦਾਂ ਦੀ ਸਿਖਿਆ 'ਤੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤਕ ਪੜਚੋਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਥੇ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਉਹ ਨਮੂਨੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਆਰੀਆ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹਨ।

(੧੩) ਸ਼ਬਦ ਹਜ਼ਾਰੇ

ਇਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਤੇ ਭਗਤੀ-ਭਾਵ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

(੧੪) ਇਸਤ੍ਰੀ ਚਰਿਤ੍ਰ

ਇਸ ਵਿਚ ਸੌਂਕਣ ਇਸਤ੍ਰੀ ਤੇ ਮਤਰੇਈ ਮਾਂ ਦਾ ਦੁੱਖ ਵਰਣਨ ਹੈ ਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਫ਼ਰੇਬ ਦਰਜ ਹਨ। ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹਿੱਸਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਮੱਲਿਆਂ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਖ਼ਾਸ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

(੧੫) ਹਕਾਇਤਾਂ

ਫ਼ਾਰਸੀ ਜ਼ਬਾਨ ਵਿਚ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਰਤੂਤਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿੱਟਿਆਂ ਤੋਂ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਜਾਣੂ ਕਰਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਉਣ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਕਾਫ਼ੀ ਇੱਜ਼ਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਇਸ ਕਦਰ ਨਹੀਂ, ਜਿੰਨਾ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਇਸ਼ਾਰਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਮਾਨਤਾ ਤੇ ਸਨਮਾਨ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਉਪਰ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਦਰਬਾਰੀ ਕਵੀਆਂ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲਿਖਤਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਤਰ ਕਰ ਕੇ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਦਾ ਉੱਕਾ ਹੀ ਕੋਈ ਉਪਰਾਲਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੁਣਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਖੂਬੀ ਵੀ ਇਕ ਜੀਉਂਦੀ ਜਾਗਦੀ ਮਿਸਾਲ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਕਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਾਵਿਕ ਬੋਲੀ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖੀ ਵਲਵਲਿਆਂ ਤੇ ਤਰੰਗਾਂ ਨੂੰ ਹਲੂਣਿਆ ਤੇ ਸੁਰਜੀਤ ਕੀਤਾ, ਦਿਲ ਦੇ ਦਰਦ ਰਾਹੀਂ, ਦਰਦ ਭਰੀ ਬੋਲੀ ਰਾਹੀਂ ਜਨਤਾ ਨਾਲ ਦਰਦ ਵੰਡਿਆ ਤੇ ਉੱਚੇ ਆਦਰਸ਼ ਲਈ ਦਰਦ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ। ਮੁਰਦਾ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਰਦੇ-ਦਿਲ ਨਾਲ ਹੀ ਸੁਰਜੀਤ ਕੀਤਾ। ਬਾਕੀ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵਿਚ ਇਕ ਇਹ ਵੀ ਵੱਡਾ ਗੁਣ ਸੀ ਕਿ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਉਹ ਅਜਿਹੀ ਵੇਦਨਾ ਭਰ ਸਕਦੇ ਸਨ ਕਿ ਮੁਰਦਾ ਰੂਹਾਂ ਕਬਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਉੱਠ ਖੜੀਆਂ ਹੋਣ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਈ ਥਾਈਂ ਜੰਗਾਂ ਯੁੱਧਾਂ ਦੇ ਐਸੇ ਨਕਸ਼ੇ ਖਿੱਚੇ ਹਨ ਕਿ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਲੂੰ-ਕੰਡੇ ਖੜੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਉਥਾਲੇ ਖਾਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕੁਝ ਕਰ ਗੁਜਰਨ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਜਾਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਸੁੱਕੀਆਂ ਨਾੜੀਆਂ ਵਿਚ ਫਿਰ ਲਹੂ ਉਛਾਲ ਖਾਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਭਰਪੂਰ ਤੇ ਕਾਵਿਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਹੀ ਅਸਰ ਸੀ ਕਿ ਸਿਖ ਮੌਤ ਨੂੰ ਮਖੌਲ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਤੇ ਮਰਨਾ ਇਕ ਮਾਮੂਲੀ ਗੱਲ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਪਏ।

ਸਿਖ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਨਵਾਂ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਲਈ ਆਪਾ ਵਾਰਨ ਵਿਚ ਗੌਰਵ ਤੇ ਇੱਜ਼ਤ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਜਾਦੂ ਦਾ ਅਸਰ ਰੱਖਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਵਿਚ ਮੰਤ੍ਰ-ਕਲਾ ਸੀ। ਉਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤੇ ਅਕਸੀਰ ਸਿੱਧ ਹੋਈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਜੇ ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਕਰਾਮਾਤ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਦੂ-ਬਿਆਨੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੁਰਦਾ ਕੌਮ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਜੋਤਿ ਜਗਾਈ, ਜਿਸ ਨੇ ਐਸੇ ਕ੍ਰਿਸਮੇ ਕਰ ਵਿਖਾਏ, ਜੋ ਬਿਆਨ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹਨ। ਮੁਰਦਾ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹਿੰਦੂ ਜਾਤੀ ਦੀਆਂ ਰਗਾਂ-ਰੇਸ਼ਿਆਂ ਵਿਚ ਸਦੀਆਂ ਦਾ ਜੰਮਿਆ ਖੂਨ ਪਿਘਲ ਪਿਆ ਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਤੇ ਵੀਰਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰੋਂ ਆਪ-ਮੁਹਾਰੇ ਜਵਾਲਾ ਰੂਪ ਹੋ ਕੇ ਲਾਵੇ ਵਾਂਗ ਫੁੱਟ ਨਿਕਲੀ।

ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਥਰੈਪੀ ਟ੍ਰਸਟ (ਰਜਿ.) ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਆਸ਼ੇ ਉਦੇਸ਼

ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਥਰੈਪੀ ਟ੍ਰਸਟ (ਰਜਿ.), ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਮੁਖ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਪ੍ਰਾਣੀ-ਮਾਤ੍ਰ ਨੂੰ ਨਾਮ-ਬਾਣੀ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਦੁਆਰਾ ਤਨ ਮਨ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਦੀ ਨਿਰਮਲ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਸੇਧ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਦਾ ਖੇੜਾ ਤੇ ਵਿਗਾਸ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਹਲਤ ਅਤੇ ਪਲਤ ਦੋਵੇਂ ਸਵਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਥਵਾ ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਮਨੁੱਖੀ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਵਡ-ਮੁੱਲੀ ਦਾਤਿ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਅਪਰ ਅਪਾਰ ਹੈ :

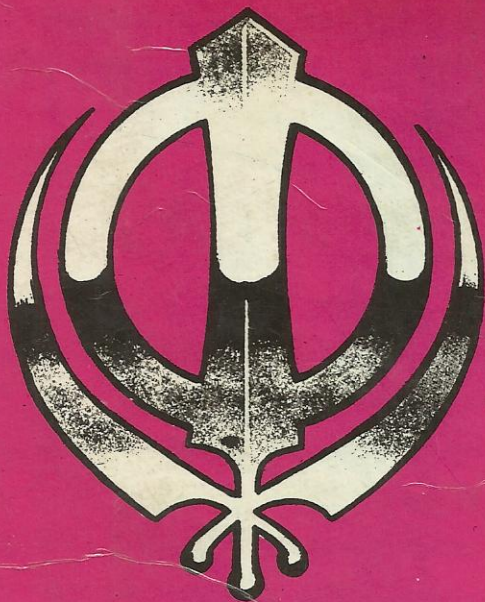
- ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਧੁਰਾ ਹੈ।
- ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਸਰਬਤ ਜੀਵ-ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦਾ ਰੀਸਾਲੂ-ਕੰਤੜਾ ਅਤੇ ਥਿਰ-ਸੁਹਾਗ ਹੈ।
- ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਤਿੰਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਗਿਆਨ-ਦੀਪ ਹੈ।
- ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਦੀ ਪਰਕ੍ਰਿਆ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਅਕਲ-ਕਲਾ ਹੈ।
- ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਪਾਰਸ-ਰਸਾਇਣੀ ਜਾਦੂ ਹੈ ਜੋ ਕੱਚ ਤੋਂ ਸੱਚ, ਲੋਹੇ ਤੋਂ ਲਾਲ ਅਤੇ ਬਿਖ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰਥ ਹੈ।
- ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਮਾਇਆ ਨਾਗਣੀ ਦੇ ਜ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਅਸਰ-ਹੀਣ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਗਾਰੁੜੀ-ਮੰਤ੍ਰ ਹੈ।
- ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਉਹ ਨੀਸਾਨ (ਧੌਂਸਾ) ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਗੂੰਜ ਸੁਣ ਕੇ ਕਾਮਾਦਿਕ ਜਗਤ-ਜੇਤੂ ਵੈਰੀ ਭੈ-ਭੀਤ ਹੋਏ ਤਾਬੇਦਾਰ ਆ ਬਣਦੇ ਹਨ।
- ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਸ੍ਰੋਤ ਸੁਣਦੇ ਸਾਰ ਜਮਦੂਤ ਦੂਰੋਂ ਹੀ ਦੌੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

- ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਪਾਪਾਂ ਵਿਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਜਮਦੂਤਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਮੁਕਾਉਣ ਵਾਲਾ ਦੁਪਾਰਾ ਖੰਡਾ ਹੈ।
  - ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਨਿਰਗੁਣ ਬ੍ਰਹਮ ਅਤੇ ਤ੍ਰਿਗੁਣੀ ਜੀਵਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਮਿਲਾਪ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲਾ ਪੁਲ ਹੈ, ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਭਵ ਸਾਗਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਬੋਹਿਥਾ ਹੈ।
  - ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਮਨ-ਮੰਦਰ ਨੂੰ ਸਹਾਰਾ ਦੇਣ ਲਈ ਰਬੀ-ਬੰਮੂ ਹੈ, ਮਨ-ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਔਝੜ ਪੈਣੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਅੰਕੁਸ਼ (ਕੁੰਡਾ) ਹੈ।
  - ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਰਸ ਗੁਧਾ ਸਚ-ਖੰਡੀ ਭੋਜਨ ਹੈ, ਰਤਨ-ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਹੰਸ-ਚੋਗ ਹੈ।
  - ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦਾ ਬਖਸ਼ਿਆ ਅਖੁਟ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹੈ ਜੋ ਖਾਧਿਆਂ ਖਰਚਿਆਂ ਨਿਖੁਟਦਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਵਧਦਾ ਹੈ।
  - ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਇਕ ਵਾਇਰਲੈਸ ਸੈਟ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਅਗੰਮੀ, ਸਚ-ਖੰਡੀ ਨਾਮ-ਪੁਨੀਆਂ ਦਾ ਅਨਹਦ ਨਾਦ ਅੰਦਰ ਵਜਦਾ ਸੁਣੀਂਦਾ ਹੈ।
  - ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਬਿਸਮਾਦੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਬਿਸਮ-ਰੂਪ ਦੀਦਾਰ ਲਈ ਦਿਬ-ਲੋਇਣ ਖੋਲ੍ਹਦਾ ਹੈ।
  - ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਦਸਮ-ਦੁਆਰ ਨੂੰ ਜੜੇ ਬਜਰ-ਕਪਾਟ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ਹੈ।
  - ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਮਨੁੱਖੀ ਮਾਤ੍ਰ ਦੇ ਤਨ ਮਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਹੱਲ ਹੈ।
- ਵਾਹਿਗੁਰੂ !! ਵਾਹਿਗੁਰੂ !! ਵਾਹਿਗੁਰੂ !! ਵਾਹਿਗੁਰੂ !! ਵਾਹਿਗੁਰੂ !!

ਪ੍ਰੋਮ ਭੋਟਾ, ਵੱਲੋਂ:

ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਥਰੈਪੀ ਟ੍ਰਸਟ (ਰਜਿ.)
ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਹਿਤ ਚੈਰੀਟੇਬਲ ਟ੍ਰਸਟ

ਰਜਿ: ਦਫਤਰ: ਬਜ਼ਾਰ ਮਾਈ ਸੇਵਾਂ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ